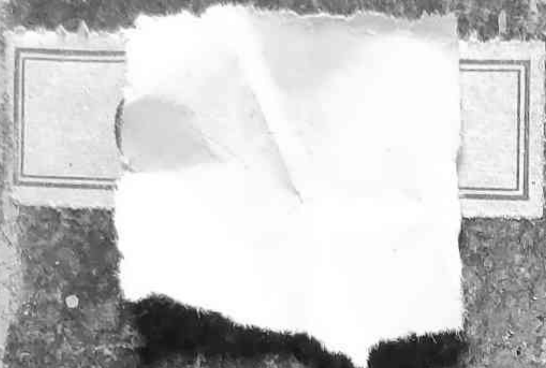
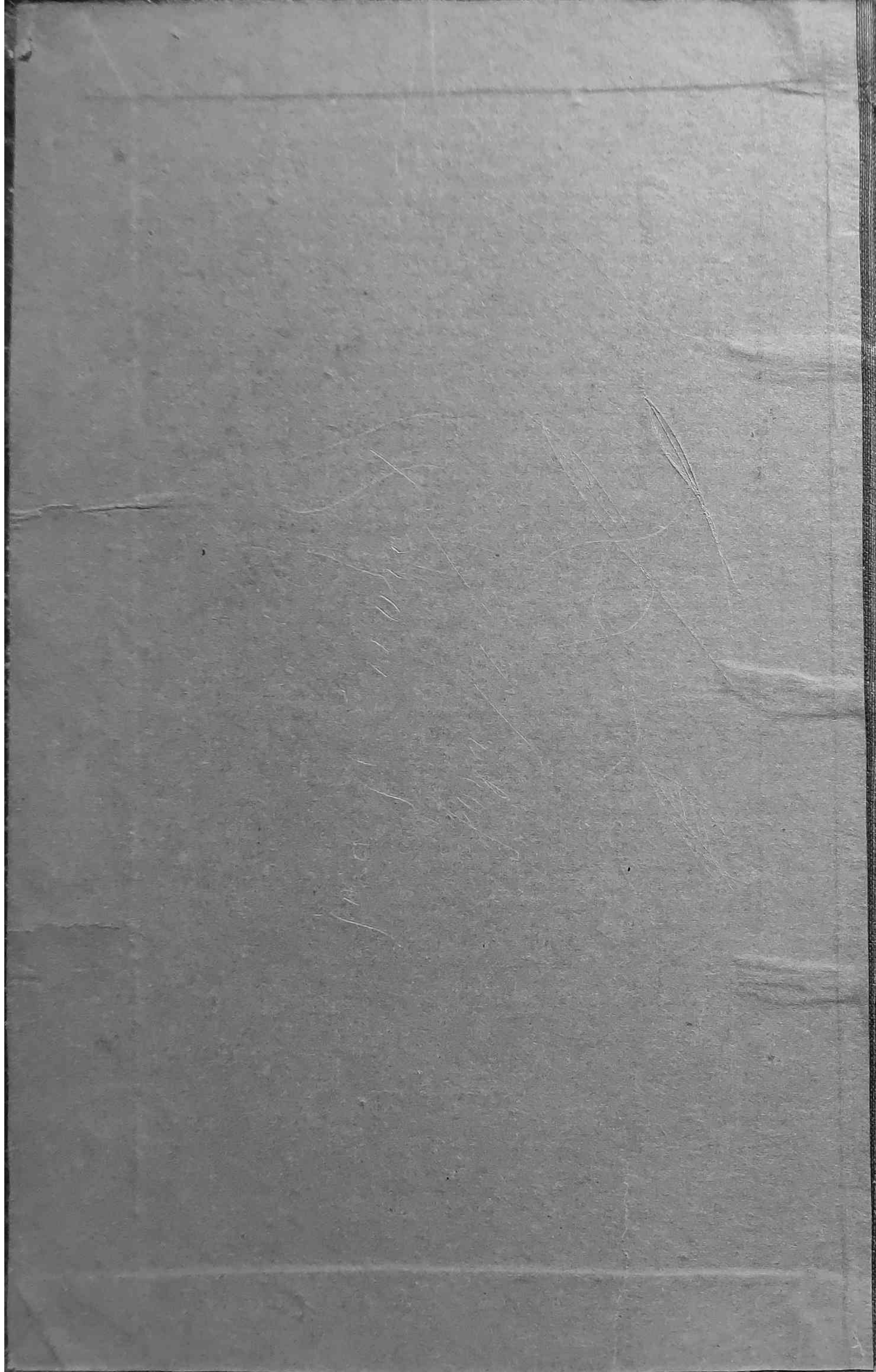
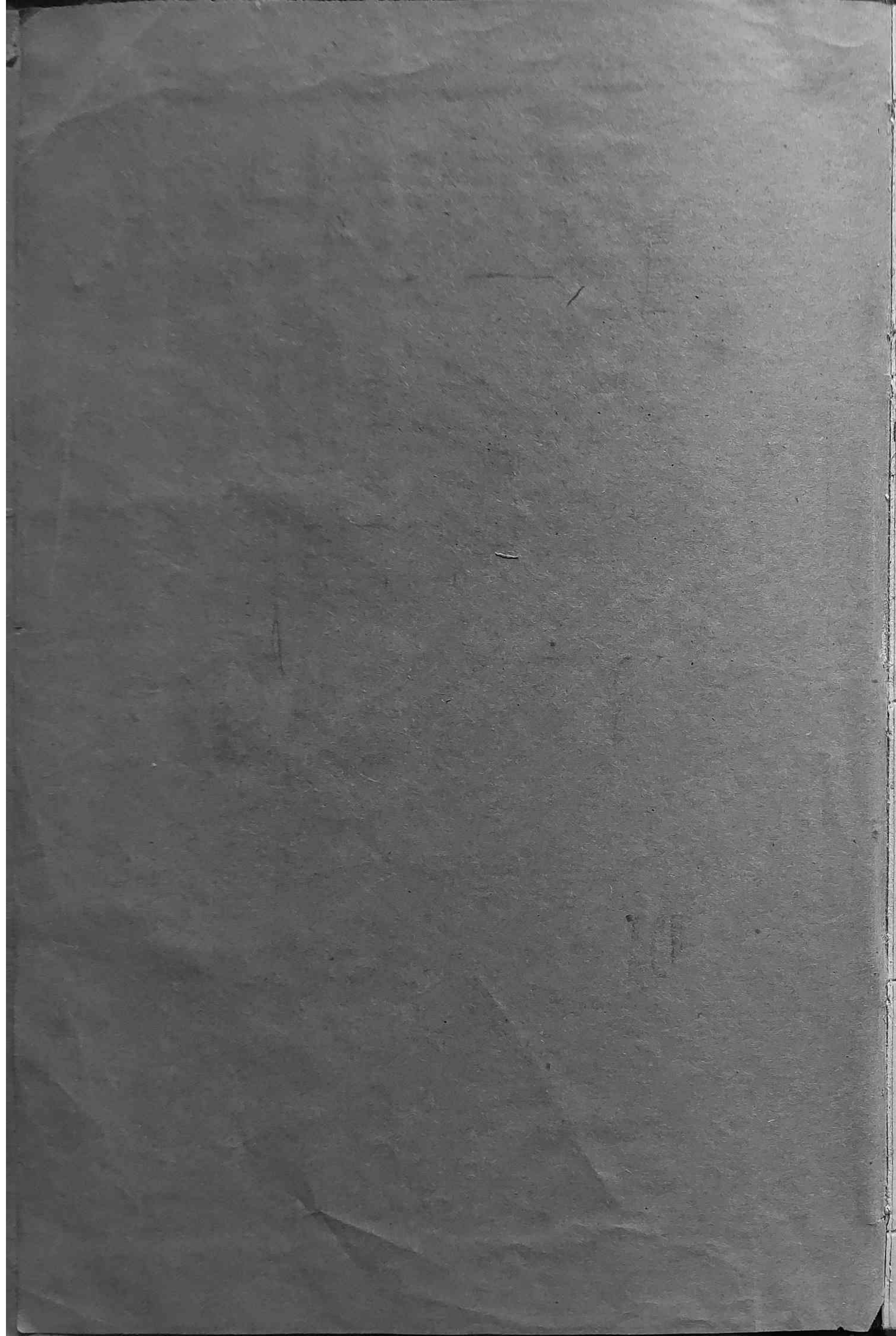

I 5

Ivan Oslaković
theolog.
1884/5

I 5

Ivan Čelaković

HISTORIJA

starozavjetne

OBJAVE BOŽJE.

Predavao:

Dr. IVEKOVIĆ.

U ZAGREBU. 1880.

Pristup.

§. I. Što je objava? Što je historija objave Božje i kako se dieli?

1. Kad nam Bog kojimgod načinom očituje sebe ili djela svoja ili volju svoju, kažemo, da nam se objavljuje. Mo- že nam se pak Bog objavljivati na dva načina: na na- ravni način, očitujuć nam se svigdje i svagda u svietu fizičnom i u sviesti našoj, ili na vrhunaravni način, očitujuć u prilog vjeri i zakonu svojstva, djela i zapo- vjedi svoje neposredno i izvanredno, u odredjeno vrieme, i na izvjestnu mjestu nekim ljudem napose. Što nam Bog javlja naravnim načinom spada u obseg, u kraljestvo naravi iliti pirode, pa što se u tom kra- ljestvu znatnije dogadja, to pripovieda svjetovna histo- rija; a što nam Bog očituje načinom vrhunaravnim, spada u obseg u kraljestvo milosti, te znatnije dogadjaje u tom kraljestvu razpravlja historija objave Božje, koja se i zove sveta historija, jer joj je svet predmet iliti materija (sadržina, početak, sredstva i svrha) i izvor iliti forma (sv. pismo iliti biblija). Nu premda se sv. historija razlikuje od svjetovne, osobito u

tom, što Bog u onoj radi upravice i neposredno, a u ovoj ne-
upravice i posredno, sa svim tim obje se u mnogom podudara-
raju: jedna i druga sbiva se na zemlji i sbiva se za ljude.
Stoga je volja Božja, da jedna drugu pomaže i popunja:
sveta historija valja život ljudski da posveti i preobrazi,
te bude kao duhovni kvasac u svjetovnoj; svjetovna pak
treba plodove svojega naravnoga razvoja da obrati na
korist historiji svetoj; Budući glavni izvor za historiju
objave Božje biblija, neki ovu historiju nazivlju hi-
storijom biblijske objave ili historijom biblijskom;
nu čini se, da taj naziv nije podpun, jer za historiju
objave Božje nije nam izvor samo biblija, osim toga
po historiji biblijskoj razumieva se obično neznanstveno,
popularno pripoviedanje zgodâ, što se nalaze u bibli-
ji. -

2. Objava je Božja postajala i pomalo se razvijala: drugčije se Bog
očitovao patriarhom, drugčije opet za Mojsija, drugčije napokon pre-
ko sina svojega jedinorodjenoga; i zato ima objava Božja svoju historiju,
jer sve, što postaje i razvija se, može biti predmet historiji. Historija dakle
objave Božje pripovieda početak, razvoj i znatnije zgode objave B. od stvore-
nja svieta pa sve do onda, kad je utjelovljeni Sin Božji dovršio spasa-
vajuće djelo. Iz toga vidimo, da se historija kraljevstva B. svršuje pod konac
prvoga vieka p. H., kad je naime dovršena objava Božja i izpra-

sa o njoj, biblija, dokončana; nakon toga počinje historija crkvena.

3. Kraljevstvu Božjemu na ovom svietu temelj je <u>zavjet</u> = ugovor (διαθήκη, testamentum, foedus), koji je Bog ugovorio najprije s izabranim narodom, da sačuva objavu, a poslie sa cielim ljudskim rodom preko Sina svojega Gospodina našega Isusa Hrista koji ga potvrdi krvlju svojom prolivenom za mnoge radi otpuštenja grieha. Mat. 26, 28.

Kako je Sin Božji središte kraljevstva milosti, budući da je na ovaj sviet poslan od Otca kad se je izpunilo vrieme, (Gal. 4. [illegible] ubi venit plenitudo temporis), ono se dieli na dvoje: na kraljevstvo Božje prije dolazka Hristova ili ti na <u>stari zavjet</u> (antiquum testamentum), zavjet zakonski (foedus legale) i na kraljevstvo Božje poslie dolazka Hristova ili ti na <u>novi zavjet</u> (novum testamentum), zavjet evangjelski, zavjet milostni (foedus evangelicum, foedus gratiae). Stari zavjet imenuje se takodjer jednom riečju <u>zakon</u>, a novi <u>milost</u>. Stari zavjet bješe priprava novomu (Gal. 3, 24. ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν [vulg. in Christo]) a novi objašnjava stari. Ovu zajemnost obaju zavjeta prelieпо je izrekao sv. Augustin riečmi: „Novum in Vetere latet, Vetus in Novo patet." S ovim dieli se i historija objave Božje na dvoje, na <u>historiju objave Božje starozavjetne</u> i na <u>historiju objave Božje novozavjetne</u>. Namá je naj-

nav̄šati samo historiju starozavjetne objave Božje, koja neki nazivlju historijom naroda Izraelskoga, jer ova sačinjava zbilja veći diel one, nu ipak je samo dielnjejim, pa stoga nije tajnazov sa svim sukladan. Da bude naša historija znanstvena podpuna, treba ju zgodno popuniti i podkriepiti bilježkami zemljopisnimi, vremenoslovnimi i arheologijskimi i sličnimi.

Historija starozavjetne objave Božje odlikuje se od svjetovne historije nekojimi osobitimi znaci, i to 1. čudesi; kao odličnu vrst čudesa napomenuti nam je bogojavljenja (theophaniae) t.j. prolazne pojave Božje u obličju čovječjem, koje su u utjelovljenju Sina Božjega podigle najveće savršenstvo. bogojavljenja su češća u početku svete historije. 2. proročanstvi, koja su se ujedno s historijom razvijala, jer prijašnja sadržavaju u sebi kao u klici kasnija, a kasnija razjasnjuju prijašnja; proročanstva su ljude staroga zavjeta na neki način učinila dielnike spasenja po Hristu ljudskomu rodu donesena, zato se veli, da je Hrist janje, koje je zaklano od početka svieta (Odkriv. 13, 8.). 3. Typima t.j. proročkimi symboli, osobami naime, stvarmi i djeli, koja su naprieđ naznačivala i ortarala Hrista i njegova djela i zgode. Ovimi osobitimi znaci, kojimi se naša historija odlikuje od svjetovne, ujedno se u njoj iztavlja djelatnost Božja, koja u historiji svjetovnoj nije toliko oče-

vidna, premda u jednoj i u drugoj historiji radi Bog i čovjek, samo što se u svetoj historiji više izstavlja djelatnost Božja, a u svjetovnoj čovječja. 5. Historiju staro-zavjetnu dielimo na tri doba:

I. doba od stvorenja svieta do Mojsija obsiže obćenitu historiju ljudskoga roda, nu koja ima posebnu svrhu, da pripravlja zavod spasavajući; te prelazi na posebnu historiju puka Izraelskoga.

II. doba od Mojsija do robstva Babilonskoga, obsiže posebnu historiju puka Izraelskoga, ali koja ima obćenitu svrhu, da za sav ljudski rod pravu vjeru sačuva do dolazka Messijina.

III. doba od robstva Babilonskoga do rodjenja Hristova, pripoviedа kako su se brane partikularizma Židovskoga rušile i tim put krčio obćoj svjetskoj religiji t. j. kazuje prielaz posebne historije Izraelske u obćenitu. Svako doba dieli se opet u više manjih periodâ.

§. II. Izvori za historiju starozavjetnu

a) prvoga reda.

1. Izvori, iz kojih crpamo historiju starozavjetne objave Božje, jedni su prvoga a drugi drugoga reda. Izvori prvoga reda jesu sv. knjige staroga zavjeta koje budući Bogom nadahnute i po tom proizvod objave Božje, sačinjavaju bitni diel ove iste histo

rije; stoga sva ona pitanja, po kojih se mogu knjige svete bolje upoznati i izjasniti, spadaju u našu historiju; takova su pitanja: tko je pisac kojoj knjigi, kada je pisana, kojim jezikom, u koju svrhu, je li knjiga do sada ciela sačuvana, je li dostojna vjere, na koje je jezike prevedena itd.

Bogom su pak nadahnute sve one knjige, koje crkva katolička drži za bogoduhe (Bogom nadahnute) iliti koje ona stavlja u kanon.

<u>Primjedba</u>. Grčka rieč <u>κανών</u> znači pravu batinu, potom u obće pravilo, kojim se stvari budi fizične, budi moralne udešavaju; odatle sv. Irenej (†202.) (adv. haer. IV. 35.4) i Tertullijan (†220. praescr. cp. 34.) nauk Bogom objavljeni i u crkvi čuvani zovu: κανόνα τῆς ἀληθείας, τῆς πίστεως, τῆς ἐκκλησίας, ἐκκλησιαστικόν ili samo τὸν κανόνα, regulam veritatis, fidei, ecclesiae, ecclesiasticum, jer nauk Bogom objavljeni a crkvom navješćivani valja da bude ljudem pravilo za život, i budući da <u>sv. pismo</u> sadržava nauk Bogom objavljen, i ono se zove <u>canon</u> veritatis. Ali već počevši od Origena (†253.) (in Jos. hom. 15.6: Libellus non habetur in canone) po kanonu razumieva se obično zbirka iliti imenik, izkaz knjiga bogoduhih iliti biblijskih, jer jedno su nam te knjige pravilo za vjeru i za život, a drugo takva zbirka zakonitom oblašću učinjena pravovjernim je pravilo, po kojem mogu svete knjige razlučiti od

nesvetih, naročito od apokrifnih. Knjige u kanonu sadržane zovu se kanonske (κανονικοί, κανονιζόμενοι, canonici), naročito pak kanonske knjige staroga zavjeta one su, koje napisane prije dolaska Hristova, najprije je synagoga a poslije crkva držala za svete i bogoduhe.

2. Koncilj Trientski izjavio je, da sve knjige ciele sa ~~nimi~~ svojimi čestmi, kako se nalaze u starom latinskom prievodu Vulgata prozvanom, valja smatrati za svete i kanonske. — Sacrosancta oecumenica et generalis Tridentina synodus (kaže koncilj sess. IV. in Decreto de canonicis scripturis) . . . . . omnes libros tam veteris quam novi testamenti, quum utriusque unus Deus sit auctor . . . pari pietatis affectu ac reverentia suscipit et veneratur . . . Sunt vero infra scripti Testamenti veteris: quinque Mosis id est: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium, Josuae, Judicum, Ruth, quatuor Regum, duo Paralipomenon [dnevnici], Esdrae primus et secundus, qui dicitur Nehemias, Tobias, Judith, Esther, Job, Psalterium Davidicum centum quinquaginta psalmorum, [3. Salamunove] Parabolae, Ecclesiastes, Canticum Canticorum, Sapientia, Ecclesiasticus, Isaias, Jeremias cum Baruch, Ezechiel, Daniel, duodecim minores prophetae, id est: Osea, Joël, Amos, Abdias, Jonas,

Michaeas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggaeus, Zacharias, Malachias, duo Machabaeorum primus et secundus..... Si quis autem libros ipsos integros cum omnibus suis partibus, prout in ecclesia catholica legi consueverunt et in veteri vulgata latina editione habentur, pro sacris et canonicis non susceperit, ... anathema sit; Vatikanski je koncil ovu odluku samo ponovio veleć (in sess. III. cap. 2.): Veteris et Novi Testamenti libri .... prout in ejusdem (Tridentini) Concilii decreto recensentur .... pro sacris et canonicis suscipiendi sunt.

3. Synod Trentski u svojem dekretu ove knjige bez ikakve razlike, kako se nalaze u Vulgati, za svete i kanonske proglašuje, kada dakle katolički bogoslovci u školi čine razliku medju prvokanonskimi i drugokanonskimi knjigami (libri proto- et deuterocanonici), akoprem za ovu razliku nisu znali u staro doba, nego su ju uveli tek protestanti; čine to oni samo kratkoće radi, a ne kao da bi veću uglednost podjelivali knjigam prvokanonskim nego li drugokanonskim, jer kako rekosmo, koncilij nimalo ne razlikuje ovih knjiga od onih; osim toga knjige drugokanonske veoma su znamenite, što čine nuždan most sa stari zavjeta na novi zavjet, te bi bez njih bila štrba u podpunom inače ustrojstvu objave Božje.

Knjige drugokanonske u starom zavjetu su: proročtvo Baruchovo, knjiga Tobijina, knjiga Judithina, dvie knjige Makabejske, knjiga Crkvenica (liber Ecclesiasticus), knjiga mudrosti, i odlomci u knjizi Estherinoj 10, 4–16, 24 [do konca] i u Danielovoj 3, 24–90; glave 13 i 14. Sve druge knjige zovu se provokanonske. Najviše mogli bismo kazati, da je razlika medju pro- i drugokanonskimi knjigami u vremenu, kad su one, a kada ove priznate za kanonske; to jest, one knjige, kojim o uglednosti kanonskoj nije nikad nitko sumnjao, jesu provokanonske, kano ti kanonske provoga reda, a knjige, kojim kanonska uglednost nije bila svagda i svigdje i priznana, nego se je o njoj sumnjalo, pa se tek s vremenom od svih crkava prihvatila, zovu se drugokanonske t. j. kano ti kanonske drugoga reda. Ove protestanti izbacuju iz kanona i nazivlju apokrifnimi.

4. Da su knjige st. zavjeta svete ili ti Bogom nadahnute, kao što je izjavio synod Trientski u navedenom dekretu, dokazujemo A). iz sv. pisma.

a). Valja najprije saslušati pisce njihove, što kažu o postanku njihovu. A oni ne riedko kažu, da pišu po nadahnu Božjem. Tako II. Mojs. 17, 14: Dixit Dominus ad Moysen: scribe hoc ob monumentum in libro. Jer 30, 2: Scribe tibi omnia verba, quae locutus sum ad te in libro. Dan. 12, 4:

Fol. 2.
1. [illegible]
2. [illegible]

Tu autem Daniel claude sermones et signa librum. Habak. 2, 2 (kaže Gospodin) scribe visum et explana eum super tabulas. Ovamo spadaju i ona mjesta sv. pisma u kojih se kaže, da su knjige biblijske pisali proroci ili ti ljudi Bogom nadahnuti; kao I. Paral. 29, 29; II. Paral. 26, 22; ili gdje pisci sv. veле, da u ime Božje besjede, da duh Božji po njih bjesjedi, itd. Istina navedena mjesta govore samo o nekih dielovih knjiga st. zavjetnih, no što se kaže samo o nekih dielovih sv. pisma, pravom protežemo na sve knjige st. zavjeta, jer synagoga nije činila nikakove razlike medju knjigami, ona je sve shvaćala obćenitim imenom sv. knjiga. Izp. I. Mak. 12, 9: Habentes solatio sacros libros, qui sunt in manibus nostris. Nekoji pisci st. z. bili su poslanici Božji, dokazavši to izvanrednimi djeli, pa kako i pisanje knjige spada u to poslanstvo, pisali su ih u ime i po nalogu Božjem. Da su sve knjige st. zav. Bogom nadahnute, bilo je obćenito mnienje u Židova; tako Josip Flavije svjedoči, da su Židovi za knjige svoje, budući bile pravedno za božanstvene držane (δικαίως θεῖα πεπιστευμένα) i za Božje zapovjesti (Θεοῦ δόγματα) bili gotovi muke i svaku vrstu smrti podnieti, što da nebi nikad Grci, na im sve knjige propale, kad ih smatraju, da su čovječjom voljom napisane. To isto doznajemo od Filona (Vita Moys. l. 2.). -

b). Ove obćenite vjere u Židova nisu Hrist Gospodin i apostoli pobijali, pače su ju potvrdili. Jer Hrist ne sa-

mo da iz knjiga st. zavjeta vadi svjedočanstva za božansko svoje poslanje (Math. 11, 3-7; 22, 43. Marko 9, 12. Luk. 4, 17 ss. 24, 25; 27, 44-46; 18, 31; Iv. 5. 39. 46.), besjede svoje odanle potvrdjuje i kao božanstvene istine dokazuje (Mat. 15, 3-6. 22, 31-32; Mark. 7, 9, 13. Luk. 16, 39.), i uvjerava, da neće nestati jedne jote ili jedne črknje iz zakona, dok se sve ne izvrši (Mat. 5, 18.), da sve treba da se svrši, što je za njega pisano u zakonu, Mojsijevu i u prorocih i u psalmih (Luk. 24, 44), da se pismo ne može ukinuti (Iv. 10, 35.), nego i izriekom ove knjige naziv lje zakonom, pismom, slovi duha svetoga ili govorom Božjim (Mat. 15, 3-6, 22, 43. Luk. 4, 21. Iv. 10. 35.) Tako se i apostoli knjigami st. zavjetnimi služe kao svetimi. Sv. Pav. apost. u posl. II. Timot. 3, 15. 16 govoreći o knjiga st. zavjetnih veli: Omnis scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum ili kako ima tekst grčki: πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν. Govori tudier apostol o pismu st. zavjeta, koje je bilo Timotheju poznato od mladosti: et quia ab infantia sacras literas nosti, quae te possunt instruere ad salutem etc. dakle je cielo pismo st. zavjeta bogoduho i koristno za naučavanje. Sv. pak Petar II. 1, 20, 21 kaže: Omnis prophetia scripturae propria interpretatione non fit. Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. -

B. Iz usmenoga predavanja.

a) Buduć da je Hrist crkvu odredio za čuvaricu i za

tumačnicu objavljenoga nauka i sv. knjiga, i budući da je ona dobila nasljedstvo apostolsko, valja da je dobro znala naravi broj knjiga sv. pisma. Crkva je pak vazda priznavala i učila, da su knjige sv. pisma Bogom nadahnute. To razabiramo iz neprestane porabe crkvene, jer crkva knjige sv. pisma upotrebljava kao svete kod službe Božje kod naučavanja vjernih, kod pobijanja krivovjeraca, kod odredjivanja nauka u koncilih; svako kvarenje sv. pisma smatrala vazda kao haeres i nepravdu duhu sv. nanesenu, nijekala takodjer, da se u sv. pismu ikakav krivi nauk nalazi.

b) To potvrdjuju i svjedočanstva svetih otaca. Sv. Klemente Rimski (†101) (Epist. ad Cor.) kaže: Pogledajte u pisma istinite rieči duha svetoga. Pazite ništa nije nepravedno, ništa krivo u njih pisano. Sv. Justin (†166) tako poštuje sv. pismo, ter se ne usudjuje ni kazati ili pomisliti, da pismo sebi protuslovi; kaže, da su Mojsije i proroci pisali po nadahnu duha svetoga. Athenagora (†180) primjećuje, da se je duh sv. služio prorocima, kao da svirač puše na sviralu. Sv. Irenej [uč. sv. Polikarpa] (†202) veli: Rectissime scientes, quia scripturae perfectae sunt, quippe a verbo Dei et spiritu ejus dictae. Pače sv. Irenej je učio, da je prievod sedamdesetorice prevodilaca Bogom nadahnut i to u pojedinih riečih, što su i drugi gdjekoji otci držali. Klemente Aleksandrijski (†220) kaže: Usta Gospodinja, Duh sv. izrekao je pisma. Tertullijanu (†c. 220) sv. knjige

su rieči Božje, zato veli, da su Bogom nadahnute i da pripadaju Duhu svetomu. Origen ne kaže samo nego baš dokazuje (u djelu: de principiis l. 4), da je sv. pismo bogoduho, i to dokazivanje dokanča ovimi riečmi: Pošto smo na brzo dokazali, da su sv. pisma Bogom nadahnuta, treba da razpravimo o načinu, 3)
kako da se čitaju. Predugo bi trajalo, kad bismo htjeli dovesti još i druge sv. otce crkvene za svjedoke našoj tvrdnji. Dosta će biti ako samo napomenemo sv. Ivana Zlatousta, koji veli, da se u pismu Duhom sv. napisanom nalazi neizmjerno blago; sv. Augustina i sv. Gregorija Velikoga, kojim je sv. pismo epistola omnipotentis Dei ad creaturam; napokon Theodoreta, ± 457 u knjigi kojim mnije, da jezik i ruke sv. pisaca niesu ništa drugo nego pera Duha svetoga.

Da su sv. otci knjige staroga zavjeta držali za bogoduhe, ne razabira se samo iz pojedinih riečih njihovih, koje su gdješto u pismih svojih kao slučajno napisali, nego također iz svega kolikoga rada njihova. Zato naime, što su sv. smatrali knjigom od Boga danom, njegovu su božanstvenost navodili, bilo da rieše članke vjere i prieporna pitanja, bilo da pobiju nauke krivovjerske, zato su i sv. knjige tumačima objašnjivali, besjedami i homilijami vjernikom razlagali, zato ih je i crkva kod službe Božje čitala.

5. Ono što smo do sada naveli za dokaz tomu, da su knjige st. zavjeta Bogom nadahnute, moglo bi se reći

da dokazuje božanstvenost samo prvokanonskih knji-
ga st. zavjeta, a ne i drugokanonskih; zato nam va-
lja napose dokazati, da su i drugokanonske knjige
božanstvene iliti Bogom nadahnute, premda će
ovi dokazi valjati još i za božanstvenost prvokanon-
skih knjiga.

A. Iz sv. pisma novoga zavjeta: α) pisci knjiga no-
vozavjetnih često navode knjige starozavjetne po prie-
vodu sedamdesetaričkom, pa i takova mjesta iz njih,
u kojih se tekst grčki razlikuje od teksta matičina;
odatle je bjelodano, ako i nisu Hrist i apostoli uprav-
ce odobrili onaj prievod, da su ga ipak držali auten-
tičnim, dakle da su i one knjige, koje se nenalaze u
bibliji hebrejskoj ali su u prievodu grčkom pomieša-
ne medju druge knjige, smatrali za kanonske. Ima
u knjigah novozavjetnih do 350 mjesta navedenih
iz knjiga starozavjetnih, pa se čini, da se od njih sa-
mo 50 mjesta nenavodi po prievodu sedamdesetori-
ce. Izp. Kautsch. de locis V. T. a Paulo allegatis Lpg.
1869. Stoga sv. Augustin gledeći baš na tu porabu,
naziva taj prievod od apostola odobrenim (ep. 82).

b) Akoprem se mjesta iz drugokanonskih knjiga staro-
zavjetnih u novom zavjetu upravce ne navode - kao
što se ni neke prvokanonske u njemu ne citiraju n. p.
knjiga Sudačka, Propovjednik, Pjesma nad pjesma-
mi i. t. d. ipak se u evangjeljih i u poslanica naidje
na mjesta, koja se tako podudaraju s mjesti drugo-

kanonskih knjiga, te neima sumnje, da su sv. pisci imali ova mjesta na umu, i stoga da su drugokanonske knjige, iz kojih su ta mjesta uzeta, držali za bogodušne. Izp. Math. 27, 40. 43. sa Mudr. 2, 13. 17. 18. Luk. 6, 31. sa Tob. 4, 16. Naročito sv. Pavao često navodi u svojih poslanicah mjesta iz knjige Crkvenice i iz knjige Mudrosti. Izp. Rim 1, 20. sa Mudr. 13–15; Rim 13, 1 sa Mudr. 6, 4; Hebr. 1, 3 sa Mudr. 7, 26; II. Kor. 9, 7 sa Crkv. 35, 11. Izp. Danko, de sacra script. p. 22.

B. Iz predanja.

a). Svi gotovo grčki i latinski sv. otci i crkveni pisci iz prva tri kršćanska vieka, od kojih su se do danas sačuvala pisma, navode u njih mjesta iz prvo i drugokanonskih knjiga, ne čineći nikakove razlike medju ovimi i onimi, što navode kao mjesta iz sv. pisma; k tomu oni upotrebljavaju vazda i u prepirkah sa krivovjerci prievod grčki sedamdesetorički ili stari latinski; a u jednom i u drugom bile su knjige drugokanonske pomiešane sa prvokanonskimi; ti otci i pisci jesu po imenu sv. Klemente Rimski († 101), sv. Polykarpo († 167), Athenagora († 180), sv. Irenej (202 †), Tertullijan († 220), Klemente Aleksandrijski († 220), Hypolit († 235), Origen († 253), sv. Cyprijan († 261), sv. Viktorin Optujski (oko konca 3. vieka) i t. d. Svjedočanstva njihova dovest ćemo napose kod pojedinih

knjiga drugokanonskih, kad budemo o njih razpravljali.

b). Da su kršćani prva tri vieka i knjige drugokanonske štovali kao knjige svete, bogodušne, svjedoče nam također slike, koje su se u katakombah i u starih rimskih basilikah sačuvale, i koje prikazuju osobe ili stvari ne samo iz prvokanonskih (n. p. Mojsija, Jonu itd), nego također iz drugokanonskih knjiga, kao n. p. Tobiju, Sussanu, braću Makabejce itd. I u napisih u katakombah sačuvanih nalaze se rieči iz drugokanonskih knjiga. To sve svjedoči, da je sadržina tih knjiga prvim kršćanom bila poznata i da su ih držali za svete.

Za prvimi kršćani prva tri vieka povedoše se većina grčkih i latinskih pisaca 4. i 5. i sliedećih viekova, služeći se knjigami drugokan. isto tako kao i prvokanonskimi: To su po imenu: kod Syraca sv. Efrem, kod Grka: Didym Bazilije, Gregorije Nysenski; Zlatoust, Cirill Aleksandr. i dr. kod Latina: Zenon Veronski; Laktancije, Firmik Materno, Ambrosije, Pavao Orosije, Paolin, Leon Vel. itd. Sv. pak Augustin ubraja sve knjiga prvo i drugokanon. kao kanonske veleć (doctr. christ 2, 8) Totus autem canon scripturarum his libris continetur (ubrajaju se sve prvo i drugokanonske knjige bez razlike). His 44 libris Testamenti Veteris
+340
terminatur auctoritas. Eusebije Caesarejski kaže da su prvokanonske knjige αἱ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ ἡμῖν πεπιστευμέναι θεῖαι γραφαί, velita

kodjer, da οἱ ἐκ περιτομῆς imadu samo 22 bogoduhe knjige, nu cituje jednako drugokanonske knjige kako i prvokanonske.

Ali nekoji od najuglednijih otaca 4. vieka govore, izbrajajuć knjige staroga zavjeta, posve drugčije o drugokanonskih, naime od grčkih otaca sv. Athanasije (✝ 373), sv. Cirillo Jerusalemski (✝ 378.), i sv. Gregorije Nazijanski (✝ 390.); od latinskih, sv. Hilarije Poitierski (Pictaviensis ✝ 368), Rufin (✝ 410) i sv. Jeronim (✝ 420). Ovi sv. otci i crkoveni pisci ili samo protokanonske izbrajaju ili samo ove nazivlju kanonskimi, a drugokanonske drugčije: ἀναγινωσκόμενα, libri ecclesiastici; kadšto pače i apocrypha. Nu isti ovi otci navode u svojih djelih često mjesta iz drugokanonskih knjiga isto tako kao iz prvokanonskih, kadšto naročito kao mjesta sv. pisma, dakle u praksi njim su jednake ove i one knjige. A kad se radi o tom da se dozna, što je crkva u njihovo doba držala do knjiga drugokanonskih, onda se valja više obzirati na njihovu praksu, negoli na njihova pojedina mnienja, koja su povrh toga izjavili većinom samo prigodno i dvojbeno. Uzrok pak glavni, što su pomenuti otci drugokanonske knjige razlikovali od prvokanonskih, bio je taj, što Židovi nisu priznavali drugokanonskih knjiga, nego samo prvokanonske i što su odatle oni

a i gdjekoji drugi otci izvodili, da se drugokanonske knji-
ge u prepirkah sa Židovi nemogu navoditi. Tako kaže
sam sv. Augustin (Civ. Dei 17, 20): Adversus contradicto-
res non tanta firmitate proferuntur, quae scripta non
sunt in canone Judaeorum. Tu razliku medju jednimi
i drugimi knjigami hljedoše pomenuti otci izstaviti imi-
mi nazivi: ἀναγιγνωσκόμενα, apocrypha, libri ecclesi-
astici; ali im nije pošlo za rukom, da valjan naziv pro-
nadju. Pa ako su u onom razlikovanju knjigam dru-
gokanonskim zbilja davali manju valjanost, što je samo
kod gdjekojih sva prilika, to se neslaže s tradicijonalnom
vjerom crkvenom, a niti baš s njihovom vlastitom pra-
ksom. Kako ovi otci i knjige drugokanonske navode
u svojih pismih kao svete, vidit ćemo razpravljajuć o
njih pojedince. Ovdje da vidimo samo, što sv. Jeronim
drži do knjiga drugokanonskih; jer protivnici njihovi
najviše se nanj naslanjaju. — Sv. Jeronim in Prolo-
go galeato izbraja knjige prvokanonske staroga i
knjige novoga zavjeta, pa na koncu kaže: Quidquid
extra hos est, intra apocrypha esse ponendum. Igitur
Sapientia, quae vulgo Salamonis inscribitur, et Jesu fil-
li Sirach liber et Judith et Tobias (et Pastor) non sunt in
canone. U praefaciji in libros Salamonis: Sicut
ergo Judith et Tobi et Maccabaeorum libros le-

git quidem ecclesia, sed eos inter canonicas scripturas non recipit, sic et haec duo volumina (Eccli. et Sap.) legat ad aedificationem plebis non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam. U praefaciji in Judith: Apud Hebraeos Judith inter apocrypha legitur, cujus auctoritas ad corroboranda illa, quae in contentionem veniunt minus idonea judicatur. U predgovoru k Tobiji: Librum Tobiae Hebraei de catalogo divinarum scripturarum secantes, his, quae apocrypha memorant, manciparunt.

Ako promotrimo te izjave sv. Jeronima o knjigah, koje sada nazivamo drugokanonskimi, osvjedočit ćemo se, a). da svetac na gdjekojih mjestih govori o kanonu židovskom, u kojem dakako nije bilo knjiga drugokanonskih, tako govori naročito u predgovoru k Judithi i u predgovoru k Tobiji, tako se imaju jamačno razumjevati i rieči u prologu: inter apocrypha sunt ..... non sunt in canone (izp. c. Ruf. 2, 23.), dakle ne kaže svojega mnienja, nego mnienje židovsko. Zato se i brani u poslanici proti Rufinu ovako: Quod refero, quid adversum Susannae et Beli et draconis fabulas (= pripoviedke) et hymnum trium puerorum, quae in hebraico volumine non habentur, Hebraei soleant dicere, qui me criminatur, stultum se

sycophantem probat. Non enim, quid ipse sentirem, sed quid illi contra nos dicere solent, explicavi. b). Kad Jeronim u predgovoru ka knjigam Salomanovim kaže: da crkva knjige Judithinu, Tobijinu i Makabejske čita doduše, ali neprima medju kanonska pisma, onda ili sâm sebi protuslovi, ili pak izjavljuje samo svoje posebno mnenje, jer nam je on sam svjedok za to, da je crkva pomenute knji„ge u njegovo doba držala za svete, tako o knjigi Judithinoj veli: hunc librum synodus Nicaena in numero sancta„rum scripturarum legitur computasse (praef. in Judith), i opet: Ruth, Esther, Judith tantae gloriae sunt, ut sacris voluminibus nomina indiderint, o knjizi Tobijinoj: Li„ber Tobiae, licet non habeatur in canone, tamen quia usurpatur ab ecclesiasticis viris, tale quid memorat (praef. in Jon.); O Makabejskih: Totius orbis in ecclesia Christi laudibus praedicantur, i o Baruhovoj knjizi: Li„brum autem Baruch, qui apud Hebraeos non legitur nec habetur, praetermisimus pro his maledicta ab omni„bus praestolantes. c). Jeronim na mnogo mjesta na„vodi drugokanonske knjige kao i prvoka„nonske riečmi: božansko pismo govori — pro„rok svjedoči — pismo kaže — pisano je i t. d. N. p. u poslanici Julijanu piše: Divina scriptura lo„

upisuje: Musica in luctu importuna narratio, ove su
rieči iz Crkv. 22, 6; u tumaču k Jeremiji veli: Alio pro-
pheta testante: cani hominis sunt sapientia ejus, ovo je iz
Mudr. 4,8. Kad bi trebalo, mogli bismo takvih mjesta puno na-
vesti.

Ovakva kolebanja godjekojih crkvenih pisaca o obsegu sta-
rozavjetnoga kanona čini se, bila su uzrok, što su o tom
koncem 4. vieka i početkom 5. nekoji crkveni sabori stvo-
rili odluke. Synod Hipponski od g. 393. i treći i šesti po-
krajinski synod, synod Karthažki od god. 397. i 419. usta-
noviše isti kanon, koji poznije koncilj Trientski, tako i
papa Inocencije I. (g. 405.) u poslanici pisanoj Exuperiju
Tuluskomu. (Odluke afričkih synoda potvrdi i koncilj Tru-
lanski II. god. 692.).

Od onda prihvaćaju crkveni pisci latinski i grčki sve
knjige staroga zavjeta kao svete, akoprem još Junilij
Afrički (✝560), Gregorij Veliki (✝604.), Isidor Sevil-
lski (✝636.), Hugon a s. Caro (✝1260.) i Toma Aquinski
(✝1274.) povodeći se za sv. Jeronimom za razliku medju
jednimi knjigami i drugimi znadu. U bibliјah crkvom
upotrebljivanih u srednjem vieku nalaze se drugokanonske
knjige pomiešane medju protokanonske, u knjigah bogoslu-
žnih, kao u sakramentarijih, lectionarijih i
missalih ima odlomaka takodjer iz

drugokanonskih knjiga; crkveni sabori srednjega vieka broje i drugokanonske knjige medju bogoduhe, tako u saboru Kostničkom (Constantiensi g. 1414–1418.) izjavi Ivan Stojković Dubrovčanin u ime svih: "super manifestissimum est, multos in eodem volumine contineri libros, qui apud Judaeos in auctoritate non habentur, sed inter apocrypha computantur, qui tamen apud nos in eadem veneratione et auctoritate habentur, sicut et ceteri; et hoc non nisi ex traditione et acceptatione ecclesiae universalis catholicae, quibus contradicere nullo modo pertinaciter licet. U koncilju, koji je obdržavan u Firenci x) (1438–1442.) oci sakupljeni dokazuju iz knjige Mudrosti 7, 25. 26. izhodjenje duha sv. od sina, tako i purgatorij iz II. Mak. 12, 46. Knjige drugokanonske nalaze se takodjer u svih prevodih starih i novijih, istočnih i zapadnih pomiešane sa pravokanonskimi; u tom se napokon sa zapadnom katoličkom crkvom slaže i istočna, pače i sve one crkve kršćanske na istoku, koje su se od katoličke tokom vremena odielile; tako naročito grčko-istočna razkolnička crkva štuje kao sv. knjige sve one, koje izbraja koncilij Trientski; pa osim onih još i III. i IV. knjigu Esdrinu i III. knjigu Makabejsku; tako n.p. u bibliji izdanoj u Moskvi god. 1778. nalaze se sve knjige staroga zavjeta pravo–

x) gdje se je radilo o sjedinjenju istočne crkve sa zapadnom.

i drugokanonske, i to onim redom poredane, kojim je u Vulgati, a osim njih poslije knjige Nehemijine II.a odnosno III.a knjiga Ezdrina, poslije II.e Makabejske ima III. Makabejska, i poslije ove III.a odnosno IV.a Ezdrina. Ni ti se je u tom dala crkva iztočna raskolnička smesti u 17. vieku, kada je Carigradski patrijarka Cyrillo Lucaris priANJajući za bludnje protestantske hotio iz biblije da izbaci knjige drugokanonske; jer proti tomu ustaše patriarh Antiohijski Makarije 1671, Neofyt 1673, i Dosithej Jerusalemski 1672; ovaj bo sazvavši synod, izjavi, da se pravim knjigam sv. pisma imaju pribrajati i one knjige, koje je Cyrillo Lucaris ludo od neznanja ili pravije od zlobe prozvao apocryphnimi, jer da je i ove stari običaj ili pače crkva katolička bez sumnje predala kao dielove svetoga pisma. Iz svega dosada rečenoga očevidno je i bjelodano, da je sv. synod Trientski sliedio samo neprekidnu tradiciju, koja siže do vremena apoštolskih, kad je odlučio: Omnes libros tam veteris, quam Novi Testamenti, cum utriusque unus Deus sit auctor, pari pietatis affectu ac reverentia esse suscipiendas. — Protestanti iznevjerivši se toj tradiciji, knjige drugokanonske ili manje ciene od prvokanonskih, ili ih pače posve odbacuju, a zovu ih apokriphnimi. Martin Luther u svojem prievo-

du metnuo je drugokanonske knjige medju staro i novozavjetne knjige pod naslovom: „Apocrypha*), das sind Bücher, so nicht der h. Schrift gleichgehalten, und doch nützlich und gut zu lesen sind.“ – Calvin ostavio je u bibliji god. 1545. izdanoj knjige drugokanonske na svojem mjestu; kasnije je kolebao, što da do njih drži? ter je izjavio: „Quamquam non is sum, qui lectionem horum librorum velim prorsum improbare.“ Anglikanska crkva kaže u 6. članku svojih 39 članaka ovih knjiga: „Druge pak knjige, kao što veli Jeronim, čita do duše crkva za primjere u životu i za stvaranje dobrih običaja, ali ih ne upotrebljava za potvrdjivanje vjerskih nauka.“ Ali škotski presbyterijanci izbaciše ih posvema iz kanona. Tako su te knjige bile u svih skoro protestantskih biblijah i protestantski su ih bogoslovi većinom upotrebljavali sve do našega doba; akoprem su im već i od prije gdjekoji pobijali vriednost historijsku, dogmatsku i moralnu, naročito u 17. vieku professor Oxfordski Iv. Rainold u spisu: Censura librorum apocryphorum V. T. contra Bellarminum, praelect. XLV. p. 447.

Kad je pak britansko i inostrano biblijsko društvo u Londonu 4. ožujka 1804. zasnovalo se i htjelo god. 1817 knjige drugokanonske izbaciti iz svetoga pisma, nastade zbog toga velika razpra medju nekatolici.

*) Tako ih je prvi nazvao Carolostadius, pristaša Luterov.

Jedni od njih branili su 1.) da knjige, kako ih oni zovu, apocryphne nisu doduše Bogom nadahnute, ali da su providencijalne, Bogom k tomu odredjene, da se za objašnjavanje protokanonskih knjiga čitaju. 2.) Drugi su tvrdili, da su apocryphi po sebi obične ljudske knjige; nu koristne za razjašnjavanje kanonskih knjiga i za bogoljubno čitanje, bili su vazda spojene s bibliјom; pa nema razloga, da se to i u napredak nečini. Tako naročito Hengstenberg (†1869) 3. Neki su opet dokazivali, da ne valja apocrypha šiti s biblijom, kad k njoj nespadaju i kad ima u njih pogubnih bludnja. 4. Rationaliste napokon odbacivši pojam nadaha Božjega, uklonili su bitnu razliku medju kanonskimi i ne kanonskimi knjigami, i pojedine apocryphe n. p. knjigu Crkvenicu više cjene od gdjekojih kanonskih knjiga n. p. od knjige Esthere. Što je britansko i inostrano biblijsko družtvo g. 1817. pokušalo, to je g. 1826-1827. izvelo t. j. počelo izpuštati iz biblije drugokanonske knjige ili kako ih protestanti zovu, apokryphne, te su sve biblije onim družtvom poslije izdane knjige, tako i: Sveto Pismo staroga i novoga zavjeta. Preveo je stari zavjet Gj. Daničić, Novi zavjet preveo je Vuk Stefanović Karadžić u Biogradu 1868. Po primjeru britanskoga biblijskoga družtva zasnovana su slična družtva i drugdje, najviše

kao područna onomu glavnomu u Londonu, u Njemačkoj, Skandinaviji, Francezkoj i Holandiji. U Peterburgu utemeljeno bi nastojanjem kneza Galicina 1813. rusko biblijsko družtvo - od g. 1819. mnogo razgranjeno; ono dade bibliju na 17 novih jezika prevesti i u 31 jeziku štampati; nu 1826 bi ukinuto carskim ukazom; ali još iste godine zasnova se rusko protestantsko biblijsko družtvo. I razloga što je biblijsko družtvo u Londonu počelo izpuštati knjige drugokanonske, mnoge su se područnice od njega odkinule.

Budući pako da se ovakova biblijska družtva osnivaju na krivom temelju, da je čitanje sv. pisma svim ljudem bez razlike za spasenje potrebito, i budući proti propisom kat. crkve izdavaju biblije bez tumača, pače biblije knjave i kad što zlo prevedene: pravedno su rim. - pape biblije, od takovih družtava izdane, osudili, - po imenu Pio VII. 29. lipnja, 1816., Leon XII. 3. svibnja. 1824. Pio VIII. 24. svib., 1829., Gregorij XVI. 15. kolovoza, 1840. i 8. svibnja, 1844., i Pio IX. 9. stud. 1846., a isti sv. otac papa je 8. pros., 1849. osudio još i sama bibljoka družtva kano vjeri pogubna. Kako čitanje sv. pisma bez opreza crkvom katoličkom propisana može zbilja biti vjeri pogubno, svjedoči nam sekta nazarenska. Izp. Kat. List 1871, br. 41. i 42.

§. III. O nadahnuću knjiga biblijskih.

Crkva kat. uči, da je Bog glavni pisac, auktor knjiga obadva zavjeta (omnes libros tam Veteris, quam Novi Testamenti, quum utriusque unus Deus sit auctor . . . . . . pari pietatis affectu ac reverentia suscipit et veneratur. Conc. Trid. Sess. IV. Decrt. de canonicis scripturis) da je nebesko blago svetih knjiga Duh sv. ljudem predao (ne coelestis ille ss. librorum thesaurus, quem Spiritus sanctus summa liberalitate hominibus tradidit neglectus jaceat, statuit et decrevit Ib. Sess. V. c. 1. De instituenda lectione s. scripturae et liberalium artium. Decret. de Reform.). Auktorom pak sv. knjiga može se Bog samo onda zvati, ako je kako god, izvanredno, vrhunaravno, radio i pomagao kod njihova sastavljanja ili pisanja. Ta pak pomoć i radnja Božja kod pisanja sv. knjiga zove se nadahnuće Božje, inspiratio divina. Po tom je dakle nadahnuće Božje takov vrhunaravni rad Božji oko duha piščeva, da se ono, što pisac za onoga rada Božjega piše, može smatrati riečju Božjom i Bog se može držati auktorom pisma. Ako li se dalje pita: kako Bog ili Duh sv. radi oko duha čovječjega? da li ga na pisanje potiče, kako

god kod pisanja pomaže, udiše li mu pojedine rieči, ili samo stvari itd.? – o tom nije crkva ništa odlučila, niti se bogoslovci u svem slažu.

Počevši od Bonfresija († 1643.) dieliše obično bogoslovci nadahnuće Božje u troje:

1.) Inspiratio antecedens et verbalis, kad duh čovječji samo bilježi, što mu Duh Božji kazuje ili udiše. –

2.) Inspiratio concomitans, kad Duh sv. čovjeka na pisanje potakne, pri pisanju pomaže i od pogrešaka čuva.

3.) Inspiratio subsequens, kad bi tko napisao knjigu bez vrhunaravne pomoći, a kašnje bi ju Duh sv. izjavio istinitom preko crkve.

Što se tiče onoga mnienja, po kojem bi se i onakova knjiga mogla nazvati bogoduhom, koja bi napisana bila na posve čovječji način bez vrhunaravne pomoći Duha sv., ako bi poslije Duh sv. (preko crkve) izjavio, da u njoj nema pogrešaka, ili ako bi primljena bila u kanon, pa tim uzvišena na čast slova Božjega, to je mnienje poslije koncila Vatikanskoga nedopušteno, jer veli isti koncil: Eos vero (Veteris et Novi testamenti libros) Ecclesia pro sacris et canonicis habet, non ideo, quod sola humana industria concinnati sua deinde auctoritate sint approbati.*) Pa doista

*) sed quod spiritu sancto inspirante conscripti Deum habent auctorem.

je inspiratio subsequens contradictio in adjecto, jer ako bi knjiga napisana bila na puove čovječji način bez ikakove pomoći Božje, nebi moglo o kakovu nadahnuću Božjem biti ni govora, niti bi se moglo kazati, da je Bog auktor ili glavni pisac onakove knjige. Ali nemože se u svem prihvatiti niti protivan pojam o nadahnuću Božjem, po kojem bi Duh sv. sve ono, što će pisac pisati, priobćivao po formi i sadržini, ter bi mu bi reč u pero kazivao. Na taj način bi se dakako Bog mogao punim pravom zvati auktor sv. pisma i sv. pismo slovo Božje; nu ovakovo slovno nadahnuće sv. pisma „inspiratio verbalis" nemože se prihvatiti s ovih razloga:

Onda je bila svaka riječ Bogom objavljena i crkva nebi smiela prevoditi
a) budući da prievodi sv. pisma nemogu biti
Unuk Isusa sina Sirahova
u svem jednaki s maticom (isp. predgovor ka crkvenici: nam deficiunt verba hebraica, quando fuerint translata ad alteram linguam), ne bi nam oni mogli saobćiti ciele sadržine objave Božje; čemu se protivi poraba crkve i izjava njena, da je prevod lat. u Vulgati authentičan. -

b) U knjigah nov. zavjeta često se navode mjesta iz knjiga starozavjetnih po grčkom prievodu, a ne po matici, i to ne riedko slobodno, a ne rieč po rieč. Tako np. sv. Petar (djela Apost. 2.17.) na

vodi rieči Joela proroka po prievodu grčkom.

c) Sv. pisci starozavjetni razlikuju se jezikom, slogom i načinom pisanja, pa kad i o jednoj te istoj stvari izvješćuju, izvještaji su im različiti; tako np. knjige Dnevnika razlikuju se i na paralelnih mjestih od knjiga Kraljevskih; tako i druga knjiga Makabejska od prve. A to bi bilo nešto čudna kraj slovnoga nadahnuća (insp. verbalis).

d) Sv. pisci kadšto se tako izjavljuju o svojem pisanju, ter je očevidno, da ne pišu tek ono, što im Duh sv. diktuje, np. pisac II. knjige Makabejske kaže (2, 27), da kušajući djelo Jasona Cyrenca, skratiti, njemu to posao lahak, nego paće da ga stoji mnogo znoja i nesna. I sv. Luka veli (u Djel. Apost. 1, 3) da je sam sve izpitao, o čem hoće da piše.

Ovoga mnienja, da je naime Duh sv. i same rieči kazivao sv. piscem, bili su istina stariji kat. bogoslovci, povedavši se za izjavami nekojih crkvenih otaca i pisaca; nu noviji su ga malo ne svi napustili. Stariji protestanatski bogoslovci bijahu gotovo svi za najtiesnije slovno nadahnuće, noviji, pretvorivši se većinom u racionaliste, poriču svako nadahnuće Božje.

Kloneći se ove skrajnosti tvrdimo, da je Duh sv. svakoga sv. pisca potaknuo na pisanje i da ga je kod pisanja vodio i čuvao od svake pogreške; jer samo uz ova dva uvjeta može se zbilja kazati, da je Bog glavni pisac ili auktor sv. knjiga i da je sv. pismo slovo Božje. To je inspiratio concomitans. Nego kod nekojih česti sv. pisma, kao kod proročkih knjiga i kod onih, u kojih ima objava Božjih, Duh je sv. priobćivao i samu sadržinu pisanja, pa uz to kad što valjda i sam sastavak sadržine. To je inspiratio antecedens. Po tom dakle nema se uzeti kod svake sv. knjige jednaki stupanj nadahnuća Božjega; kod historijskih, pjesničkih i poučnih knjiga nadahnuće Bož. sastoji se u tom, da je Duh sv. pisca potaknuo na pisanje i kod pisanja ukovodio i čuvao od pogrešaka; kod proročkih pak Duh je sv. osim svega toga piscu objavljivao i stvar, koju će pisati. Kad Duh sv. pisca na pisanje samo potiče i u pisanju pomaže, ne treba da pisac zna za ovu pomoć Božju; to se razabira iz navedenoga mjesta II. knjige Makabejske 2, 27. Ali kad Bog piscu priobćuje i stvar, koju će pisati, onda ga jamačno čini i sposobnim, da objavu B. pozna kao takovu; inače bi pisac mogao svoje misli ili pače tlapnje iznieti kao objave Božje.

§. IV. Knjige apokrifne i izgubljene.

Oprieka knjigam kanonskim jesu knjige apokrifne, ili kako se u starih slovienskih spomenicih naziblju, knjige lažne. Nama su sada knjige apokrifne one knjige, koje bi se budi zbog pisca, budi zbog stvari, o kojoj govore, budi zbog naslova, koji imadu na čelu, lahko mogle smatrati za svete, nu kojih crkva ne prima u kanon i to ili stoga, što se nezna za njihovo nadahnuće Božje, ili što se u njima nalazi očevidnih pogrešaka.

Po tom dakle dvie su vrste apokrifnih knjiga: u I. vrstu spadaju one knjige, koje od dobrih pisaca pisane mogle bi čitaocem koristiti, ali se ne nalaze u zbirci sv. knjiga; takove su knjige III. i IV. Makabejska, Molitva kralja Manassija, knjige III. i IV. Ezdrine, psalam 151., predgovor ka knjizi Crkvenici, pripomenak k plaču Jeremijinu i dodatci k Jobu u grčkom prievodu. II. vrsta apokrifa jesu knjige, koje su rabbini, krivovierci ili drugi ljudi sastavili, a pune su pogrešaka i tlapnja; takove su: Testamentum Adami, liber de filiabus Adami, liber poenitentiae Adae, vita Adami, Apocalypsis Adae, psalmi Adae, praecepta Adae ad filium Seth, evangelium

Hevae, Seth, liber Enochi, Mathusala, Lamech, vaticinatio Noriae (žene Noine), Cham, psalmi Melchisedechi, apocalypsis Abrahami, Testamentum Jacobi patriarchae Testamenta 12. patriarcharum, Josephi precatio, Jamnes et Mambres; Mojsis Testamentum, secreta apocalypsa (Abrahami), analepsis et alia; Eldad et Medad; Samuelis liber de jure regni; Psalterium Salamonis; Eliae Apocalypsis, revelatio et visio; Isaiae ascensio et visio, Apocalypsis Sophoniae, Habacuc, Ezechielis et Danielis; litterae Baruchi ad 10 tribus, Apocalypsis Zachariae (otca Ivanova); Od apokrifa gdjekoje su se dosada sačuvale u latinskom, druge u grčkom, nekoje u arapskom, a najviše njih u etiopskom i staroslovienskom jeziku. U staroslovienskom jeziku do sada su se ove starozavjetne lažne knjige našle: Adam, Slovo o Adamě i ot Evrě; O ispovědanii Evgině; Enoch, Ot knjig Jenoha, Sethova molitva, Lamech, o Melhisedecě, knjigi otkrivljenja Avramě; Smrt Avrama, Zavět dvěnadcati patriarhov, Ljestvica, Aseneth (žena Josipa patriarhe), Mojsejev zavět, Ishod Mojsejev, Pjesni Davidovi, Salomon, o sudih Salomona, pověst o kitovrasě, psalmi Salomona, obavljenje Ilije, Sofonije, Zaharije, vidjenie Isaije, pověst o plačě

proroka Jeremije. (: Izp. Bogomili i Patareni od dr. Fr. Račkoga u X. knjiz. Rada jugoslav. akademije, str. 248.). Mnoge od apokrifnih knjiga jesu ujedno pseud„ epigrapha t. j. lažno se pripisuju ljudem čuvenim u historiji objave Božje. Nasuprot protestanti obi„ čavaju sve knjige, što su nama apokrifne, zvati pseudepigrapha, a apokrifa su njim naše drugo„ kanonske knjige.

Knjige apokrifne starozavjetne nastale su zadnja dva vie„ ka pr. Is. i prvih viekova po Is. Židovi su naime držali, da imadu neprekidnu tajinstvenu tradiciju od Moj„ sija počevši, pa gdjekoji njih pobilježili bi njeke re„ ligiozne stvari i dogodjaje svoga naroda pomie„ šavši istinu s lažmi, i kazivali, da te knjige sa„ državaju samo onu tradiciju, a da im veću zna„ menitost pribave, pripisali bi ih ljudem u hi„ storiji staroga zavjeta znamenitim n. p. Adamu, Abrahamu etc. Isto tako bi gdjekoji krivovjerci gle„ dali izmišljenim tobož sv. knjigami bludnje svoje proturiti u sviet. Ove su knjige stoga za nas zna„ menite, što nam u mnogom pokazuju, kakova je bila vjera, koje su bile nade i koja osjećanja u Židova neposredno prije i poslije dolaska Is. i u nekojih krivo„ vjeraca u prvo doba kršćanstva. U ostalom

kod naučne porabe tih knjiga valja imati na umu rieči sv. Jeronima: multa his (apocryphis) admixta vitiosa, et grandis esse prudentiae, aurum in luto quaerere. Ep. ad Laetam 12.

Od apokrifnih knjiga znatnje su 3. i 4. knjiga Ezdrina, 3. i 4. knjiga Makabejska, predgovor ka knjizi Crkvenici, pripomenak k plaču proroka Jeremije i dodati k Jobu u grčkom prevodu, o kojih ćemo još govoriti; zatim molitva kralja Manassija, koju Židovi sastaviše grčki u posljednje doba pr. Is., a kasnje prevedoše na hebrejski; sastoji se od 15 verasa, a nalazi se u grčkih rukopisih, kadšto u dodatku k Vulgati i u tako zvanih konstitucijah apoštolskih 2, 22. Psalam 151. pjesma, koju tobož David izpjeva nadoladavši Goliatha; nalazi se na kraju psaltiera grčkoga i u prevodih s njega načinjenih, navode ga sv. Athanasije, Vigilije Tapsenski i drugi. Psaltier Salomonov ima 18 psalama, koji se krivo pripisuju Salomonu, a pisani su negdje oko 63-48 prije Krista; jer opisuju žalostno stanje naroda Izraelskoga za Hyrkana II. Aristobula II. i Pompeja; izprva bješe pisan hebrejski, kasnje preveden na grčki te matica propade; nekoč sa se ovi psalmi nalazili u grčkom sv. pismu odmah poslije sv. knjiga novoga

zavjeta; navode se pak u Laži Athanasijevoj synopsi sv. pi-
sma, i Nicefor ih spominje medju antilegomena staroga za-
vjeta. Knjiga Henohova u 108 glava govori o raznih stva-
rih: o grieku angjelskom, o putovanjih Henohovih po
nebu i po zemlji, o messiji i o budućih i nebeskih stva-
rih koješta, čini se, da je židovski ili aramejski 2. vie-
ka prije Hrista pisana na obranu pravovjernoga židovstva
proti širećemu se hellenstvu; sačuvala se ciela u pre-
vodu ethiopskom i u staroslovienskom: ѠТЪКНИГЪЄ-
НѠХА, mnogi ju crkveni pisci grčki i latinski navode i Ter-
tullijan drži ju authentičnom. Poslanica Baruhova desetim
plemenima Izraelskim bješe valjda sirski pisana od kršćan-
skoga monaha i čini se, da je samo čest većega apokrifa.
Apocalypsis Baruchi; od ove je knjige opet različita druga apokrif-
na knjiga sačuvana u prevodu ethiopskom. Liber Jubilaeo-
rum (inače: λεπτὴ γένεσις ili ἀποκάλυψις Μωϋσέως) pripovieda
razne pripoviedke od stvorenja svieta do Mojsija i broji 50
godina jubilejskih (50×49=2450) do dolaska u Hanaan; tu je
knjigu po svoj prilici pisao palaestinski žid u zadnjem vieku pr. Is.,
da židovstvo brani proti hellenstvu. Ascensio ili assumtio Mosis na-
pisana hebrejski u Palaestini malo kasnije kako je Tito razorio Je-
rusalem. Testamenta 12 profetarum pisana su valjda svršetkom 1.
ili početkom 2. vieka po Is. grčki za židove, koji će da se obrate.

na kršćanstvo; kazuje zgode i naputke 12 sinova Jakovljevih, što su umiruć davali djeci svojoj. Ascensio et visio Jesaijae (Isaiae); ascensio grčki pisana od pokrštena žida u 2. vieku, pripovieda mučeničku smrt proroka, i bila je Tertullijanu i Origenu znana; druga kazuje uzašašće Isaijino na nebesa, i vidjenja njegova, Epifanije ju zove ἀναβατικόν, i Jeronim spominje pod imenom ascensio, imajuć gnostičnih stihija potječe iz 3. vieka.]

2. U sv. pismu staroga zavjeta navodi se više knjiga, kojih (od) sada više neima, nego su se izgubile, tako II. Mojs. 21, 14 knjiga o ratovih Gospodnjih; Jos. 10, 13 knjiga pravednička (liber justorum); III. knjiga kralj. 4, 32 tri tisuće priča Salomonovih i njegovih tisuću i pet pjesama; III. knjiga kralj. 14, 19, 29 knjiga Dnevnika kraljeva Izraelovih i Judinih. I. Paral. 29, 29 knjiga Samuela vidioca, Nathana proroka i Gada vidioca. II. Paral. 9, 29 = knjiga Ahije Silonca i Addona vidioca II. Mak. 2, 24 pet knjiga Jasona Cyrenca. Pita se, jesu li sve knjige bile Bogom nadahnute i kada i kako su se mogle izgubiti. Jasno je, da su bile nadahnute one knjige, kojim su pisci bili proroci; a kada su se i kako izgubile, neznа se više. Samo možemo u obće kazati, da nam se je iz onih propalih naročito bogoduhih knjiga sve ono, što je za razvitak

djela spasavajućega bilo potrebno, ili koristno, doscle i pak sačuvalo se izvadkie u sv. knjigah, koje još sada imademo, a možemo takodjer kazati sa sv. Zlatoustom (hom. 9. in Matth.): „kako nije bilo proti Božjemu promislu, da su se mnoge rieči od Duha sv. po prorocih, Hristu i apostolih izušćene odmah sa samim skoro glasom izgubile, te im nema više niti spomena, tako nije bilo proti Božjemu promislu, da propadnu knjige, koje su neko vrieme već obstojale!“ Jopet (hom. 7, 3. u I. Kor.): „Bio koji mu drago uzrok, da koja od kanonskih knjiga propadne, nemože se to starojerkoi u grieh upisati, ili zbog nevjere pokoriti, jer se nemože reći, da je čuvar ostave nevjeran, kad se ostava neima duže čuvati, nego li hoće onaj, koji je ostavio, što čini Bog, kad hoće ili promislom svojim dopušta, da se gdjekoje od sv. knjiga izgube.“

§ V. Knjige sv. pisma sačuvale se ciele.

Znajući, koje knjige sačinjavaju sv. pismo staroga zavjeta, valja nadalje izpitati, jesu li one dosada sačuvane ciele tako, da u bitnosti niesu promienjene, da bi im se naime što oduzelo, te bi bile krnjave, ili bi im se bilo što bitno dodalo ili sâm tekst izkvario.

Nikakovim se izvanjim dokazom nemože poduprti mnienje, da su

Židovi sv. pismo hotimice izkvarili u bitnosti, tako da (su) u njemu nebi imali prave sadržine objave Božje; pače možemo navesti više dokaza, da se je u bitnosti sv. pismo do danas sačuvalo cielo.

1. Prije robstva babilonskoga niesu mogli Hebreji hotimice i bitno izkvariti teksta; Mojsije napisavši pentateuk, zapovjedi levitom da ga čuvaju uz kovčeg zavjetni; svake subotne ili ti sedme godine dužni su bili svećenici i leviti na praznike sjenica čitati narodu zakon, po Deut. 17, 18. 19. bio je i kralj dužan imati prepis zakona Mojsijeva, pače kako je bilo zakonom odredjeno, da Izraelci neprestano razmišljaju o zapovjedih Mojsijevih, jamačno je osim primjeraka potrebitih svećenikom i levitom, bilo i prepisa zakona Mojsijeva za privatnu porabu u porodicah hebrejskih. Buduć ovako obćenito poznata sadržina zakona Mojsijeva, nemožemo ni pomisliti doba, u koje bi bio mogao biti izkvaren isti zakon, a da nebi proti tomu tkogod ustao. Po svjedočanstvu knjige Josuine, naročito gl. 24. Izraelci su poslije smrti Mojsijeve veliku revnost pokazivali za štovanje jedinoga pravoga Boga Jehove, koji ih je onolikimi čudesi izveo iz Misira, dionopodio i uzdržavao u pustinji, uz grmljavicu i bljeskavicu dao im zakon na Sinaju i čitavo pleme odredio, koje će bditi nad pravim poznavanjem i štovanjem Božjim. Do vremena sudačkoga živio je još veliki diel onoga naraštaja, koji je na putovanju po pustinji svojima

očima gledao čudesa i često izkusio, da mu sva
sreća i spasenje stoji do vjernoga štovanja Božje-
ga i zdušnoga izvršivanja propisa, zapoviedi Božjih,
a nemar i odmetničtvo od Boga da se karni.
Kad bi bio ma tko pokušao izkvariti zakon Božji,
bili bi vjerni štovaoci Božji a naročito leviti, a me-
dju njimi svećenici, kojim je dužnost bila paziti na
izvršivanje zapoviedi Božjih, ono izkvarivanje
za cielo opazili, i zapriečili širenje izkrivljenoga
pisma. Ako i jest poslije smrti Josuine, u vrie-
me sudaca bilo časova, u koje je narod Izraelski
zakon Božji zanemarivao i prestupao, nije i-
pak to zanemarivanje i prestupanje bilo
nikad sasvim obćenito, jer je i u ovo doba bi-
lo vazda vjernih štovalaca Božjih i revnitelja
za zakon. Takovi su bili nada sve proročica Debora,
sudci iliti vladaoci po imenu: Othoniel, Barak i Ge-
deon, koji je idole satro i Jehovi oltar sagradio (Sud. gl. 6.),
a osobito Samuel, koji je utemeljivši škole proročke, najveće za-
sluge stekao za pravo dobro narodno i za vjerno štovanje Božje.
Da je tko u vrieme Sudaca pokušao izopačiti pisma Mojsijeva, bio bi
to za svršavanje zakona Mojsijeva zanešeni prorok i su-
dac Samuel jamačno opazio i oštro pedepsao.*

*(Ne bi bio propustio oštro prekoriti taj zločin, kao što je prekorio i druge prestupke na-
roda Izraelskoga).

Budući pak da su i za službu Božju odredjeni Leviti i Sudci iliti vladaoci imali ugled i vlast zapriečiti bitno promjenji-vanje ili izopačivanje Knjiga Mojsijevih, i budući da se o poku-su takova izopačivanja ne ima nigdje ni spomena, to ono doista jedno od najvećih toli često koranih i kažnjenih zločinstva, nije jamačno bilo ni kušano.

b). Poslije Sudaca od Samuela pa do Malakije zadnjega proroka u starom zavjetu, od kojega imamo pisama, živjeli su u neprekidnom redu Bogom poslani proroci, koji su se oko uzdržavanja prave vjere i oko izvršivanja zapoviedi Božjih svega svoga vieka trudili i mučili, različite prestupke naroda pače i samih svećenika i kraljeva oštro karali, pa tim navu-kli sebi neprijateljstva, progonstva i samu smrt. Budući pak, da u pismih proročkih nigdje ne ima ni spomena o kakvom izopačivanju petoknjižja i poznijih sv. Knjiga, prisiljeni smo držati, da se iskrivljivanje nikad nije ni pokušalo ili da nije barem za rukom pošlo.

c). Ako uzmemo zatim vremena ona, u koja se je deset plemena bilo odmetnulo od kuće Davidove, očevidno je, da se sv. Knjige imenito Mojsijeve nisu mogle iskriviti. Jer poslije odmetja 10 plemena bile su barem Knjige Mojsijeve i u Kraljevstvu Izraelskom sačuvane i prepisivanjem po-množane. Kako se nigdje ne spominje drugi kakav zakonik nego pentateuh, a zakonik je bio Kraljevstvu Izraelskomu potreban, ovo nije doista drugoga ni imalo do pentateuha. Ako bi pentateuh bio izopačen u Kraljevstvu Izraelskom, bili bi za to doznali u Kraljevstvu Judejskom,

pa kako je bilo skoro vječno neprijateljstvo medju oba kraljevstva, nebi onako izopačena pentateuha u Judeji hotjeli prihvatiti, pače bi ga bili pobijali i odbacili, i nasuprot ako bi se pentateuhu ono dogodilo u Judi, ne bi ga bili onakova prihvatili u Israelu. Za cielo bili bi to zabilježili gdjegod historijski pisci staroga zavjeta, osobito pak proroci prerevnostni čuvari prave vjere i neumorni borioci proti opačinam narodnim.

Povrh toga kad bi pentateuh bio izopačen, to bi se moralo vidjeti izporedivši židovski tekst sa samaritanskim, jer bi se bio sačuvao izopačeni i neizopačeni tekst uz ono surevnjivanje medju Judejom i Samarijom; ali oba se teksta podudaraju, pa to dokazuje, da izopačivanje ma bilo i pokušano nije pošlo za rukom.

d). Kad je god. 722. kraljevstvo Israelsko, a god. 588. kraljevstvo Judejsko propalo, stanovnici njihovi odvedeni kao zarobljenici u Assyriju i Babilonju, jamačno su sa sobom ponieli primjeraka sv. Knjiga naročito pentateuha; u robstvu spominje se češće zakon, tako spominje Daniel (9, 11.13,) zakon Mojsija, sluge Božjega, zakon Mojsijev; Jeremija preda braći zarobljenoj zakon (II. Mak. 2,2, Josip Flavije (Antiq. 11,1) pripovieda, da je Cyru bilo pokazano proročtvo Isaijino, po zbornicah židovskih čitaše se zakon. Da se u doba, što rukopisi, buduć tako razsijani, nisu mogli iskriviti, stvar je očevidna. Kad bi tko bio i pokušao izopačiti sv. Knjige, ne bi ti mogao počiniti u svih tako dalekih zemljah razpršenih rukopisih.

e). Još bi bilo teže izopačiti sve knjige poslie robstva

babilonskoga, je u to vrieme raziśli su se židovi po Misiru, Cyreni, Siriji, Maloj Aziji, Grčkoj, kasnije po svih rimskih pokrajina, noseći sa sobom sv. knjige, koje bi po subotah u zbornicah čitali. U 3. vieku načinjen bi grčki prevod sv. pisma, koji je bio opet u tisuće i tisuće primjeraka prepisivan. Uz ovoliku razširenost sv. knjiga nije moći ni pomisliti da bi ~~bek~~ bile jednako i obćenito izopaćene. Uz to bili su Makabeji brižljivi čuvari sv. knjiga /: I. Mak. 1, 60; 3, 48/ Nu i sav narod židovski bio je, povrativ se iz robstva, gotov za sv. svoje knjige sve nevolje i samu smrt podnesti radje nego bi ih izdati ili raditi što proti njim, kao što nam svjedoči Josip Flavije /u spisu: Contra Apionem 1, 8/ veleć: „ Koliko štovanje imademo naprama knjigam svojim, vidi se iz same stvari. Jer akoprem je već toliko viekova proteklo, nitko se još nije usudio dodati im štogodj, ni oduzeti, ni promieniti. Nego svim nama je od samoga rodjenja udieljeno i prirodjeno, da ih držimo za Božje zapoviedi, uz njih da stalno prianjamo i zbog njih, ako bi trebalo, smrt dragovoljno podnesemo."

f. Isukrst i učenici njegovi nigdje ne kore židove zbog izopaćenja sv. knjiga, pače ove, kako vidjesmo, drže za istinite i Bogom nadahnute. Ni treba gotovo, da napomenemo, kako bi pao ugled utemeljitelju novoga zavjeta i apostolom, koji su knjige staroga zavjeta držali za istinite i bogoduhe, kad bi im bitna sadržina bila promienjena ili izkvoljena.

g). Poslje Isukrsta prevedeno je sv. pismo u mnogo

jezika i razšireno po cielom svietu, pa svi prievodi i svi pri-mjeri sv. pisma, što se bitnome tiče, divno se slažu; stoga i od naj-(kasnijih) starijih kršćanskih pisaca i od novijih gotovo svi priznavaju, da se židovska matica sv. pisma do danas sačuvala ciela, neizopačena.

h). Nu k čemu toliko dokazivanje, da sv. knjige staroga zavjeta nisu iskvarene? Ta tko ih pažljivo samo čita, lahko će se o tom sâm osvjedočiti. Jer da su židovi u svojih knjigah što godj mienjali, bili bi jamačno promienili u njima ona mjesta, u kojih se prekoravaju stvrdokornosti i zlobe, u kojih im se teške zapoviedi nalažu, u kojih im se svako zlo proriče i mnoga za njih sramotna pripovieda, pače i slabosti i opačine najznatnijih njihovih ljudi kao n. pr. Davida, Salomona pripoviedaju se prosto, iskreno bez svakoga izpričavanja. To sve posvjedočava, da su se sv. knjige u bitnom onako do danas sačuvale, kako su izprva napisane.

Istina Bog, nekoji su oci i crkveni pisci potvarali židove, da su sv. pismo staroga zavjeta izopačili, nu tomu potvaranju znade se razlog. Gdjekoji su naime oci i pisci držali, da je grčki prievod sv. pisma kao takav na-dahnut od Boga, te s toga da se posvema podudara sa svetim pismom židovskim; i budući da je stari latinski tako zvani italski prievod bio načinjen po grčkom prievodu, držali su takodjer, da i taj prievod sasvim vjerno prikazuje maticu hebrejsku. Kad je po tom sv. Jeronim knjige staroga zavjeta preveo s hebrejskoga na latinski,

mislili su mnogi, da je i taj prievod skroz vjeran i točan. Nu znademo, da je prievod grčki aleksandrijski na mnogo mjesta netočan, pače kriv, a tim i latinski italski; znademo takodjer, da i prievod Jeronimov uza svu svoju vriednost ima i netočnosti i nedostataka. Kad bi dakle kršćani iz mjesta grčkoga ili latinskoga sv. pisma židovom dokazivali, da je Isus zbilja Mesija u starom zavjetu obećani, a židovi proti njim iz svojega teksta ona ista mjesta drugčije navodili, lahko su kršćani došli na misao, da su židovi ona mjesta izopačili. Nu sad se znade, da primjeri tobožnjih izopačivanja nisu ništa drugo nego ili drugčije prievodi, gori, bolji ili jednako dobri ili pako variante većinom neznatne. Tako n.p. ako su židovi one rieči Izaije 7, 14: „Ecce virgo concipiet" prevodili: Ecce adolescentula concipiet" nisu to mjesto izkrivili u tekstu hebrejskom, nego su ga samo zlo preveli. Uostalom oni oci i pisci, koji su znali hebrejski ne potvaraju na židove izopačivanje sv. pisma, pače ih od te biede brane, tako Origen i većinom sv. Jeronim; pače i sv. Augustin kaže: „Absit, ut prudens quispiam Judaeos cuiuslibet perversitatis atque malitiae tantum potuisse credat in codicibus tam multis et tam longe lateque dispersis." Civ. D. 15, 13. A oni oci, koji židove biede s izopačivanja, kao Justin, Irenej, Zlatoust, hoće tim većinom samo da kažu, da oni drugčije prevode na grčki sv. pismo, nego su prevela Sedamdesetorica, ili si u tom biedjenju nisu dosljedni. Tako sv. Justin, koji se najviše navodi kao

svjedok za iskvarenost teksta hebrejskoga, veli /u Cohort. ad Graecos 13/: „Da se one knjige, koje pripadaju našoj vjeri i sada čuvaju u Židova, to je djelo nama u prilog radeće- ga promisla Božjega. Jer da odnoseći ih iz crkve ne da- jemo uzroka sumnji ljudem, koji nas radi ogovara- ju, zahtievamo neka se donesu iz sbornica židovskih, da se iz samih onih knjiga, koje se sahranjuju kod njih, jasno i očevidno vidi, da su naši zakoni, koje su sv. lju- di za nauk pisali.“ – Mjesta za koja su još i u novije doba gdjekoji držali, da su ih židovi izopačili jesu osobi- to ova: I. Mojs. 49, 10 שִׁלֹחַ /: Vulg.: qui mittendus est:/ da je iskvarjeno u: שִׁלֹה ili שִׁילֹה; V. Mojs. 27, 4: גְּרִזִּים u עֵיבָל /: Garizim u Ebal:/; ps. 16, 10: חֲסִידְךָ u חֲסִידֶיךָ /: Sanctum tuum u: Sanctos tuos:/; ps. 22, 17: כָּרוּ ili כָּאֲרוּ /Vulg.: foderunt/ u כָּאֲרִי /kao lav/ Is. 19, 18: עִיר הַחֶרֶס /civitas solis/ u: עִיר הַהֶרֶס /: civi- tas destructionis/; i Is. 53, 8 לוֹ (ei) u לָמוֹ (eis). Nego uče- njaci katolički dokazuju, kao L. Reinke /u Beiträge zur Erklärung des alten Testaments. Münster 1866. VII Band S. 317 ss./ da židovi nisu navedenih mjesta hotomice iskrivili, nego da su pomenute razlike ili samo prividne ili da se mo- gu zdravom kritikom lahko ustumačit

Premda je pak hebrejsko pismo staroga zavjeta u bitnosti do danas sačuvano cielo i nepovriedjeno, sasvim tim i u nj se je zavuklo manjih pogriešaka, kao u svaku staru knjigu, koje ipak nemienjaju same sadržine njegove. Jer pisari, koji su tokom tolikih viekova prepisivali tekst

hebrejski, da su svi i bili učeni, marljivi i pazljivi, ipak ni-
su mogli zapriečiti, a da im se ne podkradu pogreške, od
kojih su barem neke imale smisla, pa tako neizpravljene
prepisivale bi se nadalje, ter se napokon rukopisi niesu
slagali, a čitalac nije mogao odmah razabrati, u kojem
se rukopisu ovo ili ono mjesto čita pravo a u kojem kri-
vo t. j. nastale su variante /: lectiones variantes :/. Ovakovih
varianata sabrali su učenjaci već priličan broj, poredeći
stare prievode, mjesta u starinskih pisaca navedena, ruko-
pise i štampana izdanja sv. pisma. Većina varianata
jesu sitnice; ali imade i takovih, koje ponešto i smisao
mienjaju. Variante pak nastaju na dva načina: a).
slučajno pogreškom pisara; b). krivim sudom pisarskim.
Nehotice, slučajno mogao je pisar kod prepisivanja pogrie-
šiti, jer je 1. krivo vidio, pa je a). premjestio ~~pismena~~ rieči
ili izreke, np. Ezdr. 2, 46 שַׂמְלַי; Neh. 7, 48 שַׂלְמַי; ili je b).
slična pismena zamienio, tako je zamienjen ד sa ר,
ב sa כ, ה sa ח, ו sa י np: Neh. 12, 3: שְׁכַנְיָה u v. 14
שְׁבַנְיָה; na taj način postale su mnoge i znatnije
pogreške u brojevih, koji su se nekoć pisali pismenima,
pa zamjenjivanjem njihovim lahko su postali oni
ogromni brojevi, što se čitaju u knjigah historijskih. Izp.
II. Paral. c. 13 /: Abia ima 400,000 momaka; Jeroboam
800000 od kojih pade ranjenih 500,000 /; c). ili je pismena
rieči ili izreke izpustio; tomu se je lahko dogodilo, ako se
je u istoj liniji jedna rieč nalazila dva ili višeputa,
ili su se dvije linije istom riečju dokančale /ὁμοιοτέλευτον/

tako onde, da je n. p. u ps. 37, 28 poslie rieči: נִשְׁמָרוּ לְעוֹלָם (in aeternum conservabuntur) radi sličnosti izostalo: עַוָּלִים נִשְׁמָדוּ (injusti punientur – perduntur) što se je u LXX sačuvalo.

2) Kad se je pisaru u pero kazivalo, mogao je krivo čuti, pa zamieniti pismena jednako glaseća np. י za א, דּוֹיֵג za דּוֹאֵג I. Sam. 22, 18. 3). Pisaru se je mogla iznevjeriti pamet, ter je on a). zamienio rieči istoga značenja np. וּמִכַּף za וּמִיַּד II Sam. 22,1; b). zamienio parallelna mjesta, koja su mu pod pero došla, a da nije ni opazio, np. Is. 63, 16 לְמַעַן שְׁמֶךָ (: propter nomen tuum:) mjesto: מֵעוֹלָם שְׁמֶךָ (: a saeculo nomen tuum) jer mu često dolazi; c). s istoga uzroka mogao je pisar premetnuti ili izpustiti rieči ili izreke. 4. Kadšto pisar nije dobro razumio teksta, koji je bio pred njim, pa je stoga a). krivo razdielio rieči np. ps. 55, 16, mjesto: יַשִּׁימָוֶת čitao je grčki prevodilac יַשִּׁי מָוֶת ili יַשִּׁיא מָוֶת zato je preveo: ἐλθέτω θάνατος ἐπὶ αὐτούς i po tom Vulgata: veniat mors super illos. (ps. 54, 16); b). krivo razriešio kraćenice ili držao pismena i rieči za kraćenice a niesu bile, tako prevodilac Aleksandrijski nije Jon. 1, 9: עִבְרִי razumio kraćenice, te je čitao עַבְדִּי = δοῦλος μου mjesto עֶבֶד יְהוָֹה = sluga Gospodnji; c). pisar bi mislio da opazka na kraju nad pisana spada u tekst, te bi ju sbilja u tekst umetnuo, tako su rieči Is. 40, 7 אָכֵן חָצִיר הָעָם (: vere foenum est populus) valjda s kraja umetnute u tekst; u prievodu

čakim aleksandrijskom ili nemu.

Kojekada su se pisari nedakako od zlobe i opako-sti, da sv. pismo izkvare, nego u najbolju nakani, da ga poprave, usudili mienjati štogod i to: 1). teže vari-ante zamienjujući lakšimi i prividno boljimi, ta-ko se I. Dnev. 2,48 mjesto יָלַד u više rukopisa čita: יָלְדָה, jer se proteže na žensko ime; 2). mjesta tamna objašnjujući iz paralelnih, tako je možda u I. Mojs. 14,14 došlo ime grada Dana; 3.) popunjajući tobožnje praznine, tako su Samaritanci kod I. Mojs. 4,8 popu-nili riečmi: נֵלְכָה הַשָּׂדֶה = idimo na polje; ove rieči imadu i LXX i Vulgata: egrediamur foras; 4). mienjajuć tekst po nekih predrazsudah, tako Sud. 18,34 mjesto בֶן מְנַשֶּׁה čita בֶן מֹשֶׁה; 5) dodava-juć što god, da se tekst objasni, tako se možda I. Mojs. 35,19; 48,7 kod Efrate dodalo, da je Betlehem.

Kako valja različite variante prosudjivati, kri-ve razpoznavati a prave ili barem najprilićnije po-vraćati, to sve uči kritika biblijska.]

§. VI. Zgode biblijskoga hebr. teksta.

Kakov je bio tekst hebrejski sv. knjiga, prije nego su prevedene u 3. vieku pr. Isus. na grčki jezik, malo zna-mo, jer nemamo potriebitih za to isprava iz onih vremena: ni rukopisa, ni prievoda, ni citata kod tadanjih pisaca. Sasvim tim možemo...

nagadjati, budući da su se svete knjige i onda prepisivale, da su se takodjer u tadašnje priepise uvukle grieške, kao što se uvuku više manje u svaki priepis. Pače imamo za to nekoliko dokaza u samom tekstu [tako npr. ako je IV. Mojs. 2,14 sinu Eliasafovu ime Reguel a u IV Mojs. 1,14 Deguel, to se moglo dogoditi samo pogreškom pisarskom, što su naime ר zamienili sa ד; tako ptica, koja se u III. Mojs 11,14 zove הדאה u paralelnom mjestu V. Mojs. 14,13. zove se הראה; mjesto, u kojem je Josua pokopan, u Jos. 24,30 piše se תִּמְנַת סֶרַח, a u Sud. 2,9 mjesto סֶרַח stoji חֶרֶס] Medjutim akoprem su se već u staro doba u tekst hebr. prikrale grieške pisarske, nije se bojati, da bi bile te grieške tolike i toliko da bi ih bilo, te bi se njimi tekst bitno promienjio i izkvario. Jer, ako te pogibelji nije bilo do 3. vieka pr. Isus. pa do iznašašća štampe, još je manje moglo biti u ono staro doba, kad su se knjige redje prepisivale i grieške u jeziku još živu lakše opažale, pa je i manje vremena proteklo. – Iz 3. vieka pr. Isus. imamo prievod grčki Aleksandrijski iliti Sedamdesetorički; ako ga usporedimo sa sadanjim tekstom hebrejskim, opazit ćemo znatnih razlika medju njimi; na iz tih razlika ne smijemo suditi, da su Sedamdesetorica, prevodeći s hebrejskoga na grčki, kod onih razlika čitala drugo što u tekstu nego li čitamo sada mi. Jer valja znati §§ da je i sâmi prievod Aleksandrijski do nas došao dosta promie-

njem, nakaženi pisarskimi griešakmi, te ne možemo za cielo znati, kako su Sedamdesetorica upravo svako mjesto prevela, stoga da su oni i točno prevodili s hebrejskoga, ne bismo još mogli znati, što su na svakom mjestu čitali u svojem tekstu; 2. prevodioci Aleksandrijski, neznajući podpuno na hebrejska slovnice, češće su pogrešno prevodili, a s. budući su oni dobrodruže prevodili, ne može se svigdje znati, što su čitali u tekstu svojem. Uz sve to biti će jamačno i takovih razlika medju sadašnjim tekstom hebr. i prievodom Aleksandrijskim, koje su nastale odatle, što je tekst hebrejski, kojega su se držati prevodioci Aleksandrijski, imao mjesta drugčije glasećih iliti lekcija drugojačijih, nego što se nalaze u sadašnjem tekstu.

K takovim varijantam, koje se osnivaju na starinskom tekstu pa nam svjedoče, kakov bijaše naj starinski tekst upotriebljen od Sedamdesetorice, pribrajamo ona ispuštena, dodana, promienjena mjesta u prievodu Aleksandrijskom, koja se nalaze i u drugih starih prievodih a da nisu u ove prievode došla iz Aleksandrijskoga; i pribrajamo i ona mjesta, koja se samo u Sedamdesetorici nalaze, ali su takova te se vidi, da im se postanak nima tražiti u volji ili pogreški prevoditelaca, nego u samom tekstu. Iz toga sliedi, da je tekst, koji su imali prevodioci Aleksandrijski pri ruci, na dosta mjesta bio različit

od teksta hebrejskoga, koji nam se je do danas sačuvao, a koji se gotovo sasvim slaže s tekstom u 2. vieku posl. Isusa obćenim; iz toga sliedi takodjer, da je prevod Aleksandrijski uza sve svoje nedostatke veoma znamenit za kritiku teksta /hebrejskoga/ biblijskoga.

(A kako je nastala razlika ona medju starijim i poznijim tekstom hebrejskim?

Po svoj prilici ovako: od Mojsijevih i drugih knjiga bilo je mnogo priepisa, od kojih nekoji dodjoše u ruke Židovom izvan Jerusolima i Palestine živućim. Kod ovih se je s vremenom stvorio tekst onakov, kakov je za podlogu služio prievodu Aleksandrijskomu pa i pentateuku Samaritanskomu, kao što ćemo vidjeti. Drugi (pisci) priepisi nalazili su se u Jerusolimu u rukah svećeničkih i učenjačkih. Veliko štovanje, koje su u tom mjestu imali napram sv. knjigam, poraba nekih knjiga kod liturgije u hramu, sve je to čuvalo Jerusolimske priepise od pogrešaka, koje su se pomalo uvukle u priepise izvanpalestinske ovih knjiga. Po priepisih Jerusolimskih, u koje su se gdjekoje grieške već tako rano podkrale, da su ih Židovi držali više za svetinje, nego li za mane, nastade tekst koji imademo danas. Po ovih istih priepisih načinjeni su prievodi: Aquilin, Symmahov, sirski i Jeronimov. Odatle se mogu razumjeti gdjekoje razlike medju

ovim i prievodi s jedne i prievodom grčkim i tekstom Samaritanskim s druge strane.)

(Kad je Židovom propala država i razoren hram, a oni bili lišeni i razpršeni po svietu svigdje bili mrzeni i progonjeni, ne osta im od djedovine ništa nego sveto pismo, u njem imadjahu svu utjehu i nadu svoju. Po propisih njegovih, koliko je ikako moguće, življenje svoje ravnati bijaše im najveća briga, proučavanje biblije jedini posao njihovih učenjaka. Baveć se tako neprestano biblijom, opaziše razlike medju rukopisi na nekih mjestih, usporediše rukopise i one razlike ili ti variante stadoše kupiti, skupljene tako variante i u vrsti poredane nalaze se već u Thalmudu Jerusalemskom sastavljenom od 2. do 5. vieka po Isusu. Evo ih: 1.) עִטּוּר סוֹפְרִים (ablatio scribarum) t.j. kaže se na pet mjesta, da treba veznik ו van izpustiti np. I. Mojs. 18,5 mjesto וְאַחַר da čitaš אַחַר 2). תִּקּוּן סוֹפְרִים (correctio scribarum) t.j. na 16 ili 18 mjesta preporuča se od dvie variante ona, koja se čini bolja np. I. Sam. 3,8 לָהֶם (njim) mjesto לִי (meni) 3). Na 15 sumnjivih riečih ima jedan ili više izvanrednih punkatah np. ps. 27,13 לוּלֵא 4). קְרִי וְלֹא כְתִיב (čitaj akoprem nije napisano) t.j. rieč izpuštena, a drugdje nadjena, da je napisana na kraju (u margine) pa ju treba čitati u tekstu, gdje se nalaze punkta vocalia pripadajuća k rieči; takih mjestah (imena) ima po Thalmudu. -

sedam, np. II. Samu. 8.3. u tekstu jesu samo samo-
glasna ־ :, a na kraju נְהַר, dakle čitaj u teks-
tu פְּרָת ק׳ . 5.) כְּתִיב וְלָא קְרֵי (pisano je a nema
se čitati) t. j. rieč nalazeća se u tekstu bez samo-
glasnih nema se čitati; po Thalmudu ima
takvih mjesta 5, n. p. II. Kralj. 5,18 ל״ב 6.) קְרֵי וְלָא כְתִיב
(čitaj pisano) t. j. mjesto suglasnih nepisanih u
tekstu čitaj suglasna pisana na kraju, a samo-
glasna valja uzeti izpod suglasnih pisanih u teks-
tu; takvih broji se preko 1200 n. p. često לוֹ mjesto
לֹא i obratno) U Thalmudu već se nalazi takodjer
bilježeno, koliko imade pismena, koliko rieči i ko-
liko versova u pojedinih sv. knjigah i u njihovih od-
sjecih i koja je rieč u sriedini ciele knjige, a koja u
sredini pojedinoga odsjeka; tim se je načinom
htjelo sačuvati tekst od griešaka).

Ove do sada izbrojene i u Thalmudu već pobi-
lježene kritične opazke o tekstu hebrejskom čine
temelj Masoriti, onoj zbirci kritičnih i gramatič-
nih bilježaka o tekstu hebrejskom st. zavjeta, koje
su najprije ustmeno predavali a kasnije popisali
počevši od 6. do 10. vieka učeni Židovi osobito u
Tiberijadi. Toj zbirci nareko se מַסֹּרָה, מָסֹרָה,
מָסֹרָה ק׳ ili מַסֹּרָה ק׳ predaja, traditio, παράδοσις
od koriena מָסַר, predade, jer drže rabbini kao
Abenesra, Kimchi i drugi, da su one bilježke preda-
jom dobili u Mojsija. Pisci Masore zovu se Masorethi

a tekst hebrejski, koji su obskrbili znacima samogla-
sa, naglasaka i interpunkcija, i posve ustanovili,
zove se masorethski ili prihvaćeni tekst (textus re-
ceptus), jer su se po njemu unapried svi rukopisi
prepisivali. –

Stvari one što se nalaze u Masori, uzeše Masore-
thi ili iz predaje i Thalmuda ili ih pronadjoše po-
redeć razne rukopise, ili ih pako stvoriše svojimi
prosudjivanjem i proučavanjem biblije, ter su
a) ili opazke slovničke, exegetske i pravopisne o samo-
glasih i znacih diakritičnih, o pisanju punom i
manjkavom, označenju nekih rieči, o broju verasa,
rieči i pismena u svakoj knjizi, o srednjem pismenu,
rieči i versu svake knjige, o posebnosti nekojih vera-
sa np. da u zakonu Mojsijevu dva versa počimaju
sa ט, da se u njemu 11 verasa počima i dokanča
pismenom ן (nun) itd. o spoju rieči np. da je u sv.
pismu שְׁמַע 17 puti spojeno sa לְקוֹל ili su
b) popravci teksta, koji se naznačuju riečmi:
קְרִי i כְּתִיב t. j. da nešto pogrešno u tekstu napisa-
no (כְּתִיב) valja ovako ili onako izpravljeno čita-
ti (קְרִי), a izpravljaju se pismena premetnuta
i zamienjena, popunjaju se izpuštena, izpušta-
ju se suvišna, za rieči krivo razstavljene kaže se, ka-
ko ih valja razstaviti ili složiti, ovamo i slovnički
קְרִי, da se np. mjesto נַעַר ima čitati נַעֲרָה. –

Sve ove bilježke u Masori imadu svrhu: tekst hebr.

čist i nepovriedjen sačuvati i za vazda ga obraniti od svake promjene i izkvarenosti. Izbilja to su Masorethe postigli, ali s druge opet ruke Masora je u tom škodila, što Židovi imajuć ovako ustanovljen i obćenito prihvaćen tekst nisu više marili uspo- /staoti/ rediti ga sa starijimi rukopisi, i tako su mogle gdjekoje dobre variante propasti i mnoge su se synagoge odviše tvrdokorno držale prihvaće- noga teksta.

[Masora podpuna, koja sadržava sve spomenute biljezke o tekstu hebrejskom, zove se velika, a izvadak iz nje mala Masora. Biljezke što se nalaze na kraju teksta, sačinjavaju Masoram textualem, a nalazeće se na koncu svake knjige Masoram finalem. Primjerom palestinskih Židova potaknuti Židovi babilonski takodjer su usporedjivali rukopise i skupljali variante, ali o radu njihovu /u 8. vieku?/ slabo što znamo, osim što je R. Jakob ben Hhajim bibli- ji Bombergovoj dodao izkaz varianta istočnih /babilonskih/ i zapadnih /palestinskih/, kojih u ostalom nema mnogo a razpravljaju sitnice /o konsonantih/. I u 11. vieku još su rabbini Aharon ben Ašer u Palestini i Jakob ben Neftali u Babiloniji pokupili varianata, ali i ove su sitnice /o vokalih/ svjedoče pako, da je u to doba sustav punktacije bio već savršen.

Učeni Židovi došavši u 11. vieku s iztoka u

*(Opet su se i kasnije jošte usporedjivali razni rukopisi hebr. starijih od 9. vieka nema).

Europu donesoše sa sobom sv. knjige. Ove bijahu prepi„
sivane u 12. i 13. vieku, najprije u Španjolskoj, kasnije u
Talijanskoj i Njemačkoj. Au rukopisa hebrejskih do
sada se malo sačuvalo: najstariji je rukopis pentateu„
cha nepodpuni i nepunktovan iz 9. vieka i rukopis
zadnjih proroka iz 10. vieka. Rukopisa s datumom
ima iz 12. vieka 6-7, iz 13. do 50, iz 14. blizu 18. Ru„
kopisi svi, ili su pergamenski svitci (volumina) na
kojih su Mojsijeve i druge liturgijske knjige najvećom
pomnjom pismeni quadratnimi, crnom tintom na„
pisane bez samoglasnih punkata i bez naglasaka, za
porabu u zbornicah; ili su privatni rukopisi pisa„
ni na pergameni ili na papiru pismom quadratnim
punktovanim, ili rabbinskim bez punkata, a
sadržavaju sav stari zavjet ili samo diel od njega.]
Po rukopisih tekst je hebrejski često već štampom
izdan: najprije izdan bi psaltir 1477. (u Bologni?) bez
vokala, a cieli stari zavjet 1488. u Soncinu, pretiskan
sa samoglasnici i naglasci g. 1494. u Brescii. Ovo
izdanje Soncinsko odnosno Brescijsko biblije hebrejske
broji se medju poglavita izdanja, i još ova dva izda„
nja: u mnogojezičnoj bibliji izašloj u Complutumu ili ti Alkali
1502-1517., gdje ima tekst hebrejski s punkti samoglasnimi,

ali bez naglasaka izpravljen po rukopisih, i Bombergovo drugo izdanje biblije hebrejske, koje je sviet ugledalo g. 1525.–6. u Mletcih. Ova tri izdanja vrela su mnogih kasnijih, od kojih su ipak gdjekoja popravljena po rukopisih. Medju novijimi ponajbolja su: od Jos. Athia u sa u Amsterdamu 1661.–1667. i od E. von der Hooghta u Amsterdamu 1705. Po ovih tiskana su naj novija izdanja. Poslije Seb. Münstera (✝ 1552), Buxtorfa, Hubiganta najviše su se trudili oko o cjenivanja hebrejskih rukopisa i oko skupljanja va rijanata Benj. Kennicott (prof. u Oxfordu ✝ 1783) i Bernardo de Rossi (prof. bogoslovja u Parmi ✝ 1831); onaj je usporedio 615 rukopisa, a ovaj 1346.) Iz svega toga, što smo dosele o tekstu hebrejskom ka zali, sliedi, da je on uprkos mnogim varijantam saču van ciel i u bitnosti nepovriedjen, a oni da imaju krivo, koji ga zapostavljaju starim preovodom, bilo grčkomu, bilo latinskomu, ili glede pentateucha tekstu sama ritanskomu.

§. VII. Prievodi sv. pisma star. zav.

I. Grčki.

Stari prievodi sv. pisma veoma su znameniti za kritiku

biblijski, jer poredeć ih sa sadanjim tekstom hebrejskim, do„
kazuju nam, da je ovaj u obće dobar i točan, akoprem je gdješto
u sitnina pokvaren, a baš te sitnine mogu se kadšto iz pre„
voda popraviti. Znameniti su takodjer stari prievodi za tumače„
nje sv. pisma, jer iz njih vidimo, kako su prevodioci poji„
mali smisao matice. Pregled starih biblijskih preovda po„
kazuje nam napokon, kada se je i kako sv. pismo širilo medju
narodi i u raznih dielovih crkve Hristove.

Prevodi diele se na „neposredne", koji su načinjeni s matice i na „po„
sredne", koji su načinjeni s preovda; na „starije", koji su izra„
djeni prije iznalaska typografije; i na „novije", koji su poslije; na
„istočne", u koje se broje: grčki, kaldejski, sirski, koptički, aethiopski,
arabski, jermenski i t.d. i na „zapadne": latinski, gotski, staro„
slovienski, angloxaski i t.d. Od ovih preovda znatniji su dakako ne„
posredni od posrednih, i stariji od novijih. Za kritiku su vriedniji
slovni prevodi, a za tumačenje slobodniji. Od svih pako najzna„
menitiji su prevodi, što zbog starine i neposrednosti svoje, što
pako zbog dugovječne i razgranane porabe u crkvi i zbog kritične i
exegetske vriednosti grčki i latinski, a za njimi syrski. Kad
su se Židovi živuci u Missiru bili odvikli hebrejskomu ili pravo velec
aramejskomu jeziku, a priučili grčkomu, bijaše potrebito knjige
svete, naročito pako petoknjižje Mojsijevo prevesti na
grčki; najprije po svoj prilici za kralja Ptolo„

meja Lagova (325-284) ili za Ptolomeja Filadelfa (284-247). prevedoše petoknjižje, i to kako kažu 72 učena čovjeka, a pozni- je različiti Židovi ostale knjige, koje se dodavahu knjige drugokanonske.–

Prevod taj zove se po mjestu svojega postanka „Aleksandrij- ski", a po prevodiocih „prevod sedamdesetorice" ili sedam- deset prevodilaca (oi LXX), premda je ovaj potonji naziv izprva valjao samo za petoknjižje.–

Po mnienju Aristobula, filosofa židovskoga (oko g. **150**. pr. Is.) bijaše nešto iz staroga zavjeta već prije Aleksandra Ve- likoga prevedeno na grčki (isp. Clem. Al. Strom 1. 22. i Eus. Praep. 13.12.), a cieli tumač (prievod) svega onoga, što spada na zakon [(ἡ δὲ ὅλη ἑρμηνεία τῶν διὰ τοῦ νόμου πάντων (da- li samo petoknjižja ili svega st. zavjeta?)] učinjen bi za Pto- lomeja Filadelfa po nagovoru Demetrija Falereja.

Ali poriču Josip Flavij (contra Apionem) i Filon Žid (De vita Mosis I.2.), da bi bio koji prevod sv. pisma stariji od Aleksandrijskoga.

Postanak prievoda Aleksandrijskoga.–

Čini se kao da nemamo o nijednom dogodjaju staroga

vieka toliko obilat izvještaj kao o postanku toga preoda.
Imamo naime od očevidca, dvoranina u Misirskoga kra-
lja, Ptolomeja Filadelfa, imenom Aristeje, list pisan
bratu Filokratu, u kojem mu u dugo i široko pripoviеda
o postanku preoda sedamdesetorice. Grčki tekst lista
i književnost o njemu gled. u Rosenmüllerovu: Hand-
buch für die Literatur der bibl. Kritik und Exege-
se. Bd. II. S. 344 ss. Demetrije Falerej - to je jezgra pri-
stu - čeonik knjižnice aleksandrijske svjetova gospo-
dara svojega Ptolemeja Filadelfa, da blago svoje
knjižnice poveća židovskim zakonikom, na grčki
prevedenim. Kralj pristavši na savjet, odluči zaiska-
ti od velikoga svećenika u Jerusalemu jedan pri-
mjerak zakonika. A da to tim laglje postigne, od-
kupi 200.000 Židova, koji su u kraljevini njegovoj
čamili u robstvu, i posla poslanike, medju njimi
Aristeja sa skupocienimi darovi u Jerusalem, da do-
biju zakonik. Veliki svećenik Eleazar dade drage volje posla-
nikom knjigu zakona Mojsijeva, napisana zlatnimi pismeni
i odpremi ujedno s poslanici 72 učena Židova, vješta hebrejskomu
i grčkomu jeziku, po šestoricu od svakoga plemena, koji će zakon
prevesti. Došavši u glavni grad misirski, bješe liepo primljeni i zatim s
Demetrijem Falerejem poslani na otok, gdje su zajedno 72 dana

sv. knjigu preodili na grčki, i prevod Demetriju u pero kazivali. Gotov prievod čita Demetrije zboru svećenika i drugih učenih Židova, od kojih odobren, bude metnut u bibliotheku. Preovodioci, bogato nadareni od kralja vratiše se u Palestinu.

Ovaj izvještaj unese Josip Flavije u svoju historiju (Antiq. Jud. 12,2) i Eusebije u Pripravu evangjelsku (Praep. Evang. 8, 2-9.) pozivajući se obadva na Aristeju. Tako od prilike pripovjeda i Filon Žid (de vita Mosis 2, 6.7) samo što ni„ šta nekaže o broju preovodilaca a primjećuje: Kano ti zaneseni proricahu, ne svaki drugo što, nego svi ista ime„ na i rieči, kan da je pojedinim šaptalac nevidljivo do„ glasivao (καθάπερ ἐνθουσιῶντες προεφήτευον, οὐκ ἄλ„ λα ἄλλοι, τὰ δ' αὐτὰ πάντες ὀνόματα καὶ ῥήματα, ὥσπερ ὑποβολέως ἑκάστοις ἀοράτως ἐνηχοῦντος.). Filon nespomi„ nje Aristeje, nego kaže, da ljudi još danas polaze ono mjesto, gdje je preovod načinjen. Izvještaj Filonov bez sumnje je temelj Justinovoj pripoviedci, da su preovodioci (u) i 72 ćelije zatvoreni načinili 72 prievoda, koji izporedjeni posve su se slagali (Cohort. ad Graec. 13.); po Epifanijevu pripovie„ danju načinjeno bješe samo 36 takovih složnih preooda, jer da su u svakoj ćeliji po dva preovodioca bila zatvorena s jednim pisarom.

[Za Justinom povedoše se sv. Irenej i Filastrije

biskup u Bresciji (✝386); Klemente Aleksandrijski (Strom. 1. 22); Cyrillo Jerusal. (Catech. 4, 3); Augustin (C. D. 18, 42) i Talmud babilonski.] Primietiti valja jošte, da se u poslanici Aristejinoj govori samo o petoknjižju Mojsijevu, koje da su 72 prevela s hebr. na grčki; a Justin i za njim neki drugi oci govore o takovu prievodu svih sv. knjiga starozavjetnih; nu već je sv. Jeronim opazio (in Ezech. 5, 12): Aristeas et Josephus et omnis schola Judaeorum 5 tantum libros Moysi a LXX. translatos asserunt; tako govori isti otac i u praef. in quaest. hebr. in gen.

Mnogo se je viekova poslanica Aristejina držala pravom. Prvi ju proglasi podmetnutom Lud. Vives (✝1540) u primjetbi k Augustinovu djelu: De Civ. Dei 18, 42). Za njim se povedoše Jos. Just. Scaliger, H. Valesius i dr.; nu lažnost njezinu podpuno dokaza tek Humphrey Hodi u razpravi: Contra historiam Aristeae de 70 interpretibus. 1685. u Londonu. I zbilja ima u njoj više znakova lažnosti: a) Aristeja gradi se neznabožcem, a govori kao Žid; b). anakronismi su: da je od svakoga plemena po 6 prevodilaca izabrano, i da je Demetrije Falerej savjetovao Ptol. Filadelfa, neka da zakonik židovski prevesti; c). nije prilika, da bi bio slavni Demetrije Falerej hotio

biti pisarom židovom prevodiocem, niti da je ona„ko loše grčki pisao, kako su pisani njegovi tobožnji listovi u poslanici Aristejinoj; d). nije vjerovati, da bi bio Filadelfo onoliku silu novaca hotio dati na odkup Židova robujućih u Misiru, samo da tako lak„še dobije zakonik njihov. –

Nu budući da su onako ugledni ljudi poslanicu Ariste„jinu držali pravom, nije moguće, da je sve, što„god se u njoj pripoviedа o postanku prievoda Ale„ksandrijskoga izmišljeno, nego se je valjda koješto zna„lo o tom postanku, pa je Laži-Aristeja to stavio za temelj svojoj poslanici.

Iz poslanice vidi se, da je pisac njezin hotio:

a). kralja misirskoga i bibliothekara njegova opisati kao naj„veće dobrotvore židovom i štovaoce zakona njihova; b). do„kazati, da je matica, s koje bi učinjen prevod, uzeta iz arki„va Jerusalemskoga i s dopuštenjem vel. svećenika od učenih i u Palestini rodjenih Židova prevedena na grčki. Čemu je hotio pisac to da dokaže? Valjda su Židovi Palestinski prevodu grč„komu prigovarali, da je učinjen ne na zapovied zakonite oblasti, nego kralja poganina, koji je kinjio narod izabrani i oplienio hram božji; drugo, da su prievod učinili nepoznati ljudi po iz„kvarenom tekstu – morda tija po tekstu Sama„

ritanskom, Žid neki, da suzbije navalena prevod 70, izmi-
sli poslanicu Laži-Aristejinu, pa da joj tim lakše
pribavi vjeru, izpripovjedi u njoj neke stvari, koje su
od drugud bile obćenito poznate. Lažovi-Aristeja
nije mogao ni hotio tajiti, da je pri prevodu imao
diel i kralj poganin, nu mjesto Ptolomeja La-
gova, koji oplieni hram Jerusalemski, podmetnu
Ptolomeja Filadelfa, prijatelja židovskoga, zato i
kaže Klemente aleksandrijski (Strom. 3, 23), da je-
dni meću prevod u dane Ptolomeja Lagova, a dru-
gi u dane Ptolomeja Filadelfa. Na kraljevu zapo-
vjed učinjen prievod moguće da je sbor učenih Žido-
va ili sinedrij židovski odobrio, pa je od prisjedni-
ka onoga sbora ili sinedrija dobio pridjevak: prievod
72, ili okruglim brojem: prievod 70^{ce}. Prevodioci, da su
bili Židovi misirski, dokazuju mnogi izrazi, koji se u pe-
toknjižju nalaze, a mogli su biti poznati samo ljudem u
Misiru živućim, kao n. p. οἰφὶ za אֵיפָה; κόνδυ za גָבִיעַ.
I tekst, s kojega bi učinjen prievod, morao je biti različit od teksta
Palestinskoga, kad se prievod onoliko razlikuje od teksta ma-
soretskoga, kojemu je izvor palestinski.

Malo kasnije nego petoknjižje prevedene su i ostale sv.
knjige st. zavjeta, i to kako pokazuju same prevedene knjige

od raznih prevodilaca, tako se jedna te ista riječ na raznih mje-
stih različito prevodi n.p. אחשורוש u Ezdr. Ἀσσουῆρος, a u Esth. Ἀρταξέρξης; אֲרַם נַהֲרַיִם - Μεσοποταμία u Pent. Συρία ποταμῶν u knjizi sudačkoj; אָמֵן, ἀμήν u Parab. i Neh. γένοιτο u psalmih i t.d. I parallelna mje-
sta Is. 2, 2-4, i Mih. 4, 1-3; Is. 36-39 i IV. Kralj. 18 i ss. na različit su način prevedena. Prievod knjiga Kano-
na hebr. bijaše već dovršen za unuka Sirahovićeva, koji je živio u vrieme kralja misirskoga Ptolomeja Evergeta, kao što se vidi iz predgovora ka knjizi Crkvenici: Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ νόμος καὶ αἱ προφῆται καὶ τὰ λοιπὰ τῶν βιβλίων t.j. kada se i ovih knjiga prievod izporedi s originalom, razlikuje se prievod od originala.

Prievod Aleksandrijski pisan je jezikom grčkim, tada vlada-
jućim narječjem macedonsko-aleksandrijskim - κοινὴ διάλεκτος - prozvanim. To je narječje u Židova utjecanjem hebrejskoga i aramejskoga dobilo osobit kolorit, pa se tako hebraisano zo-
ve narječjem hellenističkim. -

Vriednost je prievoda u različitih knjigah razna. U prvih doduše knjigah grština ima puno hebraisama i nalazi se dosta griešaka, koje polaze ili od neznanja grammatike ili od neumieća hermeneu-
tike, ili u obće od manjkave obrazovanosti, ali su ipak svete knjige s veće strane prevedene dobro. Ponajbolje prevedeno je petoknjižje Moj-
sijevo; zatim Priče Salamonove, Knjiga Sudačka, Ruthina,

Samuelove, i Kraljevske, čini se, da je jedan te isti pisac preveo. Psalme i proroke preveli su Židi, koji takovu poslu nisu bili dorasli. Od tih je ponajbolji prievod Jeremije proroka, onda Amosa, i Ezekiela, najgori je prievod psalama i Isaije; aleksandrijski prievod knjige Danielove već je u staro doba tako malo bio cienjen, da ga je grčka crkva zamienila prevodom Theodotianovim. Prievod Propovjednika, više se drži slova. U knjizi Jobovoj ima u česti historijskoj mnogo dodataka, a u česti pjesničkoj mnogo je izpušteno; „septingenti ferme (vel) aut octingenti versus desunt," opazi već sv. Jeronim (u Præf. in Job). Uobće se u svih knjigah gdjekoji jači tropi zamienjuju vlastitimi izrazi, antropomorphismi se izbjegavaju, smjelije rečenice ublažuju. S druge opet ruke ima robski prevedenih, izpuštenih, dodanih i premetnutih mjesta, tako n. p. u Jeremije 46-51. po hebr. tekstu i po vulgati nalaze se u grčkom prievodu iza 25, 13, i to drugim redom. Ovaj je prievod u velikoj cieni bio u Židova sve do 2. vieka pr. H., upotrebljivali su ga ne samo Židovi Helleniste, nego i Palestinski; još je rabio Josipu Flaviju, a Filonu je bio bogodahnut, i u Thalmudu ima mjesta, u kojih se taj prievod sa časću spominje, pače su ga i po subotah Židovi čitali javno u sbornicah, kako kaže Tertullijan: sed et Judaei

palam lectitant (Apol. II.) i Justinianova novella 146: Hi, qui per graecam (linguam) legunt, **LXX** utantur traditione. Kasnije su ga židovi odbacili s polemičkih razloga. U novom se Zavjetu mjesta iz staroga zavjeta često navode po ovom prievodu, ter je imao u crkvi vazda veliku uglednost; u grčkoj crkvi bijaše i jest javno ~~pribvaćeni~~ prievod, i latinska je crkva imala, od česti i još sada ima prievod, komu je bio podlogom prievod **LXX**, i drugi su stari prievodi po njemu načinjeni, kao jermenski, koptički, ethiopski, arapski itd. Mnogi su sv. otci taj prievod držali bogoduhim, kao Justin, Irenej, Klemente Aleks. Cyrillo Jerusalemski, Epifanij i Theodoret, od latinskih sv. Filastrije i sv. Augustin, koji kaže: Spiritus, qui in prophetis erat, quando illa dixerunt, idem ipse erat in 70 viris, quando illa interpretati sunt. Uza sve pogrieške svoje prievod je Aleksandrijski od neizmjerne vriednosti kao najstariji ključ za razumljenje knjiga starozavjetnih, kao najstarije zrcalo tekstu hebrejskomu, koji se čedni kritici po tom prievodu ne smije izvinuti, kao najstarija kontrola predanomu razumievanju sv. pisma. Veoma znamenito ima mjesto prievod ovaj u historiji objave Božje. Jer po njemu je neznabožački svjet najprije spoznao objavu božju, te tako došao prvi put Jafet u šatore Semove. Tim prievodom

počeo se je ujedno rušiti particularisam židovski, kao se put kršćanstvu, u kojem religija Israelska postaje svietskom religijom; stvorio se unapried kršćanstvu jezik, kojim će ovo progovoriti. Prievod je LXX usred staroga zavjeta zviezda danica novomu zavjetu. Izp. Delitzsch. 68, 2, 424. O razšrenosti prievoda LXX u crkvi kršćanskoj kaže sv. Jeronim: Nascentis Ecclesiae roboraverat fidem (praef. in Par. I.); LXX interpretes leguntur in ecclesiis (in Is. 28, 10); quorum editio toto orbe vulgata est (in Is. 65, 20). Stoga tomu prievodu u sv. Jeronima ime Vulgata (κοινή). — Kad se je prievod LXX, budući u obćenitoj porabi kod Židova izprva, a potom i kršćana, u nebrojenih rukopisih razširio, te se i u nj podkralo mnogo nedostataka i pisarskih griešaka, Origen, da poravna razpre medju kršćani i Židovi, koji prepiruć se s kršćani govorili bi, da se prievod LXX razlikuje od hebrejskoga, da ima gdješto više, a gdješto manje, nego li matica, izradi najprije „Tetrapla", a zatim „Hexapla", u kojih je u pojedinih stupcih jedan do drugoga izpisao u prvi stupac tekst hebrejski pismeni hebrejskimi; a drugi stupac isti tekst hebrejski pismeni grčkimi; u treći stupac prievod Aquilin, u četvrti Symahov, u peti prievod LXX, u šesti prievod Theodotionov, a napokon gdješto u sedmi, osmi i deveti

stupac druge jošte prievode nekojih samo knjiga sv. pisma, pa stoga zovu se Hexapla, takodjer Oktapla i Enneapla. Čega nije bilo u prievodu LXX, ono je Origen (popravio) popunio iz drugoga kojega prievoda ponajviše iz Theodotionova, nu dostavi zvjezdicu (asteriscus) ⁂ i početna pismena od prievoda, iz kojega je uzeo popunjak, a što je u LXX bilo suviše od matice, ono je obelom (ražnjem) —÷— —÷— kao odrezao, a svršetak onakova popunjka ili odrezka naznačio dvjema debelima punktima : ili metobelom /. Jošte je Origen kod toga djela upotriebio lemniske ÷ i hypolemniske ÷; nu što su ovi znaci naznačivali, više se pravo nezna, valjda su naznačivali variante. Ovako je čitalac jednim pogledom razabrati mogao u kojih se mjestih oni prievodi slažu, a u kojih se razlikuju, osobito pak u čem se prievod LXX razlikuje od matice hebrejske. Tekst prievoda LXX ovako Origenom izpravljen prozvaše hexaplarnim (textus hexaplaris), a tekst prije razširen, neizpravljen: κοινὴ ἔκδοσις — editio vulgata. Krajeve (margines) na hexaplih izpuni Origen opazkami, od kojih su mnoge tumačile znamenovanje imena hebrejskih, ili su naznačivale varijante iz teksta hebrejskoga, samaritanskoga ili syrskoga. —
Ovo ogromno djelo sastojeće se od 50 svezaka, oko

kojega je Origen u Tyru 27 godina radio, te ga je g. 231. dovršio, preneseno bi god. 303. u Caesareju u knjižnicu Pamfilovu, gdje je sv. Jeronim svoje hebrejske rukopise po njemu ispravljao. Cielo djelo nije nikad bilo prepisano, te je valjda onda izginulo, kad su Saraceni Caesareju 653. razorili. Eusebije i Pamfil objelodaniše izdavanje prievoda LXX prepisano iz Hexapla sa svimi znaci: asterisci i obeli, što se raširi po Palestini, i zato se zove izdanje palestinsko. Nu svremenom se i ovo hexaplarno izdanje izkvari, izpuštene bjehu zvjezdice ili pometane na kriva mjesta, i drugi znaci zamienjeni, pa se tako napokon nije znalo, što je od LXX, a što od Origena. Od hexapla sačuvali su se do danas samo odlomci, koje su izdali Bern. de Montfaucon O. S. B. u Parisu god. 1714 u dva svezka i L. B. Drach u Migne-voj Patrologiji grčkoj sv. XVI. —

Osim pomenute dvie recensije prievoda LXX. recensije naime τῆς κοινῆς ἐκδόσεως i hexaplarne, još su dvie izašle, jedna od Lucijana, svećenika antiohijskoga, umrloga smrću mučeničkom g. 311., a druga od Hesyhija, biskupa misirskoga; ona se bješe raširila od Antiohije do Carigrada, ova po Misiru; nezna se kakove su bile ove recensije, kad se nije do danas od njih ništa sačuvalo. —

Rukopisā prievoda aleksandrijskoga sačuvalo se do danas mnogo uncijalnih i kursivnih od različite dobe i vriednosti. Nemože se prosuditi, je li u kojem rukopisu sačuvan čist prevod LXX, kakov je najmo bio prije recensija Origenovih, Lucijanovih i Hesyhievih. Najstariji su rukopisi toga prievoda: Vatikanski (: II. ili B. Codex Vaticanus:), Aleksandrijski (III. ili A Codex Alexandrinus) i Sinajski (א, Codex Sinaiticus). Za sve tri sudi se, da su iz 4. vieka po Hr. U Vatikanskom su knjige oba zavjeta, samo se izgubiše I. Mojs. 1-46, 27 i ps. 105; 27-137, 6; pisan je pak na veoma tankoj pergameni pismeni uncijalnimi u tri stupca, nema pismena inicijalnih, interpunkcija ima veoma redko, a većinom su nadomještene praznim prostorom. Aleksandrijski rukopis Cyrillom Lukarissom patriarhom Carigradskim darovan Karlu I., kralju engleskomu, a sada čuvan u museju britanskom (Londonu) ima malne cieli stari i novi zavjet, pisan je pismeni uncijalnimi u dva stupca.

Od rukopisa Sinajskoga nadje Konstantin Tischendorf već god. 1844. u manastiru sv. Katarine na gori Sinajskoj neke odlomke, te ih 1846. izda pod imenom: Codex Friderico-Augustanus (F. A). Na trećem svojem putovanju po iztoku nadje 1859. isti učenjak u pomenutom

monastiru ostale dielove rukopisa, ter ih darežljivošću cara ruskoga Aleksandra II. g. 1862. izdao u 4 sjajne svezke. U tom su se rukopisu sačuvale knjige staro-zavjetne: Tobijina, Judithina, I. i IV. Makabejska, Izaija, proroci manji osim Ozee, Amosa i Miheje, 6 pjesničkih knjiga i odlomci od I. Dnevnika i Jeremije. Rukopis je pisan na tankoj žutkastoj pergameni pismeni uncijalnimi u 4 stupca. Po sudu Tischendorfovu Sinajski je rukopis IV. vieka, a izmedju svakih najstariji. [Po rukopisu Vatikanskom prievod je LXX. izdan po nalogu Sixta V. u Rimu 1587. i opet po kardinalu Angelu Maju g. 1857; po rukopisu Aleksandrijskom po I. E. Grabe-u u Oxfordu 1707–20. Iz ova dva izdanja potekoše gotovo sva druga izdanja prievoda LXX. Varijante iz mnogih rukopisa (I–XIII. i 14–311) sakupljene su u izdanju Holmesovu i Parsonsovu u Oxfordu 1798–1827. 5 fol.

Ručna izdanja prievoda LXX. valjana su od Leandra van Ess u Lipsiji 1824, od K. Tischendorfa I. izdanje 1850, 4. izdanje 1869. i od Val. Locha 1866. Sva ova izdanja sliede tekst Vatikanski, a Tischendorfovo izdanje ima uvod veoma dobar i varijante iz raznih rukopisa pa i iz Sinajskoga]

Prievod Aquilin. Aquila (Ἀκύλας) rodom iz Sinopa u Pontu prozelyt za cara Hadrijana g. 117–138. Fol. 10.

početkom II. vieka, prevede knjige st. zavjeta dva puta na grčki jezik, prvi put ponešto slobodnije, nu od kojega prievoda nije se do danas baš ništa sačuvalo, drugi put posve robski, nastojeći i hebrejske partikule i etymon hebrejskih rieči izreći; od ovoga drugoga sahranilo se ~~do danas~~ odlomaka u Hexaplih Origenovih. Židovi su mnogo cienili prievod Aquilin; usuprotiv su mu otci prigovarali, kao da je hotomice izkrivio neka svjedočanstva za Messiju, n.p. Is. 7,14, νεᾶνις mjesto παρθένος.

Prievod Theodotionov. Theodotion (Theodotos) Ebionit iz Efesa prevede knjige st. zavjeta na grčki oko polovine II vieka, jer njega kao i Aquilu spominje već sv. Irenej g. 208 (Contra haer. 3,21). On je više preradio i popravio prievod LXX, negoli sam preveo s matice; nu kadšto je pridržao rieč hebr. nepromienjenu, np. Lev. 7,18 φιγγούλ = פִּגּוּל = abominatio, 13,6: μεσφαα = מִסְפַּחַת = inhaerentia, Vulg. scabies. Njegov prievod knjige Danielove crkva je od vremena Origenovih prihvatila; i još ga danas istočna crkva upotrebljava.

Prievod Symahov. Symah Samaritanac poslije Žid ili ebionit načini prievod u vrieme cara Severa (193–211). Njegov je prievod najbolji, jer se ne drži robski rieči, nego gleda više na smisao, zato ga stari pisci vrlo hvale. Sv. Irenej ovoga još ne

spominje. I od ovoga prievoda kao i od Theodotionova i Aquilina sačuvalo se odlomaka u hexaplih. Ova ova tri prevodioca u obće govoreć vjernije prevode nego li LXX., tropa ne rješavaju u prave izraze i često se slažu s tekstom hebrejskim proti LXX.

Origen je još našao i druge grčke prievode od nekih samo knjiga st. zavjeta, koji se ne budući nam poznati prevodioci, po broju stupaca u hexaplih zovu prievod V. VI. i VII. Čini se, da su u V. i VI. prievodu knjige: petoknjižje, psalmi, pjesma nad pjesmami i manji proroci, a u VII. psalmi i pjesma nad pjesmami; tako barem sudimo iz ono malo odlomaka, što su se od tih prievoda sačuvali. Prevodioci V. i VI. prievoda bili su - kaže sv. Jeronim - Židovi (cfr. Ruf. 2,34); ali budući da prevodilac VI. prievoda Hab. 3.13 prevodi: διὰ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ σου (Vulg. egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo), to bismo rekli, da je bio kršćanin.

Latinski prievodi.

I. Italski. Čitanje sv. pisma bijaše svagda u kršćana bitni diel javnoga bogoslužja i bijaše takodjer običaj u prvo doba privatno čitati sv. pismo. Stoga čim se je vjera razširila po zapadnih stranah rim. carevine, gdje se je latinski govorilo, valjalo je sv. pismo prevesti na lat. jezik. Niti nema

mnije, da su se sv. knjige već u staro doba kršćanska prevodile na lat.; nu ne znamo zacielo, je li takov prievod učinjen već u doba apostolsko ili brzo zatim, je li ga načinio jedan ili više njih u razno doba, jesu li imale pojedine crkve svoje prievode, ili su sve lat. crkve prihvatile jedan prievod; ali se znade zacielo, da je već pod konac II. vieka u Africi bio obćenito prihvaćen jedan prievod, jer Tertullijan veli (oko g. 200): "Adeoque jam in usu est nostrorum per simplicitatem interpretationis sermonem dicere in primordio apud Deum fuisse" (Adv. Praxeam, 5). – Taj prievod zove sv. Augustin Italskim (interpretatio itala), sv. Jeronim Vulgatom, a sv. Gregorije Veliki starim (translatio vetus); a za nj kaže sv. Augustin, da mu valja prednost dati pred svimi lat. prievodi, jer da je "verborum tenacior cum perspicuitate sententiae." (De doctr. Christ. 2, 15). Iz toga upravo, što je jedan prievod u Africi ovako bio obćenito prihvaćen, a taj prievod došao onamo iz Italije, rad šta se zove versio Itala, dakle bio i u Italiji poznat i prihvaćen, izvode mnozi, da u staro doba, prije sv. Jeronima, niti nije bilo više lat. prievoda sv. pisma, nego samo jedan, pa kad sv. oci spominju latinas interpretationes, to da tim razumievaju samo razne recensije jednoga prievoda. Ku-

čini nam se, tko bez predrasude pročita mjesta u sv. otaca, gdje govore de latinis interpretationibus, lako će se osvjedočiti, da se ne mogu razumjeti tek o raznih recensijah, nego da ih valja tumačiti o raznih prievodih. Barem rieči sv. Aug. (de doctr. Chr. 2, 11): Qui Scripturas ex hebraea lingua in graecam verterunt, numerari possunt, latini autem interpretes nullo modo; ut enim cuique primis fidei temporibus in manus venit codex graecus et aliquantulum facultatis sibi utriusque linguae habere videbatur ausus est interpretari — ove, rekoh, rieči sv. Aug. težko je protumačiti samo o različitih recensijah sv. pis., uzeli ih ili same po sebi, ili u savezu s prednjimi i sliedećimi. I sv. Hilarije kaže (in Ps. 54): Hymnos aliqui translatores nostri carmina nuncuparunt, plerique autem hymnos..... posuerunt.

U starih lat. prievodih bješe sav st. zavjet preveden s grčkoga prievoda LXX, a ne s hebrejske matice, jedno, što je Rimljanom i drugim lat. govorećim ljudem sv. pismo bilo predano u prievodu grčkom,x) a drugo, što je malo tko znao hebrejski.

Prievod onaj, komu sv. Aug. daje prednost pred svimi drugimi latinskimi, zove se Italski rado po domovini svojoj, što je najme iz Italije prenesen u Afriku; akoprem neki učenjaci dokazuju, da je sv.

x) [illegible] sve crkve, složne u prievodu, pošto su sve imale grčki prievod

pismo na lat. jezik najprije u Africi prevedeno, naročito da je Itali domovina Afrika, a u Rimu da je kod kršćana bio do 3. vieka u porabi grčki jezik. Ali ako i dopustimo, da je u rim. crkvi bio u porabi do 3. vieka grčki jezik, ne sliedi, da se kod nijedne crkve u Italiji nije upotrebljavao jezik lat., pa potom bjaše prievod lat. sv. pisma potrebiti u Italiji; niti razumijemo, kako bi sv. Aug. prievod načinjen u Africi nazivao Italskim. Nego u naše doba uzima se rieč: prievod Italski u širem smislu, nego li je je uzimao sv. Augustin; on je tim naime razumievao samo jedan prievod, kojemu je prednost davao pred ostalimi, a mi sada govoreć o Itali, razumievamo tim u obće lat. prievod, koji je bio u porabi prije prievoda Jeronimova.-

Sv. Jeronim je naime iznova preveo s hebrejskoga na latinski knjige st. zav.; nu ostao je još u porabi u crkvi zapad. prievod Italski; pomalo počeo se uz Italski upotrebljavati i Jeronimov. Za Gregorija Vel. († 604.) u rim. se crkvi upotrebljavao jedan i drugi prievod, kako svjedoči isti papa u poslanici Leandru (Migne Patrol. lat. Tom. LXV. p. 516). Za tim se brzo zanemarivao prievod stari, a sve više prihvaćao Jeronimov, tako da se je taj po svjedočanstvu sv. Isidora († 636) u njegovo doba gotovo u svih crkvah upotrebljavao. De officiis 1, 12. -

Budući ovako prievod Italski zapušten, izgubio se s vremenom, pa su se do danas iz njega sačuvale samo knjige Mudrosti, Crkvenica, dvie Makabejske i Baruhova sa poslanicom Jeremijinom, koje su knjige iz Itale prenesene u sadanju latinsku bibliju i tim su spasene od propasti; zatim su se sačuvali odlomci od Itale u misalu u introitu, gradualih i offertorijih, i u rimskom breviaru u invitatorijih i responsorijih, i mnoga mjesta citovana iz Itale u sv. otaca. I u starih rukopisih sačuvali su se gdjekoji odlomci Itale. U sadašnjoj latinskoj bibliji ima još i psaltir iz Itale, ali popravljen od sv. Jeronima.

Odlomke staroga italskoga prievoda pokupio je i izdao u tri svezke u Rheimsu g. 1743. Petar Sabatier iz zbora sv. Mavra, nu i kasnije su učenjaci obreli i izdali novih odlomaka.

Iz dosele sačuvanih knjiga i odlomaka italskoga prievoda vidimo, da se je taj prievod većom stranom držao rieči i bio pisan jezikom latinskim ne klasičnim, nego prostim pučkim.

Kad je tekst italskoga prievoda bio po nemarnosti, neznanju i samovolji pisara mnogo izopačen i po rukopisih grčkih (mnogo) runo popravljan ili pravo govoreć izkvarivan i kad se je k tomu razlika medju Italom i grčkim tekstom hexaplar,

nim tematicom hebrejskom sve više opažala, bi-
jaše temeljita revisija prievoda italskoga obćenito
držana neobhodno potrebnom. Takovu revisiju
naloži Damas papa Jeronimu svećeniku; zato je
ovaj g. 383. najprije novi zavjet popravio po grčkom
tekstu promienivši u Itali samo ono, što je smisao
mutilo, a ostavivši drugo kako je bilo. Iste one
godine i sliedeće u Rimu popravi ponešto psal-
tier po prievodu septuaginte (κοινὴ ἔκδοσις); taj
popravljeni psaltier primljen bi u basilici Vati-
kanskoj, gdje se još sada upotrebljava, pa se zato zo-
ve psaltier rimski. Opet poslie nekoliko godina
(389.) stanujući u Bethlehemu a zamoljen od sv.
kćeri imfochijama
Pavle i Eustochije popravi po drugi put psaltier,
nu sada po tekstu hexaplarnom; taj psaltier pri-
hvate najprije u Gallij, zato se i zove psalterium
Gallicanum, kasnije i sve druge lat. crkve za jav-
nu porabu, te se sada nalazi u našoj Vulgati.
Isti je sv. otac i sve ostale prvokanonske knjige st.
zavjeta popravio po hexaplarnom tekstu Orig-
novu upotriebivši i njegove kritičke znake i po-
gledavši takodjer u maticu hebrejsku. To je sve
Jeronim svršio do g. 390. ali mu još za njega živa
knjige tako popravljene izginuše osim knjige Jo-
bove; tuži bo se u poslanici 134. sv. Augustinu
pisanoj: Heraque prioris laboris fraude cujusdam

amisimus. -

II. Prievod latinski Vulgata.

Godine 390 lati se sv. Jeronim posla, da knjige sv. sa hebrejskoga na latinski prevede. Svrha mu bijaše pri tom sada pokazati ljudem latinski govorećim, što je u tekstu hebrejskom, da prepirući se kršćani sa Židovi, ovi se nebudu mogli izpričavati, da nije tako u hebrejskom sv. pismu, nego da budu svojim vlastitim oružjem savladani. (Izp. posl. Jer. Sofroniju pisanu).

Nije pak sv. Jeronim sv. knjige onim redom prevodio, kojim su poredane u kanonu hebrejskom, nego kako bi ga koji prijatelj zamolio, da mu ovu ili onu knjigu prevede, tako bi i uradio. Počeo je najprije prevoditi knjige Samuelove i Kraljevske; onda je pomalo prevodio psaltier, 16 proroka, Joba, i knjige Salomonove, Dnevnike, knjigu Ezdrinu, Nehemijinu i Estherinu, napokon osmoknjižje (octateuchus), naime pet knjiga Mojsijevih, Josuu, Sudce i Ruthu. Knjige Samuelove prevede već oko god. 390, a sve druge protokanonske osim osmoknjižja do god. 398., kao što veli sam u poslanici Lucinije pisanoj god. 398. Osmoknjižje prevodjaše dakle od god. 398., ali knjigu Josuinu izdo u sviet tek poslije smrti sv. Paole t. j. poslije 404. Sv. Jeronim prevede samo knjige kanona Ezdrina, a knjiga drugokanonskih st. zavjeta

niti prevede, niti popravi izvorni knjige Tobijinu i Ju-
ditkinu, koje pretoči ne s hebrejskoga već s kaldejskoga;
ne odlomke u knjizi Estherinoj prevede ipak sam s grčkoga
teksta LXX, a odlomke u Daniela s prevoda Theodotiano-
va.

Sv. Jeronim je veoma vješt trima jezicima: hebrej-
skomu, grčkomu i latinskomu, prevodeć sa hebrejsko-
ga upotrebljavao valjane rukopise; obzirao se na prie-
vode grčke, i tumačenje Židova, nije se pri tom odviše
držao rieči, niti od njih odviše odstupao, nego je vjerno i
jasno smisao izražavao, kao što sam kaže (ep. od Fretell.):
„non debemus sic verbum de verbo exprimere, ut dum
syllabas sequimur, perdamus intelligentiam." Radeć ova-
ko, on je nadkrilio sve predjašnje preodioce, i njegov mu
prievod izašao bolji od svih starijih prievoda, što sada pri-
znavaju ne samo katolici, nego i nepristrani protestanti u no-
vije doba. Uza sve to nemoj misliti, da je prievod Jeronimov
djelo podpuno savršeno; kao što svako čovječje djelo ima i taj prie-
vod mana, što sam Jeronim priznaje, dok u tumačih svojih prie-
vod ispravlja tako n.p. u Com. in Js. 19.: Nos autem verbum אשטוך
dum celeriter, quae scripta sunt vertimus, ambiguitate decepti,
refrenantem diximus, quod significatius Aquila transtulit στρε-
βλοῦντα. Kad što je morao tako naglo gdjekoji

knjige prevoditi, da mu nije bilo moguće prievod izgladiti i podpuno dotjerati; tako mu je valjalo knjigu Tobijinu za jedan dan prevesti, sve tri knjige Salamonove za tri dana; niti je sv. doktor onako sve preveo, kako bi bio sam htio, nego mu se trebalo kadšto prilagoditi prievodu LXX. ne novitate nimia lectoris studium deterrerem, kaže u praef. in Eccl.; ali se je prilagodio samo na onih mjestih, gdje se prievod LXX nije odviše razlikovao od matice hebrejske: in his dumtaxat, quae non multum ab Haebreis discrepabant.

Što se tiče sloga i jezika latinskoga u prievodu Jeronimovu, on mu je lahak, razgovjetan i liep, no ima ipak u njemu tragova govoru pučkomu, na svem malo ne zapadu običnomu, iz Itale možda pridržanih n. p. Ez. 35, 35. abietarius (= jelov) drvodjela, I. Sam. 2, 14. caldarium, sud za vruću vodu, Num. 10, 4. clangueris od clango, koji glagol neima perfecta.

Prievod sv. Jeronima naidje na mnoge žestoke protivnike, koji ga ukoravahu (osobito Rufin), što je taj prievod načinio, tobož samo da poništi i satre ugled nost prievodu LXX. I sam sv. Augustin, premda je priznavao da je prievod Jeronimov istinit, nehtjede ga u crkvi čitati, nego se i nadalje služi prievodom Italskim, a to, kako on u

poslanici Jeronimu pisanoj (82) kaže: propterea nolo tuam ex hebraeo interpretationem in Ecclesiis legi, ne contra LXX auctoritatem tamquam novum aliquid proferentes, magno scandalo perturbimus plebes Christi, i (u ep. 72.) si tua interpretatio per multas ecclesias frequentius coeperit lectitari, a graecis ecclesiis latinae dissonabunt. A kasnije poslije smrti Jeronimove (Jeronim † 420, Augustin † 430.) poče i on njegov prievod upotrebljavati, (kako se vidi iz Doctr. christ. 4, 7.). —

Nu nadje se u prievodu Jeronimovu i hvalitelja: Sofronije, učen Grk, prevede već pr. g. 392. psaltier i proroke s prievoda toga na grčki; [tiem se prievodom služiše: Vincentije Lirinski († 450) sv. Prosper Aquitanski († o. 455) sv. Faustin djakon, Pashasije, sv. Euodije († 521), sv. Cesarije biskup Arelatski († 543), Iv. Cassijan prozva ga emendatior translatio; sv. Gregorije Vel. svjedoči, da se stolica apostolska u njegovo doba služila obojim prievodom, starim (italskim) i novim (Jeronimovim); sv. Isidor kaže (de offic. 1, 12.), da obćenito svim crkvam rabi izdanje Jeronimovo zato, „quod veracior (editio) sit in sententiis et clarior in verbis." Jednako svjedoči i Eucherije za crkve engleske.] Posliednji pisac crkveni, koji je samo Italu upotrebljavao, bijaše sv. Kolumban

(†615.) Poslije se ona navodjaše samo kadšto za porabu knji-
ževnu. [Rhaban Mauro (biskup u Maincu †856.), Haymo (biskup
Halberstadski u 9. vieku), sv. Anselmo (†1109.), Petar Lom-
bardo (biskup Pariški u 12 vieku), sv. Bernardo (1153), sv.
Thoma Aquinski (1274)] i svi poslašnji crkv. pisci upotreblja-
vaju jedino prievod Jeronimov. Vidi se pak iz dosele
rečenog, da je taj prievod primljen za porabu crkvenu samo
običajem, pa običajem je i st. italski izašao iz porabe.
Prievod Jeronimov u starih pisaca parna imade imena:
„emendatior (u Kassijana) vera editio (u Genadija), nova
(u Gregorija Vel.), nostra (u Eucherija i Bede), kasnije
nazva se po občenitoj porabi: Vulgata.
Kad se je pak Vulgata svaki dan sve većma širila, dogodi
se i njoj, što svim starim prievodom; toliko su se umno-
žavale grieške to od pisara, to od onih, koji su miešali
novi prievod sa starim italskim ili su u nj koješta uno-
sili iz parallelnih mjesta, iz liturgijskih knjiga ili
iz spisova Jos. Flavija. Buduć da su se rukopisi Vul-
gate ovako puno razlikovali medju sobom, uze uče-
ni Alkuin početkom 9. vieka (809) na zapovjed
cara Karla Velikoga prievod popravljati, to ne po
tekstu hebrejskom, nego po starih rukopisih Vul-
gate. Tim poslom bavio se je u 11. vieku i nadbiskup

u Engleskoj Kanterburijski Lafranko, a u 12. vieku stožernik u Italiji
Nikolaj djakon. U 13. vieku mnogo su se trudili oko po-
pravljanja teksta u Vulgati dominikanci i franciskani, ter
su sastavili djela prozvana correctorija biblica, ili (grčki)
epanorthotae, u kojih je bio popravljen tekst sa vari-
jantami na kraju uzetimi iz starijih rukopisa, sa svjedo-
čanstvi ss. otaca i bilježkami iz teksta hebrejskoga ili
grčkoga, da se ocieni početak i vriednost varijanata.
Čuven je: Correctorium Dominicanum do danas sa-
čuvani, sastavljen pod nadzorom Hugonâ a S. Caro,
koj je takodjer prvi spisao konkordanciju biblijsku.
Tako su kadšto bilježke s kraja prenesene u sam tekst, a ovaj
bio često pomnožan ili pokraćen. Rogerius Bacon
(† 1294.) mnogo se tuži na popravljanje sv. pisma, dominikan-
ce i franciskane.–
Od Vulgate ima više starih rukopisa, od kojih su najznatniji:
Codex Amiatinus (sad se nalazi u Firenci) od svih (najznatniji),
najstariji iz 6. vieka i najbolji, imajući sav stari (osim Baruha)
i novi zavjet, koji posliednji izda K. Tischendorf u Leipzigu
god. 1854. Codex Gothicus iz 8. vieka, Codex Paulinus i Codex
Vallicellianus (u Rimu) iz 9. vieka, Codex Carolinus (u kanton-
skoj knjižnici u Zürichu) takodjer iz 9. vieka. Posliednji tri ru-
kopisa ravnaju se po recensiji Alkuinovoj. Vulgata izadje na svjetlo prvi

incunabula
put sine loco et sine anno (po nekih u Bambergu 1453-5) i psalter u Mainzu 1457. (jedan exemplar kupio Ludovik XVIII. za 12000 franaka 5400 K). Cela biblija izašla je u Mainzu 1462. Prije 1517. izašlih izdanja biblije broje u Italiji 55, u Francezkoj 79, u Njemačkoj 94, svega 228 izdanja.

Za izdavanje i popravljanje Vulgate velikih zasluga stekoše izdavači*) polyglotta Complutskih, Roberto Étienne (Stephanus), čije je najbolje izdanje od 1540. god. i bogoslovci Löwenski, kojim je navedeno Étiennovo izdanje bilo podlogom.

U 16. vieku opet su se različita i izopačena izdanja Vulgate raznosila; pače izilazili su novi latinski prievodi, to od katolika to od nekatolika, kadšto okužem krivovjerstvom; zato je crkva kat., brižna za spasenje vjernika i za čistoću nauka u koncilju trient. u sjednici 4. odlukom: De editione et usu sacrorum librorum izjavila: Insuper eadem sacrosancta synodus considerans, non parum utilitatis accedere posse ecclesiae Dei, si ex omnibus latinis editionibus, quae circumferuntur sacrorum librorum, quaenam pro authentica habenda sit, innotescat: Statuit et declarat, ut haec ipsa vetus et vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in ipsa ecclesia probata est, in publicis

*) kard. Ximenes

lectionibus, disputationibus praedicationibus et expositionibus pro authentica habeatur, et ut nemo illam rejicere quavis praetextu audeat vel praesumat.... sed et.... decernit et statuit, ut post haec sacra scriptura, potissimum vero haec ipsa vetus et vulgata editio, quam emendatissime imprimatur..-

Po odluci koncila Trientskoga, da se Vulgata izda što bolje popravljena, rimski su pape sastavili više sborova učenih ljudi, kojim je bilo Vulgatu popraviti i u prvo stanje povratiti: Taj posao lagano je uspjevao za Pija IV. Pija V. i Gregorija XIII., više ga je pospješivao papa Siksto V., sastavivši sbor od čuvenih stožernika Karafe, Kolonne i de Mirande, i učenih ljudi, Rob. Bellarmina, Toleta, Flaminja, Nobilija, Lelija, Petra Morina Agellija i dr. ovi su se trudili, poredeći prastare lat. rukopise, i na sumnjivih mjestih takodjer tekst hebrejski i grčki, prievod Jeronimov očistiti i u prvo stanje. God 1590. izadje napokon popravljeno sv. pismo pod naslovom: Biblia sacra vulgatae editionis Sixti V. Pontificis Maximi jussu recognita atque edita 3 svez. u fol.) Nu kad se ipak i u tom izdanju još našlo griešaka odluči papa Gregorij XIV. pobrinuti se za novo izdanje, koje za Klementa VIII. godine 1592. (izadje)

umre Sixto V. a nato

izadje iz štampe Vatikanske (in folio); isto izdanje preštampano bi 1593. (in quarto), a 1598. (in octavo).*)
U ovom posljednjem izdanju nalaze se kazala pogrešaka k svim trim izdanjima Klementovim.
Tekst u tih Klementovih izdanjih javni je crkveni tekst Vulgate i oštro je zabranjeno išto u njemu mienjati. U prvih izdanjih nema na naslovu imena pape Klementa VIII.; ovo dodje tek na izdanje Lyonsko od g. 1675., te je sad naslov Vulgati: „Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti V. Pontif. Max. jussu recognita et Clementis VIII. auctoritate edita."
Izdanje Klementove Vulgate, ako bi se i moglo još gdjegod malo dotjerati, jer kao svako ljudsko djelo, nije ni ono podpuno savršeno, ipak priznati se mora, da je takovo, te podpuno odgovara i potrebi crkve katoličke i zahtjevom znanosti. Jer kod popravljanja upotrebljivali su se mnogi i stari rukopisi (i codex Amiatinus), gledalo se na navode u sv. otaca i poredili tekst izvorni, a popravljači bili su ponajznatniji učenjaci svojega doba, kao Bellarmin, Toleto, Flaminij, Nobilij, P. Morin, Agellij itd.
U Klementova tri izdanja i u ostalih odanle nastalih izdanjih sveto je pismo razdieljeno na glave i na redke. Na glave razdieli ga prvi u 12. vieku Hugon a st. Caro, a na redke ili ti verse
Fol. 12.

*) g. 1592, 1593, 1598 editiones principales

Robert Stephanus *) u izdanju novoga zavjeta 1551.
Medju izdanji po exemplaru Vatikanskom naći
njenimi odlikuju se u novije vrieme izdanja Val.
Locha u Regensburgu 1849 i 1863, Tacinta Apka
rietija u Turinu (1851) i Karla Vercellonea
u Rimu 1861.
Po tom, što smo dosele kazali o Vulgati, u njoj
ima 1.) Prievod svih prvokanonskih knjiga (osim
psaltiera) i drugokanonskih knjiga Tobijine i
Judithine, učinjen sv. Jeronimom s hebrej-
skoga i haldejskoga 2.) Psaltier Gallikanski,
iz Itale sv. Jeronimom po textu hexaplarnom
popravljen. 3.) Knjige drugokanonske (osim Tobi-
jine i Judithine) iz prievoda su italskoga. Do-
datke ka knjizi Danielovoj prevede sv. Jeronim
s Theodotionova prievoda, a dodatke k Esteri
popravi po prievodu LXX.
Kad je koncilij Trientski Vulgatu proglasio
authentičnom nije tim kanio reći, da je prie-
vod njezin kao takav bogoduh, nego da je prie-
vod vjeran i istinit, izražavajući vjerno barem
u bitnosti tekst izvorni t. j. da vjerno, podpu-
no i neizopačeno sadržava objave, koje je Bog u
sv. pismu pohranio. U tom smislu brane au-
thentičnost Vulgate najznatniji bogoslovci kat.,
medju njimi nekoji, koji su bili sami nazočni

*) knjižar (štampar) u Parizu

u koncilu; tako Alf. Salmeron, Andrija Vega, Marijan Ruggerio, stožernici Pallavicini i Bellarmin, zatim Frassen, Bonfrerij. Rih. Simon, Du Pin, Calmet, Vicenzi etc.

Dakle 1.) Nije Vul. u tom smislu proglašena authentična, da nema u njoj ni najmanje pogreške, nego da nije u bitnosti pogrešna, da nesadržava ništa, što bi se protivilo objavi Božjoj, tako da se može čitati i javno upotrebljavati bez svake pogibelji. 2.) Koncil nije Vulgatu proglasio tako savršenim prievodom, da se bolji učiniti nebi mogao; jer prievod ne bude authentičan svojom savršenošću, nego izjavom crkve. 3.) A lat. je Vulgatu koncil proglasio authentičnom, jer je latinski prievod u lat. crkvi potrebit, akoprem bi se i prievodi u drugih jezicih mogli proglasiti authentičnimi. 4.) Koncil nije svojom izjavom ponizio ugleda tekstu orginalnomu, jer ovoga netreba proglašivati authentičnim, kad je takav sam po sebi, niti ugleda starim prievodom, jer o ovih nije govor, samo se medju svimi latin. prievodi izjavlja Vulgata authentičnom.

Drugi stari prievodi.

I. Prievodi kaldejski. Židovi povrativši se iz sužanjstva babilonskoga priučavali su se poma-

Targum je parafrastički prievod, koje knjige st. zav. s hebr. jezika na kaldejski. —

lo jeziku kaldejskomu, židovskomu - posve srodnu, dočim je ovaj izumirao; stoga je bilo potrebno sv. knjige hebrejski pisane u zbornicah narodu kaldejski tumačiti. To je, čini se, početak prievodom kaldejskim, obično תרגומים tumači, latinski paraphrases zvanim, jer tekst hebrejski više tumače nego prievode. Thargumi, koji su do nas doprjeli, nisu stariji od 1. vieka poslije Isukrsta; a gledeć na njihove auktore, doba, čistoću jezika i način prevodjenja puno se medju sobom razlikuju. Budući thargumi više slobodni nego li slovni prievodi, manje su koristni za kritiku teksta hebrejskoga a više za razpoznavanje, kako su Židovi tumačili u ono doba sv. pismo naročito mjesta messijska u njemu.

1. Za najstariji od svih drže Onkelosov thargum petoknjižja. Onkelos bijaše suvremenik Gamalielu, učitelju sv. Pavla (po mnienju nekojih njegov učenik), ili Filonu Židu. Vjernije nego drugi thargumi drži se teksta hebrejskoga, samo ga malo gdje objašnjuje: stara već, neobična imena zamjenjujuć novijimi poznatijimi, tamna mjesta tumačeć, za rieči dvojbene upotrebljavajuć većma jasne i vlastite, kloneći se anthropomorfismom i anthropopathismom, uklanjajuć (ostavljajuć) mjesta messijska, (Onkelos ima samo

dva I. Mojs. 49, 10 i IV. Mojs. 24, 17; noviji thargumiste dopuštaju rk 17), popunjajuć gdje što, osobito pjesnička mjesta, iz mjesta paralelnih ili od drugud. Piše čistom kaldejštinom, koja se mnogo jako približava biblijskoj.
2. Jonathan Ben-Uziel napisa thargum proroka prednjih predjašnjih i potonjih. Kadje on živio, težko je znati; po Thalmudu bješe učenik starijega Hillela, bio bi dakle stariji od Onkelosa, ali čini se, kao da je pri svojih prievodih već upotrebljavao Onkelosov thargum, dakle da je mladji od njega ili je je barem kasnije nego Onkelos pisao svoj thargum. Jonathan prevodi slobodno i parafrastički, osobito potonje proroke; pače ima umiešanih rabbinskih bajka, nu koji brane veliku dievnost Jonathanova thargumu, kažu da su te bajke kasnije u nj umetnute; niti jezik Jonathanov nije tako čist kao Onkelosov. Iz svega toga nam je vjerojatnije, da je Jonathan poznjiji od Onkelosa.
3. Ima thargum petoknjižja, koji se krivo pripisuje istomu Jonathanu, stoga se zove: Lažni-Jonathanov thargum petoknjižja; jer poznije doba dokazuje ne samo nečist jezik pomiešan sa stranskimi riečmi i punogovi slog, nego i kojekakve umetnute bajke i pogreške. U tom se thargumu spominju Carigrad i Longobardi (IV. Mojs. 24,

19. 24) i Turci (I. Moj. 10, 4).

[Ima još jedan thargum petoknjižja, thargum Jerusalimski (Thargum jerušalmi) prozvan, u kojem nisu iztumačene sve glave petoknjižja, te se čini, da je to zbirka iz različitih thargum a načinjena tek u 7. vieku.

4. Nalaze se takodjer thargumi hagiografa, naročito pet knjiga Megilloth zvanih (Ruth, Esther, Plač Jeremijin, Propovjednik i Pjesma nad pjesmami); dvovrstni thargum Esthere, onda psalama Joba, pričah Salomonovih i Dnevnika. Ovi thargumi puni su tlapnja i manje su znatni od predjašnjih; tko ih je napisao, ne zna se; R. Josef Sliepi (†325) nije im pisac, kako su gdjekoji mislili] – Do sada se nisu našli thargumi knjiga Danielove i Ezdrine i Nehemijine. Svi su thargumi znameniti za poznavanje vjere židovske o Bogu, messiji i o eshatologiji. Izdani su u biblijah polyglottnih i rabbinskih, i takodjer napose.]

II. Syrski prievodi. 1. Najstariji prievod syrski sv. pisma zove se pešito t. j. prievod prost, jednostavan, naime jasan, slovan (simplex, literalis). Protokanonske knjige staroga zavjeta prevedene su valjda u 2.*) vieku poslije Isukrsta i to nikom kršćanskom vjerno i dobro s hebrejskoga;

*) u je onda većina prievoda i grčkih nastala.

drugokanonske knjige prevedene s grčkoga nisu puno kasnije dodane, jer se njimi služi već sv. Efrem (†379.) — Ipak imadjaše u syrskoj crkvi istu uglednost, koju prievod LXX. u grčkoj i Vulgata u latinskoj. Od toga prievoda imadu tri recenzije 1.) katolička, kojom se još služe Syrci katolici (i neki krivovjerci) 2.) nestorijanska, koja se malo razlikuje od predjašnje i 3.) jakobitska, koja se i gorska i karkafska zove, jer se njom služe monasi u manastiru Karkafu na gori Segari u Mesopotamiji. — 2. Po nagovoru Athanasija patrijarha jakobitskoga u Antiohiji prevede g. 617. biskup Tellski Pavao, boraveći u Aleksandriji, sv. pismo s teksta hexaplarnoga na syrski jezik. Prevod ovaj drži se strogo grčkoga teksta, pače pridržava kad što i same grčke rieči i ima one iste znake, koje i Origenova hexapla; s toga je za kritiku teksta grčkoga hexaplarnoga od velike znamenitosti. [Zove se versio syrohexaplaris ili (po neopornom razumku) figurata. Toma Heraklejski prevede drugokanonske knjige. 3. Okolo g. 500. prevede horepiskop Polykarpo po nalogu Filoksena, biskupa u Hierapoli iliti Mabugu (u Siriji) Novi zavjet i psalme s grčkoga prievoda LXX. Taj se prievod zove Filoksenov i Herakleiski; jer ga oko g. 616. u Ale=

ksandriji popravi Toma Herakleiski.

III. Prievod Samaritanski. Petoknjižje samaritansko: hebrejskim jezikom a pismeni samaritanskimi pisano prevedeno bi na narječje samaritansko; prievod je točan, osim što gdjegdje imena stara zamjenjuje novijimi, rečenice tamnije objašnjava, anthropatismom i anthropomorfismom uklanja. Samaritanci kažu, da je taj prievod načinio svećenik samaritanski Nathanael, koji da je umro 20. god. prije Isukrsta; svakako je bio gotov već u prve viekove kršćanstva, jer ga oko u 3. i 4. vieku već na grčki prevedena navode. Isto je petoknjižje Abu-Said u 11. ili 12. vieku preveo na arabski.

Samaritanci imadu osim petoknjižja te knjigu Josuinu arapski pisanu, nu različnu od biblijske istoimene knjige. To je ljetopis Samaritanski sadržavajući u 47 gl. posljednje dogodjaje Mojsijeve, dogodjaje Josuine s mnogimi bajkami pomiešane i neke dogodjaje naroda hebrejskoga do cara Hadrijana.

IV. Prievodi arapski. Sveto pismo staroga zavjeta preveđoše na arapski jezik razni pisci u razno doba s različitih tekstova. Židovi preveđoše ga s hebrejskoga, naročito R. Saadia Gaon (†942.); a kršćani što s grčkoga LXX što

sa syrskoga pešito. Ne budući ti prievodi sta-
riji od VII. vieka, u kritici su male cene.

V. Prievodi persijski. Hršćani nisu knjiga
staroga zavjeta prevodili na persijski jezik, jer
se u Persiji živeći služe jezikom i prievodom
arapskim. U 16. vieku prevede s hebrejskoga na
persijski knjige Mojsijeve vjerno, pače robski
Žid Jakob ben-Josef Tavus (iz Tavusa grada
u Horasanu?) učitelj u Carigradu. Ima još per-
sijski prievod triju knjiga Salomonovih s he-
brejskoga; i prievod psalama s Vulgate.

VI. Prievodi misirski. Kako se je vjera kršćan-
ska rano razširila u Misiru, u 2. i 3. vieku
već zavladala cielom zemljom, potrebno bijaše
sv. pismo prevesti na jezik domaći, koptski.
I doista bjehu već rano takvi prievodi sačinje-
ni; jer sv. Antonije (✝ 356) po svjedočanstvu Pal-
ladijevu nevješt grčkomu jeziku poznavao je
veoma dobro sv. pismo, dakle ga je čitao i slu-
šao u jeziku domaćem. Imade prievoda u
tri koptska narječja: u sahidskom iliti gornjo-
-misirskom, u memfitskom iliti srednjo-
misirskom i u bašmurskom, koje se je govo-
rilo u dolnjem Misiru, u maloj Delti. Svi
koptski prievodi starozavjetnih knjiga na-
činjeni su po grčkom LXX; a prievod knjige

Danielove po prievodu Theodotionovu.
VII.) Prievod etiopski. Etiopski je jezik semitskoga podrietla, srodan arapskomu. Do 13. vieka književnim jezikom bijaše narječje Geez zvano, što se je govorilo u Axumu. Kad se je nova dinastija iz Šove uzpela na kraljevski priestol, zavlada zemljom narječje amharsko, koje je ova dinastija govorila, a narječje geez bijaše pomalo iztisnuto iz porabe. Sv. pismo staroga zavjeta bješe s grčkoga prievoda LXX. prevedeno u ono staro etiopsko narječje geez zvano; taj prievod pripisuju sv. Frumenciju, prvomu apostolu etiopskomu, koji je u 4. vieku živio; nu s vremenom se je prievod na razni način izkvario. Ima u njemu osim prvo- i drugo-kanonskih knjiga i apokrifskih, u svem 81 knjiga, od kojih 46 spadaju u stari, a 35 u novi zavjet.
VIII. Na jermenski jezik bibliju prevede stari zavjet s grčkoga LXX, knjigu Danielovu s Theodotionova) Mesrop (†441), uz pomoć svojih učenika. Za kritiku prievoda Aleksandrijskoga znamenit je prievod jermenski, budući vjeran i čistim jezikom pisan.
IX. U 4. vieku obrete Ulfila (†388) biskup gotski pismena za narod svoj i prevede sa

Pelinom sv. pismo staroga i nov. zavjeta na gotski jezik. Stari zavjet preveden bi vjerno po grčkom prievodu LXX, te je znatan za biblijsku kritiku. Iz staroga zavjeta samo su se rjedki odlomci do danas sačuvali. S vremenom bješe prievod po Vulgati mienjan.
Glasovit je codex argenteus iz 5. ili 6. vieka pisan na skerletnoj pergameni srebrnimi pismeni, sadržavajući odlomke gotskoga prievoda; od g. 1669. nalazi se u Upsali.
X. Na georgijski ili ti grusijski jezik prevedeno bi sv. pismo u 6. vieku s teksta grčkoga LXX, kad su se naime Grusijci odvojili od crkvene oblasti jermenske, nu pridržali su pismena jermenska. Prievod je izdan u 18. i početkom 19. vieka u Rusiji, nu promienjen po crkveno-ruskom izdanju biblije.
XI. Prievod staroslovienski. Kad su braća sv. Cyrillo i Methodije medju poslovenjenimi Bugari i Slovieni panonskimi vjeru kršćansku navješćivali, uveli su u liturgiju jezik narodni, slovienski. K tomu je pak bio potrebit prievod sv. pisma na jezik slovienski. Izbilja po svjedočanstvu suvremenih i malo kašnjih pisaca prevedene bjehu još za života sv. Cyrilla († 14/2 869.) one knjige, koje bjehu potre-

bile za liturgije, naročito iz staroga zavjeta psaltier, iz novoga pako evangjelje (izborno), apostol. t.j. Djela apoštolska i poslanice, u koliko su se čitale u crkvi. Poslije smrti Cyrillove nastavi se prevodjenje sv. knjiga na jezik slovienski, koji posao po svjedočanstvu istih pisaca obavi sv. Methodije uz pomoć svojih učenika; naročito kaže Ivan eksarh bugarski, živjevši za bugarskoga cara Simeona (888-917) o Methodiju, da „veliki božji arhiepiskup Methodij, brat njegov (Cyrillov), preloži sve ustavne knjige -60- od jelinska jezika, ježe jest grčki v slovienski", t.j. prevede sv. knjige prvokanonske staroga zavjeta i knjige novoga zavjeta, koje nisu bile već prevedene za života Cyrillova. To isto svjedoči i pisac žitija sv. Methodija, veleć, da ovaj „preloži sve knjigy . . (osim) razvě Makkavej"x) - razumievajuć po ovih posljednjih u obće sve drugokanonske knjige. Rieči Ivana eksarha potvrdjuje i star prolog, pisan prije 13. vieka. U njemu čita se o sv. Methodiju: v zemlji moravskoj preložo sve -60- knjige staroga i novoga zakona od grčkoga v slovienski". Dakle do g. 885., koje je umro sv. Methodije bjehu sve knjige prvokanonske staroga zavjeta prevedene na staroslovienski jezik. Je li se prie

x) Raički tumači, da se pod tim imenom razumjevaju drugokanonske.

vod sv. braće Cyrilla i Methodija do danas gdje god u rukopisih sačuvao ciel i nepovriedjen? Najstariji za sada rukopis cieloga sv. pisma st. i nov. zavjeta sačuvao se je od g. 1499. u moskovskoj synodalnoj knjižnici. Rukopis taj točno opisaše Gorski i Nevostrujev [u djelu: „Opisanie slavjanskih rukopisej Moskovskoj synodalnoj bibliotheki. Otdel pervij. Svjaštennoe pisanie. Moskva. 1855. I. ss. i 1 ss.] Rukopis je god. 1499. u Novgorodu u dvoru arhiepiskopa Genadija od djakonâ Vasilija, Gride i Klimenta. Ovi su iz različitih rukopisa, koji su im došli u ruke, pojedine knjige sv. pisma prepisali i tako sastavili cielo sveto pismo u slovienskom jeziku.

Knjige u tom sv. pismu pribrane, u razno su doba i od raznih pisaca prevedene na slovienski. Tragova davne starine nalazimo u knjigah: petoknjižju Mojsijevu, zatim u Josuinoj, Sudačkoj, Ruthinoj, potom u Jobovoj, u psalltieru, u Pričah Salamonovih i u Pjesmi nad pjesmami, i napokon u Sorocih. U Premudrosti Isusa sina Sirahova ima znâkâ starine u pravopisu, slovničkih oblicih i riečih, ali u jeziku znatno je prievod obnovljen. Tragovi starine u tih knjigah, do-

vodenastja u doba apostola slovienskih, pa tim se potvrdjuju svjedočanstva nih pisaca, koji vele, da su sv. Cyrillo i Methodije preveli sve knjige prvokanonske staroga zavjeta na sloviensky jezik. (Izpor. „Tisućnica slov. apost. Cirila i Methoda. U Zagrebu 1863. Na str. 1ss. Knjiže-van rad sv. Cyrilla i Methoda. Priobćio dr. Fr. Rački). - Knjige pak drugokanonske prevedene bjehu puno kasnije, barem se ne nalazi tragova staru prievodu tih knjiga. U navedenom rukopisu ciele biblije prevedene su drugokanonske knjige s latinske Vulgate, naročito knjige 3 Ezdrine, Tobijina, Juditthina, Mudrosti i dvie Makkabejske, još su i obje knjige Dnevnika prevedene s Vulgate. Nema dvojbe da su ove knjige prevedene u Rusiji, u 15. vieku, s latinske Vulgate, pod uplivom unije, koja je u koncilu Florentinskom (1438-42) povraćena bila medju Rimskom stolicom a i ruskom crkvom. Da nije tomu, što su drugokanonske knjige u Rusiji bile prevedene s Vulgate, razlog pomanjkanje teksta grčkoga i neznanje grčkoga jezika u Rusâ, kao što mnju gore spomenuti opisavači synodalne biblioteke moskovske na str. VII., nego da je tada obnovljena unija tomu razlog, dokazuje

osim navedenoga još i to, što su sv. knjige u onom rukopisu onako poredjane kao u Vulgati, u nekih knjigah kao u Pričah i u Siraku i glave onako poredjane kao u Vulgati, što su i praznine u starijih prevodih np. knjige Estherine i Jeremijine popunjene iz Vulgate, što su napokon i predgovori k pojedinim knjigam uzeti iz Vulgate. Iz svega toga vidi se, kako je ruska crkva u 15. vieku gledala, da ima bibliju što suglasniju s biblijom upotrebljivanom u zapadnoj crkvi; a tomu drugi razlog ne može biti, nego unija u onom vieku stvorena medju iztočnjaci i zapadnjaci. Po tekstu, koji se nalazi u pomenutom rukopisu od g. 1499., izašlo je štampom cielo sv. pismo najprije u Ostrogu g. 1581. U tom su izdanju knjige s Vulgate prevedene gdješto popravljene po tekstu grčkom. K tomu imade u tom štampanom izdanju i 3. knjiga Makkabejska, koje još nema u onom rukopisu. Po Ostrožkom izdanju izlazila je biblija na svjet u Rusiji sve do g. 1751. God. naime 1712. zakaza car ruski Petar I. da se ima biblija pregledati i pregledana izdati. Recensenti iliti popravljači uzeše za temelj bibliju izdanu 1663. u Moskvi. Popravljena biblija izadje g. 1751. u Moskvi; iz nje

su prievodi prije po Vulgati načinjeni, izbačeni, te dotične knjige iznova prevedene s grčkoga; samo 3ća odnosno 4a knjiga Ezdrina nalazi se i u toj bibliji s latinskoga prevedena, ali je metnuta posve na kraj svih starozavjetnih knjiga. Po ovom po-kos, kovskom izdanju od god. 1751. izdava se sve do danas u Rusiji biblija za državnu crkvu. U njoj su sve knjige staroga zavjeta kao i u Vulgati, nu osim toga ima u njoj još 3. i 4. knjiga Ezdrina i 3. knjiga Makkabejska. -

Predrazpravu o prievodih!

O petoknjižju Samaritanskom.

Samaritanci, od kojih još dan danas ima nekoliko obitelji u Naplusu (Neapolisu) blizu brda Garizima i koji za svete knjige drže samo 5 knjiga Mojsijevih, imadu istih ovih 5 knjiga u jeziku hebrejskom a pismeni svojimi Samaritanskimi pisanih (Jedan rukopis toga petoknjižja pisan na pergameni liepimi pismeni čuvaju u zbornici svojoj, te kažu da ga je pisao Aronov brat Finees 13. godine poslije dolazka Izraelacâ u Palestinu.

To njihovo kazivanje broji se dakako medju bajke. Prvi je u Europu jedan rukopis Samaritanski kupljen u Damasku g. 1616 donio Petar della Valle, a izdao ga Ivan Morin († 1659) u polyglottih Parižkih; poslie je još više rukopisa Samaritanskih doneseno u Europu, tako da ih sada po prilici imade u raznih knjižnicah do 15, i u polyglottih londonskih izdano bi petoknjižje Samaritansko. Od onda je učeni svjet Europski upoznao to petoknjižje; nu što se tiče njegova postanka i vriednosti, dvojako mnienje o njemu vlada.

Jedni kažu, da je peteroknjižje Sam. nastalo tek poslie sužanjstva babil., kad je naime k Samaritancem prebjegao Manasije sin velikoga svećenika Jaddusa, te sa sobom ponio knjige Mojsijeve.

Ovomu mnienju razlozi su a) u kraljevstvu 10 plemena i kod Samaritanaca nije bilo uredjena bogoštovja, dok nije hram bio sagradjen na Garizimu; b) u petoknjižju Samaritanskom spominje se Garizim mjesto Ebal, dakle je pisano pošto je na Garizimu već bio sagradjen hram; c) tek Manasije donese petoknjižje k Samaritancem, jer do onda bi u njih nepoznato.

Drugo je mnienje, da se postanak petoknjižju Sam. ima tražiti u ono doba, kad se je deset plemena odmetnulo od kraljevstva Judejskoga. To dokazuju tim 1) što je mržnja Samaritance na toliko odvajala od Židova te nije prilika, da bi bili od ovih primili knjigu, kakov je pentateuch

Samaritanci nemaju nego knjige Mojsijeve, a
[illegible] ih primili tek od Manasija u vrieme Aleksan-
dra Velk. bili bi s njimi i druge knjige kanona Ezdri-
na primili; 3) pismo Sam. starije je od sužanjstva
babilonskoga; 4) Samaritanci su hotjeli pomagati
Židovom, vrativšim se iz sužanjstva kod gradjenja
hrama u Jerusalemu, što pokazuje da su im za-
koni Mojsijevi bili poznati, dakle da su ih već i
imali.
Koji na ovo drugo mnienje pristaju, razloge za pr-
vo mnienje pobijaju ovako: Jeroboam je do duše sve-
ćenike i levite prisilio preći u kraljevstvo Judejsko
i Jerusalem (izp. II. Dnev. 11, 13-16), ipak je više
svećenika i ostalo u njegovu kraljevstvu (IV. Kralj. 10,
23) i jamačno više porodica, vjernih Bogu, u kojih
su se nalazili prepisi zakona Mojsijeva, da nebi
zaboravili zapoviedi Božjih. Osim svećenika bi-
lo je neprekidno i proroka, koji su kraljeve i narod
navraćali na držanje zakona; zar ti proroci nis-
su imali prepisanoga petoknjižja? Pa nije li i sâm
Jeroboam znao da zakon Mojsijev uvedavši štovanje
zlatnih telaca s obredi, kako ih odredjuje isti zakon?
I dosta Izraelci su znali zakon Mojsijev i onda,
kad im je već kraljevstvo bilo propalo, jer čitamo
(II Dnev. gl. 30. 34 i 35), da su za Ezekije i Josije i
ostatci Izraelaca išli u Jerusalem, da svetkuju
pashu i da su satrli idole u Efraimu i Manasiju
kao što zapovjedi Mojsije. Bili se ono znanje bez
knjige Mojsijine bilo sahranilo u narodu, koji je
malo občio s Judejci, osim kad bi na njih putovao?
Izmedju svećenika iz kraljevstva Izraelskoga,

koje bješe Salmanasar zasužnjio, bješe jedan po-
slan natrag u Samariju, da novoselce nauči zakon
Boga, gospodara onoj zemlji t. j. zakon, koji da-
de Bog Mojsiju; nije li taj svećenik imao knjige
Mojsijeve? Ili je knjigu sa sobom donesao ili ju na-
šao u zemlji kamo je došao, jer kako bi drugčije na-
učavao, čega nije sam znao? Može li se pomisliti,
da su Samaritanci dugo vremena bili bez knjige
Mojsijeve, pa ju prihvatili baš onda od Židova, kad
su već mržnjom kipili jedan na drugoga? Pa da su
istom tada uzeli od Židova knjigu Mojsijevu, zašto
nebi bili od njih poprimili i druge knjige, koje su
za Aleksandra Vel. već bile u kanonu židovskom
ili ti Ezdrinom? Nadalje znademo iz historije, da
su se Samaritanci ponudili Židovom za pomagače
u gradjenju hrama, pa kad su ih oni odbili, sagradi-
li su na Garizimu svoj hram, da u njemu izvršava-
ju zapovjedi Mojsijeve, dakle im je bio poznat za-
kon Mojsijev, imali su ga pisana.
Bez razloga se dakle tvrdi da je Samaritancem tek
Manasije donio zakon Mojsijev.
Što se u petoknjižju Samaritanskom (V. Mojs. 27, 4)
mjesto Hebal čita Garizim, to je interpolacija sa-
maritanska učinjena zato, da se gradjenje hrama na
Garizimu opravdava zakonom Božjim. - Iz dosele
rečenoga vidimo, da mnienje drugo, koje drži, da se
postanak petoknjižja sam. ima tražiti u vreme-
nu odmetničtva 10 plemena od kuće Davidove, a-
ko i nije posve utvrdjeno, svakako je čvršće od pr-
voga protivnoga).
Što se tiče vriednosti petoknjižja samaritanskoga,

budući je Samaritanaca bilo puno manje od Židova, te se i njihovo petoknjižje nije tako često prepisivalo, to je naravno, da se u nj nije toliko pisarskih pogriešaka podkralo, koliko u židovsko. Sa svim tim ima u petoknjižju Sam. posve druge vrsti mânâ, kakvih u židovskom nema.

Jer 1. Samaritanci ne izgovarajući grlenih pismena, često ih zamjenjuju, odatle nastaju razlike, koje se imadu više smatrati kao pogreške nego li kao varijante; tako zvane „matres lectionum" češće su u petoknjižju sam. i po nekih pravilih razredjene, usuprot u tekstu hebrejskom pridržana je stara sloboda u pravopisu.

2. Imade više mjesta u tekstu samaritanskom, koja su očevidno promienjena s predrazsuda ili dogmatskih razloga n. p. u Gen. gl. 5. i 10 dob patrijarhom pravilnije pada nego li u hebrejskom, u Deut. 27, 4 mjesto Hebal čita se Garizim; u Gen. 3, 2 הַכָּחָשׁ laža mjesto הַנָּחָשׁ.

3. U tekstu Sam. ima umetaka i mjesta paralelnih, tako kod Num. 10, 10 iz Deut. 1, 6-8; kod Ex. 18, 24 iz Deut. 1, 9-19. Što se tiče dakle vriednosti petoknjižja Sam.: ono ima isto tako kao i petoknjižje hebrejsko valjanost teksta prvobitnoga, ima pogriešaka pisarskih, ali je drugčije cielo u bitnosti, pa ako i ima nekih promienjenih mjesta, koja su se u tekstu hebrejskom ciela sačuvala, zato opet s druge ruke, budući se nije tako često prepisivao kao tekst hebrejski, sačuvao je ponajčno dobrih lekcija, koje su se u hebrejskom izgubile; jednom riečju: tekst. samarit. popu-

njava hebrejski, pa s toga koliko griešе oni, koji kažu, da valja petoknjižju sam. svigdje prednost dati pred hebrejskim, toliko i oni, koji mu u kritici malu cienu davaju. –

§. VIII. Biblia polyglotta.

Mnogi od starih prievoda sv. pisma malo prvlje razpravljanih štampani su u biblijah mnogojezičnih, in bibliis polyglottis, od kojih su znatnije:

1. Polyglotta Antverpiensia ili Regia, jer su u Antverpenu u Plantinovoj štamparnici troškom kralja Filipa II. izašla pod upravom Benedikta Arije Montana 1569–72. Sadržavaju osim onoga, što je u komplutskih, targume drugih knjiga.

2. Polyglotta Complutensia, nalogom kardin. Ximeneza izdana u Alcali (Complutum) od 1514–17. Sadržavaju tekst hebrejski staroga zavjeta, **LXX**, Vulgatu i Targum Onkelosov.

3. Polyglotta Parisiensia, štampana u Parizu 1628–45. nastojanjem Mihaela Le Jay-a. U ovih su i syrski i arapski prievodi i petoknjižje samaritansko.

4. Polyglotta Londinensia Brianom Waltonom izdana 1653–7. Osim svega onoga, što je već u parižkih, u ovih imade jošte prievod persijski pet knjiga Mojsijevih i etiopski psaluma i pjesme nad pjesmami.

§. IX. Imena i dioba sv. knjiga.

1. Zbirka knjiga bogoduhih i crkvom pri„ hvaćenih zove se sv. pismo, svete knjige, pismo, biblia, pa prenesavši ime zavjeta (ugovora) medju Bogom i Israela sklopljena na knjige, u kojih se pripovieda historija toga zavjeta, zovu se ove knji„ ge, takodjer knjige staroga zavjeta, stari zavjet.
U starom zavjetu zovu se sv. knjige סְפָרִים = knji„ ge (Dan. 9, 2) i תּוֹרָה = zakon, koji naziv upotreb„ ljava i Isukrst (Iv. 10, 34; 15, 25); i „τὰ βιβλία τὰ ἅγια" (I. Mak. 12, 9). U novom zavjetu: „γραφαὶ ἅ„ γιαι," scripturae sacrae (Rim. 1, 2) „τὰ ἱερὰ γρά„ μματα," sacrae literae (II. Tim. 3, 15), „αἱ γραφαί," scripturae (Mat. 21, 32 itd), „ἡ γραφή," scriptura (Iv. 19, 36 itd), „ὁ νόμος," lex (Iv. 12, 34).
U grěkih i latinskih otaca zove se sv. pismo: „θεῖαι γραφαί," „θεόπνευστος γραφή," scriptura divina, scripturae ili paginae coelestes, divinae literae, scriptura Dei, „τὰ βιβλία ἅγια" sacra biblia, ili βιβλία κατ' ἐξοχήν, po LXX. IV. Kralj. 23, 2 βίβλος τῆς διαθήκης, vetus et novum testamentum, in„ strumentum. Sv. Jeronim zove zbirku sv. knjiga „bibliotheca divina"; Alkuin „Pandectae" kao zbor„ nik zakona i naredaba Božjih; ali ova imena nisu obćenito primljena.

2. Židovi broje sv. knjige star. zavjeta ili 22, po broju pismena u alfabetu hebrejskom, kao Josip Flavije (Ctr. Ap. 1, 8): 5 Mojsijevih, 13 proročkih i 4 pjesničke i moralne; ili 24 po

broju pismena u grčkom alfabetu, u kojem sluča-
ju Diele knjigu Rutinu od sudačke i Tužbalice
Jeremijine od njegove proročke knjige, tako thal-
mud, zato se Stari zavjet zove naprosto אַרְבָּעָה
עֶשְׂרִים t. j. 24; ili napokon 27 po tom, što ima
u alfabetu hebrejskom 22 pismena i 5 finalnih.
Ove knjige st. zavjeta diele se u Židova u: Za-
kon הַתּוֹרָה (petoknjižje), u proroke נְבִיאִים i to
prednje רִאשׁוֹנִים: (knjige Josuina, Sudačka, Sa-
muelove i Kraljevske) i potonje אַחֲרוֹנִים (Isaija,
Jeremija, Ezekiel i 12 manjih proroka), i u pis-
ma כְּתוּבִים, hagiographa.
Ova dioba dolazi već u predgovoru ka knjizi Ec-
klesia: ὁ νόμος, οἱ προφῆται καὶ τὰ ἄλλα (= ha-
giographa) i u Luk. 24, 44: Lex, prophetae et
psalmi, gdje psalmi kao prvi medju hagiogra-
phi stoje za sva hagiographa. Po מְגִלּוֹת = Me-
gilloth = volumina, razumievaju Židovi pet
knjižica: Pjesmu nad pjesmami, Ruthinu, Tuž-
balice Jeremijine, Propovjednika i Estherinu.
Kršćani pak diele svih 46 knjiga starozavjet-
nih a) u prvo- i drugokanonske; b) u historijske:
pet Mojsijevih (= zakonske), Josuina, Sudačka,
Ruthina, 4 kraljevske, 2 Dnevnika, 2 Ezdrine,
Tobijina, Judithina, Estherina i 2 Makabejske,
u proročke: Isaija, Jeremija, Ezekiel i Daniel
(veći proroci), 12 manjih proroka i knjiga Baru-
hova; i u pjesničke, poučne, moralne, mudrost-
ne (libri poëtici, didactici, Doctrinales, mora-
les, sapientiales): Jobova, psalmi, Priče, Pro-
povjednik, Pjesma nad pjesmami, Mudrost,

Crkvenica i Tužbalice Jeremijine.

3. Petoknjižje Mojsijevo dieli se kod Židova na 54 velike paraše za čitanje po subotah u zbornicah; paraša naznačuje se trima פפפ ili ססס, a svaka se dieli opet na manje paraše naznačene jednim פ ili ס. פ znači פָּרָשָׁה פְּתוּחָה = paraša otvorena, linijom počimajuća; a ס znači פָּרָשָׁה סְתוּמָה = paraša zatvorena u liniji počimajuća. Posli paraše iz petoknjižja čita se „haftara" iz proroka (prednjih i potonjih). Zove se pak komad čitan iz proroka zato הַפְטָרָה t.j. odpuštanje, dimissio, jer pročitavši komad iz proroka, puk se kući odpušta. Haftare se samo na kraju (in margine) bilježe. I druge su knjige prama tomu bile podieljene na odsjeke (סְדָרִים).- Što su u židovskoj bibliji paraše, haftare i sedarim, to su starih prievodih sv. pisma od prilike bila „κεφάλαια" capitula, tituli, breves. U tumačih Origenovih i Jeronimovih περίκοπαι capitula ne znače stalne drugčije obične odsjeke, nego odsjeke, u koje oni sami pismo diele pri tumačenju.

4. Nego da se knjige lakše budu čitale i razumjeli, već su se davno (to se spominje već u thalmudu) prosaičko dielile u פְּסוּקִים u sadašnje po prilici redke, a pjesničke pisale su se στιχηρῶς t.j. svaki stih sačinjavao je posebnu liniju. Na presjekim miesta se izprva naznačivali znakom kakvim ili prazninom, nego samo riečju iz porabe zapamćenom (פָּסוּק), istom poznije znakom, koj se zove „sof pasuk".

5. Sadašnja dioba biblije na glave (capita) na„činjena je u 13. vieku po svoj prilici od kardinala Hugona a s. Caro († 1262) a po mnienju njekih od nadbiskupa kanteburyjskoga Stef. Langthona (1227). Ta Dioba na glave prenesena bi g. 1525. iz Vulgate u tekst hebrejski. Glave su od vremena Hugona bile podieljene pismeni: a, b, c, d, e, f, i g na manje glavice, dok nije g. 1548 Roberto Etienne u Vulg. redke brojevima označio, pa iz Vulg. prevje opet i ta Dioba sv. pisma na redke (versiculi) u bibliju hebrejsku. Prije bi se sv. pismo navodilo u Židova po sadrži„ni n. pr. Mark. 12, 26 ἐν βίβλῳ Μωϋσέως ἐπὶ τοῦ βάτου t. j. u II. Mojs. gl. 3. Rim. 11, 2 ἐν Ἠλίᾳ τι λέγει ἡ γραφή; t. j. III. Kralj. 19.

II. Svete knjige novoga zavjeta.

§. 10. Izvori b) drugoga reda za historiju objave Božje.

1. Predavanje crkveno ili spisi sv. otaca i crkvenih pisaca, koji čim su bliže vremenu„na apostolskim, tim su znatniji. Već u dje„lih apostolskih otaca naiđe se na valjana objašnjivanja sv. knjiga, od kojih su nešto sa„čuvali Origen i Jeronim. Nadalje se u spisih sv. Augustina († 430) kao u spisu: De civitate Dei libri XXII; u djelih sv. Ivana Zlatousta i Theodoreta nalazi historijskih bilježaka. Kao početa uvodne znanosti u sv. knjige mogu se smatrati djela donatista Tihonija: Septem

regulae ad investigandam et inveniendam
intelligentiam scripturarum, za koje sam sv.
Augustin (de doctrina christ. III. 3055) kaže, da je
veoma korestno, ako i nepodpuno dovoljno; sv.
Augustin: de doctrina christiana libri IV; Adrija-
na (crkvenoga pisca iz 5. vieka (?) što je inače bio?
gdje je živio?) Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς θείας γραφάς;
Junilija biskupa u Africi iz 6. vieka: De parti-
bus divinae legis libri II; Aur. Cassiodora (†563)
De institutione divinarum scripturarum i De
artibus et disciplinis liberalium literarum, koje
spise sâm Cassiodor zove introductorii libri. O-
vamo idu i exegetski spisi sv. otaca i crkvenih
pisaca. Knjige su naime staroga zavjeta tu-
mačili: a) Grci: Hypolit (o. 235) od kojega i-
ma odlomaka tumačećih Postanak, Brojeve,
Kralj. knjige, Psalme, Priče, Pjesmu nad pjes-
mami i proroke veće; Origen (†254) u komen-
tarih (τόμοι), sholijih, (σημειώσεις) i homili-
jah, koje su se stranom u latinskom prievodu sa-
čuvale, s Petoknjižju, Josui, Sudcih, Kraljevih,
Pjesmi nad pjesm., Isaiji, Jeremiji, Ezekielu,
i odlomci o psalmih; Eusebije Cesarejski (†340)
napisa komentare u ps. (1-112) i u Isaiju;
Athanasije komentare u psal., odlomke u Jo-
ba, Pjesmu nad pjes.; Basilij (†379) 9 homilija
u hexaëmeron i neke psalme, komentar u Isai-
ju (1-16); Gregorij Nisski (†395) hexaëmeron, o
napisih u psalama, homilije o Propovjednku i
Pjesmi nad pjesm.; Ivan Zlatousti (†407) hom.
o Genesi, 60 psal., Is. (1-8) i Danielu; Theodo-

Mopsuestenski (✝428) kom. u manje proroke; Cirillo Alexandrijski (✝414) kom. (γλαφυρά) u petoknjižje, u Is., i manje proroke; Theodoret Cyrski (✝458) pitanja o petoknjižju knj. kralj. Dnev., kom. u psal. Pjesmu nad pjesm. i veće i manje proroke.

b) Syrac: Efrem (379) kom u petoknjižje, Jos. Sud. Kralj. Job. proroke veće i manje.

c) Latini: Hilarije Piktavijski (✝366) rasprave o psalmih; Ambrosij (397✝) hexaëmeron, objašnjivanje psalama 118 i drugih 12 psalama, raspravе o pojedinih djelih historije st. zav. Jeronim (✝420) Quaest. hebraicae in Gen., Reg. Paral., com. in Eccl. Is. Jer. (1–32) Ezek. Dan. et minores prophetas, poslanice i druga exegetska djela; Augustin (✝430) Liber imperf. de Gen. ad literam, lib. 12 de Gen. ad literam, quaest. in heptateuch. locutiones in heptateuch., annotationes in Job, enarrationes in psalmos; Leon Vel. (✝461). Sermones in varios Script. locos; M. A. Cassiodor (✝565) Expositio Psalterii; Gregorij Vel. (✝604) Lib. 35 Moralium in Job, kom. in Ezec., com. in Cantic.

2. Spisovi židovskih pisaca: Josipa Flavija, rodjena u Jerusalemu oko 37. g. a umrla 100 g. po Kr. Otac mu bio roda svećeničkoga, a majka kraljevskoga. Proti Vespasijanu vojevao u Galileji, nu od njega uhvaćen bi pomilovan; za Tita je sprovodi vojsku rimsku proti Jerusalemu; kasnije živio u Rimu. Spisao: Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου, ἢ Ἰουδαϊκὴ ἱστορία περὶ ἁλώσεως (de bello Judaico)

u 7 knjiga; Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία (Antiquitates Judaicae) u 20 knjiga, historija židovska od stvorenja svieta do Nerona; Ἰωσήπου βίος – autografija od 37–90 god. Κατὰ Ἀπίωνος (contra Apionem) u 2 knj. polemički spis proti Apionu gramatiku Aleksandrijskomu, koji je proti Židovom pisao; Εἰς Μακκαβαίους ἢ περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ, pripovieda o muci Makabejaca, od kojih je bio potomak. Filon, koji mu se pridieva ime Žid (Judaeus), da se razlikuje od mnogih drugih istoimenih ljudi, rodjen u Aleksandriji oko 20 prije Kr. umro oko 50 g. po Kr. najslavniji representant grčko-židovske škole. G. 37. išao s nekoliko Židova iz Aleksandrije u Rim pritužit se caru Kaliguli na ondašnjega namjestnika Flakka. Napisao mnogo spisa etičkih, političkih, alegoričkih i historijsko-biografskih, od kojih su za našu nauku znatniji: o životu Mojsijevu, o stvorenju svieta, o životinjah prikladnih za žrtve, o 10 zapoviedih božjih, o obrezavanju, o raznih vrstah žrtava, proti namjestniku Flakku.

Talmud (nauk), koji je zbornik tradicionalnih objašnjivanja, primjenjivanja (applikovanja) i popunjivanja učanjenih od kasnijih Židova k zakonu Mojsijevu, medju kojimi ima znatnih razjašnjivanja o starih običajih, ali i viestih napomenutih bajka i taplja. Tradicije one spadajuće na zakon i sv. pismo prvi je počeo kupiti oko g. 105. po Kr. rabbin Juda, sveti ili knez prozvan, i skupio ih u knjigu: Mišna (opetovanje δευτέρωσις 146. nov. Just). Mišna dieli se u 6 odsjeka (סדרים),

Židovi zovu sada Talmud „šas" (šiša sedarim)

svaki odsjek u traktate, traktati u glave, a glave (פְּרָקִים) u pojedine odluke. Budući pak da je u Mišni bilo tamnih mjesta nastale su o njoj nove razprave, u 3. i 4. v. sabra ih rabbin Johanam u Gemaru (dopunjak) (svršetak), koja bude kao tumač pridana k Mišni pa s Mišnom sačinjava Talmud Jerusalemski. Nego i Židovi u Babiloniji živući objašnjivali su i popunjivali Mišnu, pa odatle nasta Gemara babilonska; prvi je osnov položio svoj Gemari R. Aše, ravnatelj škole u Sori s pomoćnikom svojim R. Abinom u prvoj polovici 5. v. a dokanča ju R. Jose ravnatelj škole u Pumbedithi početkom 6. vieka. Gemara (obširnija) babilonska s Mišnom sačinjava Talmud babilonski, koji je u Židova u većoj cieni od jerusalemskoga. Mišna je pisana jezikom židovskim pomiešenim s kaldejskim; gemara više kaldejskim (mišna više hebr.), a obje u formi katehetskoj. Elementi u Talmudu jesu halachah (norma) više u Mišni, i haggadah (priča) (rečeno) više u Gemari, k tomu dolazi kabbalah, nauk mističko-religiozni.*) Najbolje je izdanje Talmuda babil. Bombergovo u Mletcih g. 1520 u 12 folijanta. Miesta koja kršćane vriedjaju su izpustili iz Talmuda.

3. Knjige apokrifne st. zav., o kojih gore govorismo.

4. Pisci (ove) poganski a) Manethon, svećenik u Sebenythu u Dolnjem Misiru oko 260. pr. Hr. napisa (grčko) Djelo o starinah i vjeri misirskoj u 3 knjige, od kojih su se u starih historika samo neki odlomci sačuvali, kao glasoviti popis 30 dynastija kralj. u Misiru. nam se sačuvao.

*) znanost tajna tajnoga smisla sv. pisma

*) napisao feničku teogoniju i kosmogoniju, Filon preveo na grčki

Zatim b) Sankhuniathon*), Berosus, Abydenus, Ktesias.
c) I grčki i latinski pisci spominju gdješto o židovskom narodu, nu njihove viesti kao u obće svih poganskih pisaca o tom narodu valja s najvećim obzirom uzimati.
5. Ima još i drugih izvora za našu historiju kao starih novaca, napisa i drugih spomenika, što su u novije doba iskopani, naročito pak nadpisi assyrski i haldejski te starine Alisirske. –

Historija starozavj. objave Božje.

Prvo doba.

Od stvorenja svieta do Mojsija.

Period prvi.

Od stvorenja svieta do grieha prvih ljudi.

§ 1. Stvorenje svieta.

U početku stvori Bog (Elohim) nebo i zemlju (Gen. 1, 1 kosmogonija Mojsijeva; odmah u Gen. 1, 2 prelazi na geogoniju.) Zemlja bješe pusta i prazna, bez života, svjetla, topline i reda, gomila vodom odasvud obtočena, oko koje je tajinstvenom moći svojom lebdio duh Božji. U šest

dana (perioda ?) htjedne Bog zemlju ovu „Riječ„
ju svojom premudro da uredi i ukrasi : prvi Dan
načini svjetlo i razstavi ga od tame, ali ne svjetlo
što izlazi iz sunca, nego počelo etersko kao nuždni
uvjet svakomu životu na zemlji (v. 3-5). Drugi
dan učini Bog svod nebeski t. j. zrakom razstavi
gornje vode (oblake) od dolnjih (od jezera, mora itd)
i ustanovi odnošaj zraka prama zemlji (v. 6-8).
Treći dan vodu na zemlji sabra u mora, a kopnu
dade moć, da izpusti iz sebe travu (9-13). Četvrti
dan načini sunce, mjesec i zviezde, da budu zna„
ci vremenam, danom, godinam, odredi njihov od„
nošaj napram zemlji i neprestanu obhodnju i za„
mjenito utjecanje čitavoga našega planetskoga su„
stava (v. 14-19). Peti dan stvori Bog životinje u vo„
di i u zraku (v. 20-23). A šesti dan (hexaëme„
ron) načini Bog životinje na zemlji i stvori — (tu
počinje doba histor.) — čovjeka, rod, a ne indi„
viduum (v. 24-28) godine od prilike 4200 prije
rodjenja Hrista. Sve što stvori Bog bješe vrlo do„
bro. Sedmi dan počinu Bog od svih djela svo„
jih t. j. prestade stvarati nove stvorove i posve„
ti taj dan za dan počinka (שַׁבָּת) Ljudem.

Ovako biblija rješava pitanje, oko kojega su
se trudili filozofi i prirodoznanci svih naroda i
svih vremena — pitanje o postanku svieta. U
izvještaju tom ne nalazimo one vječite neizvjest„
nosti, što se nalazi u iztraživanjih čisto čovječjih,
a još manje nalazimo smjelih slika, kakove ra„
dja pjesnička fantasija. Biblijski izvještaj o po„
stanku svieta već nas unaprieд divnom svojom

prostotom uvjerava o svojoj historijskoj istini- tosti, premda se ova podpuno napokon dokaže istinitošću poznije objave. Ako taj izvještaj i ne zadovoljuje posvema radoznalosti našoj, ipak nam na toliko prikazuje vječnu silu i samostal- nost Božju i čast sve kolike prirode i naposе dostojanstvo čovječje, da čovjek može shodno rad svoj udesiti naprama cjelosti. Istine objavlje- ne u izvještaju o postanku svieta tako su skla- ne sa sljedujućom historijom objave, u kojoj se pripovieda, kako je Bog odgajao ljudski rod, kao liep pritvor s veličanstvenim hramom.

U navedenom izvješťaju o postanku svie- ta osobito se izstavljaju ove istine:

a) Bog je bio prije nego je sviet bio. Bog je različit od svieta, jer je sviet djelo njegovo. Bog je osobno biće, jer govori i radi. Tim naukom odbacuju se kosmogonije neznabožačke, koje su bile ili hylozoistične izvodeći postanak života i svih živećih bića od pramaterije; ili panteističnoemanatistične učeći, da je sviet izljev občenitoga božanskoga suctva; ili my- thologijske držeći, da su bogovi i ljudi izašli iz chaosa ili iz svjetskoga jajeta.

b) Bog je stvorio sviet po stanovitom redu, naj- prije nebo (u početku stvori Bog nebo) ne dakа- ko prazno nego puno ângjêlâ, stanovnika du- hovnih, koji bez tiela dakle i bez radjanja i- madu volju i podpuno znanje (Izpor. Gen. 2, 1; ps. 102 i 148; Dan. 7, 10; Hebr. 1, 14). Po Job. 38, 7 stvoreni bjehu angjeli prije nego zemlja, a Moj-

sije ih ne spominje s razloga pedagogijskoga, da zaprieči odmetničtvo od vjere u jednoga Boga k mnogoboštvu. Jedan od angjela zlo upotriebivši slobodnu volju, sotona (שָׂטָן, διάβολος) Job. 1, 9; Apok. 12, 10 jamačno prieje grieha prvih ljudi, po svoj prilici malo kasnije kako bjehu angjeli stvoreni, u istini ne osta (Iv. 8, 44) i druge povuče sa sobom u propast, sačinjavajući s njimi kraljevstvo tmine. Zatim ili po sv. Tomi Aquinskom (sum. 1. 1. q. 61. art. 3) zajedno, stvori (stvaranje prvo ili neposredno) Bog zemlju ili ti prirodu tvarnu, gomilu onu pustu, bez obličja תֹהוּ וָבֹהוּ, chaos prozvanu gledeć na red i ljepotu potonju, kao sjeme svih naravnih bića, sućtvo tjelesnoga svieta, materiju neviedljivu (Sap. 11, 18), koju je Duhom svojim ne samo uredio nego u njoj i iznova stvarao (בָּרָא). Pojam stvaranja odnosi se samo na proizvadjanje neba i zemlje (Gen. 1, 1), životinja (1, 21) i čovjeka (v. 26); zato se ostali proizvodi mogu smatrati samo kao razvoji sila stvorenih i onoj gomili Bogom danih (stvaranje drugo, posredno). Poslije Th. Calmersa mnogi, osobito protestanti, razstavljaju u 1. glavi knjige Postanka drugi veras od prvoga, pa vele, da je u prvom versu opisano prvo stvorenje svieta, koji posve već uredjen, pretvoriše u thohu vabohu (chaos) propali angjeli, a u 3. versu da se opisuje restauracija svieta to je hypothesis restitutionis, koja medjutim nema nikakova temelja. Koliko je vremena gomila ona bila u stanju pustom i praznom, ili koliko je vremena minulo medju

stvaranjem neposrednim i početkom stvaranja posrednoga, ne zna se.

Bog je sve stvorove, oblike i sile prirodne proizveo tiekom stanovita vremena, u kojem je bilo odsjeka ili ti prielaza. Tih prielaza bilo je sedam; pošto je Bog, što ne posredno svojom svemogućom moći, što posredno preko sila prstvorenoj gromi-li priobćenih, proizveo sav koliki svjet, bijaše sve gotovo i strogo mu odredjen hod. To bijaše početak božji. Onih 6 dana rada Božjega i sliedivši zatim sedmi dan počinka Božjega, temelj su poznijoj sedmici ili ti tjednu. Čovjek radi 6 dana, a sedmi dan počiva. Kao što Bog prestavši 7. dan raditi, pušta čovjeka i prirodne sile, da rade, tako i čovjek 7^{i} dan prestaje raditi i pušta da Bog oko njega radi.

O znamenovanju dana (יום) u historiji stvaranja ovoga svieta različita su u učenih ljudi mnienja, jer crkva o tom nije ništa izjavila.

1) Nekoji, kao sv. Augustin, misle, da je svjet po ideji arhetipnoj uredjen, u tren oka ovako Bogom stvoren, kakov je sada, a onih 6 dana, da je 6 čina Božjih, koji se samo logično razlikuje.

2) Neki opet one dane drže za naravne dane (od 24 sata), pa o promjenah geologijskih na zemlji vele, da su se zbile poslije grieha prvih ljudi; i budući da su istom 4. dan sunce i mjesec došli u sadašnji odnošaj napram zemlji, vele, da prva tri dana stvaranja baš niesu morala, ali da su mogla trajati 24 sata (dani umjetni). Nu 3) većina kršćanskih učenjaka drže, da su oni dani ne naravni od 24

sata, nego periodi neizvjestna trajanja i rieči ve-
čer i jutro razumievaju metaforički o prestanku
jednoga i početku drugoga perioda. A zašto sv.
pisac periode stvaranja imenuje dani? Zato, što
je u 7 odsjeka stvaranja hotio prikazati arhetyp
sedmice ili tjedna; hotio je nacrtati sedmicu i-
li tjedan Božji. Koliko je vremena jedan dan
u sedmici Božjoj trajao po našem brojenju vreme-
na, ne može se dakako znati; sv. pjesnik kaže:
„Tisuća je godina pred očima tvojima kao dan ju-
čerašnji." Ps. 89(90), 4. Da barem prva tri dana
nisu bili naravni dani od 24 sata, priznavaju
i oni, koji „dane" razumievaju u pravom smislu,
kad je sunce i mjesec istom 4. dan stvoreno. Ako
dakle geolozi i tisuću god. ustanovljuju za postaja-
nje i pretvaranje gora prije nego se je čovjek poja-
vio na zemlji, ne grieše proti biblijskomu nauku o
postanku zemlje. – Biblijskim piscem u obće ni-
je zadatak istraživati stvari prirodne, kozmolo-
gijske i zvjezdoznanske, nego tumačiti stvari re-
ligiozne i moralne, u kojih se samo kadšto neu-
pravce, u koliko moraju, obziru na stvari prirod-
ne; pisac izvještaja o postanku svieta napose ne-
ma zadatka, da odgovara na pitanja prirodo-
znanaca o postanku svih stvari; samo tim, što
uči, da je sve postupice postojalo, kao da je pre-
tekao posljedke prirodoznanskih istraživanja
i tim kao da je hotio dati zalog istinitosti, ka-
bi ljudi tim dragovoljnije prihvatili glavne nau-
ke o tom izvještaju.
Opaža se takodjer neki parallelisam medju pr-

va 3 dana stvaranja i medju posljednja 3 dana: napram svjetlu (prvomu danu) jesu zviezde (4. danu), napram zraku i vodi (2. danu) ptice i životinje u vodi (5. danu), napram kopnu i bilju (3. danu) jesu životinje zemaljske i čovjek (6. danu); i kao što je 3. dan Bog dvojako djelo učinio, tako i 6. Parallelisam taj zamietio je već sv. Toma Akvinski sum. 1. q. 70. art. 1. i q. 71. ar. 1.—

c) Sva kolika je priroda djelo božje, kao takovo je dobra. Ova istina o prvobitnoj dobroti svih stvorova izjavljuje se ne samo na koncu pogledom na sve (1, 31), nego i pojedince, to kod Bodsjeka, kod proizvadjanja svjetla (1, 4), kopna i mora (1, 10), bilja (1, 12), sunca, mjeseca i zviezda (1, 18), nižih životinja (1, 21) i viših (1, 25). Očevidno je kako pisac hoće da iztakne, da je sav koliki sviet liepo, dobro djelo Božje. Tim se odbija misao na zla, crna boga i na misirskoga Typhona i na njihove stvorove. Njedna zviezda, njedna zvier, njedna stihija nije po sebi zla, jer je sve dobro djelo dobroga Boga.

d) Na zemlji je čovjeku od Boga dana velika vlast, on će nad cielom zemljom vladati (1, 28); on je slika Božja, jer je Bog čovjeka stvorio na sliku svoju, na sliku Božju stvorio ga je, muža i ženu stvorio ih (1, 27).

Tako se u kratko na čelu biblije riše odnošaj Božji k čovjeku i svietu i obratno.

Opazka. Kazali smo, da je prvi čovjek stvoren od prilike 4200 g. prije rodjenja Hrstova; jer se u brojenju godina od stvorenja svieta do ere kršćanske

ne slažu učenjaci. Tako da samo znatnije napo„
menemo, Nicefor u hronologiji broji od Adama do
došašća Hristova 5508 god., za njim povadjaju se iz„
točni narodi. Židovi broje 3761 god., a Petavije broji
3984. Mi povodeći se za Keilom (Comentar über
die Bücher Mosé's) brojimo 4157. Toj razlici u bro„
jenju godina od stvorenja svieta do rodjenja Hristova
mnogo ima razloga, a osobitiji su: a) Mojsije pisao je
genealogije a ne hronologiju, akoprem je u genealogije
upleo hronologiju, bilježeć o patrijarsih godine rodje„
nja; ali tako se ne dobiva lahak i jasan pregled vre„
mena. b) U samih genealogijah Mojsijevih nalaze se
trovrstni veoma različni brojevi, druge naime brojeve i„
made tekst hebrejski i po njemu Vulgatin, druge
tekst samaritanski, druge opet tekst grčki; pa je„
dni uzmu tekst hebrejski ili ti Vulgatin, drugi sa„
maritanski, treći grčki, brojeći godine patrijarha.
c) U sv. pismu, kad se čije godine kažu, broje se vazda
čitave, ali je moglo u tom manjkati nekoliko mjeseci ili
ih više biti. d) Nekoji broje u sv. pismu godine sun„
čane, drugi mjesečne. e) Red kraljeva Judejskih
i Israelskih, o kojih je govor u knjigah kraljev„
skih i u Dnevnicih, različito se od mnogih tumači.
S ovih razloga nema točnosti i izvjestnosti u broje„
nju godina staroga zavjeta; brojevi se ti mienja„
ju medju 3500 i 6000; ali toliko je izvjestno, da
ljudski rod na ovoj zemlji najmanje 5000 godina
a najviše 8000 obitava, te bi griešio proti bibli„
ji, tko bi brojio više ili manje godina.—

Od Abrahama do rodjenja Krista prošlo je 2217 god.

§. 2. Stvorenje prvih ljudi.

Sv. pisac bio je u glavnom pregledu prve glave samo u obće spomenuo stvaranje čovjeka, a da dostojanstvo njegovo i svrhu svrhunaravnu jasnije razloži, vraća se opet u 2, 4 pripoviedati obilatije stvaranje čovjeka, gdje počinje doba historijsko ili ti historija ljudskoga roda. Tielo čovječje načini Gospodin Bog (Jehova-Elohim) od ilovače zemlje daždom natopljene; i udahnu mu u lice dah životni ili ti dušu, na sliku (צֶלֶם = εἰκών imago, tumači sv. Zlatoust o gospodovanju na zemlji, drugi oci o darovih naravnih, neki o bezsmrtnoj i slobodnoj duši, neki napokon o fisičnoj strani čovječje bogolikosti) i priliku svoju (דְּמוּת = ὁμοίωσις, similitudo, neki tumače o darovih svrhunaravnih svetosti i pravednosti, neki o razumnoj strani duše, drugi opet o moralnoj strani čovječje bogolikosti) stvori Bog čovjeka i nadari ga još drugimi svrhunaravnimi darovi duševnimi i tjelesnimi: znanjem naime, podpunom uredjenošću volje, bezsmrtnošću tiela i nepodvrženošću biedam i nevoljam (Izp. Mudr. 1, 13; 2, 23) te tako čovjeka na posljedku i medju vidljivimi stvorovi najsavršenije stvorena postavi u sredinu medju svietom duhovnim i tjelovnim (μικροκόσμος izp. Djel. ap. 17, 28-29); bješe pak čovjek stvoren prije nego je nicala travka i prije nego je dažd natapao zemlju i para se dizala sa zemlje, da natapa svu zemlju (2, 5. 6) t. j. u jesenko ili zimsko doba. Prozva čovjeka od zemlje (אֲדָמָה), od koje bi na-

činjen, Adamom prozvana (kao u lat. homo od humus) premjesti Gospodin Bog s mjesta, gdje ga je stvorio, u vrt (LXX παράδεισος) u Edenu na iztoku, koji vrt bijaše na visočini natapanoj 4 riekama (u srednjoj Asiji), da ga radi i čuva, i da tako djelo Bogom začeto nastavi i dovrši, najprije u vrtu raju, a zatim po cielom svietu. Čini se da ovdje rieč „raditi" znači tjelesni rad, a čuvati duševni, ili čuvati znači raj i sviet braniti od grieha, a raditi klanjati se Bogu i žrtve prinositi, stoga je Adam bio podpun svećenik, koji blagujuć samo bilinstvo na svojem je tielu kao na žrtveniku prinosio žrtvu Bogu; izp. sv. August. Civ. D. 20, 26: Tunc puri et integri ab omni sorde ac labe peccati se ipsos Deo mundissimas hostias offerebant.

Opazka. O legi Edena i raja sada nije moći dakako ništa više izvjestna kazati. Nekoji vele, da je raj bio u Mesopotamiji medju Eufratom i Tigrisom, drugi u Armeniji, treći s većom vjerojatnošću dokazuju, da je raj bio u iztočnoj Asiji, u Indiji; jer kako je iz Edena voda tekla i odanle se u 4 rieke dielila, nema dvojbe, da je Edenski priedio bio gorski. Frat (4. rieka) je Eufrat, a Hiddekel (3. rieka Tigris (LXX i Dan. 10, 4). Prva rieka Fišon, koja teče oko zemlje Havilske, nekim je Ganges, drugim vjerojatnije Fasis, tekući kroz Kolhidu ili Hyphasis rieka Indijska; druga je rieka Gihon tekuća oko zemlje Kuške, što je Nil ili Oxus ili Araxes. Ove rieke sada dakako ne izviru iz jednoga vrela; nu zna se da je lice zemlje puno promienjeno poslije grieha prvih ljudi, kako mnije

Moguće je da su imena ovih 4 rieka prenesena tekom vremena na druge rieke

Veith, Anfänge der Menschenwelt. Wien 1865 st. 352) osobito občim potopom. —

b) Duševne darove u prvoga čovjeka valjalo je razvijati: Bog dovede k Adamu životinje, da im nadje ime na prema naravi njihovoj (2, 19–20) te tako da se dar govora, kojemu je Božji govor prototypom, u njemu razvije. Čovjek nadievajuć životinjam imena, pokazao je s jedne strane svoje gospodstvo nad životinjami, a s druge poznavanje naravi. Ali se Adamu ne nadje drug prema njemu, kojemu će svoje misli i osjećaje priobćivati i koji će mu biti u pomoć, pak kada Adam, spoznav narav stvari, poželje druga, zadovolji Gospod Bog toj želji; pusti naime na Adama tvrd san (extasu?) pa mu uzme jedno rebro i mjesto popuni mesom i stvori još isti 6. dan (1, 27) ženu (mužaticu, jer je od muža) od rebra, koje bješe Adamu uzeo, i dovede ju k Adamu, čim posveti ženitbu kao nerazrešljivo jednoženstvo (2, 21. 24) blagoslovivši ih i davši im moć radjanja.

Iz I. Mojs. 2, 23 htjedoše neki razabrati, da je Adam bio hermafrodit ili ti androgyn, nu tomu se protivi 1, 27: muško i žensko stvori ih. Što je Eva od Adama načinjena, tim se pokazuje prednost muža pred ženom i odvisnost žene od muža, kao i to, da je od jedne glave sav ljudski rod; koje isti, ne preznamenite su za razvoj čovječanskoga pokoljenja. Našim naukom o jednom čovjeku i jednoj ženi izprva stvorenih pobija se mnienje o proadamitih i coadamitih ili ti polygenistih, pa s Mojsijevom anthropogonijom slažu se i ostale anthropogonije, slaže se nauk sv. Pavla: od jednoga

načini sav ljudski rod (Djel. Ap. 17, 26.) slažu se predavanja svih naroda, istraživanja fiziologijska i filologijska, jer ona (fiziolog.) dokazuje, da su razni ljudi samo varietete jedne vrsti, a ova (filologijska), da su svi jezici iz jednoga izvora.

Periodi drugi

Od grieha prvih ljudi do potopa.

§. 3. Grieh praroditeljski.

Čovjek nije samo poznavao Boga i svojstva njegova, nego je i s njim općio, jer je sam Bog odgajao prve ljude i podučavao (bogojavljanja, theofanije). Od svoje drage volje trebalo je da Adam i Eva Boga služe i uz njega pristaju a ne bezvoljno kao ostala priroda. Povod toj dragovoljnoj službi davaše drvo x) od znanja dobra i zla (tako prozvano od učinka, jer Adam i Eva okusivši od toga drva, vidjeli su, koliko su dobro izgubili, a u koliko zlo pali) i zabrano jesti od njega, kojoj zabrani doda Bog odmah i grožnju, da će umrieti (biti podvrženi smrti), ako okuse s drveta.

2.) Sreća prvih ljudih nebijaše dugotrajna; pali duh neprijatelj Bogu, a zavidnik sreći praroditeljskoj odluči osujetiti namjere Božje.

x) Ovo drvo je bilo po svoj prilici smokva jer su si, pošto su spoznali svoju golotu načinili „pregače" od smokvena lišća.

Djavol, uljezavši u zmiju, zapodjene razgovor s Evom, sa spolom slabijim, pa razgovarajući se s njom i nagovarajući ju, prodje sve one mie-ne, u kojih se svaki grieh radja: prvo, probu-di sumnju u rieč Boga, kao neprijatelja ljud-skoj sreći (3,1) potom biedi Boga lažju i za-višću (3,4.5) i lažuć obeća sreću (v. 5.). Besje-dom djavolom i gledanjem voćke zamamlje-na Eva (antityp Marije Luk. 1, 29. 34) jede i dade mužu jesti; stoga požuda, kada zatru-dni, radja grieh, a grieh učinjen radja smrt. (Jak. 1,15.).

Opazka. Gdje se u 3. gl. I. Mojs. govori o zmi-ji, ne smije se tumačiti samo alegorijski, nego se razumieva naravska zmija (isp. II. Kor. 11,3; I. Tim. 2, 13.14. Rim 5,12) u kojoj se je skrio o-naj duhovni stvor (Mudr. 2, 23.24) koji se dru-gdje zove protivnik Božji, djavol, ubojica od početka i otac laži (Iv. 8, 44), zmaj, zmija sta-ra i sotona, koji zavadja sav sviet (isp. Rim. 16, 20; Odkriv. 12, 9; 20, 2.); jer praroditelji ni-su mogli biti zavedeni ni Bogom, ni sami, ni sobom, ni prirodom nesvobnom.

Okusivši praroditelji naši s drveta, dogodi se, što im djavo reče, a oni krivo razumješe: otvo-riše im se oči i vidješe golotinju (osjetnu poža-

vu savjesti) i nevolju svoju, koja bješe prije ne„
vinošću skrivena, a sad ju je valjalo lišćem
smokovim prikriti; za to se sakriše medju
drvéta u vrtu izpred Gospodina Boga, ko„
ji idjaše po vrtu, kad zahladi (oblik prvotne
objave Božje). Adam postade do duše svoj,
ali prenesretan. Stidom očitova se zakon
požude vladajući u udih njihovih i s njim se
združi žalovanje i priznanje. Pošto su priznali
krivnju, akoprem su gledali izgovarajući se
umanjiti ju, Bog pravedan izreče kazan, ali mi„
lostivan i dobar umieša u nju obećanje i bla„
goslov. Najprije osudu izreče nad zmijom, oru„
djem napasti (3.14) i nad djavolom, samim
napadnikom (v. 15) u kojoj ujedno ima nade
za spasenje ljudskoga roda.
Ovom nadom kao podupрti i pripravljeni
praroditelji čuše iz usta Božjih zlosretnu osu„
du: ženi da će mnogo muke zadavati, kad
zatrudni, da će s mukami radjati djecu i
da će joj volja stajati pod vlašću muža njezi„
na, dakle izgubiti slobodu, koju bješe ma„
kozlo upotriebila (u poganstvu i islamstvu
žena je još neslobodna, u kršćanstvu je ta
nesloboda ublažena milošću Spasiteljevom
i zaslugami bl. d. Marije). Na taj način svoj„

ka žena valja da nješto trpi u porodu za onu po- čudu koja je mati grieha naslјednomu. Niti Adam osta bez pedipse, zemlja da je prokleta s njega, s mukom će se od nje hraniti, priroda da će dakle na njega ustajati, jer se je slu- čajić zavedenu ženu odrekao gospodstva svojega nad prirodom. Smrti i nevoljam ovoga svieta podloženi i haljinami od kože obučeni, iztjerani bjehu iz vrta raja (nu ne iz Edenskoga kraja), pa da nebi mogli ući u raj vrt i ubrati s drveta života, i tako za uvieke poginuti, po- stavi pred vrtom Gosp. Bog kerube s mačem plamenim i vijajućim se tamo i amo, da čuvaju put k drvetu života.

Opazka 1. Prokletstvo što Bog izreče nad zmijom (v. 14.) u samoj stvari proteže se na zmiju, koju je kao orudje grieha trebalo kazniti, i ujedno symbolički proteže se na djavola (v. 15); u formi pak proteže se samo na zmiju jer je prokletstvo bilo izrečeno samo čovjeka radi i zato Bog izričući ju prilagodio se je razumu čovječjemu, koji još nije jasno razabirao medju pojavom (zmijom) i duhovnim principijem (djavolom). Mnogi misle, da se je onim prokletstvom tielo zmijino (uspravno) promienilo u puzajuće.

Opazka 2.) Onoga prokletstva koje izreče G. Bog

nad praoditelji dielnici su i piroda i životinje koje su čovjeka radi stvorene, te misle gdje ko, ji da im je tim možda promienjen organisam (barem u onih, koje meso jedu). Po nauku sv. Pavla (Rim. 8, 19-22) sve stvorenje uzdiše i muče se do sad, da se jave sinovi Božji i oprostit će se robstva razpadljivosti na slobodu sl. djece Božje.

Opazka 3. Herubi nisu samo symboli, nego su bića osobna, angjeli prikazujući nazočnost Boga kao kralja i sudca (ps. 17, 11; Ez. 25, 17-22), plameni i vijajući se mač symbol je svetosti Božje i naznačuje, da se je odnošaj Boga kao predobra otca prema griešnim ljudem promienio.

Opazka 4. Obećano spasenje nije moglo odmah ljudem pripasti, jer se je čovjek morao pripraviti za spasenje, a spasenje za čovjeka, kao što je čovjek od slobodne volje griešio, tako je trebalo, da od svoje volje spasenje želi i prihvati. a) Ljudski rod valjalo je na poseban način odgajati, prije svega trebalo je u njemu ubudjivati i razvijati pravo poznanje grieha, po tom potrebošću i želju spasenja, što se je sve moglo zbiti tek tiekom mnogo vriemena, poslie svakojakih borba, opomena i petepsa b) Sa druge strane imalo se i spasenje razvijati pomalo Kao

bilina; najprije trebalo je da udari korenje, po tom da cvieće potjera u utjelovljenju sina Božjega, napokon da joj plod dozrije u akvi Hristovoj; s toga apostol vrieme dolazka Spasiteljeva zove τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου (Gal. 4, 4) c) Isto tako zlo iliti grieh, koje posija djavol, trebalo je, da se pomalo razvija i zori, da na taj način sjeme njegovo (djavolovo) dozrije za sud božji i vječnu propast, stoga Bog nije grieha priečio, nego ga pače uskorio. (Usp. II. Mojs. 9, 12; Mat. 13, 12). –

§. 4. Adamovo potomstvo.

1. Brzo iza učinjena grieha Adam i Eva rodiše sina na sliku i priliku svoju t. j. prvo rodjenu sebi sliku Božju presadiše na sina u onom obliku, u kakovoj su ju dobili po slobodnoj svojoj volji t. j. sliku griehom zamrljanu, i Eva misleći morda, da se obećanje Božje već počinje izpunjivati, prozva sina Kainom t. j. čovjekom dobivenim od Boga; ... videć se prevarenom drugoga sina prozva Abelom t. j. taštinom ili dahom. Kain posta ratar, a Abel pastir. U ovih prvih sinovih Adamovih pokaza se umah razlika medju sjemenom ženinim i sjemenom djavolovim; jer obojica prinesoše prinos Gospo-

činu, nu različit i gledeć na materiju prinosa i na namjenu i vjeru (Hebr. 11, 4). Budući da je prinos Abelov bio kod Gospodina prijetan (što je valjda oganj s neba pali i prinos upalivši posvjedočio izp. Lev. 9, 24; Sud. 6, 21) Kain srdit i zavidan dozva brata u polje i oskvrni ruke svoje krvlju bratovom vapijućom na nebo (I. Mojs. 4, 1-10).-

2.) Kain ne čineć pokore za grehotu svoju i proklet od Boga, protjeran bi iz Edena, nu Gosp. zajamči mu život riečju i znakom na njemu. Kain ode na istok od Edena u zemlju Nodsku (Činu ?), gdje sazida grad (selo) i prozva ga po imenu sina svojega Henoha, kojega mu rodi žena i sestra ujedno. Potomci Kainovi podjoše njegovim tragom brinući se samo za stvari ovoga vieka, za dobitak i udobnost, obretoše razne zanate i umieća: bezbožni Lamek imadjaše dvie žene, sin mu (od Ade) Jubal bijaše otac gudačem i sviračem, a drugi sin (od Sele) Tubalkain bijaše vješt kovati svašta od mjedi i gvoždja.

Mjesto ubijenoga Abela posta Seth (= naknada), kojega Adam rodi u 130. god. svoje dobi, načetnik kraljevstva Božjega. Rodoslovlje Sethovo broji,* do potopa 10 koljena i opet od

potopa do Abrahama 10 koljena. Sethov sin Enos poče prvi prizivati ime Gospodnje (4, 26) t. j. učini početak javnomu bogostovju. Henoh 7mi patriark idjaše putem Božjim (5, 22-24) navješćivaše sud (posl. Judin. v. 14 i 15.) za to ga nestade; jer ga uze Bog t. j. prenese ga u bolji život. Lameh 9ti patriark, rodi Noa t. j. tješitelja, odmoritelja od svih posala i truda. Kako je Adam živio do 56. god. Lamehove, a Lameh do blizu potopa, to su Adam i Lameh sav onaj period od stvorenja svieta pa do potopa izpunili.

Opažka 1. Ljudi prije potopa živjeli su vrlo dugo. Adam 930, Seth 912, Enos 905, Kainan 910, Matusala 969, Lameh 777, Malalael 895, Jared 962, Henoh 365, Noa 950. Razlozi tomu jesu a) čila još, krepka, neoslabljena i neizkvarena ljudska narav, b) život jednostavan i hrana prosta (morda samo od bilinstva) c) podnebje predpotopsko, d) providnost Božja, koja htjede, da se što prlje zemlja napuni stanovnika i da se preko malo naraštaja prvobitna objava Božja sačuva čista. -

Da su godine tih patriarha zbilja periodi od 12 mjeseci (365 dana) a ne morda period od 36

dana (koji hypothesu spominje već sv. Augustin) vidjeti je iz historije potopa, gdje se već broje mjeseci u godini (7. 11: drugi mjesec 17. dan godine 500 Noine; v. 24: 150 dana stajaše voda = 8, 4: sedmi mjesec; v. 5: deseti mjesec; v. 13: prvi mjesec; v. 14: drugi mjesec itd.); drugo po onoj hypothesi bili bi patrijarsi imali djece već u 6-8 godini vieka svojega; treće, tuži se Jakov (Gen. 47, 9), prem da mu onda bješe već 130 god., da mu godine ne stižu vieka otaca njegovih. — S bibljom o starosti prvih ljudi slažu se tradicije svih naroda. Isp. Lücken Trad. 183. Poslie potopa poče ljudski viek padati i to za to, da se zloba ljudska opet onako ne razširi i ne umnoži kao prije potopa. Tako je Abrahamu bilo samo 175 godina.

<u>Opazka</u> 2. U brojenju godina predpotopskih patrijarha u I. Mojs. gl. 5. razlikuju se tekst hebrejski (s kojim se slaže Vulgata), samaritanski i grčki LXX. po hebrejskom ima od stvorenja Adamova do potopa 1656, po samaritanskom 1307, a po grčkom 2242. Nego prednost ide bez sumnje tekst hebrejski; jer se u drugih tekstih jasno vidi hotomično mienjanje brojeva, da bude naime veće razmjerje u broju godina, kojih su patrijarsi počeli imati djecu.

———·———

Fol. 18.

Period treći.
Od potopa do Abrahama.

§. 5. Potop.

Noe sin Lamehov iz plemena Sethova, u 500. godini vieka svojega rodi tri sina: Sema, Hama i Jafeta. Ali ono vrieme u koje živio, bijaše žalostno. I Semovi se potomci, koje sv. pismo zove sinove Božje, izopačiše, ženeći se rodom Kainovim; tim ženjenjem pomieša se kraljevstvo Božje s kraljevstvom vražjim, i izadjoše divovi, nefilim (נְפִלִים), odmetnici koji zloupotrebljujući snagu svoju tjelesnu, druge su ljude zarobljivali i tlačili. Budući tako zlo postalo obćenito, a nije bilo nade, da bi se ljudi poboljšali (izp. Crkv. 16, 8), odluči Bog obćim potopom ljudski rod, ugrezao u puki materijalizam (Luk. 17, 26. 27.), s lica zemaljskoga zatrti, izuzamši jedinoga pravednoga Noa s porodicom njegovom, kojemu zapoviedi sagraditi ladju sličnu više kovčegu; ali dopusti milostivo ljudem još 120 godina, ne bi li se pokorom obratili Bogu. Medjutim gradjaše Noe kovčeg 300 lakata dug, 50 širok i 30 visok, u kojem će se sa

svojimi spasiti, i naviestaše sud Božji; ali ga opa-
ki naraštaj ne slušaše (II. Petr. 2,5). Noe s porodi-
com svojom t.j. sa ženom, sa sinovi Semom, Ha-
mom i Jafetom i njihovimi ženami (dakle 8
osoba I. Gen. 6,18; II. Petr. 3,20; Koji nekad nehtje-
še, da slušaju, kad ih očekivaše Božje trpljenje
u vrieme Noevo, kad se gradjaše kovčeg, u kojem
malo t.j. 8 duša ostade od vode. II. Petr. 2,5. I prvo-
ga svieta ne poštedi, nego sačuvavši samo osmoga
Noa, propovjednika pravde, navede potop na
sviet bezbožnički (octavum Noe justitiae prae-
conem custodivit.) uljeze u kovčeg uzamši sa
sobom po sedmero čistih životinja (da li za žr-
tve i za hranu ?) i po dvoje od nečistih.
Kad je bilo Noi 600 godina, sedamnaesti dan
drugoga mjeseca te godine, u jesen g. 1656. po
stvorenju svieta poče Bog prvi sviet potopom
zatirati, tako da je poslie 40 dana i 40 noći vo-
da došla 15 lakata iznad najviših brda i po-
ginulo svako tielo, što se micaše na zemlji, pti-
ce i stoka i zvieri i sve što gamiže po zemlji i svi
ljudi, samo Noe ostao i što je bilo s njim u kovče-
gu, malo ne za godinu dana ustavi se kov-
čeg na brdu Araratu.
<u>Opazka 1.</u> Proračunaše, da je kovčeg dosta
velik bio (po nekih 3600,000 kub. stopa, po dru-

gih (Keil) 450,000 kub. stopa, sa tri sprata) te su u njm mogle stati životinje (7000 vrsti) i hrana za njih. -

Opazka 2. Potop je nastao a) od silnoga dažda, koji je padao 40 dana i 40 noći (Gen. 7, 12) b) od izvorâ velikoga bezdna, koji se razvališe na mig Božji; c) od poplave morske; jer se po svoj prilici dno od mora diglo prevratom u utrobi zemaljskoj, a kopno se uleknulo. Uzrok pako moralni potopa bijaše izopačenost ljudskoga roda. Stoga Bog daje opet zemlji onakovo lice, kakovo joj bijaše prije posrednoga stvaranja (voda pokriva zemlju; (Gen. 1, 2), a izvršivši sud svoj, ponavlja lice zemlji.

Opazka 3. Potop bijaše obćenit (trajaše 1 godinu i 10 dana) (Gen. 8, 14: Mense 2º, 27º die mensis arefacta e terra) glede ljudi i životinja u njegovoj blizini živućih; to svjedoči biblija, koja veli a) da je voda pokrivala najviša brda za 15 lakata; b) Gen. 9, 19; 10, 1. 32 od Noa izvodi sav ljudski rod; c) Svjedoče to geologijska iztraživanja, koja mnoge pojave na zemlji tumače iz obć. potopa; d) svjedoče to i tradicije svih naroda: Indijanaca o Manu, Haldeja o Hisuthru, Misiraca o Osiridu, Čineza o Tohi, Grka o Deukalionu i Pyrrhi, Frižana (novac grada Apameje —, kovčegom i

s napisom NR. Ali nije nuždno držati, da je občenit glede ciele zemlje naime i glede onih predjela, gdje još nije bilo ljudi. Tako misli i jesuita Pianeciani.

Opazka 4. Ararat je po prievodu LXX; Vulgati, arapskom, Jos. Flaviju, Eusebiju, Jeronimu i drugih u Jermenskoj; sada jermenski Massis, turski Agridagh, zvano brdo 16,254 stope visoko; po mnienju drugih je Džudi iliti Hardu u Kurdistanu. Gen. 8,4: עַל הָרֵי אֲרָרָט Vulg. su per montes Armeni.

Opazka 5. Onim ljudem, koji su za navale potopa pokoru činili, sidje 1. Krist, da im propovieda; Petar 3.19.20. Po nauku istoga apostola Petra voda potopa, iz koje se spasi Noe, typ je vodi krštenja, veleć na navedenom mjestu v. 21: za spomen toga i nas sad spasava krštenje. –

Noje i sinovi njegovi.

Noe s porodicom svojom izišavši iz kovčega, novi roditelj svega ljudskoga roda, sa zahvalnim srcem prinese žrtvu, koju Bog milostivo primi; i s Noem zavjet sklopi; porabu zemlje i gospodstvo nad životinjami opet mu dozvoli;

blagoslov ponovi i obećá, da neće više svieta potopom zatrti, da ne bi u ljudih nada u spasenje oslabila ili se posve izgubila, i doda zakone: da smiju ljudi meso jesti, ali ne krvi, i da ubojnike imá smrću kazniti, odakle se izvodi krvna osveta u narodâ. Za znak zavjeta s Noem sklopljena dade Bog milostivo dugu, symbol milosti (Ez. 1,28; Odkriv. 4,6; 10,1).
Noe nije bio samo zakonodavac nego i prorok (kako ga naziva Augustin Civ. Dei 18,38; saznavši naime za krivnju Hamovu (Gen. 9,21 ss. proklet da je Hanan i da bude sluga slugama braće svoje; 26: blagoslovljen da je G. B. Semov i Hanan da mu bude sluga) prokle ga, a Sema i Jafeta blagoslovi, u kojem se prokletstvu i blagoslovu izriče budućina sudbina naroda i crkve. U sinovih Noevih pokaza se opet kao u sinovih Adamovih dvojako načelo religioznoga razvitka u ljudskom rodu, Ham je naime prototyp života čovječjega bez Boga; Sem i Jafet života s Bogom; koje dvojako načelo podieli ljudski rodu dvje obitelji, koje si bjehu u prvi protivne, ali se kasnije imadjahu opet u jedno sjediniti. -
Opazka 1. Židovska tradicija (Sanhedrin. 56. c. 1. i 2.) popunjava zakon Noi dan, veleć

daima u njem 7 zapovjedi: 1.) klonit se idolo-
poklonstva; 2.) ne huliti na ime Božje; 3.) ne pro-
lievati krvi; 4.) ne ženiti se bližnjom rodbinom;
5.) ne otimati; 6.) ne živjeti bez oblasti; 7.) ne
jesti krvi i ništa udavljena ili zvierju raztr-
gana.

5. t. Razsulo narodâ.

Kako su se 200 godina od prilike poslie
potopa potomci Semovi, Hamovi i Jafetovi
veoma pomnožali i Nimrod silni unuk Ha-
mov, prvi utemelji kraljevstvo, sagradivši u
Semaaru (Mesopotamiji) Babel, Arak (Or-
choë), Akad (po židovskoj tradiciji Nizibi, Ak-
kete? na sjever od Babilona) i Halanne
(Halachene) = Ktesipan na istočnom brie-
gu Tigrisa: ljudi prije što će biti prisiljeni po
svietu razsuti se, u ludoj oholosti naumiše
sazidati kulu, kojoj će vrh biti do neba, da
si steku ime, t. j. postave spomenik slave svo-
je, i da se ne bi razsijali po svietu t. j. ona ku-
la da im bude središte jedinstva. Toj oholo-
sti, škodljivoj ljudskomu rodu i protivnoj vo-
lji Božjoj (I. Mojs. 1, 22; 8, 17; 9, 1. 7.) oprie se Bog
pomješavši im jezik, koji je do onda svim lju-

dom bio jedan, da ethnicisam ne bude obćenit. Ona pometnja jezika učini, da nisu ljudi jedan drugoga razumjeli i da su se u narode podieljeni razsuli po svietu. Stoga se grad, koji htjedoše imati za središte lažnoga svoga, Bogu protivnoga jedinstva, prozva Babel t. j. pometnja. Bog, koji hoće, da se svi ljudi ujedine u poslušnosti prama njemu, htjede, da se u sv. pismu zabilježi, ne samo zajedničko poriεklo svih ljudih od jednoga otca i vez zajedničkoga jezika, kojim bjehu nekoč ljudi spojeni – jer bijaše na cieloj zemlji jedan jezik i jednake rieči I. Mojsij. 11, 1 – nego i srodnost pojedinih narodah u ethnografijskom popisu, što se nalazi u I. Mojs. gl. 10. –

Pošto su se ljudi odmetnuli od Boga i tim raztrgali medju sobom vez jedinstva vjerskoga i pošto im se je pomeo jezik, razsijaše se po svoj zemlji i tražiše si postojbine, koje su bile prama njihovomu raznomu značaju. Jafeta i njegovih 7 sinova i tolike unuke zapade znatan diel Asije i Europe; blagoslov otčev, pokazujući se u samom imenu Jafetovu (širit se), još i danas ima silu svoju, dočim Jafetite šire znanost i umjetnost, pravu vjeru i naselbine svoje. Ham sa 4

sina ode na jug i naseli južnu Asiju (kod arapskoga i persijskoga zaljeva), Indiju i svu Afriku i velike gradove sazida. Potomstvo Semovo, koje blagoslovi Gospod Bog, sjede u srednoj Asiji (Babilonji, Chaldeji), odakle se na istok i zapad raziđi (u Siriju, Arapsku, Palaestinu); u 10 koljena njegovih do Abrahama ne zaboravi se na obećanje Božje.

Opazka 1. Do sada je sv. pismo pripoviedalo, kako je Bog ljudski rod poslije grieha prvih ljudi i poslije potopa odgajao, da zadobiju spasenje; nu budući da je oba dva puta ljudski rod htio osujetiti namjeru Božju, odluči Bog drugim putem voditi ljude do spasenja: objavu svoju sužava, da je ju samo nekim obiteljim, poslije samo jednomu narodu; s universalisma prelazi se na partikularisam. S toga od sele sv. pismo piše samo poviest obitelji, iz kojih je nikao onaj odabrani narod, i kasnije samo historiju toga naroda, a druge narode spominje samo na toliko, na koliko je to potrebito za objašnjivanje poviesti objave Božje. Pošto je pako odabrani narod izvršio svoj zadatak (Mat. 28, 19) historija objave Božje od partikularne postaje opet universalna.

Opazka 2. I. Od Jafetovih sinova: 1) od Gomera Kimmeri kod crnoga mora, njegova tri sina a) Ascenas je otac Germanom ili Asom; b) Rifat Celtom i Gallom i c) Togorma Termenom i Frižanom, od Magoga Skythe i Slavjani. 3) od Madaja Medi. 4) od Javana Joni, Grci, od kojega su sina Elisa, Tharsis,

Fol. 19.

Kittim i Dodanim 5) od Tubala Iberi ili Tibareni. 6) od Mešeka Moski, medju izvori Fasisa (Fasan-Kioni u crno more) i Cyra (= Kur, Kura u hvalinsko more) stanovavši 7) od Tiras Thraki.

II. Hamovi sinovi 1). Kuš, čiji potomci Crnci iz južne Azije predjoše u Afriku; 2) Micraim, Misirci, koji s gornjega Misira dodjoše u dolnji; 3) od Futa su Libijci; 4). od Kanaana Feničani kod zaljeva perzijskoga stanovavši i Kananejci koji došavši u Palestinu poprimiše jezik semitski. Od Misiraca su Kasluhi, koji došavši u Palestinu dobiše ime Filistejci, a svim srodni Kaftori na Kreti.

III. Semovi sinovi: 1) Elam od njega Elymeji, Susanci; 2). Assur od njega Assyrci; 3). Arfaxad, od kojega Kaldejci; 4). Lud, od kojega (~~Amorrhejci~~) i divovi; ili Lidijci 5). Aram, Arameji, Syri. — refaim

Period četvrti.

Od Abrahama do Mojsija.

§. 8. Doba patrijarško.

Kako je trebalo od svih naroda jedan odabrati, kojemu će se objava božja povjeriti, dok se izpuni vrieme, a kako narodi postaju od obitelji, to i historija odabranoga naroda Izraelskoga treba da počima historijom obitelji. Od stabla Semova odsieče se mladica, presadi se u drugu zemlju, rukom božjom zalievana liepo raste;

čisti se od ogranakâ i uzraste kao stablo (od (sa 12 grana) — to je značaj doba patrijarškoga ili historije obiteljske. Sva obećanja i očekivanja ovoga doba sastoje se u sjemenu i zemlji obećanoj, u kojoj će ono sjeme kao na domaćoj njivi klijati; zato se to doba pravedno smatra djetinskim dobom u historiji naroda izabranoga ili objave Božje, prama čemu je jednostavno bogoslužje i način objavljivanja Božjega. Čim je prostiji bio u patrijarhâ život vanjski, te im kao nomadom bio stegnut na obitelj, tim im je bio zdraviji život nutarnji i vjera tim čvršća, i tim se je to sve ljepše moglo razvijati. Sam Bog prilagodio se je obiteljskomu življenju patrijarhâ: spominje ih, krijepi, tješi; s toga se ovo doba od ostalih odlikuje theofanijami t. j. Bog se patrijarham često javlja budi u snu ili u utvari, budi u stvarnih pojavih. —

§. 9. Patrijarha Abraham.

1. Kad se je idolopoklonstvo sve više širilo i među same potomke Semove prodrlo (Jos. 24, 2: „Thare pater Abraham, et Nachor, servieruntque diis alienis." v. 14: „auferte deos, quibus servierunt patres vestri in Mesopotamia et in Aegypto." Govor Jos.), Thare sin Nahorov ode s porodicom svojom iz Ura Haldejskoga (Kasdim u gorah jermenskih na sjeveru od Mesopotamije) da li zbog progonstva ili gladi? ne zna se, nakanivši preći u Kanaansku zemlju, i stane Haranu (Kar-

rae blizu Edesse) u Mesopotamiji. Kad je Thare umro (duševno po Dj. ap. 7,4) reče Gospodin Abramu, 75 god. staru, da ide u zemlju, koju će mu pokazati, obećavši mu svoj blagoslov. Abram poslušavši Boga sa Sarajom (polusestrom po otcu 20, 12: filia patris mei et non filia matris meae), ženom svojom nerodkinjom i sa sinovcem Lotom (sinom Arana, brata Abramova) dodje u Sihem godine po prilici 365. poslie potopa ili 2137. prije Krista. Dobivši obećanje od Boga, da će onu zemlju dati njegovu sjemenu, prinese žrtvu Bogu i razape šator medju Bethelom i Hajem. —

Nachor † 148 (29 + 119)
Thare † 205 (70 + 135)

Abram Saraj Nachor Aran
Isak Batuel Melcha Loth
Esav Jakov Rebeka Laban
12 sinova (plemena) Lija Rahel

2. Kad je nastao glad u zemlji, sidje Abram u Misir, ali dodje u pogibelj da izgubi ženu; uze mu ju najme Farao, držeći ju za sestru Abramovi. Ali Bog kazni Faraona i zato pusti ovaj Saraju, te se Abram s njom povrati u Kanaansku, opet medju Bethel i Haj, i prizva tu ime

Gospodnje.

3. Kad su se pastiri njegovi svadjali s pastiri Lothovimi, Abram predloži Lotu, da se u miru razdiele. Loth si odabra ravnicu Jordansku, koju ciělu natapaše rieka, i bješe kao vrt Gospodnji, prije nego Gospodin zatre Sodomu i Gomorrhu, ali u kojoj ravnici življahu ljudi opaki; a Abram, dobivši opet od Boga obećanje, da će imati nebrojeno potomstvo, kojemu će pripadati ona zemlja, naseli se u dolini Mambrejskoj kod Hebrona. Kad su kraljevi obližnjih naroda zavojštili na kraljeve od pet gradova (Sodome, Gomorrhe, Adame, Zeboima i Bale, kasnije Segora) u dolini šumskoj (Sidimskoj), i kraljevi oni, savladavši kraljeve od pet gradova, zasužnjili Lotha s obitelju, Abram doznavši za to, poleti sa 318 obružanih sluga svojih za njimi do Dana u potjeru, savlada pobjednike, ote im sav plien i oslobodi Lotha. Kad se je Abram vraćao, dodje mu u dolini Savskoj (vallis Save), koja je dolina kraljeva, u susret Melhisedek, kralj Salemski, koji kao svećenik Boga višnjega u zahvalu za pobjedu, koju steče Abram, prinese hljeb i vino i blagoslovi Abrama; a ovaj mu dade desetak svega pliena i tim prizna njega većim od sebe.

Opazka. Melhisedek t. j. kralj pravednosti, kralj grada Salema ili ti Jerusalema (ps. 76, (75) 3: Et factus est in pace (salem) locus ejus), grada od mira, typ je osobe Hristove i žrtva njegova typ presv. euharistije (isp. ps. 109, 4 sa Hebr. 7, 1-4.

Hic enim Melchisedech, ... assimilatus autem filio Dei, manet sacerdos in aeternum) što i kanon sv. mise potvrdjuje, prastara javna vjera crkve katoličke i složno predanje sv. otaca. Da je prinos Melchisedehov bio zbilja žrtva a ne hrana prosta za vojnike Abramove, vidi se već iz 14, 18 gdje se kaže: jer bijaše svećenik Boga previšnjega.

4. Bog obeća po tri puta Abramu (12, 23; 18, 18; 22, 18) da će učiniti od njega velik narod, dati potomstvu njegovu zemlju Hanaansku i po njem i po sjemenu njegovu (po Kristu isp. Luk. 1, 54. 55. 72. 73) da će se blagosloviti svi narodi; koja obećanja ponovi Bog Isaku (26, 4) i Jakovu (28, 14). Abram, akoprem nije imao još nasljednika, vjerova ipak Bogu i to mu se primi u pravdu (15, 6). Bog učini s Abramom posebni zavjet, koji bi vanjskim znakom, žrtvom potvrdjen, a tom prilikom Abram u utvari dozna sudbinu naroda svojega.

5. Saraja ne nadajući se više, da će biti majka obećanoga sjemena, svjetova Abrama, da ide k Hagari, robinji Misirskoj, ne bi li od nje djece dobio. Kad je Hagara zatrudnjela, te se stoga ponicla od gospodje svoje, ova ju stade zlostavljati, a ona pobjegne; bježeću u pustinji napram Misiru, utješi Angjeo Gospodnji, obeća joj nebrojeno potomstvo, i zapovjedi da se vrati k Saraji i pokori joj se; u gl. 16.-

6. Ponavljajući Bog zavjet učinjen s Abramom, promieni mu ime Abram (= otac visine) u Abraham (= otac množtva) i ženi njegovoj ime Sa-

ai (knegiṅja) u Sara (plodna?); gl. 17. —

7. Nakon 24 godine poslie dolazka Abraha-
mova u Hanaansku, hoteći Bog, da se učinjen
zavjet i od Abrahama prihvati i potvrdi, na-
loži još drugi mu znak učinjenoga zavjeta, nai-
me obrezavanje, kojemu se Abraham 99 godina
star sa Ismaelom (sinom od Hagare, otcem
nomadskih Arapa 25, 12—18) 13 god. starim i
sa svom kućom svojom pokori; zato mu Bog o-
beća, da će od Sare dobiti nasljednika.

8. Abrahamu u Mambri stanujućemu prika-
žu se 3 angjela, od kojih jedan, angjo Gospod-
nji (Jehova 18, 13) kaza da će Sara, čiju je ne-
vjeru ukorio, roditi sina i da će propasti grado-
vi Sodoma i Gomorrha. Odilazeće angjele po-
prati Abraham pa budući prijatelj Božji, ba-
štinik zemlje Hanaanske i sjećajući se svoga
zvanja, da imade po njem doći spasenje svim
narodom, 6 puta ponižno moli Boga za sta-
novnike onih gradova; a Bog obeća da će ih
poštediti, ako se u onih gradovih nadje 10 pra-
vednika; gl. 18. Dva angjela, pratioca Božja,
došla na večer u Sodomu, dočeka liepo Loth
i obrani od naopake požude bezbožnih sta-
novnika. U jutro po savjetu angjelâ ode Loth
s porodicom u Segor (Balu), koji grad na nje-
govu molbu osta neoštećen; a onda se Sodoma
i drugi obližnji spale ognjem i žveplom s neba
palim, od kojega se upali i smola, što je izvira-
la u okolini onoj; tlo se ulekne, i tako dolina
Sidimska pretvori se u južni diel mrtvoga mo-

ra; a ovo more ili bolje veleć jezero posta, kakvo je sada. Žena Lothova, što se je proti zabrani Božjoj ogledala, pretvori se kipom od soli t. j. kora od soli ju obuze. Obje kćeri iz griešnoga občenja s opojenim otcem rode Ammona i Moaba, početnike istoimenih narodâ; gl. 19. —
9. Putujući Abraham na jug dodje u Gerar, gdje mu Abimeleh otme Saru, ali na opomenu Božju povrati, i s Abrahamom u Bersabei učini zavjet; onda se po obećanju Božjem Abrahamu 100 god. staru od Sare 90 godina stare rodi sin Isak.
10. A kad se je Ismael podsmijevao Isaku, Abraham po volji Sarinoj i dopuštenju Božjem otpusti Hagaru sa sinom njezinim, koji na čudesni način sčuvan u pustinji, čovjek divlje ćudi (16, 12) posta otac i knez 12 plemena arapskih (25, 12-16). Po tom hoteći Bog iskušati vjeru i poslušnost Abrahamovu zapovjedi mu, da dragoga svojega jedinca žrtvuje na brdu, koje će mu pokazati. Abraham u vjeri poslušan Bogu, htjede Isaka na gori Moriji, na kojoj je bilo poznije središte bogoslužja naroda izabranoga, prinesti kao žrtvu paljenicu; ali Bog u zadnji čas zamieni Isaka ovnom. — Abrahamu budu sva obećanja prije dana svečano ponovljena, i on se vrati u Bersabeu; gl. 22. —
11. Saru u 127 godini vieka u Hebronu umrlu Abraham zakopa u pećini u Makpeli (Vulg. in spelunca duplici), koja je

s obližnjim poljem za 400 sikala kupio od Efrona Heteja, da mu bude za groblje; gl. 23. Abraham star već oženi Isaka (u 40^toj godini) Rebekom iz roda Nachorova; gl. 24. Poslije smrti Sarine ima Abraham još sa Ceturom 6 sinova (Zamrana, Jeksana, Madana, Madiana, Jesboka i Sua) od kojih potekoše Arapi Ceturejski (25, 1-4; različni od Arapa, potomaka Jeksanovih 10, 26-29) i Madianite. - Ove sinove nadari i odpravi na jug, da bude sam Isak baštinik. Abrahama u 175. god. umrla pokopaše sinovi Isak i Ismael u Makpeli uz Saru; gl. 25. -

Opazka. I. Obrezavanje t. j. odsiecanje okrajka na tielu muškom oštrim kamenom (Ez. 4, 25) mnogo ima značenja; a) riječno znači nasljedni grieh, koji se naročito pojavlja u putenoj požudi, i kojim ljudska narav okvrnjena ne može roditi obećano sjeme (Izp. ps. 50, 7; Job. 14, 4);
b) jestno prikazuje Messiju, koji se ima načinom prekonaravnim roditi iz sjemena Abrahamova, obrezana. (Luk 1, 35; Iv. 1, 13);
c) obrezavanje znači takodjer obrezavanje duhovno, da si obrezani naime obrežu okrajak srdca t. j. zle želje (V. Mois. 10, 16; 30, 6; Jer. 4, 4; Ez. 44, 7; Rim. 2, 28 i 29) i da hode po duhu, a ne po puti (Rim. 8, 4). -
d). Obrezavanje je nadalje znak, kojim se pleme Abrahamovo razpoznaje (signum distinctivum); napokon
e) taj znak ima obrezanike sjećati (signum com-

memorationis) na zavjet s Bogom učinjen, a sje-
ćajući se toga i obuzdavajuć požude svoje, na-
sljedujn vjeru otaca svojih i u Messiju vjerujn.
Zato se obrezavanje zove znak zavjeta, pače
zavjet I. Mojs. 17, 10. Stoga obrezavanje u sta-
rom je zavjetu u velikoj štovanju, a kazati ko-
mu neobrezanik (arel) najveća je sramota. Za-
to po mnienju sv. Augustina, Ivana Zlat. i To-
me Akvinskoga obrezavanje je znak i typ kr-
štenja. Ipak obrezavanje nije imalo nutarnje mo-
ći čovjeka posvetiti, kao što kaže sv. Pavao Ga-
laćanom 5, 4: Ako se obrežete Krist vam ne će
ništa (pomoći) koristiti. — Nekoji obrezavanju
pripisuju i druge još svrhe: da je koristno zdrav-
lju i da je sredstvo, kojim se povećava moć ra-
djanja*) misle takodjer da je obrezavanje već prije
Abrahama bilo u običaju kod nekih starih na-
roda. To je neizvjestno, ali je posve izvjestno, da
je Bog obrezavanje u naroda Israelskoga posve-
tio tim, što mu je dao osobito značenje i dosto-
janstvo vjersko. Dječaci su se obrezavali 8. dan,
pa su onda uljezli u kraljevstvo Božje i posta-
li dionici povlasti zavjeta.

Opazka 2. More (jezero) mrtvo, tako prozvano,
što u njem ne može ništa živjeti, more na pusti-
nju, more slano, jer mu je voda slana (kod 100
česti vode ima 42 česti soli), more istočno (za-
padno je sredozemno), jezero asfaltsko, jer je
predio pun smole, sada Bahr-Lûth (arapski
= Lotovo jezero), 10 milja dugo, 2½ milje široko, o-
dasvud obkoljeno vapnenimi brdi do 2500 —

*) da se zapriečuju venerične bolesti.

3000' visokimi, koja se samo na sjever i na jug otvaraju. Moru ovomu zrcalo je dublje sza 1300' od zrcala mora sredozemnoga i crvenoga; zato voda nikamo ne odtiče nego se izparuje. Tu se nadje smole, sumpora, soli i jedina biljka asclepias gigantea, jabuka sodomska. More dieli se poluostrvom Mezraach na dva diela nejednaka (sjeverni 2/3, južni 1/3), od kojih je sjeverni 1000–1300' dubok, a južni 1/2 – 6', gdješto po 18'. Kotao južni nastao je katastrofom Sodomskom, a prvlje je ondje bila ravnina Sidimska, koja je izgorela, pa se tlo uleglo i vodom iz sjevernoga kotla naplavilo. Osim rieke Jordana utiče u mrtvo more još Cedron sa zapada i Arnon s iztoka. –

§. 10. Patrijarha Isak.

1. Pošto je Isak 20 god. bio oženjen s Rebekom bez djece, steče joj molitvom, da joj sjeme bude kao dar milosti, a ne prirode, plod od srca i to blizance, koji su borbom svojom u utrobi materinjoj napred pokazivali sudbinu dvaju naroda od njih potekavših, da će naime starji služiti mladjemu. Esava rutava i vješta lovca milovaše Isak, a krotki Jakob mezimče bijaše majci Rebeci. Esav vrativši se gladan iz polja, proda lukavomu Jakovu za skuha-nu leću prvenačtvo svoje, i uze na žalost svojih roditelja dvie žene Hetejke gl. 25, 19. 55. –

2. Kad je glad nastao u zemlji htjede Isak sići u Misir, nu na zapovied Božju osta u Fili-

stejskoj gdje mu Bog ponovi obećanje Abrahamu učinjeno. Kako se je bogatio, zavidjahu mu Filistejci, pa da bi se oprostio njihovih zadirkivanja, ode u Bersabeu, gdje ostade, sklopivši zavjet s kraljem Abimelechom. Utješen od Boga, koji mu se javi, sagradi žrtvenik i prizva ime Gospodnje gl. 26.– Jakov od majke na Esavljevo mjesto po pravu do duše, ali načinom koji se ne može odobriti, podmetnut dobi od otca blagoslov: Bog ti dao rose nebeske i dobre zemlje i pšenice i vina izobilja. Narodi ti služili i plemena ti se klanjala! Bio gospodar braći svojoj i klanjali ti se sinovi matere tvoje! Proklet bio, koji tebe uzproklinje, a blagosloven, koji tebe uzblagosivlja. Pod vidom dobara zemaljskih i vremenitih kao simbola i typa dobi obećanje dobara duhovnih i vječnih. Esav vrativši se kući, traži od otca blagoslov, ali uzalud, jer otac znajući namjere Božje ne htjede poreći blagoslova Jakovu dana, ali ipak Esavu proreče sudbinu njegovu. Esavu, od jela crvene leće Edom prozvanu stan će biti bez (Vulg.: In pinguedine (שְׁמַנִּים = pl. pinguedines) terrae et in rore coeli desuper erit benedictio tua) rodne zemlje i bez rose nebeske odozgor; živjet će od mača svojega i bratu će svojemu služiti; ali će doći vrieme, te će skršiti jaram njegov s vrata svojega. Esav postade otac Edomaca ili ti Idumejaca, koji, kako je već pokazivala borba blizananaca u utrobi materinoj i prorekao otac Isak bili su viečni neprijatelji narodu izabranomu, potomstvu Jakovljevu (V. Mojs. 2, 4; 8, 29; II. Mak. 10, 14).–

Neprijateljstvo njihovo nepravedno bijaše (Gen. 32), zato ih proroci često kore. Idumejci protjeravši Horeje (troglodyte), zauzeše brda Seirska (Deut. 2, 12. 22), pusta i neplodna. David kralj ih do duše pokori (II. Sam. 8, 14), ali za kralja Judejskoga Jorama opetovano si izvojevaše slobodu (IV. Kralj. 8, 20. 55), dok ih opet Ivan Hyrkan g. 130. prije Hrista pokori i prisili, da se obrežu i zakon Mojsijev poprimu, čim prestadoše biti poseban narod.
Amaleci, potomci takodjer Esavljevi, po unuku mu Amaleku (koji bješe sin Elifaza, prvenca Esavljeva Gen. 36, 12) bjehu si slobodu sačuvali.

§. 11. Patrijarha Jakov.

Jakov bojeći se mržnje bratove po savjetu majčinu, praćen blagoslovom otčevim, pobježe u Mesopotamiju 77 godina star. Na putu zanoći u Luzu, i u snu prikaza mu se ljestva do neba dopiruća na vrhu kojoj Jehova stajaše, obećavajući mu nebrojeno potomstvo, zemlju Kanaansku i sjeme, po kojem će biti blagosloveni svi narodi na zemlji, k tomu pomoć svoju i povratak u zavičaj. Na ovom mjestu (po tom Bethel zvanom) za spomen utvrdi kamen, koji bješe sebi metnuo pod glavu i preli ga uljem i zavjet učini, da će Bogu desetinu od svega davati, ako se sretno kući vrati. Odanle dodje u Haran k Labanu, ujcu svojemu, pri kojem služi 7 godina za Rahelu, ali mjesto ove dobije Liju, stariju kćer, zatim drugih 7 opet za Rahelu i još 6 god. za stoku. S Lijom

ima 6 sinova: Rubena, Simeona, Levija, Judu, Issahara i Zabulona i kćer Dinu; s Rahelom, dugo vremena nerodnom, sina Josipa; sa Zelfom, službinjom Lijinom Gada i Asera i s Balom služkinjom Rahelinom Dana i Neftalija. Dodijavši Jakovu služba, zavist i škrtost Labanova, pobježe s porodicom i sa stokom od njega, i kad je Laban za njim u potjeru pošao, na opomenu Božju ugovor sklopi u Galaadu sa zetom svojim i pomirivši se, vrati kući. Na medji Palestine četa angjela susretavši Jakova, obeća mu pomoć Božju, zato Jakov ono mjesto prozva Mahanaim (dva tabora). Akoprem se je posve pouzdao u pomoć Božju, bojeći se ipak Esava, posla pred njega svoje ljude, koji će ga ublažiti i predavši porodicu i stoku svoju preko potoka Jaboka (Zerke), ostade sam na drugom briegu. S Jakovom, cielu noć Bogu se molećem hrvaše se do zore angjeo Gospodnji, iz koje borbe izadje Jakov pobjednik, ali mu se izčaši stegno iz zglavka od kuda hromaše na stegno svoje; angjeo ga blagoslovi i dade mu ime Israel t. j. borilac Božji; a Jakov prozva ono mjesto Fanuel t. j. lice Božje. Gen. gl. 28 - gl. 32. -

2. Israel pomiren s Bogom pomiri se i s bratom Esavom; stanovavši kratko vrieme u Sukothu, podje odanle u Sihem, gdje kupi komad zemlje i načini žrtvenik. Kad su Simeon i Levi, radi oskvrnuća sestre Dine (13-15 god. stare) na vjeru razorili Sihem, Jakov na opomenu Božji prenese šatore svoje u Bethel, očistivši pri-

je porodicu od idola, koje je Rahela sakrivala. U Bethelu izvrši svoj zavjet i prinesavši žrtvu dobi opet obećanje Božje o potomstvu i zemlji Hanaanskoj. Na putu u Hebron blizu Efrate (Betlehema), umre Jakovu Rahela, rodivši Benjamina, ondje pokojnici stavi spomenik i zatim šatore razape u Migdal-Ederu (turris gregis), gdje se Ruben ogrieši s Balom, inočom otca svojega. Napokon nadje Jakov u Hebronu otca svojega Isaka još živa, te u 180. godini dobi svoje umrla zakopa s bratom Esavom u Makpeli. Gen. gl. 33 – gl. 35. –

§. 12. Josip.

Od Jakovljevih sinova, ljudi silovitih i opore ćudi razlikovao se je sin Josip svojom bogoljubnošću, blagošću i vidjenji koja imadjaše od Boga. Pažnja otčeva, šarena haljina i sni tajinstveni pobudiše u braće zavist i mržnju na Josipa, te ga braća prodadoše trgovcem Ismaelcem i Madijancem, koji su ga opet 17 god. stara prodali u Misiru Putifaru (פּוֹטִיפַר) dvoraninu Faraonovu. Radi čestitosti i viernosti postavi Putifar Josipa nad domom svojim; nu ne hoteći gadnoj želji žene Putifarove zadovoliti, bi na krivu tužbu njenu bačen u tamnicu, gdje Bogom prosvjetljen iztumači sne peharniku i hlebaru faraonovu. Poslije 2 godine bi iz tamnice izveden da iztumači sne faraonove i kad ih iztumači na zadovoljstvo kraljevo, o-

vaj ga postavi nad svom zemljom Misirskom i kad bi Josipu (prozvanomu צָפְנַת פַּעְנֵחַ, Vulg. salvator mundi) 30 godina dobi za ženu Ase= nethu, kćer Putifara, svećenika Heliopolskoga [onskoga) פּוֹטִי פֶרַע = qui est solis, φρη – πετεφρης u memfiskom sunce], koja mu rodi 2 sina Manesa i Efraima. Gen. gl. 37; 39; 40, 41. –

2. Glad nastao u zemlji Hanaanskoj prisili sino„ ve Jakovljeve, da idu u Misir po žito. Josip, da kuša mišljenje braće svoje i da ih pokorom očisti od krivnje zadrža Simeona za taoca. Da mu se pa„ ko i zbilja poboljšaše i da su gotovi bili pokoru či„ niti za grieh, kojim su se ogriešili o Josipa, po„ svjedočiše njihove riči: Pravedno trpimo ovo, jer se ogriešismo o brata svojega (I. Mojs. 42, 21). Posvjedoči to i Juda, koji pri drugom dolazku u Misir, govoreć u ime braće svoje, mjesto Benja„ mina, rodjenoga brata Josipova, a ljubimca otca„ va, sebe ponudi za roba I. Mojs. gl. 42. 43. 44. – Josip pomirivši se s braćom, pozva otca svojega Jakova sa svom porodicom, da se ukloni gladu u Hanaanskoj i dodje u Misir. gl. 45. U o„ no vrieme, što su Josipa braća prodala u Mi„ sir, Thamara, udova, snaha Judina, ne za grie„ šnu nasladu, nego svjestna se prava, umrlom mužu svojemu podignu od svekrva Jude sje= me i to prvenca, stoga zavriedi, da se spomi„ nje u rodoslovju Hristovu (Mat. 1, 3).

Judini sinovi (s Hananejkom): 1. Her; 2. Onan; 3. Sela; a s Thamarom: Phares i Zara.

3. Jakovu silazećemu u Misir obeća Bog u Ber=

sa beji nebrojeno potomstvo i pomoć svoju. Dodje dakle Jakov sa svom porodicom svojom (66 duša, uračunavši Jakova samoga i Josipa sa 2 njegova sina 70 duša) u Misir, god. po prilici 1922. pr. Hrista, a 215. god. po dolazku Abrahamovu u Kanaansku i dobi od Faraona za postojbinu najbolji dio zemlje Gesen. Poživjevši 17. god. u Misiru i osjetivši blizu smrt, posini oba Josipova sina i mladjega Efraima blagoslovi prije starijega Manaseja, obećavajuć obojici brojno potomstvo. I. Mojs. gl. 46-48.- Skupivši sve sinove prije smrti, Jakov svakomu njih po starosti (samo Zabulonu prije Isahora i Gadu i, Aseru prije Neftalija) proreče sudbinu potomstva, koje da će biti nebrojeno, posjed zemlje obećane i dolazak Messijin i kao Bogom postavljeni gospodar razdieli medju njih zemlju obećanu; Rubenu (oskvrnivšemu postelj očevu), Simeonu i Leviju (oružju nepravde) uze prvenačtvo, a prenese vodstvo, blagoslov i obećanje, što prvenačtvu pripada, na Judu, dvostruk pak dio od baštine dade Josipu i po njem Efraimu i Manaseju. Blagoslivajući Judu proreče, da će se od plemena njegova (Iv. 4,22; Hebr. 7,14) naroditi Messija, da se red proročtvâ o Messiji ne prekine. I. Mojs. 49.- Po tom umrie Jakob 147

god. star; mrtvo tielo pogapovjedi Josipovoj pomaza se mirisima i kad su minuli 70 žalostnih dana, prenese se u Hanaansku i ukopa u pukakpeli. Poslie pogreba utješi i uslobodi Josip braću svoji, bojeću se, da će im se sada osvetiti i zakleih da će izlazeći iz Misira sa sobom ponieti kosti njegove i kad mu bi 110. god., umrie. I. Mojs. gl. 50.

Opazka I. Josip posljedni patrijarka veoma je znamenit u razvitku historije objave Božje starozavjetne; jer on je bio glavni uzrok polazku doma Jakovljeva u Misir, bio živ primjer promisla Božjega i očevidan typ (naroda svojega izp. ps. 104, 16 ss. i) Hrista: nevin, ponižen, od braće mrzen, utamničen a napokon uzvišen i spasiteljem svieta proglašen (I. Mojs. 41, 45.), napried je pokazivao dogodjaje Hristove u raznih prilika vieka njegova. Djel. Apostol. 7, 9-14.-

Opazka II. Posljednje rieči umirućega Jakova, proročke i pjesničke zovu se i 12 blagoslova patrijarham (12 benedictiones patriarcharum) premda gdjekoje od njih, kao one rečene Rubenu, Simeonu i Leviu, čini se, da su više prokletstva, nego li blagoslovi. Blagoslovom otčevim dobi Juda prvenačtvo. Nu čini se, da je Juda prije toga već imao nekakvo starješinstvo nad ostalom braćom. (Izp. Gen. 37, 26; 38, 1, 43, 3; 44, 16; 46, 28); pleme Judino imalo je više mužkinja od ostalih plemena (Num. 1, 27; 2, 4; 26, 22);

onoje napriedišlo u putovanju po pustinji (Num. 10,14.); kod posvećivanja žrtvenika prvo je prinesło prinos (Num. 7,12-17); razapinjalo šatore na istočnjoj strani (Num. 2,3; 3,38); pleme Judino bilo vodja u ratuma Hananeje (Sud. 1,2) i na Benjamince (20,8); prvi sudac Othoniel bio iz plemena Judina (Sud. 3,9); kuća Davidova iz plemena Judina imala nasljedno kraljevstvo (II. Sam. 7,12 ss.), poslie sužanjstva babilonskoga svi potomci Jakovljevi dobili ime Židovi (Judaei) od toga plemena.

Opazka III. Kuća Jakovljeva dodje u Misir po posebnom promislu Božjem, što već Josip nagovjesti veleć (u I. Mojs. 50,19-20): „Ne bojte se; zar se možemo oprieti volji Božjoj? Vi ste mislili zlo po mene, ali je Bog ono okrenuo u dobro, da me uzvisi; kao što sada gledate i da izbavi mnoge narode!“ — U Misiru imala se je porodica Jakovljeva tako namnožiti, da bude od nje narod, ali da se ne pomieša s narodi iz zemlje Hanaanske, gdje bi se s narodi ponešto srodnimi lahko pomiešala, preseli ju Bog u Misir, u Gesen, gdje se je mogla razgraniti i namnožiti, a opet bez pogibelji miešanja; jer su Misirci prezirali pastire (Gen. 46,34.), što su bili potomci Jakovljevi i imali posve različitu vjeru; u Misiru imalo se potomstvo Jakovljevo naučiti raznim znanostim i umjetnostim i životu državnomu i prokušati mnogimi nevoljami, da bude dostojno zvanja

svojega, postati naime solju zemlje.

§. 13. Osvrt na doba patrijarško.

1. U doba patrijarško prvi je temelj položen spasenju obećanomu; izabran je Abraham, sjeme podignuto iz nerodne utrobe, obećano potomstvo nebrojeno i zemlja, i porodica Jakovljeva presadjena u Misir, da se ondje množi i odgaja. Kako je ovo doba djetinsko u historiji objave Božje, tako mu je karakter: Bog sam obći češće s patrijarhami što u spoljašnjem obliku što nutarnjim vidjenji; Bog sam kao brižni otac odgaja i vodi ka izabranike svoje. Da su dogodjaji toga doba istiniti, zasvjedočava i potvrdjuje post način, kojim se u sv. pismu (I. Mojs.) pripovieda; ju: jedini Bog radi, vodi, obećaje, nauča; patrijarhe dužne su samo poslušati, u nj vjerovati i obećanim se stvarim s vjerom nadati; s toga ne čitamo, da bi u ono doba koji čovjek čudo stvorio, što bi dakako bilo u prilog onim, koji najstarije dogodjaje sv. pisma hoće kao bajke da tumače.-

2. Prema karakteru doba patrijarškoga bijaše i vjera njihova. Vjerovahu u jednoga Boga (monotheisam), koji je stvorio sviet, njim upravlja i sudi ga. Taj monotheisam osnova je vjeri i branik proti idolopoklonstvu, zavladavšem u naroda.

Vjerovahu u spasitelja, Messiju, koja se je vjera pomalo razvijala i obećanje potvrdjivala; jer se je na sjemenu obećanom osnivala vjera i nada patrijarham. Vjerovahu patrijarhe i u život vječni iliti bezsmrtnost duše. To dokazuju rieči i djela. Rieči Božje Abrahamu: Ja ću biti plata tvoja velika veoma (Genes. 15,1), iti ćeš k otcem svojim u miru (Gen. 15,15.), onda će biti sjemenu Abrahamovu Bogom (Gen. 17,7.), koji je Bog živim a ne mrtvim, kako kaže Hrist (Math. 22,32); jer se (Deut. 5,26) zove Bog živi; zato i kaže (Genes. 28,13) Jakovu: Ja sam Bog Abrahama otca tvojega (već umrloga) i Bog Isakov. Rieči Jakovljeve: sići ću k sinu svojemu (Josipu) u pakas (u grob, שְׁאוֹל; Gen. 37,35.), dani putovanja mojega jesu 130 god. (Gen. 47,9), spasenje tvoje čekat ću, Gospodine, (Genes. 49,18). –

Djela: da ne spominjemo prienosa Henohova (Gen. 5,22 ss), ovamo spadaju briga Jakovljeva i Josipova, da budu u Hanaanskoj pogrebeni; rečenice sv. pisma: pribrati se k otcem svojim ili k narodu svojemu (Genes. 25,8,17; 35,29; 47,30; 49,32), koje rečenice neki tumače s grobnicah otiteljskih; ali se tumačenju tomu opire Num. 20, 24-26, gdje se kaže za Arona, neka ide k narodom svojim, a pogreben bi na brdu Horu. U ostalom iz smrti pravednoga Abela Bogom nezapriečene i ranoga prienosa Henohova (bijaše mu tada 365 god.) razabiremo, da je

tada pivjela vjera u veću plaću, nego je plaća samo zemaljska. Vjeru ovu starih patrijarha liepo slavi sv. Pavao Hebr. 11,13,14: „U vjeri pomrješe svi ovi, ne primivši obećanja, nego ih vidjevši iz daleka i poklonivši im se i priznavši, da su gosti i došljaci na zemlji. Jer koji tako govore, pokazuju, da traže otačbinu.

3. S vjerom je suglasno bilo opet bogoslužje i suglasni običaji. Patrijarhe naime kao glave porodične bili su zajedno svećenici: prizivali su ime Božje (Gen. 12,8; 13,4; 26,25 i t. d.). Abram prizva ime Gospodnje (12,8.) medju Bethelom i Hajem), opet ondje, vrativši se iz Misira (13,4); Isak prizva ime Gosp. u Bersabeji (26,25.); - doprinosili žrtve (12,8; 22,2. - Bog zapovieda Abrahamu, da spali Isaka za žrtvu.); izvršivali zavjete (28,22. Jakov se zavjetova, da će davati desetinu), obrezavanje i molitve (24,63), davali desetinu (14,20; 28,22). Iz Gen. 2,2 i Ex. 16,22.23 možemo razabrati, da su subotu kao dan počinka svetkovali; a žrtve su doprinosili i molitve činili ne u mjestih za to napose odredjenih, nego na kojem god mjestu, osobito pako na brdih, u lugovih, posvećenih bogojavljenju, pod drvećem, gdje bi kadšto postavili kamen uljem pomazan (28,18; 35,14 - Jakov poli kamen uljem, - Jakov metnu spomenik od kamena i poli ga uljem); odakle su valjda nastali u pogana kameni pomazani, βαίτυλοι, βαιτύλια prozvani.

4. Što se tiče napokon života duševnoga i javno-

ga, državnoga u doba patrijarško, patrijarhe su bile vojskovodje, sudci i branici obitelji (Gen. 14, 14 - Abraham naoruža 318 sluga), kao nomadi živjeli su u šatorih; ali se i kuće spominju (33, 17), te se čini, da su sa stočarstvom spajali i ratarstvo.

Život obiteljski u patrijarha puno se je odlikovao od obiteljskoga života u pogana. Što je Bog u početku stvorio jedno mužko i jedno žensko (1, 27) i što je onom prilikom, kad je Bog doveo Evu k Adamu, rečeno, da će čovjek ostaviti otca svojega i mater svoju i prionuti za ženu svoju i bit će dvoje jedno tielo (2, 22-24), tim je u ženitbi Bogom odredjeno jednoženstvo (monogamia). Pa u tom obziru ženitba u patrijarha nije bila podpuno savršena. Strah naime, da ženitbeni drugi ostanu bez poroda (Gen. 16, 13) i želja za brojnim potomstvom (30, 3. 9) uvede i u njih mnogoženstvo (polygamia) i porabu inočâ פִּלֶגֶשׁ, pl. פִּלַגְשִׁים, παλλακή, πάλλαξ, pellex, concubina), koje nisu imale jednakih prava: [illegible] sa ženami zakonskimi t.j. onimi, koje su uz ugovor ženitbeni i uz svečanosti dovedene u kuću, dok je za inočtvo dovoljna bila zamjenita privolja. Svrha je ženitbi radjanje djece (rastite i množite se i napunite zemlju, Gen. 1, 28) i medjusobna pomoć (Gen. 2, 20, ali se ne nadje Adamu drug prema njemu); pa budući da se mnogoženstvo toj svrsi ženitbe bezuvjetno ne protivi, nego joj samo manje odgovara, nego li jednoženstvo, to mnogoženstva pravo naravno ne zabranjuje, pa se sa znatnih razloga kao stvar manje savršena može i trpiti;

takovi su razlozi u starom zavjetu bili:
a) pogibelj odmetničtva od prave vjere, kad bi se bilo samo jednomu narodu branilo mnogoženstvo, dok su svi obližnji narodi živjeli u mnogoženstvu;
b) množenje naroda u mnogoženstvu.
Preljubničtvo kaznilo se smrću (38,14). Žena nije bila robinja, nego je imala i neka prava (24,58, 67 = 29,20; 31,4 ss. – Rebeku pitaju: hoće li da ide sa slugom Abrahamovim (24,58). — U ono doba bili su već poznati svakojaki uresi: prstenje (24,22), zlatne verižice za vrat (41,42: Farao ju objesi Josipu o vrat) naršvice (24,47), haljine stajaće (27,27: Isak osjeti miris od haljina Jakovljevih) (Da umjetnost pisanja nije bila u doba patrijarško nepoznata, nazadjamo iz prstena, koji dade Juda Tamari (38,18); nu u doba Mojsijevo jamačno je bila pozna ta, kao što se vidi iz Ex. 17,14; 24,4; 36,27; Lev. 19,28; Num. 5,23. – Da je pjesničtvo bilo poznato, vidimo iz rieči Lamehovih 4,23, Noevih 9,25, 27, Isakovih 27,27 – 29 i v. 39. 40. i Jakovljevih u glavi 49. –
Da su se sprave muzičke od Jubala izumljene, usavršile, vidimo iz Gen. 31,27, gdje Laban kori Jakova: „zašto tajno pobježe i kradom otide od mene? niti mi reče, da te izpratim s veseljem i pjesmami, s bubnjevi i guslami?"
Iz svega toga vidimo, da najstarije doba u historiji objave Božje nije bilo barbarsko. –

Drugo doba.

Od Mojsija do sužanjstva babilonskoga.

Period prvi.

Od Mojsija do uzeća zemlje Hanaanske.

§. 14. Obćeniti pregled ovoga perioda.

Po smrti Jakovljevoj i Josipovoj porodica Jakovljeva razrastala se je u 12 plemena, koja su ipak ujedinjena ostala jezikom, vjerom, običajima itd. Tako se porodica pretvarala u narod. U Misiru imalo se je potomstvo Jakovljevo razrasti u narod, koji će istina biti svoj, ali ne kao drugi narodi, nego posebnim načinom Bogu odan, privezan, svet, narod svećenički za sav sviet. Stoga na čudesni način iz robstva Misirskoga oslobodjen, dobi od Boga po Mojsiju zakone vjerske i političke – ustav theokratski, da kao narod theokratski bude mogao poći za svrhom od Boga mu odredjenom.

A da to bude mogao podpuno, trebaše mu i svoja zemlja; zato mu Bog dade pod vodstvom Josuinim za nasljedstvo zemlju obećanu, da u njoj po učinjenom zavjetu u poslušnosti i pobožnosti pripravlja put spašenja.

§. 15. Misir.

Budući da je tlo, na kojem se sbivaju dogodjaji prvoga diela ovoga perioda, zemlja Misirska, valja da ju u kratko pregledamo u zemljopisnom i historijskom pogledu.

Misir (Aegyptus) dielio se na gornji, od glavnoga grada Thebais prozvani, i u dolnji Deltu; odatle valjda dvojina מִצְרַיִם; proteže se pako medju 24°6' – 31°36' sjeverne širine i medju 46° – 52°30' iztočne dužine. Rieka je u zemlji jedina **Nil** (הַיְאֹר ili שִׁיחוֹר = crn), koja kroz dolinu 1-2 milje široku i brdima s jedne i druge strane zatvorenu pravcem na 112 zemljopisnih milja teče i kako nema dažda u zemlji, tlo joj muljem svojim gnoji i tim plodnu čini. 20 milja po prilici pred ušćem Nilskim onih brda nestane te bude ondje široka ravnina, kojom se nekad Nil u 7 (sada u 2) odtokâ razticao. Voda u Nilu u stanovito doba (mjeseca srpnja) nabuja i zemlju poplavi (kolovoza i rujna), mjeseca listopada opet osieče. Od toga povodnja postaje plodnost zemlji, ali često i elefantiasis (vrst gube) i kuga. U Nilu ima mnogo riba, ima krokodila (leviathan u Job. 40, 25) i vodenih konja (hippopotamos, u Job. 40, 15 behemot); tlo Misirsko rodi pamukom (byssus) lanom, papyrom, palmom, divljom smokvom (sycomoros) itd.; u gornjem Misiru bilo nekoć ruda i u brdih kamena za gradnju izvrstna: mramora, porfirita, grani-

ta i synita. Zemlja s muljem Nilskim pomie-
šana daje izvrstne opeke. Najplodniji pak prie-
djel u Misiru bijaše iztočni dio dolnjega Misira
גשׁן, u LXX. Γεσέμ, u Vulg. Gessen, sada eš-šar-
kijêh prozvan, u kojem stanovahu Izraeli; glav-
ni grad u toj pokrajini bijaše Raamses, u LXX
Ἡρώων πόλις (Heroopolis). Najstariji stanovnici u
Misiru bili su **Hamovci**, i to Aethiopci ili Ku-
šiti od Kuša, **Misirci** ili Aegypćani (Kopti,
Gypti) od Micraima i **Libijci** od Futa, koji
su iz Azije preko Arapske došli u Afriku. Jezik
im je bio starokoptički, a trovrstno pismo: hiero-
glifsko na spomenicih, hieratsko u knjigah
svećeničkih i demotičko u pismih 700 – 300 god.
pr. H. Najstarija historija Misirska još je
maglom obastrta i kronologija u njoj još nije
utvrdjena. Po svjedočanstvu Herodotovu (II, 145)
imali su Misirci 3 dynastije bogova, u prvoj bi-
lo je 8 (po Manethonu 7) najviših bogova,
(κάβειροι), medju kojimi najviši Pthah; u dru-
goj 12 bogova od prvih rodjenih i u zodiak pre-
nesenih, medju ovimi odlikuje se Neith; u tre-
ćoj 30 junaka. Medju ovimi dynastijami i pr-
vom historijskom dynastijom (s kraljem Mene-
som na čelu) još su štovali dynastiju obožava-
nih pokojnika (νέκυες) te su brojili od Ptaha
do Alexandra Vel. 36, 252 godine. Menes, ute-
meljitelj prve historijske dynastije vladao je
oko god. 2782. pr. H. i sazidao Memfis; za
njim sliedilo je 30 dynastija sa 513 kraljeva (~~ne~~
~~svi zajedno, nego uzamance~~). Za IV. dynastije
ne svi uzamance, nego gdjekoji zajedno

(memfitske) sagradjene bjehu piramide Cheops-
ova (479' sada 450') i Chephrenova (457' sada
447' visoka) u Džizehu. S XI dynastijom poči-
nje prva diospolska i gradjenje grada Thebā.
Za XVII. dynastije za Hyksos t. j. za pastira-
kraljeva po svoj su prilici Izraelci došli u Mi-
sir, gdje su ostali za XVIII. dynastije (diospol-
ske), pod kojom su se posagradili oni sjajni
spomenici u Thebah, i za XIX. dynastije, pod
kojom su za kralja Ramsesa II. Miamuna Izrael-
ci sagradili Rameses; svoj ih je kralj tlačio, a po
svoj prilici za kralja Menephte izišli su iz Misi-
ra. Iznova je kraljevstvo Misirsko procvalo za
Ramsesa III (kod Herodota Ramsinit), prvoga
kralja dynastije XX. Kralj Sesonchis (hebr. שׁישׁק,
Vulg. Sesac II. Dnev 12, 2-9) iz dynastije XXII. za-
tovao je na Roboama, kralja Judejskoga i uzeo
Jerusalem. Dynastiju XXIV utemelji Sabak (hebr.
סוא, Vulg. Sua IV. kralj. 17, 4) Ethiopac, koji je
sa zadnjim kraljem Izraelskim Hosejom sklo-
pio savez proti Salmanassaru, kralju Assyr-
skomu; za njim je kraljevao Thirhaka (תִּרְהָקָה
IV. kralj. 19, 9) proti kojemu je izišao Senacherib.
Za Psametticha I. iz dynastije 27. Misir je o-
pet procvao; sin njegov Nechao (hebr. נכה,
Vulg. Nechao IV. kralj. 23, 29. 35) potuče g. 609
kralja Judejskoga Josiju na polju Magedda,
ali bi savladan od Nabukodnosora g. 606
kod Circesiuma i vrati se u Misir.
Od g. 524-504 bijaše Misir pokrajina kraljev-
stva persijskoga; poslije zbaci jaram persijski

ali g. 332 bi opet pokoren od Aleksandra Velikog.

Vjera u Misiraca bijaše obožavanje prirode i njezinih koristnih i škodljivih (životinja) stvari i sila; nu to obožavanje bijaše u raznih krajevih različito. Temelj vjeri bijaše štovanje zviezda: sunce, Ra štovalo se u Onu (Heliopolu); Mentu (Mendes? kod grčkih pisaca = Pan; u 1. dynastiji bogove: 7 planeta Mendes, nebo) i Amu (Ammon ? = svietlo = sunce s rogovi ovnujskimi, simboli jakosti) u gornjem Misiru; Ptah (Hefestos) koje mu je posvećen bio sv. kukac, i princip ženski Neith u Memfisu; k tomu sunce i mjesec. Nil kao princip oplodjujući, i zemlja kao princip rodeći (Osiris i Isis) bijahu takodjer štovani kao bogovi. Simboli ili utjelovljenja bogova Ra, Ptaha i Osirida i božice Iside i Neithe, bijahu bikovi i krave, kojim su se i živim (Apis) i mrtvim (Serapis) Misirci klanjali. Štovahu takodjer kao bogove razne životinje kao pticu Ibis, [illegible] mačke, pse, lave, orle, krokodile, kraguje, ribe, zmiju Thermutis i druge, a po smrti ih sahranjivahu. S ovoga gledišta bijaše vjera misirska kao obožavanje životinja medju svimi vjerami hamitskimi na najnižem stupnju.

U kasnije doba su Misirci i kraljevom kao sinovom bogova ili utjelovljenim bogovom iskazivali božansku čast. Vjerovali su Misirci u besmrtnost duše nu uza to i u metempsyhozu t. j. da duša poslije smrti čovječje prelazi za 3000 god. u razne životinje, vjerovali su takodjer, da se tielo oživljuje, poslije suda. koje se drži se

paklu (Amentes), ujedini opet s dušom (koja da je tjelesna tanahna substancija). Zato i jesu mrtva tjelesa s onolikom pomnjom sahranjivali. Mnogo je bilo svećenika u razne razrede razdie-ljenih, imajućih veliku vlast i bavećih se znano-šću i umjetnošću: zemljomjerstvom, zvjezdoznan-stvom, liečničtvom, pjesničtvom itd.; oni su pri-nosili žrtve krvne od volova, ovnova a kadšto i od ljudi, sa naljevi.

§. 16. Israelci u Misiru.

1. Potomci Jakovljevi ili ti Israelovi, prozva-ni po njemu Israelci, inače Hebreji, kako neki misle po Heberu (I. Mojs. 10,24), nu vjerojatnije po-tom, što je Abraham došao s one strane (= עֵבֶר, na-ime Eufrata; zato je u LXX. ὁ περάτης = onostra-nac) živjeli su u Misiru 430 god. (po LXX samo 215 god. k, svim računajuć 215 god., što su patri-arsi bili u Hanaanu = 430) te se umnožili nebro-jenim množtvom. Velik njihov broj preplaši Mi-sirce, pa kad postane kralj, koji nije znao za Jo-sipa i njegove zasluge, zato stane ih tlačiti i za-tirati, davši im graditi Pithon i Raemses i + (~~[illegible]~~). Nu što su Israelci bili više tlačeni, to su se još većma množili; stoga zapoviedi faraon, da se muška djeca bacaju u Nil (II. Mojs. gl. 1).

Za kojega su farona Israelci došli u Misir i za kojega su odanle izašli, Mojsije ne kaže. Po odlomku Manethonovu u Jos. Flavija sačuvanu (c. Ap. I. 14 o istinitosti kojega ipak

+ druge velike zgrade

i sam Josip Flavije sumnja) bili bi Hyksosi
(ποιμένες βασιλεῖς) s istoka u Misir navalili pre-
dobili ga, gradove i hramove porušili i postaviv-
ši kraljem Selatia (isp. Gen. 42,6) Misirom 511 g.
vladali, nu protjerani napokon od Misiraca, bi-
li bi bježali pustinjom Syrskom i Jerusalem ute-
meljili; po drugom opet odlomku Manethono-
vu (kod Jos. Flavija c. Ap. I, 26) bio bi kralj A-
menofis sve nečiste, gubave i bezbožne odpravi-
o u Arapska brda kamen lomiti, poslije da im
je dao grad Avarim, pa ovi ojačeni od Jerusale-
maca da su Misir pokorili, dok ih kralj Mi-
sirski ne nadvlada, onda oni pod vodstvom O-
sarsifovim odoše u Syriju, kamo su ih Misirci
gonili. Ova pripoviedka očito s bajkami pomie-
šana nalazi se i u Chaeremona i Lysimacha, od
kojih su ju uzeli Tacit (hist. 5,2. ss.) i Justin (hist.
36,2). Misle pak mnogi, da će u toj pripoviedci
ipak temelj biti historijski, pa po tom gdjekojim
su oni Hyksosi i oni gubavci Izraelci jedno te
isto; Drugim opet (a ovo je vjerojatnije) čini se,
da su Izraelci došli u Misir za Hyksosa, na-
roda njima srodna (Amalekiti? Jerahiti? Ha-
nanejci?) pa kad su Hyksosi bili protjerani,
domaća dynastija (XVIII) stala je progoniti Izra-
elce kao prijatelje Hyksosom.

2. Boravljenje u Misiru bilo je Izraelcem vrlo ko-
ristno za napredak njihov, s toga se može Misir nji-
hovom školom smatrati, jer su ondje imali zgodu
upoznati i naučiti obrazovanost misirsku tada
cvatuću. Izraelci niesu prije kao nomadi stano-

vali u šatorih, nego u kućah (Ex. 12, 4) te se bavili ratarstvom (Num. 11, 5; Deut. 11, 10); vidjeli su zgrade, umjetnine misirske (Ex. 3, 22); vidjeli su državu uredjenu i upoznali znanosti (zviezdoznanstvo, mehaniku), akoprem razvijanje znanosti i umjetnosti barem uprave nije bila zadaća puku Israelskomu, da se ne ponose njimi, nego jedino vjerom svojom (Jehovom). Sva je takodjer prilika, da su Hebreji u Misiru i pismo svoje usavršili (Ex. 17, 14). Izkusili su Israelci napokon u Misiru dobrotu božju naprama sebi i pravednost njegovu proti idolopoklonikom. Na koliko su se Israelci od Misiraca mogli naučiti znanju i umienju, toliko je vjera Misiraca mogla njihovoj čistoj vjeri djedovskoj škoditi (Ex. 20, 5-8; Jos. 24, 14; Ex. 32), da nisu Misirci Israelce od sebe odbijali neljudskim postupanjem, ubijanjem djece i mučenjem te izključivim karakterom svoje vjere. Da pak Israelci staru svoju vjeru sačuvaju, k tomu je pospomagalo obrezivanje, prinašenje žrtava i svetkovanje subote. Pisac petoknjižja ne pripovieda ništa o vremenu, koje su Israelci bili u Misiru, jer se je tada puk naravno razvijao, akoprem pod zakriljem promisla božj. Iz I. Dnev. gl. 4. vidimo, da su neki od plemena Judina iz Misira neko vrieme zavladali Moabskom. —

§. 17. Mojsije.

Mojsije (משה, LXX Μωϋσῆς, Vulg. Moyses, t. j. iz

vode izvadjeni) rodi se od plemena Levijeva; kad ga roditelji nisu mogli više sakrivati, odnesu ga u kovčežiću od site na brieg Nilski, gdje ga nadje kći Faraona (po Jos. Flaviju Antiq. II. 9.5 imenom Thermutis), dade materi njegovoj odojiti, a poslije na dvoru kraljevskom odgojiti, gdje se za 40 god. nauči svoj mudrosti misirskoj (Djel. Ap. 7,22). Voljevši pako stradati s narodom Božjim, nego li imati zemaljsku sladost grieha (Hebr. 11,25) usta da brani zemljake svoje i u vjeri pobježe u pustinju k Madijancem, gdje se oženi Seforom, kćerju Raguelovom (Jethronovom Ex. 18,1, a sestrom Hobabovom, Num. 10,29) i boravi ondje 40 god. U pustinji daleko od naslada Misirskih, u svetoj samoći, u obitelji svećeničkoj, pripravljaše se Mojsije za izbavitelja naroda Israelskomu. Ali kako nije sam narod, tako nije ni sam Mojsije po sebi mogao promieniti žalostno stanje naroda, nego je mogao samo Bog – i Bog zbilja odluči pomoći. Kad je Mojsije kod gore Horeba pasao stado tasta svojega Raguela, javi mu se Gospodin u kupini, koja je ognjem gorjela, ali ne sagorjevala, i kaza mu nakanu, da izvede Israelce iz Misira pod njegovim vodstvom, objavi mu se kao Jehova, dvojakim čudom potvrdi ga za poslanika svoga (štap pretvori se u zmiju i ruka turena u njedra bude gubava) obeća, da će mu vjerovati na treće čudo (kad vodu iz Nila pretvori u krv), i pridruži mu Arona, starijega brata za govornika. Mojsije 80 god. star otide od tasta i na putu opravivši ženu s obrezanim sinom natrag, susrete kod Horeba brata Arona s kojim ode u Misir pred Faraona; moleći ga neka pusti narod, da Bogu žrtv[u]

je u pustinji. Faraon ne prista na to, pače uze još gore Israelce tlačiti; onda Mojsije i Aron opet otidu pred Faraona i nastoje ga skloniti čudom, pretvorivši štap u zmiju i štap Aronov proždre štapove vračara Misirskih, koji bjehu takodjer tako učinili vračanjem svojim. Ali kad srdce Faraonovo na to još više otvrdnu, valjalo ga umekšati sudovi Božjimi, da se pokaže na njem ne više milost, nego srdjba Božja. Napusti dakle Bog prieko Mojsija i Arona na Misirce (poštedivši počamši od 4a zla Israelce) 10 zala ili nevolja (decem plagas).

Ovih 10 zala redom se izbrajaju u ovih versovih, koje je sastavio Alexander Natalis († 1724): Prima rubens unda, ranarum plaga secunda, Inde culex tristis, post musca nocentior istis, Quinta pecus stravit, anthraces sexta creavit. Post sequitur grando, post bruchus dente nefando, Nona tegit solem, primam necat ultima prolem.

Prije nego će na Misir doći 10o zlo, zapovjedi Bog Israelcem, da jagnje (ili jare) cielo, jednogodišnje na 14i dan mjeseca Nisana (Abib = klas; mjesec klasanj) žrtvuju, krvlju njegovom da pokrope oba dovratka i gornji prag (u znak izbavljenja i očišćenja) i da ga uz neke obrede s priesnimi hljebovi i divljom locikom (lactucae agrestes) blaguju i učiniše tako Israelci. A oko pô noći pobi Gospodin sve prvience u Misiru, a gdje vidje krv na pragu gornjem i na oba dovratka, prodje mimo onih vrata (prolazak Gospodin פֶּסַח, LXX πασχα, Vulg. Phase, transitus) i ne dade krvniku ući u kuće. Fa-

raon pogibjom svih prvenaca ustravljen, pusti Hebreje, koji dobivši od Misiraca zlatnih i srebrnih nakita i haljina, i uzamši sa sobom kosti Josipove, izidoše njih 600,000 samih mužkaraca osim djece iz Misira na dan 15. Nisana g. 1492 prije rodjenja Hrist.

Opazka I. Zla ona, koja je Bog napustio na Misir i koja nastoje neki kao pojave naravne a drugi kao bajke protumačiti, bila su čudesa u pravom smislu; nu tako da su ovi dogodjaji nadovezani na naravne pojave i svojstva zemlje Misirske, svojom silom i raz-širenošću, uspjehom i okolnostmi (n. p. na rieč Moj-sijevu postaju i prestaju) bivali prava čudesa ter ovako imali značaj naravni i prekonaravni. Čudesa ova bila su Misircem očevidan dokaz, da je Israelski Bog absolutan gospodar zemlje njihove, jedini i pravi Bog, koji sudi svim njihovim bogovom (II. Mojs. 12, 12) i Mojsije da je poslanik božji. Zla izlaze na Misirce od onih stvari, kojim su davali čast božanstvenu, neka znadu, čim tko griesi, da se tim i kini (Mudr. 11, 17). Najprije se voda rieke Nila, otca života i principa oplodjivajućega pretvara u krv u onaj čas, kad ide Faraon, da mu se pokloni. Iz Nila dolazi i drugo zlo: žabe, koje množtvom svojim mnogo dodijaju ljudem. Treće zlo: nebrojeni komarci (כִּנִּים, LXX. σκνῖφες, Vug. sciniphes) dolazi iz zemlje (praha zemaljskoga), principa radjajućega. Četvrto zlo dovede iz zraka: muhe (pasje, LXX. κυνόμυια). Od petoga zla (kuge marvinske) trpe i takove životinje, koje su Misirci kao bogove štovali. Šesto zlo: kraste pune gnoja (boginje) po ljudih i po stoci postaje tim, što Mojsije baca u nebo pepela iz peći iz koje su, rekao bi, iza-

ile gromorne gradjevine, gradovi i pyramide, vječni spomenici sile Faraonske. Sedmo zlo: strašna tuča i grmljavina i osmo: skakavci nebrojeni unište sav usjev prije žetve, koju Misirci, obilatu, imadu iz tla, Nilom natopljena. Devetim zlom: debelom tamom kroz 3 dana krije se Misircem sunce, symbol najvećega božanstva njihova, dok svjetlost (znak milosti) obasjava Israelce. Svrh ovih 9 zala, nadovezano je na naravne pojave i svojstva zemlje Misirske. Voda u Nilu kada mjeseca srpnja raste, postaje crvenkasta i onda je najbolja za piće; kada voda Nilska osieče, u zaostalih barah, ima silesija žabica, arapski el-dofka zvanih; komaraca ima u Misiru mnogo, osobito poslije žetve kad dodje povodanj na pirinčišta; i pasje muhe znadu Misircem dodijavati još gore nego komarci; kuga utamani u Misiru kao u obće u iztoku često mnogo stoke; šestomu zlu naravni substrat, misle neki da su tako zvane nilske boginje, od kojih ljudi u Misiru ljeti trpe. Grmljavica biva kadšto u Misiru srednjem i dolnjem od prosinca do travnja, pri čem bude i tuče, nu riedko i malo. Sedmo zlo: tuča dodje, kad je ječam već bio zrio, dakle početkom ožujka. Što osta od tuče, unište skakavci, koji više puti kao oblak dolete u Misir. Kako je tama (deveto zlo) nastala, ne kaže se u pismu, nego kako imadu do sada izbrojena zla naravan substrat u samoj zemlji Misir., misle neki da ga ima i ovo deveto zlo, a to bi bio vjetar hamsin, što već LXX. nagovieštaju prevodeć rieči חֹשֶׁךְ אֲפֵלָה, Ex. 10,22: Vulg. tenebrae horribiles (= tenebrae caliginis, tmine od mraka (σκότος καὶ γνόφος καὶ θύελλα = tama i mrak i vihar). Taj vjetar ili

vihar hamsin, koji u Misiru obično o proljetnoj jednači dana i noći 2-3 dana duva, već nom stane iznenada duvati pa tako uzvitla sitan prah i piesak, da sunce izgubi svjetlo, nebo se zastre gustom koprenom i bude tamniji dan, nego u nas za najgušće magle u jeseni ili zimi. A da se u pismu kod toga pojava spominje samo tama, razlog je symbolično njeno značenje „tmina, koja zastiraše Misirce i svjetlo, koje obasjavaše Israelce, bijaše slika Božjega gnjeva i Božje milosti." – Nu 10to zlo: ubijstvo prvienaca od ljudi i stoke posve je prekonaravno, nemajuć nikakve naravne podloge i zato ga je sam Bog neposredno na Misir napustio. – Tako su zla ona zbilja bila sud Gospodnji na svih bogovih Misirskih, te se pokazalo njihovo ništavilo; kažnjeni su bili Misirci preko svih malo ne stvorova: zemlje, vode, zviezda, životinja, na svih dobrih i osjetilih po onom u Mudr. 5,21: „i borit će se s njim sav svjet proti nerazumnim."

§. 18. Putovanje Israelaca iz Misira do Sinaja.

Narod Israelski imas se na osobiti način Bogu posvetiti i na borbe izvježbati, prije što će uzeti zemlju obećanu, zato ne ide pravcem u Hanaansku, nego okrenu prama pustinji faranskoj (sada Et-Tih) i prama Crvenomu moru. Izišavši Israelci iz Ramesse-a dodjoše dolinonom Wady Tumilât najprije u Sukkoth, po tom u Etham

na medju one pustinje. Mojsije htjede ih odanle voditi pravcem k Sinaju obišavši Crv. more. Ali Bog odluči najkraćim putem preko Crv. mora vodi- ti narod, da se pokaže sud Božji na faraonu i sla- va se Gospodnja častuje svim narodom. Na zapovied Boga Jehove, koji sam svietlim oblakom pokaziva- še noću put Izraelcem, skrenuše ovi na jug prama Crv. moru te na ravnini blizu Pihahirotha (sada Ad- žrud) kod Baalcefona (sada Suez) razapeše šatore medju brdom (Atâkah) i Crv. morem. Saznavši za to faraon, otvrdnu mu opet srdce i podje s vojskom u potjeru za Izraelci, da ih povrati u Misir. Ovi obkoljeni odasvud (morem, gorom i vojskom Misir- skom), povikaše na Mojsija, koji im obeća pomoć Božju. Stup kao oblak stojaše medju Misirci i Izra- elci, s one strane mračan, s ove svietao; a kako Moj- sije po zapoviedi Božjoj pruži ruku na more, ovo se razstupi, vjetrom se iztočnim osuši, i podjoše Izraelci noću posred mora, a voda im stojaše kao zid s obje strane. Misirci tjerajući Izraelce, podjoše u jutro za njimi, ali ih Bog smete razbivši im gro- mom točkove na kolih (izp. ps. 76, 18) i potopi vodom, koja se vrati na dno, pošto bješe Mojsije na nju pružio ruku. Tada zapjeva Mojsije i sinovi Izraelovi Bogu pjesmu zahvalnu. Gl. 15. — Izraelci prešavši preko mora, krenuše s morskoga briega (s mjesta sada Ain Musa prozvana) na jug za stupom od oblaka, i idoše 3 dana po pustinji Suru (ili Ethamu, Num. 33, 8) ne na- šavši vode i dodjoše na mjesto kasnije Mara prozva- no, jer tu nadjoše gorku vodu, koju Mojsije pretvori u sladku, metnuvši u nju drvo, što mu pokaza Gospo-

din. Po tom dodjoše u Elim, gdje bijaše 12 izvora i 70 palama i ondje stadoše u okol. Odanle pošavši dolinom Wady Tayibeh stadoše u okol kod Crv. mora, a odanle u pustinju Sin, gdje stadoše vikati na Mojsija i Arona, što nisu imali mesa i hljeba i posla im Bog prepelica i dade hljeba nebeskoga, manne, kojom su se hranili 40 god. dok su došli na medju Hanaansku. Iz Sina dodjoše u Dafku, iz Dafke u Alus, a odavle (preko plodnih dolina Mokattebske i Feiranske, omedjenih s desna gorom Serbalom 6000' visokom) u mjesto Rafidim, što je bilo po svoj prilici u dolinah er-Raha i eš-Seikh 10 sata dugih. U Rafidimu svadjaše se narod s Mojsijem zbog oskudice vode, a Mojsije im na zapovijed Božju iz stiene na Horebu štapom izvede vode i prozva ono mjesto Massa i Meriba (kušnja i svadja, Vulg. tentatio) zato što su se svadjali sinovi Izraelovi i što su kušali Gospodina velеći: je li Gospodin medju nami ili nije? U Rafidimu navališe Amalekićani na Izraelce, ali ih ovi pobiše pod vodstvom Josuinim a pomoću molitve Mojsijeve. Na spomen ove pobjede načini Mojsije oltar i nazva ga: יהוה נסי = Gospodin zastava moja (Ex. 17, 15) i Haseji (spasenje) predjenu ime, prozvavši ga Josua (Jehošua = Gospodin je spasenje). — Jetro, tast (ili šurjak?) Mojsijev dovede mu onamo ženu Seforu sa dva sina Gersonom i Eliezerom i priznavši Jehovu pravim Bogom, učini zavjet s Izraelom. Po savjetu istoga Jetrona postavi Mojsije nad narodom poglavare: tisućnike, stotnike, pedesetnike i desetnike. Onda se vrati Jetro u zemlju svoju.

Opazka. Manna (מן הוא = što je ovo?) pade svaki

dan (osim subote) kao sjeme korijandrovo, biela, okru-
gla, sitna kao slana (mraz) po zemlji, i svaki Izrae-
lac nakupi je sebi svaki dan po gomar i izpeče ju ili
izkuha za jelo. Rationalisti hoće da dokažu, da je
ona manna Israelska bila ista, koja i danas ja
što se nalazi u pustinji Arapskoj. Imadu naime ondje
vrsta drveća, tamarix manifera, kojemu iz lišća kla-
de sok, što pada na tle, te se stvrdnuvši mjeseca srp-
nja pobira. Ali je posve druga narav svoj manni, a
druga manna biblijskoj. Israelcem davala se man-
na s neba načinom svrhunaravnim, svaki dan osim
subote, a pred subotu dvostruko; u subotu se nebi usmr-
dila ili ucrvala, a u druge dane to bi se zbilo, kad bi
je se ostavilo od jučerašnjega dana, ostavljena u polju
raztopila bi se od sunca, a pobrana u posudi tvrda je
bila, da su ju mleli na žrvnjih i tucali u stupah i bi-
la na jeziku sladka kao medeni kolači; njom se
množtvo naroda hranilo preko 40 god.; zove se hljeb
nebeski, hljeb angjelski. Usuprot obična manna u
pustinji Arapskoj nalazi se samo u dolinah Wady
Feiran i eš-Šeikh, nabere je se 5-6 centi na godinu, ne
ucrva se, hljeb se od nje ne može praviti, nego ima sla-
bu purgativnu moć. Manna biblijska po nauku sv. o-
taca i samoga Isukrsta (Iv. 6, 31. 49. 59.) typ je presv.
euharistije; a dade Bog Israelcem hranu sličnu man-
ni naravnoj, ali opet i različnu od nje, da bude raz-
loga vjeri i bezvjerstvu, kao i u presv. euharistiji. —

§. 19. Zakon Sinajski.

Prvoga dana trećega mjeseca (dakle poslije 45 da-
na) pošto su Israelci izišli iz Misira, dodjoše iz Ra-

židima u pustinji Sinajsku, u dolinu sada se-Rahah zvanu i učiniše ondje okol; Mojsije kao posrednik medju Bogom i narodom Israelskim uzadje na goru Sinaj i obćeći s Bogom ču uvjete pod kojimi će se zavjet učiniti medju Bogom i narodom: „Ako saslušate glas moj i uzčuvate zavjet moj, bit ćete moja osobina izmedju svih naroda, premda je moja sva zemlja, i bit ćete mi kraljevstvo svećeničko i narod svet." Ex. 19, 5. 6. Pristavši narod na ove uvjete, peruć haljine svoje i posvećujući se, pripravljaše se na sklapanje zavjeta. I kad bi treći dan u jutru, (dakle 50ti poslie izlazka iz Misira), gromovi zagrmješe i munje zasievaše i posta gust oblak na gori i zatrubi truba veoma jako, da zadrhta vas narod. Tada Mojsije dovede narod iz okola pred Boga i stadoše izpod gore (džebel Musa) u ravnini, koja se sada zove Sebaijeh. A gora se Sinajska sva dimljaše, jer sidje na nju Gospodin u ognju (simbolu božjega i kraljevskoga veličanstva); i dim se iz nje podizaše kao dim iz peći i sva se gora tresijaše veoma. Tada proglasi Bog zakon: dekalog 10 zapoviedi. (Ex. gl. 20.) sam, a druge naredbe preko Mojsija. Narod naime vidjevši one izvanredne pojave na gori uzmakao bješe natrag (u dolinu es-Rahah) i postavio Mojsija svojim posrednikom. Onda Mojsije u ime Gospodina Boga učini zavjet sa narodom i krvlju od žrtve poškropi žrtvenik i narod govoreći: „Ovo je krv zavjeta, koji učini Gospodin s vami za ove rieči." Tim škropljenjem posvećen bi Israel za narod zavjetni i postade sposoban, da bude dielnik pravâ, koja

podjeluje zavjet. Pošto je narod obećao poslušnost uzadje Mojsije s Aronom i njegovimi sinovi Nadabom i Abiujem (kao budućimi svećenici) i sa 70 starješinah na goru, gdje vidješe Boga Izraelova i pod nogama njegovima kao djelo od kamena safira i kao nebo kad je vedro (Ex. 24, 9.10.) i zatim se Mojsije sam pope više na goru i pokaza mu Bog typ svetoga šatora i sv. posudja i dobi napokon dvie ploče kamene prstom Božjim s obje strane (Ex. 32,15.) pisane (II. Mojs. gl. 19-31.).

Dok je Mojsije 40 dana boravio na gori, Aron na naletanje nestrpljivoga i očajavajućega naroda sali tele zlatno, kojemu se kao Bogu pokloniše. Mojsije o tom od Boga obaviešten, utaloži gnjev Gospodnji, zatim sidje s gore i kad dodje blizu okola i ugleda tele i igre, razgnjevi se i baci iz ruku ploče i razbi ih pod gorom, tele satre u prah, Arona ukori i krivce (3000 ljudi) dade ubiti po sinovih Levijevih, koji revnujući za vjeru zbrisaše tiem sa sebe prokletstvo patrijarha Jakova (I. Mojs. 49, 5.7.) i pozvani k službi svećeničkoj pretvoriše ga u blagoslov. Narod pokoru čineći pomiri Boga, a Mojsije uzidje opet na goru, gdje vidje slavu Božju i boravi 40 dana i dobi na pločah (koje on sam iztesa) Bogom napisanih 10 zapoviedi i ponese ih sa sobom i dodje k narodu, a koža na licu posta mu svietla (קרן = splendida fuit); jer je govorio sa Gospodinom (Vulgata: Et ignorabat, quod cornuta (קרן = rog) esset facies sua ex consortio sermonis Domini).

Onda pomoću Beseleela i Oholiaba načini šator zavjetni, posveti Arona i sinove njegove za sveće-

nike i načini druge stvari potrebite za zavjet. Kad bi sve gotovo, slava Gospodnja napuni šator, a osmi dan počeše Aron i njegovi sinovi službu obavljati i prinesoše žrtvu, koju proždre oganj nebeski za znak milosti nebeske. Nadabi Abiu umriešе, što su u sv. šator unieli oganj neposvećen. Israelci svetkovaku drugi put pashu kod Sinaja, gdje su malo ne godinu dana boravili i pošto je Mojsije prebrojio narod (603,550 mužkih odraslih) podiže se oblak iznad šatora od svjedočanstva 10. dan drugoga mjeseca druge godine i krenuše Israelci prama pustinji Paranskoj propisanim redom pod vodstvom Hobaba šurjaka Mojsijeva (izp. IV. Mojs. 10. 31 ss.)

§. 20. Theokratija.

Bog, akoprem kralj nad svom zemljom, ipak se je na poseban način objavio patrijarhom, snažnom rukom izveo Israelce iz Misira i njih kao izabrani narod posebnim zavjetom (ugovorom) k sebi privezao; koji odnošaj medju Bogom i narodom Israelskim prvi je Josip Flavije (C. Apion 2,16) prozvao theokratijom. Bog Elohim bijaše posebnim načinom Jehova Bog Israelov i kao takav njegov kralj i vladalac, ter su Bog i Israelci medju sobom bili vezani kao kralj i podložnici i to po posebnom zavjetu, po kojem je Israel bio Božja osobina izmedju svih naroda, kraljevstvo svećeničko i narod svet. Svetost naime bijaše svrha onomu zavjetu i theokratiji. Budući pak Bog kralj Israelov, to su

oblasti državna i duhovna bile najtjesnije spojene, te je svaki zakon i svaka uredba politična imala ujedno karakter religiozni i obratno svako djelo vriedjajuće ma koji zakon bila uvreda veličanstva Božjega t. j. griek i svaku vlast i čast podjeljivao sâm Bog, stoga sve što god je država radila, bijaše štovanje ili neštovanje Božje.—

Temelj pak theokratiji Izraelskoj bijaše dekalog napisan na dvie ploče, koje su se čuvale u kovčegu zavjetnom, pa se zato zovu svjedočanstvo (testificatio), ploče svjedočanstva (tabulae testimonii), zavjet (pactum) riečju ili ploče zavjeta, te se ne može smatrati kao diel zakona Sinajskoga, nego kano jezgra zakona ili pravo govoreć kao prve i temeljne zapoviedi zakona naravnog i zato se ne može nikad dokinuti. U dekalogu kao u jezgri sadržava se sva objava: dogmatika st. zavjeta (što je naime Izraelcem vjerovati) i ethika (što jim je raditi); na prvoj ploči dužnosti napram Bogu, na drugoj dužnosti napram bližnjemu. K dekalogu dodane su ili odmah iza njegova proglasa ili nješto kasnije, ali dok su još Izraelci bili kod Sinaja zakoni obredni, kojimi se služba božja javna i posebna uredjuje, i tim objašnjuje prva ploča dekaloga, zatim zakoni koji se odnose na život državni i socijalni i objašnjuje drugu ploču. Ovi zakoni niesu podpuno novi nego većinom dopiru daleko u doba patrijarško; ali su sad većma prilagodjeni potrebam naroda, više razvijeni, da pomažu narod Izraelski u zvanju njegovu.

Dogmatika zakona Sinajskoga uči, da je jedan Bog (V. Mojs. 6,4: Čuj, Izraele, Gospodin je Bog naš jedini Gospodin) koji je duh bez tiela (II. Mojs. 33,23. reče Gospodin Mojsiju: „vidjet ćeš me sledja, a lica mojega nećeš moći vidjeti; V. Mojs. 4,15. ne vidjeste nikakova lika u onaj dan, kad vam govori Gospodin na Horebu izpred ognja); mudar i pravedan, koji iz milosti izabra Izraela, a ne gleda tko je tko (V. Mojs. 10,17) pomirljiv i milostiv (II. Mojs. 32,14. i ražali se Gospodinu učiniti zlo narodu svojemu, koje reče) i koji je ujedno Gospodin i Bog na svoj zemlji (V. Mojs. 32,39.: Vidite sada, da sam ja, ja sâm, i da nema Boga osim mene), koji mrzi na svako idolopoklonstvo (V. Mojs. 7,25: Rezane bogove spali ognjem; jer je gadno pred gospodinom Bogom tvojim.).

Zakon Sinajski predpostavlja u čovjeku slobodnu volju (V. Mojs. 30,19: Svjedočim vam danas i nebom i zemljom, da sam stavio pred vas život i smrt, blagoslov i prokletstvo, zato izaberi život, da budeš živ ti i sjeme tvoje, ljubeći Gdna Boga svojega, slušajući glas njegov i držeći se njega); bezsmrtnost duše i platu na drugom svietu potvrdjuje, što se vidi iz onoga mira, u kojem umire Aron i Mojsije, iz njekih pogrebnih obreda (III. Mojs. 19,28: za mrtvacem ne režite tiela svojega ni udarajte kakvih biljega na se. Ja sam Gospodin) iz zabrane zazivati pokojnike, iz nade tugujućih, da će djecu i rodjake po smrti naći, iz pojave umrloga Samuela. Vjera pak u blaženstvo na drugom svietu, nesavršena još te, više se razvija negativno nego li posi-

tivno, jer se šeol שְׁאוֹל opisuje kao mjesto nezasitno (Prič. 30.16.) mjesto pod zemljom i prazno, mjesto žalostno i mjesto mira (Job. 3. 13. 17), gdje nitko Boga ne hvali (ps. 6, 6; 87, 62). Ovo se razjašnjuje značaju st. zavjeta, jer čim se više približava vrieme milosti i spasenja, tim je nauk o blaženstvu i plaći na drugom svietu jasniji, što i Mojsije nagoviesti: Što je tajno ono je Gospodina Boga našega, a što je javno ono je naše i sinova naših do vieka, da da bismo izvršivali sve rieči zakona svoga (V. Mojs. 29, 29). –

Ali što je kraća dogmatika, to je obilatija ethika, s toga se objavа st. zavjetna i zove većinom zakon. Zapoviedа se ljubav k Bogu (Deut. 6,5; 30,6), koja zabranjuje svaku čast drugim bogovom; zapoviedа se nutarnja svetost („budite sveti, jer sam ja svet. Lev. 11, 45.; posvećujte se i budite sveti; jer sam ja Gospodin Bog vaš. Lev. 20,7. Obrežite srce svoje i nemojte više biti tvrdovrati. Deut. 10,16.). Ako pocem se molitva izrikom propisuje samo kod prinošenja prvina i desetine, a izpoviest grieha samo na dan pomirbe, ipak čitamo, da se je molitva češće izvršivala: Mojs. moli se Bogu u boju na Amalekićane (Ex. 17 10) moli se radi zločina naroda svojega (Ex. 32 23.) moleći se sam za se nalazi milost, (Ex. 33, 11. ss) vraća sestri zdravlje (Num. 12, 13) pače moleći se Bogu i blagoslivljući umire (Deut. 33.). Leviti prinoseći u jutru i večer kad običavahu se moliti (Luk. 1, 10: I sve mnoštvo moljaše se Bogu vrieme kadjenja). Od doba Davidova tri puta bi se Izraelci na dan Bogu moliti, u jutro, s podne i na večer (ps. 54, 18; Dan. 6, 11.)

Zapovieda se ljubav bližnjega (Ljubi prijatelja = bližnjega) ka samoga sebe. Lev. 19,17; Num. 20,7). Što se proteže i na došljake (Lev. 19,33,34); pače i na neprijatelje (Ex. 23,4,5.: Ako naidješ na vola neprijatelja svojega ili na magarca njegova, gdje je zalutao, odvedi ga k njemu. Ako vidiš, gdje je nenavidniku tvojemu pao magarac pod teretom svojim, nemoj, da ga ostaviš, nego mu pomozi; Lev. 19,18: Nebudi osvetljiv i nenosi srdnje na sinove naroda svojega, nego ljubi bližnjega svojega kao samoga sebe; ja sam Gospodin); tomu neprotuslovi Ex. 21,24,25: Oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nogu za nogu, užeg za užeg; ranu za ranu, modricu za modricu, jer je ovo načelo javne pravde; niti protuslovi zatór Moabaca i Amonaca i Amalekićana, jer je taj zator bio Bogom odredjen i zapoviedan.

Zapovieda se štovanje staraca (Lev. 19,32 Coram cano capite consurge et honora personam senis), blagost naprama robovom (Ex. 21,2; Lev. 25,39; Deut. 5,14,15); milosrdnost prama siromakom, udovam i sirotam (Ex. 22,21; Lev. 19,9-13; Deut. 15,7-15.). Pače zakon nezaboravlja ni na životinje: u subotu, da nerade (Ex. 20,10); ptice da se neuzimlju iz gniezda: (,nemoj uzeti majke sa ptići" Deut. 22,6,7.); volu vrućemu, da se ustane zavežu (Deut. 25,4.). Zabranjuje se kurvarstvo, puteno miešanje sa srodnici, sa životinjom, laž, krivo svjedočanstvo, osveta (Lev. 19,16-18), lihvarstvo (Ex. 22,25; Lev. 25,35), kradja, ubojstvo i težkimi se pedepsami kažnje; zapovieda se, da se vrati tudja stvar. Domaći

mu se nalaže, da podučava djecu i ukućane (Ex. 10,2; Deut. 4.9; 6.6 i t.d.); ženitba, da bude sveta, veže se na neke uvjete; preljuba se smrću kazni, pače se i sumnjiva žena podlaže kušnji (Num. 5.12.); zapovieda se poslušnost naprama poglavarom i svećenikom, te se preporučuje poniznost; jer je Bog iz milosti Izraela odabrao (Deut. 7.7.8). Vidimo dakle, da je sve zapoviedi zakona Mojsijeva oživljavao nutarnji duh.

Tako se je narod Izraelski, premda ga je bilo manje nego ikojega drugoga naroda (V. Mojs. 7.7.) odlikovao od svih drugih izborom božjim i theokratijom, te naukom vjere i zakona i tim bio Bogu na neki način bliži nego drugi narodi (V. Mojs. 4. 6. 7.). Nema drugoga naroda velikoga, kojemu bi bili bogovi tako blizu, kao što je Bog naš pri svih molbah naših. Sa svim tim nije bio zakon Mojsijev savršen i zaostao je za evangjeljem; jer je dopuštao razženitbu, nije znao za zavjete ubožtva, čistoće i poslušnosti, niti za nesebičnu ljubav k bližnjemu i drugo koješta. Zato i Krist Gospodin savršeni svoj nauk suproti nesavršenomu zakonu (isp. Mat. 5,21 „Čuli ste, da je kazano, a ja vam kažem“), te zakon, premda je savršen gledeć na vrieme i svrhu, bijaše ipak nesavršen naprama savršenijemu zakonu kršćanskomu. Zakon Mojsijev bijaše napokon spojen s obredi, koji akoprem se zovu vječni (Ex. 31,16: Neka čuvaju subotu... od koljena do koljena. Zavjet je vječni) עוֹלָם = viek t.j. vječnost i dugo vrieme), ipak nisu bili odre-

djeni za sva vremena imajući samo symbolično-ty-
pično značenje t. j. prikazujući realno ujedinjenje s
Bogom kao cilj i svrhu zakonu. – Kaki su zako-
ni obredni i politični bili dani narodu izabranomu
kao komentar k dekalogu, to valja sad da razprav-
ljamo I. o zakonih obrednih, i II. o zakonih poli-
tičnih; i kako zakoni obredni razlažu službu Božju
javnu i privatnu, a na javnu spadaju: sveto mjesto,
osobe, praznici, žrtve i ine svete stvari, to ćemo naj-
prije razpravljat o

§. 21. svetom mjestu.

Dok niesu Israelci imali stalnih sjedišta,
Bog zapovjedi Mojsiju, da po slici, koju mu bješe
pokazao na gori Sinaju, načini **„šator"** (taberna-
culum) prenosni, kao mjesto odredjeno za javnu služ-
bu Božju. Kako je Bog bio kralj Israelcem, htjede,
da ima sveti šator, dvor njegov, kao drugi kraljevi
dvorovi, dosta prostora u naokolo: dvorište naime
(atrium) 100 lakata dugo i 50 lakata široko, odozgor
bez krova, a sa svih strana zatvoreno bielimi zavjesi,
koji su visjeli o srebrnih motkah prevješenih na 60 stu-
pova 5 lakata visokih od drva načinjenih, a na stope-
cah mjedenih počivajucih. Ulazak u dvorište bjaše s
iztoka, 20 lakata širok, a zavješen bijaše dragocienim
zavjesom bagrene (purpureus), skerletne (coccineus), mo-
dre (hyacinthinus) i biele boje, visećim o 4 stupa. U dvo-
rištu s iztoka do ulazka bjaše žrtvenik, oltar mjede-
ni, oltar za žrtve paljenice (altare aeneum, holocausto-
matum) načinjen od drva sitima, 3 lakta visok i 5 la-

Fol. 25.

kata širok i dug, obložen pločami mjedenimi, iznutra šupalj, koja šuplina napunila bi se zemljom ili neteša„ nim kamenjem. Oltar bio u sredini opasan oplatom, a izpod ove oplate do dna bila je rešetka kao mreža, ko„ joj su bili, na 4 ugla 4 bioćuga, a kroz ove bioćuge pro„ vukle bi se 2 poluge za nošenje oltara. Iz 4 ugla iz„ lazili su rogovi. Na tom oltaru prinosila bi se svaki dan, u jutru i večer jagnje (juge sacrificium), i dru„ ge žrtve. Medju ovim žrtvenikom i sv. šatorom bi„ la je umivaonica (labium aeneum) s mjedenim po„ nožjem, načinjena od ogledala koje su priložile žene, u njoj bila voda kojom su se svećenici prije službe umivali. Kakva je bila ta posuda nekaže se, (Ex. 38, 8); po svoj prilici okrugla. Usred dvorišta postavljen je bio sam sv. šator, četverouglast, dugo„ ljast, zavjesima pokriven, 30 lakata dug (od zapa„ da na istok) i 10 lakata širok i visok, kojemu su se 3 stiene sastojale od 48 pozlaćenih dasaka i zavje„ sima su bile ukrašene; iztočna mu je pak strana bila otvorena i zastirala se zavjesom od tankoga plat„ na uzvedenoga bagrene, skerletne i biele boje. Šator bijaše odozgor i sa strane pokriven četverovrstnim zavjesom: 1). zavjesom od tankoga platna uzvedeno„ ga i od porfire i od skerleta i od crva, a po njemu su bili vezeni kerubi, ovim zavjesom bijaše pokrivena nutarnja strana šatora, od zgora i po stienah; 2) za„ vjesom od kostrieti, kojim bješe pokrivena vanjska strana šatora; 3). pokrivačem od koža ovnujskih crvenih obojenih i 4). pokrivačem od modrih koža (Vulg. de ianthinis pellibus); ove su kože, rado od morske ribe, morska krava zvane, od kojih koža i da„

nas bivšim opanke prave. Posljednja dva pokrivača bijahu kao šator razapeta. - Šator bijaše razdieljen, od porfira i od skerleta i od crvca i od tankoga platna uzvedenoga i herubima izvezenoga, razdieljen na dvie strane: svetinju (20 lakata dugu i 10 široku i visoku) i svetinju nad svetinjami (sanctum sanctorum) 10 lakata dugu, široku i visoku. U sred svetinje do ulazka u svetinju nad svetinjami bijaše oltar kadioni, oltar zlatni, drveni zlatnimi pločami obložen, 2 lakta visok, a 1 lakat širok i dug sa 4 roga na uglovih, u sredini u naokolo urešen zlatnim viencem, izpod kojega su bila dva zlatna biočuga za poluge; odozgor je bio oltar po svoj prilici ogradjen oplatom. Na tom oltaru palio se kâd (od 24 vrste mirisa sastavljen) svaki dan u jutru i u večer, na ugodan miris Gospodinu. Na južnu stranu od oltara kadionoga postavljen bijaše sviećnjak od suhoga zlata sa 7 grana, na kojih su bili žižci svietleći noću (i danju?); na sjevernu pak stranu od oltara kadionoga bješe stol za postavljanje hljebova (mensa panum propositionis), načinjen od drveta sitima, zlatom okovan, 2 lakta dug, 1 širok, 1½ visok, imajuć na 4 noge 4 biočuga za nošenje; na taj stol metalo se je od subote do subote 12 hljebova priesnih po 6 u jednom redu i na svaki red kada čistoga, da bude za svaki hljeb spomen, žrtva ognjena Gospodinu. Kad su se novi hljebovi metali, stare su svećenici poblagovali. U svetinji nad svetinjami kamo je samo jednoga dana u godini veliki svećenik ulazio, bješe kovčeg zavjetni ili ti kovčeg svjedočanstva, načinjen od drveta sit-

ma, iznutra i izvana pozlaćen i odzgor mu zlatni vijenac u naokolo, 2 i ½ lak. dug, 1½ lak. širok i visok. Na 4 ugla bijahu mu 4 zlatna biočuga, kroz koje su bile provučene poluge za nošenje, a nisu se nikad vadile. Poklopac (כַּפֹּרֶת - propitiatorium) kovčegu bijaše od čista zlata, a na kraju poklopcu bjehu 2 heruba zlatna, koji su krilima zaklanjali zaklopac, licem bili okrenuti jedan prema drugomu i prema zaklopcu. U kovčegu zavjetnom osim ploča zakona bila je zlatna posuda (Hebr. 9,4) napunjena manne, štap Aronov i kasnije pokraj njega bilo metnuto petoknjižje (Deut. 31, 25). Nad kovčegom i nad krili herubskimi prikaza se oblak (šekinah Lev. 16, 21), sjajni symbol nazočnosti Božje. Stvari potrebite za sv. šator narod nagovoren Mojsijem darova radostno i obilato. Pošto je za 7 do 8 mjeseci sve bilo gotovo posvećen bi šator Bogu, čije je veličanstvo sjalo u oblaku i sve napunjavalo.-

§. 22. Svete osobe.

Prije Mojsija glave porodičke bijahu ujedno svećenici; nego poslije zavjeta, koji učini Bog s Izraelci, Mojsije za zapovied Božju mjesto p. venaca, (koji su se zato morali odkupiti od službe svećeničke IV. Mojs. 3; 8, 14-18) postavi potomke Levijeve da obavljaju službu Božju. Budući pak da je Levije, sin Jakovljev, imao tri sina: Gersona, Katha i Merarija, to su se sv. Leviti t. j. potomci Levijevi dielili u tri porodice: Gerso=

nite, Kathite, i Merarite. Od Kathita pak o-
ni, koji su bili od plemena Aronova, spadali su u
red viših službenika Božjih t. j. u svećenike, a svi
drugi leviti spadali su u red nižih službenika t. j.
u levite u strožem smislu. Od svećenika opet Aron
i njegovi nasljednici po prvenstvu bijahu veliki sve-
ćenici (poslije smrti Nadabove i Abiujeve, ostado-
še još Aronu sinovi: Eleazar i Ithamar; onaj ka-
o stariji bude mu nasljednik u časti velesvećeničkoj).
Dakle ijerarhija starozavjetna sastojaše se od 3
reda (prema razdiobi sv. šatora u tri diela): od ve-
likoga svećenika, svećenikâ i levitâ. Veliki sve-
ćenik bijaše samo jedan i obavljaše svoju čast do
smrti, nego imadjaše zamjenika (koji se u IV. knj. Kr.
25, 18 i 52, 24 zove drugi svećenik), koji je za njega
službu obavljao, kad je sam bio zapriečen. Ali prem,
da je tko bio od roda Aronova, nije mogao služiti, a-
ko nije bio bez svake tjelesne pogreške (kao sym-
bol nutarnje čistoće) i navršio propisane dobi (20.
godinu; isp. II. Dnev. 31, 16 ss. i po Talmudu), bio po-
svećen i imao službeno odielo. Obredi kod posve-
ćivanja svećenikâ opisuju se u II. Mojs. gl. 29. i III.
Mojs. gl. 8; medju ostalim velikomu svećeniku izli-
jalo se sv. ulja na glavu; a prostomu svećeniku po-
mazalo se njim, po predavanju židovskom, samo čelo.

Odielo svećeničko bijaše belo pamučno i to:
svitice (foemoralia), haljinac (tunica talaris) do
gležanja, okrugla visoka kapa turbanom obavi-
ta, i pojas, koji je bio šaren; službu čini se da
su svećenici bosi obavljali. Nad sve ono odielo još
je veliki svećenik imao 1) Plašt (meil) sav modar,

imajući prorez odozgor i rukave kao dalmatika, a po skutu dopirućem do izpod koljenâ izmjence šipke (mala rumica) od porfire, skerleta i od crvca, i zlatna zvonca svud naokolo. 2) Oplećak (superhumerale, efod) od zlata, porfire, skerleta, crvca i tankoga platna uzvedenoga vezom; oplećak bijaše kao kasula bez rukava, a prednju i zadnju čest držale su zajedno dvie naramenice, a na kojih su bila dva kamena oniha, a na ovih izrezana imena sinova Israelovih, po 6 na svakoj. 3) Naprsnik sudski (חֹשֶׁן, LXX. λογεῖον τῆς κρίσεως, Vulg. rationale judicii) od iste tvari načinjen kao oplećak, četverouglast i dvostruk (kao burza), a u duljinu s pednja i u širinu s pednja; po njemu je uvareno bilo 12 dragih kamena u 4 reda, na svakom kamenu po jedno ime od sinova Israelovih. Naprsnik bio je privezan na prsa svećeniku zlatnimi lanci prikopčenimi o naramenice od oplećka, i vrpcom modrom k tielu, da se ne odvaja od oplećka. Na naprsniku bijaše Urim i Thumim (Vulg. Doctrina et veritas) t. j. proročište, kojim je Gospodin u znatnijih stvarih, upitan od velikoga svećenika, volju svoju izjavljivao (Num. 27, 21). Na kapi (tiara, diadema) imadijaše veliki svećenik ploču zlatnu, privezanu vrpcom modrom, na kojoj ploči bijaše izrezano קֹדֶשׁ לַיהוָה. – Leviti nieśu imali za službu posebna odiela; u poznije doba imali su pjevači i svirači bielo odielo (II. Dnev. 5, 12).

Dužnost svećenikom kao namjestnikom Jehovinim bijaše trovrstna: a) narod očišćavati i posvećivati krvlju, kâdom i molitvom; b) naučavati

sinove Israelove sve zapoviedi, koje im dade Gospodin; c) blagoslivljati narod (formula je: Blagoslovio te Gospodin i čuvao te! obasjao te Gospodin licem svojim i smilovao se na te! Obratio Gospodin lice svoje k tebi i dao ti mir! IV. Mojs. 6, 24–26). K tomu još je veliki svećenik bio dužan savjet u Gospodina tražiti preko Urima i Thumima, na dan pomirbe obavljati svu službu i svete stvari odlučivati. Još su svećenici bili dužni: paziti na oganj, žižke spaljivati, sveto posudje čuvati, u trube trubiti, razpoznavati čisto od nečista, praviti hljebove za postavljenje na stol u svetinji zavjetne prosudjivati, pravdu kojiti i veliku svećeniku dvoriti. – Leviti bijahu dužni pomagati svećenikom, stražiti u sv. šatoru, sv. posudje i sprave sv. šatora nositi, sv. šator čistiti, pripravljati stvari potrebne za žrtve, klati žrtve, sv. blagajnu čuvati, spremati prvine i darove, pjevati i svirati u sv. šatoru, a obavljali su službu od 25 godine dobi svoje (od 30. su nosili sprave sv. šatora) do 50e. Još su bili pri sv. šatoru Nathinei, koji su drva ciepali i vodu nosili.

Svećenici kao sluge Božje imadjahu velika prava i vlasti: dobivahu od svih stvari prvine, odkup od prvenaca, desetinu, dielove od žrtava i prinosa, dragovoljne darove, i stvari zavjetovane. Osim službe u sv. šatoru mogli su se i drugim poslovi baviti. Levitom odredjeno bijaše za stanovanje 48 gradova s poljem oko njih; od svih 13 gradova u plemenih Judinu, Benjaminovu i Simeonovu pripade svećenikom, da budu bliže

svetinji. Između onih 48 gradova bijaše 6 njih za utočišta; tri s ove strane Jordana: Cedes Nefta„ lijev, Sihem i Hebron, i tri s one strane: Gaulon, Ramath i Bosor, s predgradji na 1000 koraka o„ kolo grada, kamo bi utekao krvnik, koji bi ubio bližnjega svojega nehotice i ne mrzivši prije na nj, da bi živ ostao. –

10/2 886.

§ 23. Svetkovine.

Godina u Hebreja bijaše mjesečna, tako da je mladj početak, a uštap sredina mjeseca, a s godinom sunčanom izjednačivaše se priestup„ nim mjesecom umetnutim izza 12ᵒᵍᵃ. Još su He„ breji u poznije vrieme razlikovali godinu crkve„ nu počimajuću mjesecom Nisanom (ožujak-tra„ vanj) i godinu gradjansku, počimajuću mjesecom Thišriem, 7.ⁱᵐ mjesecom u crkvenoj godini (rujan-listopad). –

Bog je htio u starom zavjetu, da se stanoviti dani svetkuju i da mu se u te dane izkazuje osobita čast. Od ovakovih su se svečanih danâ jedni češće u godini vraćali, kao subota i mladj, a drugi su bili godišnji, kao praznik priesnih hljebova, praznik sedmica, praznik sjenica i dan pomirbe. –

I. a) svaki dan u jutro i u večer prinosilo se je po jagnje jednogodišnje s darom (מִנְחָה ¹⁄₁₀ efe pše„ ničnoga brašna smiešana s uljem ciedjenim i ¼ hina vina), kojemu se prinosu dodavao vazda kâd i uz to palio svriećnjak; to je bila žrtva svag„

danja (sacrificium juge), poslije koje se je (u jutro) govorio blagoslov nad narodom (Num. 6, 23. ss.)
b) Za praznovanja subote bilo je zabranjeno raditi djela robska (ova zabrana valjala i za životinje), a zapoviedane su bile žrtve osim svagdašnjih t. j. 2 jagnjeta godišnja i 2/10 efe bieloga brašna s uljem i s naljevom (libamen); subota bijaše dan radosti, koji je valjalo gostbami, pjesmami i odmorom slaviti; c). Da se predusretne praznovjerju narodâ, koji su mjesecu žrtve prinosili, zapoviedjeno bi u starom zavjetu, da se o mladju osim svagdašnjih žrtava Bogu prinesu po 2 teleta, 1 ovan, 7 jaganjaca godišnjih zdravih s brašnom i naljevom, to sve kao žrtva paljenica; i još k tomu jarac jedan za grieh. Početke mjesecî naviešćivali su svećenici trubeć u srebrne trube, čim je ujedno utvrdjeno brojenje mjesecî. O mlâdjih nije bila radnja zabranjena osim o mladju 7ga mjeseca, kojim je počinjala gradjanska godina; taj je dan bio praznik, te se je naviešćivao trubljenjem u rog, zato se zvao i spomen trubni (memoriale clangoris), dan trubni (dies clangoris).
II. Praznici su godišnji: a) Praznik vazma ili ti pashe na spomen oslobodjenja iz robstva Misirskoga i izbavljenja prvenacâ Israelskih od smrti prolazom (- פֶּסַח) angjela krvnika mimo domove Israelske. Ovaj praznik bijaše ujedno početak žetve; a zove se i praznik priesnih hljebova (מַצּוֹת, festum azymorum), jer su Israelci dužni bili 7 dana jesti priesne hljebove. Osim žrtve vazmenoga jagnjeta (značajne za ovaj praznik) još se je drža-

gi dan praznika (16. nisana) prinosio snopa (ječme- ni) prvina od žetve i jagnje od godine s minhom na žrtvu paljenicu, čim se je žetva počela. Svaki dan u osmini prinosile su se paljenice i žrtve za grieh. Robska radnja zabranjena je bila samo 1. i posljednji dan. b) Od 16. Nisana brojilo se 49 dana, pa 50^{ti} dan (ἡ πεντεκοστή Djel. Ap. 2, 1) bi- jaše praznik, od tih 7 sedmica prozvan praznik sedmicâ (festum hebdomadum). Svetkovao se na hvalu za obavljenu žetvu, pa se zato i zvao praz- nik žetve. Na taj dan prinesla bi se i dva hljeba pečena s kvascem, kao prvine od novoga žita, a zato se zvao i dan prvinâ. Mnoge su se paljenice i žrtve za grieh s naljevom prinosile na taj praz- nik. Po mnienju nekojih sv. otacâ i židovskih rabina svetkovao se je ovaj svetak i na spomen zakonodavstva Sinajskoga. c) Od 15. do 22. da- na mjeseca Tišri-a osam dana praznovao se praznik sjenica (festum tabernaculorum); u prvi i u osmi dan bio je odmor. Bio je praznik jesen- ski na hvalu za pobrani rod zemaljski s gumna i iz kace, odakle mu također ime: praznik ber- be, a ujedno se taj praznik praznovao (to mu je pače bio glavni razlog) na spomen putovanja Izra- elaca po pustinji, gdje su pod šatori, sjenicami stanovali; zato su ovu sedmicu živjeli pod sjeni- cami načinjenimi od granâ palmovih i vrbovih, odatle mu i ime σκηνοπηγία (Iv. 7, 2). Praznik bijaše pun radosti i veselja, zato se zove praznik najveći i blagdan κατ' ἐξοχήν. Zakonom Mojsije- vim bijaše za svaki dan u sedmici toga praznika

više žrtava zapovjedjeno nego li za druge prazni-
ke; a tomu su kasnije dodani i drugi obredi, kao:
naljevanje vode crpane iz vrela Siloa s musikom i
pjevanjem (psalama [halleluja] 113-118)[1], razsvjetljivanje žensko-
ga dvorišta s plesom i pjevanjem (psalama [graduum] 120-135)[2],
obilaženje oko žrtvenika s palmami u rukama i
klicanjem „hosanna"[3] [spasi (nas)]. Praznici pashe, sedmicâ
i sjenicâ, zovu se zbori (festa conventuum), jer je
na ova tri praznika svako mužko u narodu Israel-
skom dužno bilo pokazati se pred Gospodom Bo-
gom. d) **Dan umira.** Peti dan prije praznika
~~sedmicâ~~ [sjenica] bijaše dan umira, očišćenja (10. [dana] Tišria [mjeseca] dies
expiationis [Jom Kippur]), praznik u koji je bilo zabranjeno sva-
ko djelo i jelo – jedini postni dan u godini. U taj
je dan svu službu Božju obavljao sâm vel. sveće-
nik. Umivši tielo svoje i obukavši obično bielo
svećeničko odielo, uze za sebe i za dom svoj junca
za grieh i ovna za paljenicu, i dva jarca za grie-
he naroda i ovna za žrtvu paljenicu. Za ona dva
jarca baci vel. svećenik ždrieb, jedan Gospodinu
a drugi Azazelu*. Po tom zakla junca za griehe
svoje i jarca (na kojega nije pao ždrieb Azazelu)
za griehe narodne i udje s kadionicom i s kâdom
u svetinju nad svetinjami, ostavivši ondje kadio-
nicu vrati se po krv od zaklanoga junca i jarca,
poškropi prstom jedan put prama zaklopcu od
kovčega zavjetnoga a 7 puta prama podu pred
kovčegom; izišavši iz svetinje nad svetinjami u
svetinju pomaza krvju rogove od oltara kadiono-
ga i 7 puta oltar odozgor poškropi; što učini i
na oltaru mjedenom. Tim obredom očisti se

1) Psalmi halleluja 2.) psalmi graduum 3) spasi (nas) * Ime demona

svetinja od nečistoće i od priestupa sinovâ Isra„
elovih. Vel. svećenik u dvorištu pred oltarom
metnu obje ruke na glavu jarcu za Azazela odredje„
nu, kojim symboličkim polaganjem ruku prenese
na jarca sve grieha i priestupe naroda Israelsko„
ga, i po tom preda jarca čovjeku, koji će ga od„
vesti u pustinju (državu djavolovu) za znak da
su Israelci očišćeni od grieha. Junac i drugi već
zaklani jarac spaljeni bjehu izvan šatora i to cie„
li. Napokon svećenik opravši opet tielo svoje, o„
buče se u svoje svečano odielo, ona dva ovna za se„
be i za narod prinese na žrtve paljenice, i salo od
žrtava zapali na oltaru. Osim svega toga još se
u dan umira ili ti očišćenja prinese (po predaji
židovskoj prije žrtve večernje) žrtva paljenica: 1 te„
le, 1 ovan i 7 jaganjaca s darom, i 1 jarac kao
žrtva za grieh.

III. Kao što se je period 7 dana subotom i period
7 sedmica praznikom sedmicâ dovršavao, tako
i period 7 godina godinom subotnom, godinom za
odmor zemlji; zato se ova godina zove i subota
Gospodnja. Ove se godine nije smjelo sijati u polju
ni rezati u vinogradu, niti žeti niti brati, nego
što zemlja rodi sama od sebe za počivanja svojega,
ono da bude hrana ubogim i zvierim poljskim.
Na praznik sjenica ove godine čitao se je zakon
svemu narodu sakupljenomu pred Gospodinom
Bogom, i dugovi se niesu utjerivali, premda se nie„
su ni odpuštali. -

Poslie 7 subotnih godina, sliedila je godina ju„
bilejska t. j. pedeseta, koja se je na dan očišće -

nja navješčivala trubljenjem u rog, odatle יוֹבֵל, što znači trubljenje rogom. Osim onoga, što je bilo zapovjedjeno za godinu subatnu, još su svi robovi roda hebrejskoga pušťani na slobodu, polja sva i kuće prodane vraćane su vlastnikom, dugovi se odpušťali i dužnikom zbog dugova prodanim davala se sloboda, stoga se zove godina oprostna, godina slobode. –

§. 24. Žrtve.

I. Pojam i tvar. Žrtva je prinos spoljašnji, zakonito odredjen, kojim se stvar (ciela ili čest) mienja ili uništuje po zakonitu službeniku za priznavanje najvišega gospodstva Božjega nad svimi stvarmi. Žrtve su (קָרְבָּן) prinos ili krvne (זֶבַח, θυσία, žrtva u užem smislu) ili nekrvna (מִנְחָה, dar) Po zakonu Mojsijevu mogli su se od životinja žrtvovati samo bikovi, junci, ovnovi, jaganjci, jarci i jarići (samo u nekih žrtvah ženke), golubčeta i grlice. Žrtve nekrvne prinasile su se od žita (zrnja, klasja, snopja i brašna) od vina i ulja, što se je sve takodjer davalo nekim krvnim žrtvam kao i kad i sol. Životinje za žrtve trebalo je da budu bez mane i čiste i ne mladje od 8 dana i starije od 3 godine. Za žrtvu nije se mogao prinesti med – symbol slasti – i kvas – symbol pokvarenosti – izuzevši dva kvasna hljeba na praznik sedmica i žrtve zahvalne, koje se nisu metale na žrtvenik.

II. Obred. Žrtvujući a) dovede životinju u dvori,

1.) [illegible] expiatio

še od sv. šatora (kasnije hrama), okrenuvši joj glavu naprama vratima od svetinje za znak, da se samo od Boga može nadati očišćenju; X) b) položi ruke na glavu žrtvi (ne položi golubovom, jagnjetu vazmenomu, prvorodjenim i desetini), kojim rukopolaganjem dade žrtvu mjesto sebe te grieske i zasluženu kazan na nju prenose; c) zakolje žrtvu, javne pak žrtve klali su leviti; d) prolivenu krv od žrtve uhvati zdjelicom svećenik (namjestnik Gospodnji i posrednik medju Bogom i ljudmi) za znak da žrtvu Bog prihvata, i po različnoj naravi žrtve ili krvlju poškropi napram svetinji nad svetinjami ili njom pomaza rogove oltaru mjedenomu, ili ju k podnožju oltara izli; 1.) e) zatim se žrtva odrie i razsieče na dielove; gdjekoje žrtve (i prinosi hljebova i kolača) prinošahu se osobitim obredom, naime obrtanjem (terumah, tenufah); f) svećenik metnu na oltar one komade od žrtve, koje je valjalo spaliti; napokon g) ostalo meso nespaljeno ugotovi se za gozbu ili se dade svećenikom.

(pencil, between lines: ako je žrtva za grieh javna … ako je bila žrtva za grieh privatna … ako je žrtva bila paljenica, zahvalna itd. 1.))

III. Dioba. Žrtve krvne diele se 1) u žrtve paljenice (עֹלָה, holocausta), koje su se ciele spalile, a očišćavale su od naravnih manâ i pogrešakâ u obće, ove su žrtve najstarije i najobičnije, te su ih i pogani mogli prinositi. Žrtva morala je biti muškoga spola, te se njena krv na podnožje oltaru u naokolo izlievala: 2) Žrtve za grieh (חַטָּאת, sacrificia pro peccato) i žrtve za priestup (אָשָׁם, sacrificia pro delicto) dolaze samo u zakonu Mojsijevu; odredjene su bile za griehe i grieške nehotične, učinjene iz neznanja ili iz slabosti. Razlika je ipak bila medju žr-

X) ako je bila žrtva zahvalnica ili [illegible] ta se životinja na južnu stranu [illegible], a ako je bila paljenica [illegible] na sjevernu.

tvami za griehe i žrtvami za priestup, nu u čem se je ta razlika sastojala, ne zna se pravo. Po svoj prilici žrtve za grieh prinosile bi se za očišćavanje od grieha kao takovih, na koliko bi bili učinjeni nehotice ili u neznani, a kasnije bi ih se čovjek dosjetio, a ne bi se jošte od njih očistio; a žrtvami za priestup očistio bi se čovjek od griehâ, kojimi je povriedio prava Bogu Jehovi ili bližnjemu, dakako nehotice ili u neznani, i kojimi je sâm izgubio prava theokratijska, stoga je bila s timi žrtvami spojena zadovoljština (satisfactio), i to ili realna ili naknadna; ako li priestup nije bio materijalan, nego samo theokratijsko-moralan (n. p. kod gubavca i kod oskvrnjena nazireja) onda se je zadovoljština činila samo Božjoj pravdi. Kod prinošenja jednih i drugih žrtava ima jednakih obredâ, n. p. da se samo propisani dielovi od žrtve na oltaru sažegu, a ostalo meso pripane svećenikom, osim kod javnih žrtavâ, gdje se ostalo meso imalo sažgati izvan tabora; a ima i razlike u obredih, tako kod javnih žrtava za grieh njihovom bi se krvlju 7 puti poškropilo napram svetinji nad svetinjami i namazali rogovi na oltaru kadionom, a ostala krv izlila bi se na podnožje oltaru mjedenomu; kod posebnih pak žrtava za grieh krvlju njihovom (škropilo) bi se namazali rogovi žrtvenika za paljeniče i ostala krv izlila se na podnožje tomu žrtveniku; usuprot kod žrtava za priestup krvlju bi se njihovom škropilo oko žrtvenika u naokolo; još bi se k žrtvi za grieh dodavala מנחה, a žrtva za priestup prinosila bi se bez nje. 3) Žrtve

~~[illegible]~~ bilina koja raste na ruševina

zahvalne (שְׁלָמִים, Vulg. sacrificia eucharistica i pacifica) prinosile su se iz zahvalnosti za dobivenu milost ili da se dobro kakvo istom dobije ili da se zavjet izvrši. Za ove žrtve mogle su se upotriebiti i ženke: junice, koze i ovce. Krv od zahvalnih žrtava izlievala se oko oltara. Salo, bubrezi, mrežica na jetrih sa salom i tusti rep od ovaca, to se palilo na žrtveniku, a desno plećе i grudi Bogu obrtanjem prinesene, dobivali su svećenici; od ostaloga mesa načinio bi žrtvujući gostbu, na koju bi zvao robove, udovice, sirote i uboge.

4). Žrtve posebne; ovamo idu a) žrtve zavjetne ili ti ugovorne, što su prinosili oni, koji bi ugovore činili: kroz žrtve na dvoje razciepane prolazili bi ugovornici, kao da hoće da kažu: tako se onomu dogodilo, koji prekrši ugovor. Ugovarajući bi poslie obično priredili gostbu ili barem uzeli soli (odatle pactum salis, zavjet osoljen (Num. 18,19). ×

b) Kod očišćavanja gubavca prinosile su se dvie ptice (vrabca), od njih se je jedna zaklala nad zemljanom posudom punom vode žive, a druga živa s drvom cedrovim i crvcem i hisopom # zamočila se u krv zaklane ptice pomiešanu s vodom i pustila se na slobodu, a očišćeni se hisopom 7 puta poškropio. Sedmi dan bi očišćeni gubavac sebi obrijao dlake na tielu i okupao se u vodi, a osmi dan prineo bi dva jaganca i jednu ovcu od godine s minhom. [žrtvom] c) Žrtva crvene junice (sacrificium vaccae rufae). Junica bi se zaklala izvan okola i svećenik bi krvlju njenom poškropio sedam puta naprama sv. šatoru, i onda bi se junica s

i svećenik ga poškropi živ hisopom

× kod svečanih ugovora bilo je 7 žrtava [illegible] [illegible] [illegible]

drvom cedrovim, hisopom i crvcem sažegla, a pepeo od spaljene junice s vodom pomiešan upotrebljivao bi se za vodu čišćenja. 5. Žrtve nekrvne prinosile su se od žita, brašna pšeničnoga (samo na drugi dan vazma prinosio se ječmeni snop i žrtva za osumnjičenu ženu bila ječmena) od kada i od vina, što bi se izlilo kraj oltara, kojim bi se dodavala sol i ulje. Ove žrtve nekrvne niesu se samo dodavale k žrtvam krvnim, nego su bile i za sebe prave žrtve, te bi se ili ciele spalile ili samo diel od njih (אַזְכָּרָה azkara = memoriale, spomen) a ostalo dalo bi se svećenikom.

IV. Ideja i moć žrtve. Žrtva ima temelj u tom, što je čovjek sviestan svojega grieha (nasljednoga) i željan očistiti se od njega. Griehom se odvojio od Boga, pa je više od straha nego li iz ljubavi želio, da se oprosti toga nesretnoga stanja i zato nastojao oprostiti se grieha, što se može samo smrću zbiti, jer je, kako kaže sv. Pavao (Rim. 6, 28), plaća za grieh smrt. Ali kad bi čovjek samoga sebe žrtvovao, prestao bi razlog (smrti) žrtvi; osim toga kako po rieči Propovjednikovoj (7. 21.) ne ima čovjeka pravedna na zemlji, koji bi činio dobro a ne bi griešio, žrtvovanje nijednoga čovjeka ne bi moglo očistiti od grieha; zato je bio čovjek prisiljen druge nevine stvorove (naprieď prikazujuće Hrista čista, nevina, Hebr. 7. 26; 9. 14) mjesto sebe žrtvovati, da se tako barem symbolom naznači, što bi bio imao čovjek sâm pretrpljeti. Suproti ljudskim žrtvam u neznabožaca Bog je potvrdio zamjenjivanje ljudi životinjami već onda, kada je

Abraham mu zamienio Isaka ovcom (I. Mojs. 22, 13). Razlog pak, zašto se zakonom Mojsijevim propisuje klanje životinja, navodi se u III. Mojs. 17, 11: „jer je duša tiela u krvi, i ja vam vam ju dao (krv) da na oltaru njom čistite duše svoje, i krv da bude čistilo duše" sa čim je u savezu zabrana jesti krv V. Mojs. 12, 23). Izkako se griek radja iz požude (Jak. 1, 15) a ova kao iz vrela izvire iz duše, koja je u krvi, zato se na krv kao na prvo vrelo i sjedište grieha određuje pedepsa, po svjedočanstvu sv. Pavla: „bez proljeva krvi ne biva oproštenje." (Hebr. 9, 22.).] -

Žrtve starozavjetne niesu po sebi ili ti svojom moću očišćavale od grieha niti su očišćavale u zbilji, realno, nego samo zakonito, legalno, a to su činile, što su bile sredstva, kojimi se budila i održavala želja za budućim očišćenjem, i budile pokajanje za griehe kao symboli i typične žrtve, koju će prinesti utielovljeni Krist, koji je kroz krv ušao jednom u svetinju, našavši vječni odkup" (Hebr. 9, 12), koji je bio izbijen za bezakonja naša i čijom ranom mi smo se izcielili." Is. 55, 5.

15/2 [illegible]

§. 25. Bogoslužje privatno.

Bog je Hebrejim dao za privatni njihov život mnoge uredbe, koje tamo smjeraju, da se oni u svih okolnosti života sveto vladaju i da se odvajaju od drugih naroda. Ovamo spadaju: 1.) razlika čistih i nečistih stvari i dopuštenih i nedopuštenih jela, 2.) čišćenja; 3.) zavjeti; 4.) prisege; 5.) blagoslovi

i prokletstva, 6.) obredi pogrebni.
1. Kao što je sav život Izraelaca bio zakonu podvrgnut, tako i jelo njihovo i pilo. Kao stvari nečiste niesu smjeli jesti: a) neke vrste ptica izbrojene u Lev. 11, 13 ss. i Deut. 14, 12 ss.; b) što živi u vodi a nema pera ni ljuske; c) životinje četveronoge, koje ili ne prežívaju ili koje ne imaju podpuno razdvojenih papaka; d) štogodj gamiže, ako ima krila i ide na 4 noge, ali nema dva duga stegna, kojimi skače, kao što ima n. pr. skakavac; e) svako jelo i pilo u posudi i svako sjemena močeno, na koje bi pao stvor nečiste životinje; f) svako jelo i pilo, koje u sobi umirućega ili umrloga čovjeka ne bi bilo pokriveno privezanim zaklopcem; g) sve što je bilo idolom posvećeno; h) jare u mlieku svoje majke kuhano. — Sveta jela Hebrejem nedopuštena bila su: a) krv, b) životinja od zvjeri raztrgana, jer je krv u njoj ostala, c) salo po crievih, mrežica po jetrih, bubrezi i salo oko njih i ovčiji tuštinac, jer je sve to bilo posvećeno oltaru. Razlog pak razlice medju čistimi i nečistimi, ponješto je u nutarnjih strojstvih životinja (budući nekoje nezdrave ili za jelo nesposobne ili se od naravi gade čovjeku) glavni je razlog odvajanje Izraelaca od drugih naroda, kao što čitamo u Lev. 20, 25. 26: „razlikujte stoku čistu od nečiste . . . i bit ćete mi sveti, jer sam svet ja, Gospodin, i odvojih vas od drugih naroda da budete moji." Ovamo k uredbam o jelu i pilu možemo pribrojiti i post, koji je bio zapoviedan za dan očišćenja.

2. Po zakonu Mojsijevu nečisti su a) gubavci; b) komu teče sjeme; c) tko izpusti sjeme kada spava sa ženom makar i zakonitom; d) rodilja po porodu sina sedam dana, po porodu kćeri 14 dana; e) žena, koja ima vreme ili tečenje krvi; f.) Tko se dotače mrtvaca ili strva, groba ili kosti mrtvačkih, i tko je bio u sobi umirućega ili umrloga. Tko se dotače nečista postao je nečist. Ovakove tjelesne nečistoće izlučivale su nečista od svetinje, pače od družtva ljudskoga dok se nije očistio. A bile su nečistoće jedne veće, koje su se uklanjale pranjem, škropljenjem vodom od junice crvene i prinošenjem žrtve (kao n. pr. u gubavaca); a druge su bile manje, koje su se samim pranjem uklonile.

Pranja ova ili ti čišćenja neimaju toliko zdravstvenu svrhu, koliko religiosnu; neka bi se naime Israelci sjećali da im je život nečist, grešan, ali neka gledaju, da se očiste; zato nečistoća najviše dolazi od obje dvie medje ljudskoga života: rodjenja i smrti.

3.) Zavjeti (vota), kojimi se pobudjuju bogoljubna osjećanja i pospješuje religija, Mojsije je pridržao iz starih običaja, pa naložio, da bude svatko vjeran u izvršivanju učinjena zavjeta; ali nije Israelce nagovarao, da čine zavjete, pače je dozvolio, da se zavjet može odkupiti. Zavjeti su bili ili positivni, kojimi se je Bogu posvetila stvar, životinja ili osoba; i koji su se mogli odkupiti osim životinja za žrtve sposobnih, i osim anatheme (חֵרֶם), kojom su se polja, životinje ili ljudi tvrdokorno opaki pravdi Božjoj neopozivno posvećivali, i zato ih je trebalo zatrti.-

Zavjetom negativnim obvezao se je tko uzdržavati se od stva-
rih dopuštenih; takov zavjet je osobito nazirejstvo, ko-
jim se je tko obvezao, da će za uviek ili za stanovito
vrieme (30 dana) uzdržavati se od vina i svakoga pi-
-ća opojnoga, da se neće skvrniti mrtvacem i kose da
neće sebi strići.

4. Zavjetu je srodna prisega, kojom se ili samo isti-
na posvjedočuje (assertorium) ili obećanje potvrdju-
je (promissorium); prisezi se obično još dodaje zakle-
tva životom Jehovinim ili svojim životom ili olta-
rom i t. d.

5. Vršak molitve za drugoga je blagoslov, koji je otac si-
novom davao kao baštinu; tomu je protivno proklet-
stvo, koje je bilo grozno, kad bi ga Bog nad kim ili o-
tac nad sinom izrekao; ovakovo se prokletstvo u ne-
kih psalmih izazivlje na ljude opake, da ih stigne
pravda i osveta Božja. Po zakonu Mojsijevu osim
blagoslova otčinskoga i kraljevskoga osobitu je moć
imao blagoslov svećenički, jer je Bog obećao, kad
budu svećenici prizivali ime njegovo na sinove
Izraelove, da će ih blagosloviti (Num. 6, 27). -

6. Obredi pogrebni. Umirući naredio bi za ku-
-ću svoju (domui disponere Is. 38, 1) t. j. učinio bi opo-
ruku, umrlomu zatvorili bi sinovi i prijatelji oči.
Mrtvo tielo bi se opralo i umotalo u platno, i tada
bez mrtvačkoga kovčega zakopalo u grob. Žalost za po-
kojnimi bijaše u Hebreja kao i u inih južnih i is-
točnih naroda žestoka i pokazivala se raznimi
vanjskimi znaci. Poslie pogreba priredila bi se

gostba, karmine, što se zvalo: hljeb za utjehu ili ča-
ša za utjehu (panis ad consolandum, calix ad con-
solandum Jer. 16, 7).

§. 26. Zakoni politički. Uredbe političke i gradjanske.

Po smrti Mojsija posrednika medju Bogom i narodom izabranim vlast njegova ne pridje na Josuu, jer je ovomu kao vojskovodji bio samo zadatak predobiti zemlju Kanaansku, nego na velikoga svećenika kao namjestnika Božjega. Za razpravljanje manjih stvari izabra Mojsije iz pojedinih plemena, rodova i porodica poglavare (starješine), koji će ujedno s leviti biti sudci narodu. Ovi poglavari sačinjavali su u pojedinih mjestih mjestno vieće, a sakupljeni iz ciele zemlje narodni sabor, predstavljajući sav narod. Zbog theokratije svjetovni je sud kaznio i krivnju vjersku (grieh) raznimi pedepsami.

Theokratija smjerala je Izraelce što više odvojiti od drugih naroda, da se sačuvaju od poganskih običaja i ostanu narod theokratijski; ali opet im nije branila upravo svaki saobraćaj s narodi. Na ono odvajanje Izraelaca od pogana smjerali su zakoni: a) o čistih i nečistih stvarih i dopuštenih i nedopuštenih jelih; b) kojimi se u Izraelaca uvode običaji posve različni od poganskih n. pr. da ne

oblače haljine tkane od vune i od lana zajedno; da neoru na volu i na magarcu zajedno; da ne siju u vinogradu drugoga sjemena (V. Mojs. 22, 9-11); da ži-vinčeta svojega ne puštaju na živinče druge vrste, da ne zasijavaju njive dvojakim sjemenom; c) drža-va Israelska osnivala se na ratarstvu, koje je trgovi-nu i saobraćaj s inostranci otešćavalo; d) zabrana s drugimi narodi (s Hananeci) saveze činiti i e) zabrana ženiti se kćermi od drugih naroda (na-ročito od Hananeja). Odnošaji gradjana Israel-skih bijahu medju sobom uredjeni a) zakonom, ko-jim se je zemlja od Boga kao vlastnika patrijarhom obećana imala jednako podieliti prema broju ime-na medju Israelce kao našljednike i zakupnike; b) na zaštitu života ljudskoga smjerali su zakon odmazde (jus talionis) i krvna osveta; c) na za-štitu vlastničtva razni su zakoni izdani, kao n. pr. da se od Hebrejina ne traže kamate za uzajmljeni novac, da se dugovi ne utjerivaju godine subotne, da se za zalog ne uzima koja godj stvar po volji, da se najamniku plaća ne uzteže, da nitko ne ima dvojake mjere itd.

Ugarom danim tlu svake sedme godine pre-dusretalo se škrtosti gospodarâ i odviše velikomu izsisavanju i tim kvarenju tla. Ovi zakoni u-jedno su izstavljali ideju theokratijsku, po kojoj je Gospodin Bog vlastnik i gospodar i kralj sve zemlje, a Israelci samo njegovi zakupnici i na-jamnici. Ova ideja oživljavala se je i tim, što

su Jehovi posvećeni bili svi prvenci, sve prvine i de-setine. –

§. 27. Zakoni uredjujući življenje porodičko.

Stare običaje ženitbene zakon je Mojsijev Israel-cem istina pridržao sbog tvrdine srca njihova, kao što kaže Isus (Math. 19, 8), ali ih je ipak nješto steg-nuo, ublažio, kao npr. zakonom, da kralj ne ima mnogo žena (Deut. 17, 17), vel. svećenik da ima sa-mo jednu i to djevojku, zabranom ženitbe medju srodnici do drugoga koljena, zabranom ženit-be s narodi anathematisanimi. – Zaručnicu bi snubio sinovom domaćin s privoljom braće zaručničine. Prije ženitbe ugovorili bi se zaruci, darovi, ciena za zaručnicu ili druge usluge, koje su se imale učiniti roditeljem njezinim. Ženit-ba bi se slavila svečano i javno. Kćeri, koje ne-majuć braće bile su nasljednice, dužne bijahu u-dati se za čovjeka od svojega plemena, da se dje-dovina ne odkine od plemena. Da se ne uma-nji želja za djecom veoma koristna za umnoža-vanje naroda, potvrdi Mojsije običaj (jus levi-ratus) po kojem, kad bi tko umro bez djece, brat njegov bijaše dužan oženiti se udovicom nevje-stom svojom, da podigne sjeme bratu svojemu; jer prvi sin od ove ženitbe bi upisan na ime pokoj-noga brata i naslieđio bi njegovu imovinu. Moj-sije je ujedno propisao, što se ima činiti djeveru,

koji se ne bi hotio oženiti nevjestom udovicom bezdjetnom. – Preljubočinstvo t. j. obležanje tudje žene ili vjerenice ili udove nevjeste bezdjetne kaznilo bi se smrću. Na obranu svetosti ženitbene smjerao je i zakon o ljubavnoj sumnji (lex de zelotypia), po kojem je mogao muž dati sumnjivoj ženi preko svećenika piti gorke vode, da se ogleda njezina nevinost ili krivnja. Vez ženitbeni ukinuo bi se smrću i knjigom raspustnom (libello repudii). – Sinovi prvenci imali su veću vlast od ostalih sinova pače vlast otčinsku nad njimi; dva su diela dobivali od baštine i blagoslov otčev; od svećenstva trebalo je da se otkupe. K obitelji pripadali su robovi i robinje. Robstvo u najstarije već doba uvedeno Mojsije je mudrimi zakoni ublažio, tako da je stanje robovom u Hebreja bilo mnogo bolje nego u drugih naroda.

§. 28. Dogadjaji naroda Israelskoga od odlazka njihova od Sinaja do smrti Mojsijeve.

Israeli otišavši od brda Sinaja, učiniše okol na mjestu, gdje Bog zbog tužbe naroda na težkoću puta sažeže krajne u okolu, pa se ono prozva תַּבְעֵרָה (taberah), ogorjelište, Vulg. incensio. Na istom mjestu, ogadivši im se manna, dobiše na molbu Mojsijevu mnogo prepelica, a Bog pusti pomor na one, koji su se polakomili na meso i od ukopa pomorenih prozva se ono mjesto קִבְרוֹת הַתַּאֲוָה (kibroth hattaavah), Vug.: sepulchra concupiscentiae. Krenuvši Israelci od grobova požude, dodjoše u

Haseroth (חצרות) ograde. Tu stadoše vikati Marija i Aron na Mojsija radi žene Cnke (כשית (kušit) Vulg. Aethiopissa), koju bješe uzeo; ali Marija bude kažnjena gubom, zato ostade narod u Haserothu 7 dana, dok ona ozdravi. Odatle odoše preko pustinje Farana na medju zemlje Hanaanske u Kades (Barnea), odakle Mojsije posla 12 ljudi, da uhode Hanaansku. Kad se uhode poslije 40 dana vratiše, pobuniše narod, dok ga Josua i Haleb uzalud utišavahu. Na mrmljanje naroda razgnjevi se Gospodin; gnjev njegov utiša Mojsije molitvom; sa svim tim reče Gospodin, da će pomrieti u pustinji svi, koji su navršili 20. godinu osim Josue i Haleba, i da će djeca njihova 40 god. lutati po pustinji. Uza sve to kušaše neki prodrieti u zemlju obećanu, ali ih Amalekovci i Hananejci razbiše i baciše tja do Horme. Medjuto Kora levit i Dathan i Abiron (od plemena Rubenova) mučno podnoseći starješinstvo Mojsijevo i Aaranovo, digoše bunu na njih (na theokraziju) pa stoga zemlja buntovnike i sve njihovo prožderie. Zatim bi opet svećenstvo Aaronovo potvrdjeno tim, što je palica njegova na čudesni način procvala, koja se je potom za znak nepokornim čuvala pred svjedočanstvom (u kovčegu zavjetnom) izpor. Hebr. 9, 4. –

Dvie su od prilike godine minule od izlazka Israelaca iz Misira do dolazka njihova u Kades. Potom su još 38 god. boravili u pustinji faranskoj. Iz ovoga doba u sv. se pismu o ničem ne izvješćuje osim o darovih i naljevih uz žrtvu, o prvinah i o resah i plavih vrpcah na skutovih od haljina (IV. Mojs. gl. 15), zatim o dohodcih svećeničkih (IV. Mojs. gl. 18), o

žrtvi crvene junice i o vodi očišćavanja (IV. Mojs. gl. 19). Zavjet theokratyski bio je obustavljen, znak njegov vanjski: obrezavanje propuštalo se (Jos. 5,5) žrtve su prestale (Am. 5,25); ipak je odbačene i razpršene hranio Jehova mannom i pojio vodom. Glavno naime mjesto okolu Izraelskomu ostade Kades (V. Mojs. 1, 46) dok su pojedina plemena hodala po pustinji, a Mojsije ih sa svetinjom polazio. Odatle što su se Izraelci odvojili od svetinje, možemo razumjeti idolopoklonstvo njihovo u pustinji, o kojem govori Ezekiel 20, 24–26. Prvoga mjeseca 40. godine poslije izlazka iz Misira skupiše se opet u Kadesu (Num. 20,1), gdje Marija, sestra Mojsijeva i Aaronova, 125 god. stara umre i bi ukopana. Medjutim bješe malo ne sav odbačeni naraštaj izumro i izrodio se nov naraštaj, kojemu mrmljajućemu Bog čudom dade vode preko Mojsija, pa kako su ovaj i Aaron s nestrpljivosti neko nepouzdanje u svemogućtvo Božje ondje (odatle ime mjestu מֵי מְרִיבָה [mer] ×, Vulg. aqua contradictionis; voda svadje) pokazali, ne bješe ni oni pušteni u zemlju obećanu. Kad su Edomci i Moabci Izraelcem branili prieći preko njihove države, odluče ih obići; zato skrenuše dolinom sada Arabah zvanom i učiniše okol kod brda Hora, gdje Aaron 123 god. star umre, a naslieди ga u vel. svećeničtvu sin Eleazar. Pobiedivši jošte Izraelci ondje ili skoro iza toga Kananejskoga kralja Aradskoga, odoše naprama Crv. moru (zaljevu Aelanskomu), a na tom putu pusti Bog na narod, vičući na njega i Mojsija, vatrene zmije, od kojih mnogi pomrješe, a kad se narod pokaja, načini Mojsije # mjedenu zmiju (typ Kri-

× me meriba

nehuštan

sta stradajućega i na križu podignuta po samih njegovih riečih u Iv. 3, 14) i metnu ju na motku, i koga god ujede zmija, on pogleda (s vjerom) u zmiju mjedenu i ozdravi.

Obilazeć Izraelci istočnu megju Idumeje, dodjoše ka goram Abarimskim i u zemlju Moabsku, koje su imali također poštediti kao Idumejce. Prešavši preko potoka Arnona, stadoše u zemlji Amorejskoj; kad kralj Sehon ne pusti mirno Izraelce preko zemlje, koju bjehu Amoreji oteli Moabcem, u nastalom ratu pobediše Izraelci Sehona i državu njegovu sebi pokoriše. Tako uradiše i s Ogom, kraljem Basanskim u Edraiu. Napokon stadoše Izraelci u zadnji, u 42. okol u polju Moabskom s onu stranu Jordana napram Jerihonu. Balak, Moabski kralj, uhvativši vjeru s Madijanci proti Izraelcem, ali ne uzdajući se u bojnu silu, dozvabi Balaama, vrača iz Mesopotamije, da Izraelce prokune. Balaamu put zastupi angjeo, kojega vidje magarica njegova, ali on sam ne; magarica pala na tle i bijena Božjom moću progovori glasom čovječjim i ukori Balaama. Tada otvori Bog oči Balaamu i on vidje angjela, koji kaza vraču, da ide svojim putem, ali da govori samo ono, što mu on kaže. Balaam uzveden na visinu Baalovu, zatim na vrh Fasge, napokon na vrh Fogora, svaki put mjesto da proklinje, blagosivljaše narod Izraelski i pače po nadahu Božjem proreče proročanstvo o Mesiji (IV Mojs. 24, 17 ss). Zatim po rieči Balaamovoj Moabke i Madijanke zavedoše Izraelce na preljube i na štovanje boga Baalfegora. Fineas pak sin Eleazarov—

revnujuć za Boga ubi kurvare, Moabce savlada, ter ih sa 5 njihovih (Madianova) knezova i s Balaamom pobi, zato dobi on i seme njegovo zavjet svećenstva vječnoga.

Nakon toga učini Mojsije po zapoviedi Božjoj nov popis naroda, zakone dane opetova i šire protumači, obećanja i groznje doda, u brizi za narod postavi mu za vodja Josuu, i zemlju prekojordansku razdieli medju plemena: Rubenovo (južni diel) pol plemena Manassijeva (sjeverni diel) i Gadovo (srednji diel). Prije smrti jošte ponovi zavjet s narodom, opomenu ga očinski, da sjećajući se dobara od Boga dobivenih zapoviedi njegove sveto drži, proreče uznosito proročanstvo o proročkom dostojanstvu Messijevu (Mojs. V. 18, 15. 18. 19) izgovori posljednju pjesmu (V. Mojs. gl. 32), u kojoj napried kaza zgode naroda svojega, i davši blagoslov pojedinim plemenima (osim Simeonova, koje se je valjda s Levijevim i Judinim razumievalo) pope se na brdo Nebo, i vidje odanle zemlju obećanu, i preminu u 120. god. vieka svojega, a mrtvo mu tielo ukopa sam Bog (po angjelih) u dolini, u mjestu nikomu nepoznatu.

§. 29. Petoknjižje.

1. Ime i razdioba.

Pet knjiga Mojsijevih zovu Židovi: תּוֹרָה = zakon (Neh. 8, 2. 7. 13) ili סֵפֶר הַתּוֹרָה = knjiga zakona (V. Mojs. 31, 26); sv. pismo novozavjetno: ὁ νόμος (Luk. 24, 44); Grci: ἡ πεντάτευχος (naime βίβλος); Latini: Pentateuchus (liber); a mi: petoknjižje. Već

Hamiša humša Tora Kod rabina

od najstarijih vremena dielili su (da li već sâm pisac?) cieli spis na pet knjiga (odatle: petoknjižje), kojim su Hebreji po svojem običaju nadjeli imena po prvoj rieči u svakoj, a Grci su ih i Latini prozvali po sadržini (početka) u svakoj knjizi: Genesis, Exodus, Leviticus (liber), Numeri (ἀριθμοί), i Deuteronomium.

2. Sadržina petoknjižja.

a) Genesis = postanak (בְּרֵאשִׁית = u početku) pripovieda stvaranje svieta, grieh prvih ljudi, obći potop i razsulo ljudskoga roda po svietu (gl. 1–11), izbor Abrahamov i povjest njegovu (gl. 12–25), dogodjaje Isaka, Jakoba i sinova njegovih do smrti Josipove (gl. 26–50).

b) Exodus = izlazak (וְאֵלֶּה שְׁמוֹת = i ovo su imena sinova Israelovih, koji dodjoše u Misir itd.) počinje kazivati robstvo Israelaca u Misiru, povjest Mojsijevu i izlazak iz Misira (gl. 1–15), zatim opisuje put Israelaca po pustinji do Sinaja (16–18), dekalog, poglavite zakone, sv. šator i sv. odjeće (19–40).

c) U Levitiku (וַיִּקְרָא = i dozva (: Gospodin Mojsija :)) tumači se zakon obredni naime žrtve (gl. 1–7) osveštavanje Aarona i svećenika (8–10), zakoni o stvarih čistih i nečistih (11–15) o žrtvi očišćenja ili ti umira (16), i o drugih stvarih i o svetkovinah (17–27).

d) Numeri ἀριθμοί = brojevi (בְּמִדְבַּר (: u pustinji :) ili וַיְדַבֵּר (: i reče :) naime: I reči Gospodin Mojsiju u pustinji) popunja ono, što se nalazi u Izlasku i u Levitiku, počinje knjiga izbrajanjem i popisivanjem Israelaca imenito Levitā (gl. 1–4), opisuje razne zakone o ljubavnoj sumnji (zelotypia), o nazirejstvu i osveštavanju Levitā (5–8), svetkovanje pashe druge godine poslie izlazka iz Misira i dogodjaje na

o darovih i zavjetih, o prvinah, o resah (modrih), o dohodcih sveć., o žrtvi junice.

putovanju po pustinji poslie odlaska od brda Sinaj-skoga (9–14), zatim se davaju razne naredbe i obredi (15–19) nastavlja se historija putovanja u pustinji, pri-povieda se smrt Aronova, podizanje zmije mjedene, zgode Balaamove (20–26), napokon historija 40. go-dine t. j. uzeće zemlje prekojordanske i razni zako-ni o posjedovanju zemlje obećane (27–36).

e) Deuteronomium (tako prevedoše LXX u V. Mojs. 17, 18: מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה = opetovanje t. j. prepis zakona), Ponov-ljeni zakon (אֵלֶּה הַדְּבָרִים, ovo su rieči, koje govori Mojsije itd). U toj knjizi Mojsije preporučuje naro-du Izraelskomu date zakone i opetuje različne sud-ske i kaznene zakone (gl. 1–30), Josuu postavi vo-djem narodu i preda Levitam knjigu zakona (31). Na posljedku imade u petoknjižju Mojsijeva po-sljednja pjesma, blagoslov i smrt (32–34).

3. Svrha petoknjižju. Mojsije nije kanio pisa-ti obćenitu svjetsku historiju a niti posebnu potan-ku svojega naroda, nego je hotio pokazati, kako je Bog hoteć sačuvati pravu vjeru i rod ljudski pri-praviti na spasenje, izabrao osobiti narod theokratij-ski i dao mu zakone; dakle je hotio opisati povjest spasavajućega djela Božjega i to historijski poče-tak i zakonito osnovanje theokratije. S toga je pre-ćutio mnoge dogadjaje u historiji, kao n. p. što se je dogadjalo za 450 godišnjega boravljenja Izraela-ca u Misiru, što se je sbivalo od 2.–40. god. pu-tovanja njihova po pustinji itd., nasuprot široko pripovieda grieh prvih ljudi, potop, historiju A-brahamovu, izlazak iz Misira i zakonodavstvo Sinajsko. U Deuteronomiju hoće Mojsije da ope-

tuje zakone i da tako nagovori narod na držanje njihovo, zato o zakonih govori ne redom kronologij=skim, onim redom naime kako su bili izdani, nego prama svoji paraenese i u pogledu zemlje Kanaan„ske nešto iz mienja i popunja.

4. Pisac petoknjižja. Svi katolici i premnogi ne„katolici drže jednoglasno, da je petoknjižje napisa„o Mojsije; pa za ovu vjeru i tvrdnju svoju imadu dokaza A) spoljašnjih i B) nutarnjih.

A) Dokazi spoljašnji. a) Po pradavnom i ne„prestanom predavanju u Židova i u kršćana pisac je knjizi Mojsije; (pa za ovu) jer Hrist Gospodin i Apostoli više puti se pozivaju na zakon Mojsi=jev, tako Hrist u Mark. 12, 26: [illegible] nijeste li čitali „Čitaste u knjizi Mojsijevoj"; u Luk. 24, 44: „Treba da se svrši sve, što je pisano u zakonu Mojsijevu i u prorocih i u psalmih o meni;" u Iv. 5, 46: „Kad biste vjerovali Mojsiju i meni biste morda vjerovali; jer je on o meni pisao." Jakov kaže u Djel. Apost. 15, 21, da se Mojsije od starih vremena po zbornicah čita svaki subote, i Pavao u Rim. 10, 5 veli, da je Moj„sije pisao, da čovjek, koji čini pravdu koja je od zakona, živjet će u njoj. Osim toga više se mjesta iz petoknjižja u nov. zavjetu navodi pod imenom Mojsijevim, tako Mat. 8, 4: „Idi i pokaži se sve„ćenikom i prinesi dar, koji je zapovjedio Mojsije radi svjedočanstva njima" – izp. III. Mojs. 14, 2 ss. To isto čita se u Mark. 1, 44. Svi Židovi pripisiva„li su zakon ili ti petoknjižje Mojsiju kao piscu, tako u Mat. 22, 24 saduceji vele: „Učitelju! Moj„sije reče: Ako tko umre bez djece" itd. To isto se

U XVI. vieku sumnjao je o autentiji petoknjižja (pr. Bodenstein (Carolostadius) i katolik Masius [illegible])

Mark. 12, 19 i u Luke 20, 28. Za pisca petoknjižja drže Mojsija Josip Flavije (u Ant. XVIII. 6, 3) Filon i Talmud (Tract. Bab. bath f. 14, 2). Zato nije gotovo nitko do 17 vieka petoknjižja odricao Mojsiju.

b) Authenciju petoknjižja t. j. da mu je Mojsije, kojemu se ono pripisuje kao piscu, zbilja pisac, dokazuju i ostale kanonske knjige st. zavjeta a) historijske: knjiga Josuina izrikom pripisuje petoknjižje Mojsiju kao piscu: 1, 7, 8: „Budi slobodan i hrabar, da držiš i tvoriš sve po zakonu, koji ti je zapovjedio Mojsije sluga moj ... Neka se ne rastavlja od usta tvojih knjiga ovoga zakona, nego razmišljaj o njemu dan i noć, da držiš i tvoriš sve, kako je u njemu napisano." U 8, 30-35: „Tada Josua načini oltar Gospodinu Bogu Israelovu na gori Hebalu, kao što bješe zapovjedio Mojsije, sluga Gospodnji sinovom Israelovim, kao što piše u knjizi zakona Mojsijeva, oltar od cieloga kamenja ... I prepisa ondje na kamenju zakon Mojsijev, koji je napisao sinovom Israelovim." U 23, 6: ... tvorite sve, što je napisano u knjizi zakona Mojsijeva, da ne odstupate od njega ni na desno ni na lievo." U 24, 26: „I napisa Josua ove rieči u knjigu zakona Božjega." U nemirna ona vremena, kad su Judci vladali narodom Israelskim, temelj životu političnomu, gradjanskomu i vjerskomu bijaše zakon Mojsijev (Isp. krivnja i kazan, pokora i izbava; Gedeon Jerobaal, Jeftin zavjet; Samson nazirej). Iz knjiga Samuelovih razabiramo, da je petoknjižje, akoprem se izrično ne spominje, bilo pravilo za ži-

Fol. 29

vot theokratijski: zakoni Mojsijevi niesu izdani biti samo poznati nego i držani, tako n. pr. zakoni o svećenstvu i službi levitskoj (I. Sam. 6,15: A leviti snimiše kovčeg Gospodnji), o svetkovinah i žrtvah (I. Sam. 13.21; 2.15), o utočištih (I. Sam. 22,18), nadalje naredbe o nazirejih (Sud. 13,5; Am. 2,11), o izloženih hljebovih (I. Sam. 21,5-7), a ima u knjigah Samuelovih i mjesta, koja nas upravice napućuju na petoknjižje, tako u I. Sam. 2,13 s. čitamo, kad je tko prinosio žrtvu, kako je momak sinova Elijevih dolazio s viljuškami trokrakimi u ruci, i zabadao u sud, i što se je nabolo na viljuške, uzimao je svećenik, izp. s tim V. Mojs. 18,3, gdje se zapovieda, da se svećeniku od onih, koji prinesu žrtvu, bilo vola ili janje, dade pleće i obje vilice i želudac. U I. Sam. gl. 15. zapovieda Samuel u ime Božje kralju Saulu, neka zavojšti na Amalečane za ono, što su učinili Izraelcem, kako su im se oprli na putu, kad su išli iz Misira, a to se čita u II. Mojs. 17,8 s. Sličnih dokaza ima, dernos i u knjigah Kraljevskih, i u Dnevnicih, tako n. p. molitva Salomonova kod posvećivanja hrama (III. Kr. 8. i II. Dn. 5,2-7,10) jest kao tumač zakona Mojsijeva, osobito Lev. 26 i Deut. 28. Joasu kralju sa priestolom daje se i zakon (IV. Kr. 11,12) i za kralja Josije nadjen u hramu svećenik Helcija knjigu rukom Mojsijevom pisanu (IV. Kr. 22,8 ss.) U knjigah Kraljevskih navodi se na knjigu zakona Mojsijeva n. p. u IV. Kr. 14,6: „Amasija [sin Joasov] kralj ne ubi sinove onih, koji ubiše sinove njegova otca, po onom što je napisano u knjizi zakona Mojsijeva." Ezdra

Proroke ne možemo razumjeti bez pentateuha, jer kako bi mogli nagovarati narod na obdržavanje nečega, čega nije bilo. –

pak (3,2; 6,18; 7,6.12) i Nehemija (1,7. 8 s.) izrično imenuju Mojsija auktorom pisana zakona. β) Proroci često se pozivaju na petoknjižje i zakon, crpaju iz njega gradivo za svoje paraenesi i proročanstva, i Toru ciene nada sve, a da im stoga suvremenici ne prigovaraju; pa to čine ne samo proroci iz kraljevstva Judejskoga nego i iz Izraelskoga. Prorok Hoseja poziva se na historiju Jakova patrijarha, kao što se pripovieda u Gen., i na oslobodjenje Izraelaca iz Misira, izp. gl. 12. i 13.; Amos, Hosejin malo ne suvremenik, spominje boravljenje Izraelaca u pustinji, zator Amorejaca i drugo koješta u petoknjižju zabilježeno, izp. 2,9.10; 4,11. Joel spominje službu Božju po zakonu Mojsijevu i često navodi iz petoknjižja, kao 2,2; 2,13.23. Miheja predmnieva, da su historija Balaamova i obećanje dano Abrahamu i Jakovu posve poznata, izp. 6,5; 7,20. Osobito puno se bave zakonom veći proroci: Isaija, Jeremija i Ezekiel, naročito valja to o Jeremiji, komu pače nekoji rationalisti pripisuju sastavak petoknjižja, ili barem Deuteronomija. γ) Napokon sve koliko sv. pjesničtvo hebrejsko osniva se na petoknjižju*), u psalmih n. p. (88. i 102–105) slave se dogodjaji, dobročinstva i obećanja, što se nalaze u petoknjižju. Priče Salomonove niesu drugo do plod razmišljanja o objavi Božjoj u zakonu Mojsijevu danoj (izp. n. p. 8,22.23: „Gospodin me je imao u početku putova svojih, prije nego išto učinio. Prije viekova postavljena sam, prije početka, prije postanka zemlje," sa I. Mojs. 1,1:

*) Psalter se dieli na 5 knjiga kao pentateuh. Te nije ništa drugo nego jeka pent.

„U početku stvori Bog nebo i zemlju"; u 31, 3.: „Ne dederis mulieribus substantiam tuam et divitias tuas ad delendos reges"; isp. s tim V. Mojs. 17, 17 (gdje se kralju hebrejskomu brani imati mnogo žena i mnogo zlata i mnogo srebra). Tače knjiga Tobova pisana je povodom petoknjižja Mojsijeva.

Iz dosele rečenoga sliedi a) da su historija i zakoni, što se nalaze u petoknjižju bili Hebrejem vazda poznati. β) da je obstojala knjiga, u kojoj je bilo sve to napisano, γ) da se ta knjiga slaže sa sadašnjim petoknjižjem i da dopire do vremena Mojsijevih, i δ) da se je ta knjiga pripisivala Mojsiju kao piscu.

c) Zako većina učenjeka drži, da valja postanak petoknjižja Samaritanskoga tražiti u doba prije odmetničtva 10 plemena od kuće Davidove (Vidi gore dodatak k s. 6), to je petoknjižje mnogo drevnije nego dopuštaju rationalisti, te idući tragovi njegovimi od vremena Salomonova natrag u prošlost, dolazimo do doba Mojsijeva.

d) Vodjem narodnim i zakonodavcem naziva Mojsija i Manethon, Chaeremon, Apion, pisci, kisirski, koje Jos. Flavije navodi (Cr. Ap. I.), tako i Diodor Siculus i sv. oci.

B). <u>Dokazi nutarnji</u>. Pisac posljednih četirih knjiga u petoknjižju pripovieda dogodjaje i navodi govore i zakone kao živ svjedok svemu tomu, mnoge stvari kazuje, koje je vidio samo Mojsije, mnoge stvari opisuje tako potanko i sa neznatnimi okolnostmi osobâ, mjesta i vremena, da je sve to mogao opi-

sati samo suvremenik; n. p. kako se pripovieda u Ex. 3. i 4. gl. poziv Mojsijev, u Ex. 15, 22: „Tri dana išavši po pustinji (Suru) ne nadjoše vode,“ Ex. 15, 27: „I dodjoše u Elim, gdje bijaše 12 izvora i 70 palama“; Ex. 16, 1: „I dodjoše u pustinju Sin . . . 15a dana drugoga mjeseca, pošto izidjoše iz zemlje Misirske; Lev. 10, 4 5: „A Mojsije dozva Misaela i Elisafana, sinove Oziela, strica Aronova i reče im: hodite i iznesite braću svoju (Nadaba i Abiuja sinove Aronove) . . . i pristupiše i iznesoše ih, kako su ležali obučeni u platnene haljince“; u Num. gl. 7 izbrajaju se potanko prilozi knezova plemenskih; Deut. 1, 1-3: „(Ovo su rieči koje govori Mojsije svemu Izraelu s onu stranu Jordana u pustinji, u polju (Moabskom) prema Crvenomu moru, izmedju Farana i Tofela i Labana i Haserotha, gdje ima vrlo mnogo zlata (u hebr. דִּי זָהָב = i (izmedju) Di-Zahaba), jedanaest dana hoda od Horeba preko gore Seira do Kadesbarnea. Četrdesete godine prvi dan jedanaestoga mjeseca govori Mojsije sinovom Izraelovim sve, što mu bješe zapovjedio Gospodin, da im kaže.)

b) Mnogi zakoni u petoknjižju supponiju, da Izraelci još borave u okolu i u pustinji, drugi supponiju, da nisu još uljezli u Hanaansku; n. p. Lev. 4, 12: „(tele kod žrtve za grieh) neka iznese iz okola na mjesto čisto; Lev. 13, 46: „Dokle je god gubav i nečist, neka bude sâm izvan okola“; Deut. 23, 10 ss.: „Ako se medju vami tko oskvrni za noćnoga sna, neka izadje iz okola . . . i poslie sunčanoga zapada neka se vra-

ti uokol ... Imaj mjesto izvan okola, kamo ćeš izlaziti za naravnu potrebu." Lev. 25, 2. i Num. 15, 2: „Kad dodjete u zemlju, koju ću Vam ja dati"; Deut. 6, 1: „Ovo su zapoviedi, koje Gdn. Bog vaš zapovjedi, da Vas učim, da ih tvorite u zemlji, u koju idete, da ju naslieditе"; Deut. 7, 1: „Kad te Gdn. Bog tvoj uvede u zemlju, u koju ideš, da ju naslieдиš (zabrana ženitbe i prijateljstva s Hananejci).

c) Pisac petoknjižja navodi zakone bez sustava, bez reda i saveza nutarnjega, onako kako su bili izdani s opisom dogadjaja, koji su bili povod zakonom; a to je znak, da su zakoni bili umah popisani, čim su bili izdani; tako n. pr. u Num. gl. 9. čitamo, kako su neki oskvrnjeni od mrtvaca povod bili zakonu, tko ne može zbog nečistoće prvog mjeseca svetkovati pashe, da ju svetkuje drugoga mjeseca 14a dana; u Num. 15, 32-36 čitamo, kako je skvrnilac subote dao povod zakonu, da se svaki skvrnilac subote kamenjem zaspe. Tako je i zakon, da se hulitelj na Boga zaspe kamenjem, izdan prigodno Lev. 24, 10-16; kad je Salfaad umro bez sinova pa su njegovih 5 kćerih iskale baštinu medju rodjaci svojimi, izdan je zakon, ako Izraelac umre bez sina, da baština priedje na kćer njegovu, Num. 27, 1-11; opet iz ovoga zakona drugom prigodom izadje zakon, da se kćeri nasljednice imadu udavati samo za suplemenike svoje, Num. 36.)

d.) Podpuno poznavanje stvari Misirskih, koje pokazuje pisac petoknjižja osobito u povjesti Josipovoj, dokazuje, da se je pisac dugo bavio u Misiru. Izp.

Reinke, Beiträge sv. 5. str. 207 s. Hengstenberg, Bücher Moses u. Aegypten. Heibert, Vom Paradies bis zum Schilfmeer. Parallelen zwischen bibl. u. ausserbibl. Berichten.

e) Ovo što dosele rekosmo, sili nas, da pisanje 4 posljednjih knjiga metnemo u doba Mojs., a ove 4 knjige supponuju Genes kao nuždni uvod u ostale knjige, s kojimi je u uzkom savezu; jer početak Exoda nastavak je na neki način zadnje glave u Genesi, pa će se u 4 posljednje knjige češće obzire na dogodjaje pripoviedane u Genesi; tako n. p. u Ex. 15, 19 čitamo, da je Mojsije ponio sa sobom kosti Josipove, jer Josip bješe sinove Izraelove k tomu zakleo, a to se čita u Gen. 50, 24; gdje se u Ex. 31, 16, 17 zapovieda praznovanje u subotu, razlog tomu kaže se, da je Gdn. u šest dana stvorio nebo i zemlju, a u 7-i dan da je počinuo od svih djela svojih, kao što čitamo u Gen. 1, 31; 2, 2; Num. 26, 19: „Sinovi Judini Her i Onan, koji su obojica umrli u zemlji Hanaanskoj", kako se pripovieda u Gen. 38, 1-10. U Deut. 29, 23 spominje se propast Sodome, Gomorrhe, Adame i Seboima, kao što čitamo u Gen. 19, 24. 25.

f) Iz svega do sele rečenoga sliedi, da je petoknjižje napisao u vrieme Mojsijevo čovjek, koji je dobro znao za sve rieči i za sva djela Mojsijeva, a taj ima že biti najprije dakako sam Mojsije, o kojem zbilja više mjesta u samom petoknjižju svjedoči, da je u knjigu zapisivao dogadjaje i naredbe Božje n. p. u Ex. 17, 14: „zapiši ovo u knjigu (ספר)"; Ex. 24, 4:

„i napisa Mojsije sve rieči Gdnje"; Ex. 34, 27: „i reče Gdn. Mojsiju: napiši sebi te rieči, kojimi sam i s tobom i Izraelom učinio zavjet"; Num. 33, 12: „Ovo su šatori sinova Izraelovih, kad izidoše iz zemlje Misirske . . i Mojsije popisa, kako izidoše i gdje stajaše po zapoviedi Gospodnjoj"; Deut. 31. 9: „I Mojsije napisa ovaj zakon i dade ga svećenikom sinovom Levijevim . . . i svim starješinam Izraelskim"; Deut. 31, 22: „I napisa Mojsije tu pjesmu (koja se nalazi u gl. 32) onaj dan i nauči ji sinove Izraelove". [Izp. takodjer Deut. 17, 18: „A kad sjede (kralj) na priestol kraljevstva svojega, neka prepiše sebi u knjigu ovaj zakon od svećenika levita; Deut. 28. 58. 59. 61: „Ako ne uzdržiš i ne uztvoriš sve rieči ovoga zakona, koje su napisane u ovoj knjizi . . pustit će Gospodin na tebe i na sjeme tvoje zla . . i sve bolesti i sva zla, koja nisu zapisana u knjizi ovoga zakona, pustit će Gospodin na tebe"; Deut. 29. 20. 21: „I past će na nj (na čovjeka, koj bi služio tudjim bogovom) sva kletva, koja je napisana u ovoj knjizi . . . i odlučit će ga Gospodin na zlo . . po svih kletvah zavjeta pisanoga u knjizi ovoga zakona"; u istoj glavi v. 27: „Zato se Gospodin razgnjevi na tu zemlju i pusti na nju sva prokletstva zapisana u ovoj knjizi." Deut. 30, 9. 10: „Dat će ti Gospodin Bog tvoj sreću u svakom djelu ruku tvojih . . ako uzaslušaš glas Gospodina Boga svojega držeći zapoviesti njegove i uredbe njegove napisane u knjizi ovoga zakona."]

U Deut. u 3 glavi 28, 29, 30. spominje se [illegible] knjiga zavjeta

Njekoji su vršali, da je Mojsija napisao Genezu u Madijanskoj, na to ne stoji, jer nije M. mogao napisati Genezu u Madijancu 2,33 — jer nije znao, da bude vodj naroda.

Nu akoprem nam je moralno izvjestno, da je petoknjižju pisac Mojsije, sa svim tim ne znamo za cielo, koje godine i na kojem ga je mjestu pisao. Bonfrerij (Praeloquia in S. Scripturam c. III. sect. 5) mnije, da je Mojsije Genezu, Exod, Levitik i Numere do 10. glave napisao prve godine poslije izlazka iz Misira ili barem prije odlazka od Sinaja; od 10–20. glave iste knjige napisao je od 2.–40. godine, a od 20^{e} glave do kraja knjige Brojeva posljednje godine putovanja u pustinji; i Deuteronomium – misli – nije bio napisan prije zadnje godine.

Što se tiče prigovora proti authentiji petoknjižja, za rješavanje njihovo upućujemo na dobre tumače sastavljene od katolika i vjerujućih protestanata. Samo opažamo: kao što je izvještaj o smrti Mojsijevoj dodao u zadnjoj 34. glavi Deuteronomija nekoji drugi bogoduhi pisac (Josua? Eleazar?), tako neki misle, da su opazke archeologijske obajšnjujuće stari novac (Ex. 30, 13 da sveti sikal ima 20 obola), mjeru (Ex. 17, 36 da je gomor 10. diel efe) i zemljopis (Gen. 17, 18 Arbe da je Hebron) i ovakve primjetbe: Hananejin bijaše tada u zemlji (Gen. 12, 6 itd.) – da su, velju, glosse s kraja umešle u tekst ili dodatki od kasnijih svetih pisaca, n. p. Ezdre, primetnuti; a drugi to drugčije tumače.

5. Istinitost ili vjere dostojnost petoknjižja.

O istinitosti historijskoj petoknjižja možemo se osvjedočiti, ako promotrimo život i karakter pisca i narav onih stvari, koje kazuje.

a) Mojsije odgojen u dvoru Misirskoga kralja i podučen u znanostih misirskih mogao je da–

Fol. 30.

bio znati ono, što na početku knjige Izlazka pri-
povieda o robiji Izraelaca, a što dalje kazuje u 4
posljednje knjige, to je ili sam on uradio ili se je
dogodilo u njegovoj nazočnosti i za njega živa. Što
se tiče knjige Postanka, ono što se je zbilo prije stvo-
stvorenja čovjeka, Mojsije je mogao doznati samo
iz objave Božje Adamu učinjene[x] i predavanjem
sačuvane do njegovih vremena, ili je to njemu samo-
mu neposredno bilo Bogom objavljeno (tako sv. Ba-
silije u Hexaemeronu), a ono drugo mogao je Mojsi-
je crpsti takodjer iz stare i u obitelji patrijarških
sačuvane tradicije, koja se je tim čišća mogla saču-
vati, što sve ono vrieme od Adama do Mojsija ma-
lo koljena (b) izpunja radi dugovječnosti tadanjih
ljudi. U ostalom imao je Mojsije i drugih vrela za
stariju historiju: razvaline kule babilonske, žrtve-
nike od patrijarha sagradjene i napisima možda na-
kićene, rodoslovja, pjesme narodne itd.

b) Da je Mojsije hotio istinu govoriti i nije hotio
varati, vidi se α) iz njegova značaja: pripovieda
do duše čudesa, koja je počinio i kojimi je mogao
slavu steći, ali zajedno priznaje, da je on samo o-
rudje u rukama Božjima, i kazuje takodjer svoje
vlastite mane i pogreške. Svigdje se on u životu
pokazuje čovjekom skroz poštenim i iskrenim, čo-
vjekom čestita ponašanja, srdačne bogoljubnosti,
neumorna nastojanja oko kreposti, prevelike strp-
ljivosti i čovjekoljubja; vidi se to β) iz prosta, od-
prta i čedna stila, kojim je pisao knjige. O prvom[1]
dobu svieta pripovieda vrlo malo, po čem se Gene-
sis skroz razlikuje od mythologijskih knjiga, u

[1] i da se istom u svetu [?] znade orientirati

x) vjerovatnije je da je to govor B. Adamu objavio, jer su Izraeli prije dekaloga svetkovali subotu, dakle su znali, da je B. u 6 dana stvorio sviet a 7. počinuo

drugih naroda, koje su tim većma natrpane baj-
kami, čim o starijih vremenih govore; g) iz svjedo-
čanstva suvremenih Israelaca, koji su bili svjedo-
ci onim dogadjajem, koje Mojsije pripovieda u 4
posljednje knjige, a historiju postanka svieta i pr-
vih ljudi, te i njihovih potomaka znali su od svo-
jih predaka, jer su to bili sve javni dogadjaji.
Kako je Mojsije Israelcem naložio zakone težke i
kršitelje kaznio smrću, tko može i pomisliti, da bi
bili oni strpljivo podnosili takov jaram varalice i
lažca?

6. Znamenitost petoknjižja. Petoknjižje je
za razvitak spasavajućega djela Božjega u starom
zavjetu neizmjerno koristno pače nužno; jer a) ne
samo da je vrelo za najstariju svetu historiju, nego
takodjer pripovieda dogadjaje koji su u historiji
svetoj preznamenite, kao grieh prvih ljudi, obeća-
nje spasenja, izbor naroda Israelskoga, zakono-
davstvo Sinajsko itd. U petoknjižju popisan je
zakon Bogom dane, na kojem se temelje theokrati-
ja, život javni i sukromni, služba Božja, vjera,
običaji, svećenstvo, žrtve. I napokon petoknjižje
je korien i majka sve kolike iduće posvećene knji-
ževnosti, historije, proročtva i pjesničtva. b) U pe-
toknjižju već se nalazi klica idućega spasenja, ko-
ja se je imala pomalo razvijati i svjetlati, dok
nikne od nje rod spasavajući sve ljudsko pokolje-
nje; ovamo spadaju mnogi tipi, što se nalaze u
službi božjoj starozavjetnoj i u historiji naroda
Israelskoga, i proročanstva messijska: Gen. 3, 15
(protoevangelium); 9, 26. 27 (proročtvo Noino o sudbi,

ni 3 sina); 12, 3; 18, 18; 22, 18 (obećanje Abrahamu 3 puta Bogom dano, da će se u njemu i u sjemenu njegovu blagosloviti svi narodi); 26, 4 (ono obećanje Izaku ponovljeno); 49, 8–12 (proročtvo Jakovljevo o messiji od plemena Judina) Num. 24, 15–19 (proročtvo Balaamovo o zviezdi iz Jakova i o šibiki iz Israela); Deut. 18, 15. 18. 19 (proročtvo Mojsijevo o proroku). –

[illegible]

7. Hypothese o postanku petoknjižja.

Prvi su u 17. vieku stali ozbiljno sumnjati o authentičnosti petoknjižja, pače podkapati ju Hobbes, Peyrere, i Spinoza, dokazujući da je pisac njegov mnogo pozniji od Mojsija. Za njimi povedoše se rationalisti prošloga i sadašnjega vieka, koji zabacujući nadah Božji i proročtva sv. pisma i pribrajajući čudesa bajkam, moraju dakako dosljedno pobijati i authentičnost petoknjižja. Hypothese njihove o postanku petoknjižja mogu se porediati u tri hrpe:

a) Jedni od njih vele, da petoknjižje nije pisano ni Mojsijem, ni u doba Mojsijevo, nego da se sastoji od raznih odlomaka, koji su bili tečajem vremena u jedan svez sabirani, pa ih je nepoznati auktor napokon od prilike u vrieme sužanjstva babilonskoga uredio ovako kakovo je sada petoknjižje. Ovu hypothesu Niemci zovu: Fragmenten-hypothese; u naše doba već su ju svi napustili.

b) Drugi dokazuju, da se petoknjižje sastoji od 2 ili 3 izprave (odatle: Urkunden-Hypothese), po imenih Božjih Elohim i Jehova, elohistične i jehovistične prozvane, koje da je nekoji noviji re-

auktor, dodavši im još sâm nešto, uredio u sadašnje petoknjižje. —

Prvi je od svih Astruc, parižki liečnik (1752) zapazio onu razliku imena Božjih u Genesi, ter izprva dokazivao, da je Mojsije, pišuć Genesu, upotriebio dvojako historijsko vrelo, jedno Elohistično a drugo Jehovistično; napokon je pak tvrdio, da je Mojsiju rabilo za Genesu 12 raznih izprava, koje da je on, ne promienivši gotovo ništa, sabrao u jedno. Ovo mnenje Astrucovo prihvatiše rationalisti, ali petoknjižje u obće Mojsiju odrekoše.

c) Treća hypothesa tvrdi, da je od sadašnjega petoknjižja izprva u staro doba obstojala samo jedna izprava i to elohistična, koja da je u novije doba popunjavana (odatle Ergänzungs-Hypothese) dodatci jehovističnimi, iz drugih starih vela crpanimi, a treći neki auktor, i taj jehovista ali od prijašnjega popunjača različit, da je još u poznije doba prijašnjim knjigam dodao Deuteronomium.

Proti svim hypothesam osim onih dokaza, koje smo gore navali za authentičnost petoknjižja, možemo još kazati: a) Već iz same razlicnosti mnenja o broju i davnosti izprava i pisaca i o vremenu pisanja vidi se, kako su rationalistom slabi dokazi za hypothese njihove, jer jedan kaže, da se petoknjižje sastoji od 2 spisa, drugi da od 3, treći od 4 ili 5, jedan veli, da je Deuteronomium novija knjiga od ostalih, drugi da je najstarija, jedan pripisuje petoknjižje Ezdri, drugi meće ga u doba Ezekijino ili Josijino. b) Za svoje hypothese nemaju rationalisti nikakvih

spoljašnjih dokaza, a nutarnji dokazi, koje navode ili niesu nikakvi ili se osnivaju na pukom nagadjanju. Tako traže glavni dokaz za hypothese svoje u razlikovanju imena Božjih: Jehova (Vulg. Dominus) i Elohim (Vulg. Deus), pa odatle izvode dva odlomka, od kojih (jedan) da se sastoji petoknjižje. Ali za cielo je mogao jedan te isti pisac Boga ovimi imeni označiti, kad oba ime na Bogu dolikaju; a mogao je čas jedno čas opet drugo ime upotriebiti, ne samo zbog promjene i načita u stylu, nego i gledeć na predmet o kojem upravo govori, Jehova je naime osobni, sveti Israelov Bog i Bog spasavajućega djela, Bog zavjetni, Bog milosti i spasenja, a Elohim je Bog prirode i svega svieta; prama predmetu dakle upotrebljavao je pisac sad ovo sad ono ime Božje; napokon možemo priznati, da je Mojsije pišuć Genesu upotriebio starije pismene spomenike, od kojih jednim češće bi rabilo ime Jehova, a drugim ime Elohim. — Ta kad bismo zbog porabe različitih imena Božjih u petoknjižju morali uzeti više pisaca ove knjige, morali bismo uzeti i više auktora za proročtva Isaijina, Jeremijina, Amosova, pače i za pojedine psalme (kao n. p. 17: „Diligam te Domine fortitudo mea"). —
K tomu osim česti čisto jehovističnih (n. p. Gen. 4, 1-16; 6, 1-8; 7, 1-9) i elohističnih (n. p. Gen. 1, 1-2, 3; 6, 9-22; 8, 1-19) dolaze i mješovite česti, u kojih se Bog imenuje sastavljenim imenom Jehova-Elohim (2, 4-3, 24); pače u nekih čestih govorećih o istoj stvari dolazi čas Jehova čas Elohim (n.

p. Gen. 22, 1–18; 28, 10–22), ima opet česti, u kojih nikakvo ime Božje ne dolazi (Gen. 11, 10–32; 23; 34; 36; 37; 40) ili dolaze druga imena Božja kao El, Šadday, Eljon, Adonai; a tko je pisac ovakovih česti? je li elohista ili jehovista?!

Period drugi.

Od uzeća zemlje Hanaanske do reformacije Samuelove.

§. 30. Opis zemlje Hanaanske.

1. Zemlja, koju su imali Israelci po smrti Mojsijevoj pod vodstvom Josuinim uzeti, zove se Hanaanska (כנען, Χαναάν, Vulg. Chanaan), zemlja Hebrejska (Gen. 40, 15) od stanovnika Hebreja, zemlja Israelska (Sud. 19, 29; Ez. 7, 2; Mat. 2, 20) ili ti sinova Israelovih (Jos. 11, 22); pa prenesavši ime priedjela Filistejskoga (פלשת Gen. 10, 14) na svu zemlju Palaestina (Παλαιστίνη u Jos. Flavija i Filona), zemlja Jehovina, Gospodnja (Lev. 25, 23; Hos. 9, 3), sveta zemlja (Zah. 2, 12; II. Mak. 1, 7) u Židova i kršćana, zemlja obećana (Hebr. 11, 9), zemlja za koju se je Gospodin zakleo patrijarhom (Gen. 15, 18; 50, 24) i kao takva: naslijedstvo Israelovo (Sud. 20, 6; ps. 135, 12) a poslie sužanjstva zemlja Judina, Judejska, Židovska, (Neh. 5, 14) po glavnom plemenu (Ez. 1, 3. 5; 6, 16; Neh. 11, 4 itd.), i Syrija kod Rimskih pisaca. —

2. Zemlja ova u razno doba različite je imala

medje; najstarije su joj medje po Gen. 10, 19 ove: od Sidona idući na Gerar pa do Gaze i idući na Sodomu i Gomorrhu i Adamu i Seboim pa do Lese (לֶשַׁע). Zemlja, što su Izraelci posjeli, dielila se riekom Jordanom na dvie strane: zemlju s ovu stranu Jordana (zapadnu), koja je upravo govoreć zemlja obećana (Num. 34, 1–12), i s onu stranu Jordana (istočnu) ležeć medju 31°–33¼° sjeverne širine i 52°–54½° istočne dužine, imade najveću dužinu sa sjevera na jug 33 milje, a širinu od zapada na istok 15, najveću 30 zemljopisnih milja, a ciela joj površina obsiže 465□ milja. Zemlja je s ovu i s onu stranu Jordana većinom brdovita, brda se najviše sastoje od kremenoga kamenja i basalta (čadjavca), a medju brdi ima liepih dolina i pašnjaka.

3. Jordan (יַרְדֵּן t. j. silazeći) sada od izvora do mora Galilejskoga nazivan Ordon, a odanle Šeriat el Kebir (pojište veliko) jedina je u Palestini rieka, koja to ime zaslužuje. Izvire na podnožju gore Antilibana iz 3 vrela, koja kad se ujedine, utiču u maleno jezero ili pravo govoreć baru zvanu Merom (מֵי מֵרוֹם Jos. 11, 5) u Jos. Flavija Samochonitis, a sada Bahr el Huleh, nad razom morskim 40' visoku. Samo jezero je 2½ sata dugo, 1 široko i 40' duboko, ima riba, [illegible] ali je blatno, a ljeti kadkad presahne. Tekavši Jordan od Meroma 2½ sata, utiče opet kod Julijade u jezero (u Vulg: mare po hebr. יָם što znači more i jezero) Galilejsko (Math. 4, 18), koje se inače takodjer zove Tiberijadsko (Iv. 6, 1), Genesarethsko (Luk. 5, 1) ili ti Cenerethsko (Num. 34, 11; Dt. 3, 17), od grada

Cenerethka (כִּנֶּרֶת u plemenu Neftalijevu. Jos. 19. 35), sada Bahr et-Tabarieh, 3 od prilike milje dugo, 1½ široko i 120-165 duboko; zar mu je već 612' niži od Sredozemskoga mora; voda je u njemu pitka, bistra i ribna; priedjel okolo toga jezera već je tropičan. Izišavši Jordan iz jezera Genesarethskoga teče pustinjom (13 milja) El-Ghor (u Jos. Flavija μέγα πεδίον = velika ravnina), i nakon raznih okuka i 27 većih i do 80 manjih slapova izlieva se u Mrtvo more. Bregovi Jordanski od jezera Tiberijadskoga obrasli su šitom, trstikom, metlikom i drugim svakojakim žitom. Jordan je širok po 30'-300', dubok po 6'-12'. U nju utiče od zapada (?) Karith (כְּרִית), koji teče s brda Efraimskih (?); kod toga potoka sakrivao se je prorok Ilija. O zapada utiče takodjer נַחַל קָנָה (Trstenica, Vulg. vallis arundineti) poljanom Saronskom. Od istoka pak izlieva se u Jordan potok Jabok s brda Galaadskih, i Hieromax (Nahr Jarmuk) na jug od Genesarethskoga jezera. Jordan u proljeće naraste od daždevice i izadje iz korita i vrlo brzo teče; korito Jordanu spusti se od vrela do ušća za 2500'. Vrlo su različite tvorbe zemaljske na dnu gora Libanskih od onih u Pojordanju i zato je i podneblje u Palestini vrlo različno.

4. Gore. Dva bila idu od Syrije pa sve do pustinje Arapske cielom Palestinom. Ta dva bila razdvojena su riekom Jordanom, pa jedno ide s ove strane Jordana od Hermona (u Sud. 3, 3. Baal Hermon, sada Džebel ės-Šeikh, najviši mu

vrh 9500' (7000'?); diel je Antilibana) na jug sve dok se sastane s brdi Seirskimi; ovo bilo od Hermona preko potoka Hieromaxa (sada Nahr Jarmuk ili Še-riat el-Mandhur, utječe 3 sata niže Genesaretska u Jordan) do Jaboka zove se gora Galaadska, odanle na jug Abarimska, od koje diel ležeći na istoku od mrtvoga mora imao je ime Fasga s vrhom Nebo zvanim. – Od Libana opet medju kojim i Antilibanom dolina je Coelesyria (sada El-Bekaa) proteže se s ovu stranu Jordana bilo sve do gora Amorrhejskih, preko kojih je ovo bilo spojeno sa Sinajem (Gal. 4, 25). Bilo je gorom Karmelskom (Džebel Mar Elias, 1200') i Gelboom razdvojeno sjeverno ili brda Galilejska s gorami Neftalijskimi, koje se pomalo spuštaju u dolinu Izraelsku ili Esdrelomsku (i Mageddo, Campus Legionis, velika ravnina takodjer prozvanu) odje teče potok Kison obkoljenu Taborom (1755') i Malim Hermonom (1747'), i na bilo južno, kamo spadaju gore Samarijske s brdi Garizimom i Ebalom 2500' visokimi, gore Efraimske, i Judejske s vrhunci Maslinovim (2500') i Quarantanijom; gore Judejske protežuće se do Idumeje i Mrtvoga mora dolaze takodjer po imenih: pustinja desertum Juda Engaddiska, Maonska, desertum Karmel Thekoinska itd. Brdoviti priedjel s ovu stranu Jordana ima na zapad i na istok plodnih ravninâ; na zapad ravninu Saronsku (od Caesareje do Joppe) i Sefelu (od Joppe do Gaze) i potoke: Kison (קישון), koji teče kroz ravninu Esdrelomsku i utječe u more na dnu Karmela kod Acre, drugčije

zove se i: voda Magedonska, sada Nahr Mukata; Bosor (בשור) blizu Sicelega na jugu od Gaze izlieva se u more; potok Misirski = Rhinocorura, medjana pram Misiru (sada el-Ariš).-

5. Hanaanska, zemlja rodovitošću svojom, položajem i podnebljem prekrasna, bijaše posve prikladna za onu svrhu, koju je Bog narodu izabranomu odredio; s jedne ruke malena dodušе imadjaše ipak svega, što je bilo ljudem za žitak potrebito, a odieljena bijaše od svih susjednih zemalja legom svojom naravnom: od zapada morem Sredozemskim, od sjevera gorami, a od istoka i juga pustinjom, stoga sasvim shodna za židovski partikularisam; s druge opet ruke u sredini bijaše medju naobraženimi narodi i kao pupak zemlji tada poznatoj: Aziji, Africi i Europi (Ezek. 5,5: „Ovo je Jerusalem, koji postavih usred narodâ, i obločih ga zemljami"; Ezek. 38,12: „habitatorum umbilici terrae", ps. 73,12: „operatus est (Deus) salutem in medio terrae"); zato se je odanle posljednja svrha staroga zavjeta, navješćivanje evangjelja i spasenja svemu ljudskomu rodu moglo razploditi na sve strane svieta. Ali je bila zemlja Hanaanska prikladna i za razvoj stanovnika svojih; jer je Jehova Izraelcem dao zemlju najviše nagrdjenu najgadnijim idolopoklonstvom, da sjećajući se zadatka svojega theokratskoga nastoje bogoljubnom trudbom izkorieniti ga, prepriečiti širenje njegovo u naselbine, štovanje ga Jehovino ondje utvrditi, te tako Jehovu pobiediti. Za krivih bogova Hanaanskih (kao prije u Misiru

a kasnije u Babiloniji) proslaviti i na razvalinah onih idola utemeljiti svoje tjelesno i duševno dobro. Kad bi se bio narod Izraelski u svem pokorio nakani i zapoviedi Božjoj, ne bi se imao ničega bojati od pogana.-

6. Stanovnici najstariji u Hanaanskoj po najvjerojatnijem mnienju bijahu:

A.) Semiti (možda potomci Semova sina Luda, Gen. 10,12) od kojih su jezik prihvatili kasniji stanovnici Hamiti. Ovi Semiti dielili su se u a) Refaime, divove (gigantes), kojim se pribrajaju Emimi otjerani od Moabaca, Zuzimi ili ti Zomzomimi protjerani od Amorheja, Enacimi i Heveji (עַוִּים Aovim) protjerani od Josue; b) Horraeji u gorah Seirskih istisnuti od Idumeja. Osim ovih još se spominju Cineji, Cenezaeji i Cedmonaeji. Ovi si narodi, koje drže nekoji za autochthone, posve bijahu različni od Hananejā, ter se u izpravi narodopisnoj (Gen. gl. 10.) ni ne spominju. Osim ovih stanovnika, vjerojatno Semitā, stanovahu u Hanaanskoj jošte:

B.) Hamiti, potomci Hamovi po sinu Hanaanu. Ovi su od zaljeva Persijskoga, kamo se bjehu već u najdavnije doba naselili iz Babilonije, došli na obalu Sredozemskoga mora prije dolazka Abrahamova i prihvatili jezik Semitski od starijih stanovnika Semita. Hamiti u Hanaanskoj stanujući jedinim se imenom zovu: Hananeji, ali nisu sačinjavali jedan narod

niti jednu državu, nego su se dielili u neodvisna plemena, kojimi su vladali kraljići (po Ios. 12, 9-24. njih 31), i stanovali su u gradovih. Sedam plemena ili ti naroda Hananejskih prebivalo je u Hananskoj: Hethaeji okolo Hebrona, Gergezaeji na desnom briegu Jordanskom okolo Jerihona; Amorrhaeji kod Hebrona i na zapadnoj obali Mrtvoga mora, Hananaeji (u užem smislu) kod Jordana i Mrtvoga mora, Ferezaeji okolo Bethela, Ai-a i Sikema, Hevaeji (חִוִּי) na sjeveru Hanaanske i Jebuseji u Jerusalemu i okolo njega.

C.) Filistejci (פְּלִשְׁתִּים, Παλαιστῖνοι, Vulg. Philistiim, LXX: ἀλλόφυλοι - inoplemenici) potomci Micraimovi po Kasluhimu (Gen. 10, 13. 14) dodjoše u Palaestinu, pa kasnije u vrieme medju Abrahamom i Mojsijem svojimi rodjaci Hretimi (Keretim) (Kaftorimi) s otoka Krete prispjelimi ojačani, izjeravši Heveje (Avim), zaokupiše južni kraj obale Sredozemskoga mora, i imadoše ondje 5 gradova: Akaron, Askalon, Azot (אַשְׁדּוֹד) Gaza (עַזָּה) i Geth (גַּת), u kojih su vladali kraljevi. Filisteji imadjahu svoje posebno bogoštovje,*) akoprem se u njih našlo traga monotheismu, kao što se vidi iz historije patrijarha Abrahama i Izaka, gdje se spominje Abimeleh kralj Gerarski. K svim ovim dodjoše napokon

D.) Terahiti t. j. potomci Tare (Teraha) otca Abrahamova, i to Hebreji i srodni narodi: Ismaëlci, Idumeji, Amalekićani (od Amaleka si-

*) Štovali su boga „Dagona" (ribu)

na Esavjeva prvorodjenca Elifaza), Moabci, Amonci
i drugi. Dok su bili Hebreji u Misiru, narodi su Hana-
nejski osilili, posagradili tvrdje gradove, usavršili se
u ratnom umieću, u ratarstvu i trgovini i popeli se
na dosta visok stupanj naobrazovanosti, ali su uza to
odani bili posvema idolopoklonstvu i opačinam
gadnim s njim spojenim, zbog kojih odluči ih Bog
zatrti i tu zadaću dade Izraelcem. Po tom pravu
Bogom danom mogli su jedino Hebreji Hanane-
jem oteti zemlju, ter njih ili otjerati ili uništiti. A-
li Hebreji nisu sa svim zadovoljili nalogu Božjemu,
nego su mnoge Hananeje poštedili i s njimi se
pomiešali, a posljedice toj nedopuštenoj snošljivos-
ti bile su: odmetnictvo od theokratije, idolopoklon-
stvo, kurvarstvo i druge opačine, neprestani ratovi i
druga zla.-

§. 31. Josua.

1. Josua sin Nunov (po LXX: Isus sin Navin), od
plemena Efraimova, službenik, učenik i drug
Mojsijev, svjedok svih čudesa od izlazka iz Misira,
Bogom i Mojsijem postavljen bi vodjem narodu Izra-
elskomu, jer se je izkazao kriepostni i trudbom oko theo-
kratije. Mojsije ga bješe već poslao za vodja na Ama-
lekićane (Ex. 17, 9), sa sobom poveo na Sinaj (Ex. 24,
13; 32, 18), kod uhodjenja zemlje obećane izkušao vjer-
nim (Num. 17, 6), rukopolaganjem potvrdio u

službi (Num. 27,18), i svakom zgodom narodu pokazao kao vojskovodju (Num. 32,12. 28; 34,17; Deut. 1,38; 3,21 i t. d.). Sâm Bogga je potrebitimi darovi i obećanji za izvršivanje službe posvetio i ohrabrio (Jos. 1,1 ss.). A dobio bješe službu, da zemlju Hanaansku predobije i medju Israelce razdieli.–

2. Kad su se vratile dvie uhode, koje je bio Josua poslao iz Setima u Jerihon, gdje su se bili sklonili u Rahabe kurve (krčmarice?), zapovjedi Josua, da Israelci predju preko Jordana; 10ᵃ dana daklem mjeseca prvoga (g. 1452 pr. Hr.) u vrieme žetve, kad je Jordan pun preko bregova svojih, ponesoše napried svećenici kovčeg zavjetni i kad okvasiše noge svoje na kraju vode Jordanske, ustavi se voda, što tecijaše odozgor, i stade u jednu gomilu vrlo na daleko, i narod prelažaše prema Jerihonu. S mjesta, gdje su stojali svećenici s kovčegom u Jordanu dok je narod prelazio, uzeše dvanaest kamena sa sobom na noćište (Galgala) i metnuše ih ondje; a i u Jordanu na onom mjestu postaviše 12 drugih kamena na vječni spomen čudesnoga prielaza preko Jordana. S narodom predjoše i plemena Rubenovo i Gadovo i pol plemena Manasijeva pod oružjem, kao što im bješe kazao Mojsije. I kad stadoše Israelci u okolu Galgali, obrezaše se svi i potom slaviše pashu, i kad jedoše sutradan poslie pashe žita one zemlje, presta mana. Ista ona ruka Božja, koja je Israelce prevela preko Jordana, predade im i prvi tvrdi grad u Hanaanskoj, Jerihon

(ključ zemlje) i opet ne bez čuda (gl. 2-5). Stanovnici Jerihonski – kao prvenci anathematisanih Hananeja, – bjehu pobijeni oštrim mačem, samo Rahaba i sve njezino osta u životu. Udavši se kasnije Rahaba za Salmona, od plemena Judina umetnuta bi kao prvina od pogana u rodoslovje Hristovo (Mat. 1,5). Josua prokle onoga, koji bi ustao da gradi Jerihon (kas tvrdjavu). Hoteći uzeti grad Hai, Izraelci bjehu uzbiti zbog krivnje pohlepna Ahana, pa kad bi ovaj kažnjen, nadvladaše grad bez težkoće. Potom povede Josua, sjećajući se zapoviedi Božje (Deut. 11,29; 27,4), narod k brdima Garizimu i Hebalu, gdje mu pročita rieči blagoslova i prokletstva, sagradi oltar i zakon ureza na kamenje (gl. 8-9).

3. Kad su se kraljevi susjednih naroda skupili, da složno zavojšte na Izraela, Gabaonci odmetnuše se od njih, i prievarom učiniše savez s Josuom; kad je Josua tu prievaru saznao, ostavi ih u životu zbog zadane rieči, ali ih učini slugami svetoga šatora. Zbog odmetničtva onoga navali Adonisedek kralj Jerusalemski sa druga 4 kralja Hananejska na Gabaonce, ну ovim dodje u pomoć Josua i pobi Hananeje: od mačeva Izraelskih više pak od kamenja velikoga, koje baci Gdn izneba na njih t. j. od krupne tuče ginjahu neprijatelji; pa kad je sunce već zapadalo, Josua, da pobije one koji su bježali, pomoli se Bogu i reče pred sinovi Izraelovimi: „Sunce prama Gabaonu ne miči se, i mjeseče prama dolini Ajalonskoj." Et

stade sunce i ustavi se mjesec, dokle se ne osveti narod neprijateljem svojim. Onih 5 kraljeva uhvatiše Izraelci u pećini kod Maceda i pogubiše, ter uzeše gotovo cieli južni diel zemlje Hanaanske, a sliedeće godine savladavši 31 kralja sjeverne Hanaanske, uzeše i ovu stranu (gl. 10-12).

4. Sedme godine poslie dolaska u zemlju Hanaansku (gl. 14, 7-10) Josua u Galgali po zapoviedi Božjoj razdieli ždriebom uzetu zemlju s ovu stranu Jordana medju ostalih 9 plemena i pol. Priedjel oko Hebrona dobi Haleb od plemena Judina, srednji diel medju Jordanom i Sredozemskim morem pripade plemenu Efraimovu, a priedjel odatle na sjever polovini plemena Manassijeva (gl. 13-17). Po tom bi sveti šator prenesen iz Galgale u Silo, gdje je ostao od onda preko 300 god. i po nagovoru Josuinu i ostala plemena napokon porazdieliše svoje nasljedstvo. Pleme Benjaminovo dobi priedjel medju Judinim i Efraimovim; Simeonovo najviše gradova od plemena Judina i to na jug i zapad; Zabulonovo priedjel medju morem Galilejskim i brdom Karmelom; Isaharovo medju plemenom Zabulonovim, Manassijevim i prekojordanskim Gadovim sa plodnom ravninom Jezraelskom; Neftalijevo sjeverni kraj od Libana, a Aserovo ovomu na zapad od Karmela prama sjeveru do Fenicije; napokon Danovo dobi priedjel malen u primorju medju Efraimom, Benjaminom i Judom. Dakle sva plemena dobiše nasljedstvo svoje sa svim prama blagoslovu Jakovljevu i Mojsijevu. Vodju Josui dadoše Thamnath-Saraa na brdu Efraim,

skom. Pleme Levijevo dobi 48 gradova razasutih po ostalih plemenih, da budu čuvari vjere i kao po-znavatelji zakona Božjega pomoćnici sudcem u su-djenjusi u pravljanju naroda (gl. 18-19).

5. Poslie toga vratiše plemena prekojordanska u svoj zavičaj, a prije sagradiše kod Jordana vrlo ve-lik oltar na spomen jedinstva narodnoga i vjersko-ga medju svimi plemeni (gl. 22). Josua, buduć već vr-lo star, sazva najprije sabor, a poslie narodnu skup-štinu u Sihem, i izbrojivši Israelcem dobročinstva njima i otcem njihovim od Boga izkazana, pozvaih, neka se odluče, kojega će Boga štovati. Narodu, ko-ji izabra sebi Jehovu za Boga, reče Josua: sami ste sebi svjedoci, da ste izabrali Jdna, da mu služite... Izvrzite dakle bogove tudje, što su medju vami" (24, 22. 23), tako učini zavjet s narodom, podiže kamen za spomenik i rieči toga zavjeta napisa u knjigu zakona Gospodnjega, da se Israelci budu uviek sje-ćali svoje dvostruke dužnosti: držati vjeru Jehovi i oduravati i pobijati idolopoklonstvo. Napokon je Josua 110 god. star u 25 (Jos. Flav. i Euseb.) ili 27? (Aug. i Lakt.) god. službe svoje umro i pogre-ben bio u Thaumath-Sari. —

§. 32. Historiografija proročka.

Za petoknjižjem Mojsijevim sliede u kanonu ži-dovskom: 1) knjiga Josuina, 2) knjiga Sudačka, 3) dvie knjige Samuelove i 4) dvie knjige Kraljevske i to pod imenom: predinji proroci, prophetae priores, נְבִיאִים רִאשׁוֹנִים. A rovu se sve ove historijske knji-

ge proročkimi ne toliko, što se drži, da su im pisci proroci, i što mnogo o prorocih pišu, koliko više s toga, što se u njima s gledišta proročkoga t. j. theokratijskoga pripovieda razvoj objave Božje u historiji naroda izabranoga tiekom od prilike 900 god., od smrti naime Mojsijeve do sužanjstva babilonskoga. Kako petoknjižje tako se i proročka historiografija osniva na temelju i načelu theokratijskom, koje prožima i ravna i gradju i oblik ovih knjiga historijskih, po čem se historiografija hebrejska razlikuje od historiografije svjetovne, jer ne pripovieda jednostavno samo dogodjaje naroda izabranoga, nego historiju njegova, u koliko je u narodu Israelskom i preko njega Bog Jehova po savjetu volje svoje pripravljao spasenje ljudskomu rodu.

Što se tiče gradje, u proročko-historijskih knjigah starozavjetnih oni se samo dogadjaji i osobe spominju, koje su razvitak theokratije ili pomicali ili priečili, s toga se ponajviše spominju objave Božje u djelu (čudesa) i rieči (proročanstva). Drugi pak dogadjaji, koji niesu nikako utjecali na ovaj razvitak, pa naravni napredak znanosti i umjetnosti i druge takove stvari kao i poviest drugih naroda ili se mukom mimoidju ili se samo u toliko spominju, u koliko su u kakvom savezu s ideom theokratijskom.

Što se napokon tiče oblika svete historiografije, ova se razlikuje od svjetovne tim, što piše prosto i naravno, s druge strane obilato i rječito, stvari više manje opetuje, niti ne gleda na formalni savez pripoviedanih dogadjaja, i pripovieda objek-

tivno a ne subjektivno, tako da valja karaktere ra-zabrati iz djelā i posljedica njihovih. —

§. 33. Knjiga Josuina.

1. Sadržinu ove knjige izkazali smo gore u §. 31. Može se pak knjiga gledeć na sadržinu razdieliti na 3 diela: u 1. dielu (od gl. 1–12) pripovieda se uzeće zemlje Hanaanske, u drugom dielu (gl. 13–21) razdjelba zemlje, a u trećem dielu (gl. 22–24) sabor i skupština Josuom sazvana i smrt njegova.

Knjiga dakle Josuina nastavlja historiju petoknjižja Mojsijeva, ali zato ne sačinjava s petoknjižjem jednu knjigu, kao što misle neki racionalisti; jer 1) knjizi Josuinoj pisac jamačno nije Mojsije kao što je petoknjižju; 2) karakter jezični različit je u obje knjige: a) u Josui nema archaisama, koji se nalaze u petoknjižju; b) različit je način pisanja u obje knjige n. pr. u Josui יְרִיחוֹ a u Moj. יְרֵחוֹ; c) ima rieči u Josue, kojih ne ima u Mojsija; 3) knjiga Josuina supponuje petoknjižje kao knjigu savršenu i različnu (Jos. 8, 31; 24, 6); 4) u Josue (gl. 13 i 20) pripovieda se opet o razdjelbi prekojordanske zemlje i o utočištih, što se već spomenulo u petoknjižju (Num. 32, Deut. 4).

2. Svrha je knjizi pokazati, kako je narod Izraelski pod vodstvom Josuinim a pomoćju Božjom uzeo i razdielio zemlju Hanaansku, i tako objasniti vjernost Jehove Boga zavjetnoga u izpunjavanju obećanja.

3. Pisac knjige Josuine. Mnogi katolici i Tal-

mnud misle, da je pisac knjizi sâm Josua, pa to mnienje brane tim, što se u 5, 1 tekstu hebrejskom čita: da je Gospodin osušio Jordan pred sinovi Israelovi, mi, dokle predjosmo (עברנו), i u 24, 26: I napisa (Josua sve rieči ove u knjigu zakona Gospodnjega; što se točno i vjerno navode rieči Halebove (14, 6–12), rieči poslanika od plemena Rubenova, Gadova i pol plemena Manassijeva (22, 21-29) i govori Josuini (gl. 23 i 24). Ali i ovi drže da je kasnije glossator (možda Samuel) nu prije sedme godine Davidove (jer se u 15, 63 čita: A Jebuseje stanovnike Jerusalemske ne mogoše sinovi Judini izjerati, i stanovahu Jebuseji sa sinovi Judinimi u Jerusolimu do dana današnjega) dodao neke česti, kao one, u kojih se kaže, da nešto obstoji do dana današnjega (5, 9: zove se Galgala do današnjeg dana; 7, 26: hrp kamenja nad Athanom do dan. dana; 13, 13: Gessuri i Mahati stanovahu medju Israelci do današnjega dana; 14, 14: Hebron je Halebov do dan. dana; 15, 63: Jebuseju u Jerusalemu do dana današnjega i u 24, 29 ss. gdje se pripovieda smrt, nomijena Josuina. Nu ima u knjizi i drugih još mjesta, koja teško da su pisana bila Josuom; ovamo spadaju izvještaji, kako je Haleb predobio Hebron i Othoniel Dabir (15, 13–19) i kako su Danite uzeli Lesem (19, 47). Jer ako ove izvještaje isporedimo s parallelnimi izvještaji o tih pobjedah u knjizi Sudačkoj (Sud. 1, 10–15; i gl. 18), to ne ima sumnje, da su pomenuti gradovi istom poslie smrti Josuine Hananejem za uviek oteti, te prešli u trajni posjed Israelaca. Jer po Sud. 1, 1-15 pitali su Israelci po smrti Josuinoj

Gospodina, tko da počne rat na Hananeje t. j. na neiskorenjene još Hananeje? i dobili odgovor: Juda; na to su Juda i Simeon Hananeje u Bezeku potukli, po tom išli na Jerusalem i ovaj grad upalili, zatim zavojštili na Hananeje na gorah na jugu i predobili Hebron i Dabir. Iz ovoga se izvještaja ujedno vidi, da je i Jerusalem bio predobljen istom poslie smrti Josuine, pa da još i onda nisu Jebuseji bili istjerani iz Jerusalima nego da su sa Benjamini- ti ondje stanovali (Sud. 1, 21), dakle da je i ono što se u Jos. 15, 63 čita dogodilo istom po smrti Josuinoj. Isto je tako iz Sud. gl. 18. bjelodano da su Daniti iz Saraa i Esthaola na Lesem u sjevernoj Hananskoj zavojštili stoprv po smrti Josuinoj. To valja do- sljedno držati i o onih izvještajih, koji kažu, da Hananeji nisu bili istjerani iz ovoga ili onoga gra- da ili kraja, a nalaze se i u knjizi Sudačkoj (isp. Jos. 13, 2–5; 16, 10; 17, 11 ss. sa Sud. 3, 3; 1, 29 i 1, 27. 28). — Iz svih ovih izvještaja izvodimo, da je knjiga Josuina bila napisana istom po smrti Josuinoj, dokle da je izvještaj o smrti njegovoj kao i drugo sve prvobitni diel knjige.

Nu budući da gradovi Hebron, Dabir, Lesem i Jerusalem nisu mnogo kasnije po smrti Josuinoj bili od Izraelaca uzeti, to po onom što se navodi za auktorstvo Josuino ove knjige, izvodimo da ova knjiga nije dugo po smrti Josuinoj bila napisana, da ju je napisao morda Finees sin Eleazarov i- li koji od starješina narodnih, koji su bili Josui- ni suvremenici i s narodom na čudesni način pre- šli preko Jordana.

4. Knjiga je vjere dostojna, jer su dogadjaji u njoj pripoviedani javni i svim poznati, a sve se što pripoviedа i opisuje načinom posve prostim a točnim. Drugi sv. pisci se često pozivaju na stvari u ovoj knjizi pripoviedane (Sud. 2, 6; 18, 31; III. Kralj. 16, 34; Ps. 67, 13–15; Hab. 3, 8). Židovi imadu ovu knjigu od najdavnijih vremena u svojem kanonu, i Siracides slavi Josua najvećom pohvalom (46, 1–15).

§. 34. Službe zakonom Mojsijevim zabranjene.

1. Zakon Mojsijev branio je Izraelcem žrtve prinositi, ma i Jehovi, na visinah (בָּמוֹת, excelsa) t. j. na brežuljcih i brdih, zapoviedajuć (u Deut. 12, 13. 14) da žrtve svoje paljenice (i druge) prinose (samo) na onom mjestu, koje izabere Gospodin Bog u jednom od njihovih plemena, i nalažuć im da obore sve visine Hananejske (Num. 33, 52). Izraelci žrtvujući na visinah niesu se toliko povodili za patrijarsi, koji su na mjestih, gdje im se prikazao Bog, gradili žrtvenike i prinosili žrtve, koliko za Hananeji, koji su imali svoje idolske visine. Što se Izraelci i onda niesu posvema kanili visina, pošto je bio hram sagradjen, možemo razumjeti kako iz udaljenosti mnogih Izraelaca od hrama, kako iz odnošaja (s veće česti neprijateljskoga) kraljevstva Izraelskoga naprama Judejskomu, kako pak odatle, što vidjevši da su za burnih Sudačkih vremena i sami svećenici i proroci prinosili žrtve na visinah, mislili su, da je služba na

visinah dopuštena, samo ako je posvećena Jehovi. Takva služba na visinah obavljala se je osobito u kraljevstvu Israelskom, gdje je Jerobaam načinio kuće na visinah i postavio svećenike od prostoga naroda, koji niesu bili od sinova Levijevih (III. Kr. 12, 31; 13, 32), i to je tako bilo sve do propasti toga kraljevstva (IV. Kralj. gl. 17); ali je i u kraljevstvu Judejskom bilo službe na visinah i za samih bogoljubnih kraljeva, tako za kralja Ase niesu bile visi, ne oborene (III. Kr. 15, 14), niti za Josafata (II. Dn. 20, 33) niti za Ozije (IV. Kr. 15, 4) niti za Joathama (IV. Kr. 15, 35), samo čitamo o Ezekiji (IV. Kr. 18, 4) da je oborio visine i o Josiji (IV. Kr. 23, 8 ss.) da ih je pokvario. —
2. Službi na visinah srodna je služba likova i slika t. j. štovanje Boga Jehove u likovih i slikah, što je zakonom Mojsijevim oštro bilo zabranjeno (Ex. 20, 4; Deut. 4, 15 ss; 5, 8; 27, 15). Medju likove Jehovu prikazujuće broje se a) terafim iz Haldeje donešeni (Gen. 31, 19. 34 Rahela ukrade terafime otcu svojemu Labanu, koje poslie (Gen. 35, 4) s drugimi tudjimi bogovi Jakov zakopa kod Sikema); terafi bili su domaći bogovi (pennates), imali su obličje čovječje i pripisivala im se moć čaranja. Služba terafska obstojaše naročito u vrieme Efraimca Mihe, koji osim lika Jehovina načini sebi efod i terafe i kuću i nabavi sebi posebnoga levita (Sud. gl. 17), a priedje ta služba u pleme Danovo i traja u njemu, dok se ne zasužnji zemlja t. j. dok bi kovčeg zavjetni u Silonu; a i kasnije pojavljivalo bi se štovanje terafa u Israelu (isp. Hos. 3, 4; Ezek. 21, 26; Zah. 10, 2).
b) Služba telaca, koju su Israelci uzeli od Misi-

raca (Ezek. 32, 3 ss.) a opet uveo Jeroboam; ovaj je naime uveo službu Jehove pod likovi dvajuh zlatnih telaca u Bethelu i Danu postavljenih; služba ta trajala je do propasti kraljevstva Izraelskoga, a ne razlikuje se u sv. pismu vazda od pravoga idolopoklonstva. -

3. Pod najoštrijimi kaznami (pojedinca idolopoklonika valjalo je kamenjem zasuti, a cielomu narodu grozio se Bog razsulom medju ine narode i propašću) bijaše Izraelcem zabranjeno idolopoklonstvo t. j. štovanje idola ili ti obožavanje prirode i moćih njezinih (radjajućih, uzdržavajućih i razorujućih). Klanjahu se pak Izraelci idolom Hananejskim i Asyrskim (haldejskim). Hananejski bijahu Baalim i Astharoth, i Aseroth (Aserim); Asyrski pak: Bel i Militta, kojoj na čast žene su palile koštice od masl‍inke i dale se mužkarcem skvrniti. Bar. 6, 42-43. Občeniti idol hananejski bijaše Baal בַּעַל bog sunčani (baal hammam), načelo mužko svjetla i života fisičnoga (dakle načelo stvarajuće, radjajuće i uzdržavajuće) i u koliko je žar sunčani škodljiv, baal je i načelo razorujuće i uništujuće, stoga se baal u razno doba i u razno vrieme na razan način štovao. Od baala odlikovao se Baal fenički, čiji je hram bio u Tyru, ali u hramu nije bio lik Baalov, nego samo dva stupa (hamam), a službu njegovu s mnogobrojnimi svećenstvom, uveo je u kraljevstvo Izraelsko Ahab. U Akaronu štovao se Baal kao Belzebub-bog muha, u Moabaca kao Ba-

al-Peor ili ti Beelfegor (Priap) ili ti Kamos, u Amonaca, i Kananeja kao Milkom, ili ti Molok, kojemu su ljude osobito djecu žrtvovali. Ovamo spada i štovanje Thammuza, ili ti Adonida, kojega su žene u Bibli častile sramotnim djelom i plačem. Baalu pridružuje se Astarte (עַשְׁתֹּרֶת u pl. Astharoth) načelo žensko začimajuće, majka života, božica mjesečna i možna kraljica nebesna (Jer. 7,18), koji su na različnih mjestih raznim načinom častili, ali gotovo svagdje djelom sramotnim, veneričkim. אֲשֵׁרָה čini se da je simbol Astarte, Aserim su naime drveni likovi božice Astarte.

4. Drugčiji su bili bogovi Filistejski: Dagon i Atergatis (syrska Derketo); naime idoli obličja čovječjega odzgor, a odzdol kao riba, simboli vode, koja natapa tlo. Nezna se pak, kakvi su bili idoli Nergal i Asima (IV. kralj. 17,20), koje su Chutaei sa sobom donesli u Samariju.

§. 35. Od smrti Josuine do reformacije Samuelove.

Dok je živio Josua i starješine, koje bjehu vidjele sva velika djela Gospodnja, narod služaše Gospodinu; nu naraštaj iza njih, koji nije poznavao Gospodina ni djela što je učinio Izraelu, činjaše zlo pred Gospodinom i služaše baalom i astarotam (Sud. 2,7-11). Kad je naime Izrael ojačao, udari na Kananeje danak, ali ih neizagna (Sud. 1,28). Opomenut Bogom preko angjela Gospodnjega podižena

rod glas svoj i plaka (odatle onomu mjestu ime: בוכים Bohim, Vulg. locus flentium) i prinese žrtve Gospodinu (Sud. 2, 1-5), ali skorim potom činjaše preljubu za drugimi bogovi i klanjaše im se (Sud. 2, 7) i ženjaše se kćermi naroda Hananejskih i udavaše kćeri svoje za sinove njihove (3, 6). Zato se razgnjevi Gospodin na Izraelce i dade ih u ruke ljudem, koji su ih plienili, i preda ih u ruke neprijateljem njihovim u naokolo, i ne mogoše se više držati pred neprijatelji svojimi (2, 14); nu kad su bili u velikoj nevolji, razžali se Gospodinu na njihova uzdisanja i podiže suce, koji su ih izbavljali iz ruku plienitelja njihovih (2. 15. 16).

Po smrti Josuinoj pod vodstvom plemena Judina nastavljen bješe rat na Hananeje i kralj Bezečki, Adonibezek, uhvaćen i osakaćen. Dok su plemena Judino i Simeonovo predobivali brda i gradove (izuzevši doline), Haleb sjećajući se obećanja svojega, osvoji i uzme Hebron, izagnavši iz njega Enacime, i sinovi Benjaminovi uzeše Jerusalem, ali ne izagnaše iz njega Jebuseje, a druga plemena odustaše izgoniti bezbožne Hananeje, nego samo danak na njih udariše (gl. 1.). U to doba, kad no je počela odmetačina od vjere i pokvarenost u običajih, i svaki radio što mu je bilo drago (21, 25) načini najprije Miha, čovjek iz gore Efraimove, lik rezani i liven za kuću svoju (gl. 17.), a poslije uzeše sinovi Danovi taj lik i namjestiše si ga sebi (gl. 18); u to doba također učiniše stanovnici grada Gabae u

plemenu Benjaminovu gadno djelo sa ženom le-
vita Efraimca (gl. 19.); u ratu, koji su sva plemena
digla na pleme Benjaminovo, da osvete onu opači-
nu, izgibe malo ne sve pleme Benjaminovo, samo
600 ljudi od njega osta (gl. 20 i 21.).

U to doba od smrti Josuine do reformacije Samuelo-
ve, u 350 od prilike godina, šest puta predade Gospo-
din Izraelce u ruke neprijatelja njihovih, da ih ka-
zni za grieške, nu pažalivši na uzdisanja njihova, po-
diže im svaki put izbavitelja. Ovi izbavitelji, budući
i drugačije zatim upravljali narodom, zovu se
שפטים = Sudci, pravo govoreć upravitelji; pa bi-
jaše osim tih izbavitelja tiekom onoga doba još i
drugih sudaca, od Othoniela, izbavitelja izpod jarma
Chusan-Rasathaimova i prvoga sudca, do Samu-
ela izbavitelja izpod jarma Filistejskoga i posljed-
njega sudca, svih skupa brojem 16.

Evo to u kratku pregledu:

I. Robovanje Chusanu-Rasathaimu, kra-
lju Mesopotamije kroz 8 god. Od toga robovanja izba-
vi ih 1.) Othoniel, sudac kroz 40 godina.

II. Robovanje Eglonu, Moabskomu kroz 18 god.
Izbavitelj 2.) Aod, sudac 80 godina. Zatim
3.) Samgar, sudac.

III. Robovanje Jabinu, kralju Hananejsko-
mu kroz 20 godina. Izbavitelji:
4.) Barak i } sude 40 godina.
5.) Debora }

IV. Robovanje Madijancem 7 god. Izbavitelj:

6.) Gedeon, sudac 40 god. Potom
7.) Abimelek, 3 godine
8.) Thola, 23 godine.-
9.) Jair, 22 godine.

V. Robovanje Amoncem 18 god. Izbavitelj:
10.) Jeftha, sudac 6 god. Potom
11. Abesan, 7 godina, 30 sinova i 30 kćeri [illegible]
12. Ahialon 10 godina,
13. Abdon 8 godina. 40 sinova 30 unuka

VI. Robovanje Filistejem 40 god. Izbavljati poče
14. Samson, 20 god. (Sud. gl. 5-16.) [illegible]
15. Heli, sudac 40 godina (I. Sam. 1-4.)
16. Samuel (I. Sam. gl. 7 ss.) izbavitelj iz ro-
bovanja Filistejskoga i sudac.

Ako sračunamo ove godine i robovanja i sudčeva-
nja od Othoniela do Samsona u knjigi Sudač-
koj, dobijemo 410, dodavši k tomu 40 godina He-
lijeva sudčevanja (iz I. Sam. 4,18) imamo 450, a s tim
se sudara ono, što kaza sv. Pavao (Djel. Ap. 13,19-20. po
tekstu grčkom): „Iztrovši sedam naroda u zemlji
Kanaanskoj ždriebom razdieli im (Bog) zemlju
njihovu, i po tom kao (ὡς) na 450 godina dade
im sudce do Samuela proroka;" Ali po III. kr. 6,1
od izlazka Israelaca iz Misira do godine, kad je
počeo graditi Salomon hram, dakle do 4. godine
kraljevanja Salomonova, minu samo 480 godi-
na, pa kad od ovih godina odbijemo boravak
Israelaca u pustinji 40 god.; 25 (27) god. Josui-
nih, 40 god. Saulovih (Djel. Ap. 13,21), 40 g. Davido-

vih i 4 Salomonove, u svem 149 god., ostane nam samo 331 godina za vrieme Sudaca. Tu težkoću kušali su mnogi na razan način riešiti; najprilićniji je taj, da se uzmu godine gdjekoje robovanja i sudčevanja u zemlji s ovu i s onu stranu Jordana suvremene (synkronistične) ovako od prilike: dok su plemena prekojordanska za 80 godišnjega sudčevanja Aodova imala mir, druga morda plemena s ovu stranu Jordana robovala su Jabinu i izbavljena bila Barakom i Deborom, i dok su plemena s ovu stranu robovala Filistejem i izbavljena bila Samsonom i Samuelom, druga plemena s onu stranu u isto vrieme robovala Ammoncem i poslie upravljana bila sudci Jefthom, Abesanom, Ahialonom i Abdonom. Za ovakovo synkronističko brojenje (knjiga) godina robovanja i sudčevanja imamo razloga u samoj knjizi Sudačkoj; tako čitamo u 10, 7: „Zato se razgnjevi Gospodin na Izraela te ih dade u ruke Filistejem i u ruke sinovom Ammonovim; u 3, 13 spominje se Samgar, a ne navode se godine njegova sudčevanja. K tomu zna se da su Sudci vladali samo pojedini plemeni ili sa više plemena a malo koji cielim narodom; dakle mogli su vladati synkronistički. Dakle sv. Pavao veleć u Djel. Ap. 13, 19-20, da su Izraelci imali Sudce za 450 godina, izjavlja umienje Židova u doba njegovo živućih i govorine opredieljeno, zato je upotriebio — ὡς — od prilike."

§. 36. Knjiga Sudačka.

U ovoj knjizi Sudačkoj (liber Iudicum שֹׁפְטִים) pripovieda se ono što izkazasmo u predjašnjem §.– Po toj sadržini može se knjiga razdieliti u 2 diela: 1) od glave 1–16. pripovieda glavnije dogodjaje od smrti Josuine do smrti Samsonove, a 2) od gl. 17–21. kao dodatak X) k prvomu dielu kazuje neke posebne zgode sbivše se skorim po smrti Josuinoj [izp. Sud. 20, 27. 28: Za upitaše sinovi Israelovi Gospodina .... I Finus sin Eleazarov sina Aronova staja še pred njim u ono vrieme; Sud. 18, 30: I (sinovi Danovi) postaviše sebi lik rezani a Jonathana sina Gersoma sina Mojsijeva i sinove njegove za svećenike u plemenu Danovu do dana sužanjstva njihova (zemlji)] a vrlo karakteristične za doba Sudačko.

2. Svrha je knjizi skroz theokratijska; pokazuje na ime sjajan primjer, kako je Bog narod Israelski po zavjetu s njim učinjenu različnimi pedepsa mi dozivao na bolji put, kad god bi pošao za tu djimi bogovi. U godinah mirovanja knjiga šuti, jer se je onda theokratija razvijala naravnim na činom.–

3. Pisac ove knjige i doba njezina pisanja nepo znati su nam. Nu možemo reći a) knjiga nije pisana poslie 7 god. Davidova kraljevanja, jer se u 1, 21 veli, da Jebusej stanuje sa sinovi Benja-

X) ovaj dodatak neima karakter theokratijski, to je pripovieda, kako su se Israelci po smrti Josuinoj počeli izkvarivati.–

minovimi u Jerusalemu do današnjega dana, a znamo iz II. Sam. 5, 5 sl. da je David 7. godine predobio Sion i stjerao Jebuseje odanle; b) ali nije pisana prije, nego je kraljevstvo uvedeno u narodu Israelskom, to se vidi iz one rečenice što češće dolazi: „U to vrieme ne bijaše kralja u Israelu (17, 6; 18,1; 19,1; i d.). Dakle je knjiga pisana, pošto su već kraljevi bili u Israelu a prije 7. god. kraljevanja Davidova; po mnienju mnogih (Talmuda, mnogih rabbina, s. Isidora i mnogih kat. tumačilacah) pisao ju je Samuel, po mnienju Keilovu nekoji proročki učenik, suvremenik Samuelov. I doista, kad je Samuel govorio posljednju besjedu narodu Israelskomu (I. Sam. 12) tad je valjda knjiga Sudačka već bila napisana, jer Samuel spominje događjaje u njoj pripoviedane kao obće poznate. Što se u 18,30 kaže, da su Jonathanovi potomci bili svećenici u plemenu Danovu do dana seobe zemlje עַד־יוֹם גְּלוֹת הָאָרֶץ (u Vulg. usque ad diem captivitatis suae), ovo se nema razumjeti o sužanjstvu assyrskom, nego o vremenu, kad su Filistéji zarobili kovčeg zavjetni, kao što se vidi odmah iz sliedećega versa 31: „i osta kod njih (Danita) idol Mihin sve vrieme, što je kuća Božja bila u Silonu; u I. Sam. 4, 21. 22 upotrebljava se takodjer rieč גָּלָה (migravit) o zarobljenju kovčega, i u ps. 77, 60. 61, gdje se o tom zarobljenju govori, kaže se: „et tradidit in captivitatem (לַשְּׁבִי) virtutem eorum, ili se pak ono u 18,30

ima razumievati o drugom kakovom nam ne poznatom dogadjaju.

4. Nekoji rationalisti tvrde, da uvod u knjigu gl. 1 – 3,5 i dodatak gl. 17 – 21 nije pisao isti pisac, koji je pisao glavni diel knjige (3,7 – 16,31) Ali onaj uvod dobro pripravlja čitaoca na glavni dio, a tobožnja protuslovja u uvodu samo su prividna; pa i način pisanja u uvodu jednak je s pisanjem u glavnom dielu. I dodatak mogao je pisati isti pisac, kao što pokazuje jednakost jezika i sloga, i pisao ga je jer dobro karakteriše doba* a metnuo ga straga, jer u dogadjajih, koji se u njemu pripoviedaju, nema onoga smjera theokratskoga, koji se opaža u zgodah pripoviedanih u glavnom dielu.

5. Budući da pisac, ako i nije bio Samuel, nije živio dugo iza onih dogadjaja, koji se u knjizi pripoviedaju o Jefthi i o Samsonu, mogao je te dogadjaje znati iz predaje vjere dostojne, pa su to djela tako javna i znamenita, da su se mogla sačuvati vjerno u svačijoj pameti. Što se tiče starijih vremena Sudačkih, o njima pisac manje pripovieda, i pripovieda opet takve stvari, koje su se mogle lahko predajom sačuvati. K tomu pisac imao je jamačno pismenih spomenika kao pjesmu Deborinu, priču Jonathanovu i morda Ljetopise. Vrlo je prilika, da su pojedina plemena imala pismenu historiju svojih Sudaca, tim većma što se u njoj nalazi presjajnih primjera i pravednosti i milosrdnosti Božje. Bilo je napokon i drugih spomenika kao imena mjesta, gdje su se stvari dogadjale, n. p. בוכים (locus flentium), palma Deborina, Ramathlechi, gdje je

Fol. 34. * odmah iza smrti Josuine,

Samson čeljusti magarećom pobiedio Filisteje; onda ime Jerobaal nadjenuto Gedeonu. S drugim piscem sv. knjiga starozavjetnih knjiga je Sudačka poznata i dostojna vjere; tako se naročito u I. Sam. 12, 9-12 navode mnogi dogadjaji iz ove knjige. Židovi su vazda knjigu našu smatrali vjere dostojnom i bogodušnom te ju brojili u kanon. Tako je i crkva knjigu Sudačku svagda držala kanonskom.

§. 38. Knjiga Ruthina.

1. Sadržina. Ova knjižica u 4 glave pripovieda, kako je Betlehemac Elimeh sa ženom Noemom i dva sina Mahalonom i Chelionom u vrieme Sudačko glada radi otišao u Moabsku zemlju, gdje su mu se sinovi oženili Moabkami Orfom i Ruthom. Pošto su Elimeh i sinovi njegovi umrli, vrati se Noema u Betlehem s Ruthom, koja se po pravu djeverskom uda za Booza te rodi s njim Obeda otca Isai-u, otcu Davidovu.

2. Svrha je knjizi kao što se vidi iz njezina završetka, pokazati rod Davidov, dakle i Hristov, koji je rodjen od plemena Davidova; nu ova glavna svrha ne izključuje drugu kao pobočnu, da se naime pokaže, kako i pogani, koji prigrle pravu vjeru (1, 16) i uteku se u zaštitu Boga pravoga (2, 12) mogu biti dielnici milosti Božje.

3. Tko je knjigu pisao i u koje vrieme, ne zna se više. Prije kraljevanja Davidova nije knjiga pisana, kako se vidi iz 4, 17-22. Aramaizmi što se u knjizi nalaze, ne dokazuju posve pozno doba ili te

ja doba sužanjstva babilonskoga, jer mogu biti ili ostatci starijega jezika ili su mogli biti uzeti iz pučkoga jezika.

4. Pisac ne kazuje izmišljenu idylu ili pjesmu, kako gdjekoji rationalisti misle, nego pripovieda pravu historiju bez pjesničkoga nakita, jer sve tako iskreno i prostodušno, tako točno i vremenu, mjestim i osobam primjereno kazuje, da se na prvi odmah hip vidi njegova vjere dostojnost, što i Mat. 1, 5 i Luk. 3, 31 potvrdjuju. Da je hotio pisac izmišljati, ne bi jamačno za Davidovu prababicu uzeo Moabku i mnogo koješta, što se u knjizi kazuje, bio bi ili prešutio ili drugčije kazao. Židovi i kršćani držali su ovu knjigu vazda vjere dostojnom i kanonskom.

Opazka. Knjiga Ruthina broji se u Židova medju 5 megilloth (i Pjesma nad pjesmami, Plač Jeremijin, Propovjednik i Estherina) i čita se na prazník sedmicâ.

§. 39. Angjel Gospodnji u st. zavjetu.

(U sv. knjigah starozavjetnih naročito dosele razpravljanih (u petoknjižju i u knjigah Josuinoj i Sudačkoj) često je govor o poslaniku ili ti glasniku Božjem יְהוָה מַלְאַךְ ili אֱלֹהִים מַלְאַךְ nazvanom, koji može značiti kako glasnika zemaljskoga tako poslanika nebeskoga, i opet kano poslanik nebeski može biti stvoreni angjel ili sâm Bog. Stoga je dvojako mnienje o tom angjelu Gospodnjem: većina, kamo spadaju gotovo svi sv. otci (izuzevši sv. Augustina, Jeronima i Gregorija Velikoga) drži

da je taj angjel osoba božanstvena i to druga oso-
ba presv. trojice – ὁ λόγος, verbum, Riеč, koja se je
prolazno na zemlji u tielu za kratko vrieme uze-
tom pojavila; drugi pak (od sv. otaca: Augustin,
Jeronim i Gregorije Vel.) drže ga za stvorena an-
gjela, za orudje objave Božje.

Da je angjel Gospodnji (na nekih mjestih) zbilja ὁ
λόγος, Verbum, Riеč, dokazujemo I. razlozima iz po-
menutih knjiga vadjenima, II. iz odnošaja staroga
zavjeta naprama novomu, i III. dokazi spoljašnjimi.

1. Hagari pojavi se angjel Gospodnji, i obeća joj u
svoje ime (umnožit ću veoma sjeme tvoje) brojno po-
tomstvo; tada Hagara prizva ime Gospodina, koji
govori s njom: „ti si Bog, koji vidi" i studenac kod
kojega ju nadje angjeo Gospodnji na putu u Sur, pro-
zva se studenac živoga, koji me vidi. I. Mojs. 16, 7-14.
Po drugi put govori angjel Gospodnji s Hagarom
i veli joj da će on od Ismaela učiniti velik narod.
I. Mojs. 21, 17-19. – Pojavi se Gospodin (יְהוָה) I. Moj
18, 1. Abrahamu u dolini Mambrijskoj sa dva an-
gjela, govori i radi kao Bog (10. 17. 19-21), tako-
vim ga priznaje Abraham (v. 3. 27. 30-32), ovomu
priobćuje nakanu svoju satrti gradove, jer da je vi-
ka došla pred njega (v. 20. 21), od patrijarha bude
moljen kao sudac ciele zemlje (v. 25) i obećava mi-
lost (26-32) i prošnju Lothovu usliši (19. 21. 22). Isti
angjel Gospodnji javi se Abrahamu, kad je žrtvo-
vao Isaka (22, 11) i ona obećanja, koja mu je drug-
dje (12, 2. s; 15, 18; 18, 18) učinio sâm Jehova, opetuje
i potvrdjuje; zato i Abraham ono mjesto nazva
יְהוָה יִרְאֶה, u Vulg. Dominus videt (v. 14). —

Javivši se Jakovu u snu angjel Božji (31, 11) imenuje sâm sebe (u v. 13) Bogom Bethelskim t. j. Bogom, koji mu se bješe prikazao u Bethelu; a u Bethelu pojavio se je (po 28, 13 ss) Jakovu Jehova. Vraćajući se Jakov iz Mesopotamije bori se sa čovjekom (32, 25), koji je angjel i Bog (Hos. 12, 4. 5: u sili svojoj bori se s Bogom; bori se s angjelom i nadjača), dobi od njega blagoslov (v. 29) i sâm ga Bogom prizna, prozvavši ono borište: Fanuel, jer je, kako reče, Boga vidio licem k licu (v. 30). Isti patrijarh umirući priziva nad sinovi Josipovimi Boga Abrahamova i Isakova... Angjela, koji ga je izbavljao od svakoga zla (48, 15. 16). – Isti angjel Gospodnji javi se Mojsiju u kupini, koja je ognjem gorjela ali ne sagorievala [(II. Mojs. 3, 2; izp. Djel. Ap. 7, 30: Javi mu se u pustinji (Mojsiju) brda Sinajskoga angjel u plamenu ognjenu u kupini], objavi ime svoje: jesam koji jesam (v. 14), očitova se Bogom patrijaračkim i izbaviteljem i vodjem naroda (v. 6–8); po II. Mojs. 14, 19 angjel Gospodnji idjaše pred vojskom Israelskom, a po II. Mojs. 13, 21 idjaše Gospodin (יְהוָה) pred sinovi Israelovimi danju u stupu od ognja, koji se zove oblak Gospodnji (IV. Mojs. 10, 34). – Kod gore Sinajske prije što će učiniti zavjet, reče Gospodin Mojsiju: „Evo ja ću slati angjela svojega, da ide pred tobom i čuva na putu i da te uvede na mjesto, koje sam pripravio. Pazi na nj i slušaj glas njegov, nemoj da ga prezreš, jer ne će oprostiti, kad sagriešiš, i moje ime (t. j. sućnost) u njemu." II. Mojs. 23, 20 s. – Po ovom angjel onaj je osoba božanstvena ali različna od otca. Mojsije kaže (IV. Mojs. 20, 16) Edomskomu

krašu da je Gospodin poslao angjela, koji je Izra-elce izveo iz Misira. Isti angjel Gospodnji stoji na putu Balaamu i pristi mu se i govori kao Bog (IV. Mojs. 22, 22-35). - Josua priznaje vojvodu vojske Gospod-nje, koji mu se javi kod Jerihona, Gospodinom (Jos. 5, 13-15). - U Bohimu javi se svim sinovom Izraelo-vim angjel Gospodnji i reče im, da ih je on izveo iz Misira i zabranio im, da ne hvataju vjere s Hana-nji itd. Jud. 2, 1-5. - Angjel Gospodnji javi se Ge-deonu, pa taj isti angjel govori s Gedeonom kao Gospodin (יְהוָה) i zove ga da izbavi Izraela (Jud. 6, 11-24). - Angjel Gospodnji, koji se javi ženi Ma-nuja Danita, otca Samsonova, obeća joj sina i prime žrtvu prinesenu (Jud. 13, 2 ss). -

Ako dobro promotrimo sva dosele navedena mjesta, vidimo da se angjel Gospodnji a) sâm objavljuje kao Jehova, i to ili upravce (n. p. I. Mojs. 18, 19; II. Mojs. 3) ili djelima, koja se drugčije takodjer samo Bogu pripisuju ili primajuć (žrtvu) čast koja se ina-če samo Bogu daje; b) oni, kojim se angjel Gospod-nji javlja, drže ga za Boga (odatle strah njihov da vidjevši Boga ne umru, I. Mojs. 16, 13; II. Mojs. 3, 6; Jud. 6, 22; i c) sv. pisci opisuju ga kao Boga. - Pošto je u narodu Hebrejskom uvedeno kraljevstvo, pojavlji-vanje ali ne djelovanje angjela Gospodnjega biva sve redje - još samo u I. Dn. 21, 16 ss. čitamo, da je angjel Gospodnji javio Davidu, i prorok Za-harija vidio je u vidjenju čovjeka gdje jahaše na konju ridju i stajaše medju mirtame (Zah. 1, 8), a malo dalje (u v. 11) kaže se tomu, koji stajaše medju mirtami, angjel Gospodnji. - A redje biva po-

javljivanje njegovo zato, što se je Gospodin, pošto se je razvilo kraljevstvo, svećenstvo i proroštvo, ovimi služio kao redovitimi orudji i namjestnici svojimi kod poučavanja i upravljanja naroda izabranoga; pa kad su proroci ušutjeli, sakri se i sâm angjel Gospodnji; dok uzevši tielo na se ne pojavi se na zemlji.

II. Budući Krist Gospodin središte sve historije, trebalo je da ne samo poslie utjelovljenja nego i prije utielovljenja djeluje, akoprem na razni način, pa je i djelovao. Kao מַלְאַךְ יְהוָה naime, kao ὁ λόγος ne sto duše utielovljen, nego kao λόγος ἄσαρκος pojavljivao se je, ravnao i razvijao djelo spasavajuće staroga zavjeta i pripravljao sve za novi zavjet. Ove theofanije nesu bile posve očevidne i jasne, nego više otajstvene, a to radi sklonosti naroda Izraelskoga k idolopoklonstvu, ali tko ih je proučavao, mogao ih je ipak spoznati. Tako je Mesija već u I. Mojs. 3, 14 obećani djelovao tiekom cieloga staroga zavjeta, jer štogod Bog čini vanjskimi čini za spasenje ljudsko, sve čini kroz sina svojega; izp. Iv. 1, 3: Sve je kroz Rieč postalo, i bez nje nije ništa postalo, što je postalo.

III. S tim se sudara i predaja židovska i kršćanska. 1. a) U knjigah mudrostnih staroga zavjeta, imenito u Prič. 3, 19; Crkv. 1, 1; 1, 4 i Mudr. 7, 21–28; 8, 1; 10, 1 ss. govori se o mudrosti kao osobnoj mudrosti, pa se ta mudrost, kao što dokazuju učenjaci, istovjetuje s Riečju (ὁ λόγος) djelujućom; b) u parafrasah haldejskih mjesto angjel Gospodnji dolazi uviek מֵימְרָא דַיְיָ = Rieč Gospodnja. c) Rabbi-

ni Talmudski toga angjela nazivlju metatron, koji da se objavljuje u שְׁכִינָה (habitatio, majestas divina) Rieč: metatron neki izvode od koriena נְטַר čuvati, te bi metatron bio angjeo čuvar, čuvar Izraelov; drugi iz latinske: metator, koji iduć pred vojskovodjom odredjuje mjesto, gdje će se šatori razapeti.

2. Što se tiče kršćanske predaje, sudara se s tim a) sv. pismo novoga zavjeta, jer je djelovanje Rieči u Iv. gl. 1 sq. opisano prama djelovanju angjela Gospodnjega u starom zavjetu; po I. Cor. 10, 4. 9 Hrist je bio vodj Izraelu i Hrista su Izraelci iskušavali, i on je potresao zemlju kad je zakon dan na Sinaju (Hebr. 12, 26; po II. Mojs. 19, 18 Jehova sidje na Sinaj i sva se gora tresijaše) i po Iv. 8, 56 Abraham je vidio dan Hristov (t. j. samoga Hrista) i obradovao se. b) Osim sv. otaca i koncil Antiohijski (269-70) dokazuje proti Pavlu Samosaćaninu, da je angjel, koji se je javio Abrahamu, bio Hrist; i koncilij Sriemski anathematiše onoga, koji poriče, da je angjeo staroga zakona ὁ λόγος; s tim se podudara i crkva Katolička veleć u antifoni na 18. prosinca: „O Adonai et dux domus Israel, qui Moysi in igne flammo rubi apparuisti et in Sinai legem dedisti, veni ad redimendum nos in brakio extento!" —

Period III.

Od reformacije Samuelove do sužanjstva babilonskoga.

§. 40. Samuel. Saul.

Poslie smrti Samsonove bio je veliki svećenik i ujedno sudac narodu Izraelskomu kroz 40 godina Heli iz plemena Ithamarova, koji nije bio opak, ali mlitav i nemaran, pa je crkva i država bila za njega u vrlo jadnom stanju, naročito su dva njegova sina: Ofni i Finees, izazivali srdžbu Božju na narod. (I. Sam. 1,). U to vrieme neplodkinja Ana molitvom izprosi si sina Samuela, pa ga iz zahvalnosti kao nazireja do smrti zavjetova Bogu i darova za vazda na službu u sv. šatoru u Silonu (I. Sam. 1,). Samuel nadaren od Boga jakošću duševnom (kao doprinak tjelesno jakoga Samsona) i poučen s tajnih namjera Božjih usta narod i zavjet obnavljati i popravljati. Kad je spavao u sv. šatoru, povjeri mu Bog što je kanio učiniti Heliju radi prevelike njegove popustljivosti naprama lakomim i bezramnim sinovom i svemu Izraelu (3.). Nastupat: Filisteji zarobe kovčeg zavjetni u tabor doneseni, 34000 Izraelaca sa oba sina Helijeva poginu, i sam Heli doznavši za tu nesreću, pade mrtav. Na mjesto njegovo bude vodjem i sudcem narodu Samuel, vjerni prorok Gospodnji (4,). Da pomiri Izraelce s Gospodinom, pozva ih, da povrgnu sve idole i da ih utvrdi, sazva skupštinu u Masfath i očisti ih žrtvom. Kada su Filisteji doćuli, kako se je Izrael ujedinio u Masfathu,

udariše na nj, nu pomoću Božjom potučeni ne usudiše
se više za svega vieka Samuelova dolaziti na medju
Izraelcu (gl. 7.). Medjutim dok nije bilo velikoga sve-
ćenika ni svetinje, Samuel obavljaše i službu sve-
ćeničku; zato je sagradio u Ramathi žrtvenik, u
Galgalih, Bethelu i Masphatu prinosio žrtve, Bogu
se molio za narod i mnoge mu blagodati molitvom
svojom izmolio, pa se moć molitve njegove svagda mno-
go slavila. Izp. ps. 98, 6; Jer. 15, 1; Hebr. 11, 32. — Kad
je Samuel ostario, postavi dva svoja sina Joela i
Abiu za sudce u Izraelu; ali ovi ne hodjahu putevi
njegovimi, nego primahu mita i izvrtahu prav-
du, i tako dadoše Izraelcem, sitim theokratijskoga
vladanja, priliku tražiti kralja, koji će im suditi, kao
što je u svih naroda. Ovaj zahtjev naroda ne bi povoljan
Samuelu, zato se pomoli Gospodinu, koji mu reče,
neka čini, kako narod hoće; ali neka mu prije ka-
že pravo kraljevsko, t. j. način, kojim običavaju kralje-
vi nad narodi kraljevati. Kad uza sve to nije na-
rod odustao od zahtjeva, Samuel po nalogu Božjem
pomaza za kralja Saula, sina Cisova, iz plemena
Benjaminova iz mjesta Gaba, kojega narod sku-
pljen u Masfi potvrdi (gl. 8, 9, 10.). Kad je Saul savla-
dao Ammonce, hoteći se Samuel tom sretnom zgo-
dom poslužiti na korist kraljevu, saziva skupštinu
u Galgala, gdje je Saul opet potvrdjen za kralja (gl. 11.);
nu prije što će se odreći sudčije sâm, pozva Boga i na-
rod za svjedoka nevinosti svoje, ukori još jednom
Israelce, što su tražili kralja, što sam Bog čudom

potvrdi, spustivši o žetvi pšeničnoj na molitvu Samuelovu gromove i dažd. Uplašeni narod utješavaše i nagovaraše na pokornost Gospodinu Bogu, i obeća napokon, da neće prestati moliti se za njih. Tako Samuel obnovi državu hebrejsku i položi temelj idućoj sreći kraljevstva (gl. 12).

Saul je brzo zaboravio na svoju theokratijsku dužnost: u ratu s Filistejci prisvoji si pravo žrtve prinesti Gospodu (t. j. ne čeka, kako mu bješe Gospodin zapovjedio, dok dodje Samuel), zato ga Samuel prekori i kaza mu, da će kraljevstvo predati drugomu (gl. 13.) Pošto je Saul pobio na zapadu Filisteje i na istoku Amonce (gl. 14), po zapoviedi Božjoj, koju mu kaza Samuel, podje na Amalekićane, i pobi ih; nu kako je proti volji Božjoj poštedio Agaga, kralja Amalekićana, i najbolji plien sebi pridržao te tako povriedio theokratiju, Samuel mu naviesti odluku Boga razgnievljenoga, da ga je odbacio i kraljevstvo Izraelsko od njega (od njegove porodice) oduzeo i dao drugomu, boljemu. Kad se je Saul izgovarao, ukori ga Samuel veleć, da je poslušnost bolja od žrtve i poslušati da je bolje, nego prinositi pretilinu ovnujsku i razpaljen revnošću theokratijskom izsječe Agaga; potom otide u Ramu i ne vidje više Saula do smrti svoje, nego plakaše za njim, što ga je Gospodin zabacio (gl. 15.). Medjutim izabra si Gospodin dječaka (od 20 po prilici godina) pastira Davida iz Betlehema, sina Isajeva iz plemena Judina (po obećanju I. Mojs. 49, 8-10) i pomaza ga

preko Samuela za kralja; ali mu ne dade jošte kraljevstva, nego ga otpravi natrag na pašu. Od sada se David napunjaše duha Božjega, a od Saula otide duh Gospodnji i uznemirivaše ga zao duh, pa da mu odlakša, dozvan bi u kraljevske dvore David, budući umio dobro udarati na citharu (harfu) (gl. 16.).

Kad je opet nastao rat s Filistejci, David da osveti uvredu Izraelcem učinjenu, metnuvši pet gladkih kamena u pastirsku torbu i uzamši praću svoju s pouzdanjem u Boga („ja idem na te u ime Gospodina nad vojskami, Boga vojske Izraelove, koga si ružio") podje na Filistejina Goliatha, i nadvlada ga. Ali radi ove pobjede Davidove zamrzi na nj Saul, a duša Jonathana, sina Saulova, prionu za dušu Davidovu i Jonathan ga zapozi kao svoju dušu. Dobivši Mikolu kćer Saulovu za ženu, bude David zet kraljev; sa svim tim Saul mu je radio o glavi; pa po savjetu žene svoje pobježe David u Ramathu k Samuelu, kamo Saul posla po tri puta ljude svoje, da uhvate Davida, a napokon dodje sam, ali i na njega sidje duh Božji i proro-kovaše (gl. 17, 18, 19.). Doznavši David sve od Jonathana, da se ukloni zasjedam Saulovim, podje u Nobe k svećeniku Abimelehu; dobi od njega izloženoga hljeba i mač Goliathov i odanle otidje k Athisu, kralju filistejskomu u Gethu, čije okrutnosti izmače, gradeći se ludim. Po tom pobježe u pećinu Odollamsku, a odanle k Moabu

cem. Po nagovoru proroka Gada vrati se u Judeju. Doznavši Saul od Idumejca Doega, što je svećenik Abimelekh učinio Davidu, ubi njega i sve svećenike u Nobi (85.), samo Abimelekhov sin, Abiathar pobježe s oplećkom k Davidu (gl. 20, 21, 22.). – Davidu doglasiše, da Filisteji obsiedaju grad Ceilu, u plemenu Judinu; podje dakle sa svojimi ljudmi namo; pobi Filisteje te je i tako izbavi stanovnike Ceilske. U Ceili se zatim kratko vrieme desio, jer su ga Ceiljani htjeli izdati Saulu. Od onda je tumarao kojekuda. Kad se je sakrio u pustinji Zifu, Zifljani ga htjedoše izdati i poslie kad je bio u Maonu, samo ga navala filistejska izbavi iz ruku Saulovih (gl. 23). Savladavši Saul Filisteje, ode opet za Davidom u pustinju Engadijsku (gl. 24), pa tu kao i kasnije u Zifu (gl. 26.) morade Saul priznati velikodušnost Davidovu: praviji si od mene, jer si mi vratio dobro za zlo, koje sam ja tebi učinio (v. 18). Dok je ovako Saul gonio Davida, umro je Samuel na veliku žalost svega naroda. David ovako lišen svoga duhovnoga otca, pobježe po drugi put k Akisu i dobi grad Sicelek za stanovanje (gl. 27). Idući Akis na Izraelce povede sa sobom Davida, ali ga natrag odpravi po nagovoru svojih doglavnika. Medjuto Gjeku, Amalekićani zapalili grad Sicelek i zarobili sve stvari Davidove; ovaj podje za njimi u potjeru, pobi ih i otme im sav plien. U to Saul, pritisnut od Filisteja u ravnini Jezreelskoj, on koji bješe iztriebio iz zemlje gatare i vračare, ode u

Endor k ženi s duhom vračarskim, i javi mu se ondje duh pokojnoga Samuela i navieśti njemu i sino-vom njegovim smrt: sutra ćeš ti i sinovi tvoji biti kod mene. Tako se i dogodi. Vojska Israelska bi potučena i sinovi Saulovi ubijeni, a Saul baci se sam na svoj mač i umrie na brdu Gelbon (gl. 28-31.) g. 1055. pr. Hr. kraljevavši 40 godina (Dj. Ap. 13, 21; Josip Ant. VI, 14, a). –

David pogubi Amalekićanina, koji mu javi, da je poginuo Saul i hvastao se, da ga je sâm pogubio, i opjeva smrt Saulovu i Jonathanovu prekrasnom tužaljkom (II. Sam. gl. 1.). –

Opazka I. Po theokratiji bio je sâm Bog Jehova kralj naroda Israelskoga, i pak nije tim izključena bila vlada vidljiva, u obće i kraljevska napose; ta već je Abrahamu (Gen. 17, 6; 17, 16) i Ja-kovu (Gen. 35, 11) obećao Bog, da će iz bedara nji-hovih izaći kraljevi, i Mojsije je sam duhom proroč-kim izdao propise za buduće kraljeve (Deut. 17, 14-20), po kojih imao se je kralj pokoravati zakonu theokratijskomu, pa kad bi se taj uvjet bio vazda držao, bilo bi mnogo dobra kraljevstvo donešlo: ve-ću slogu i zajednicu medju pojedinimi plemeni, ve-ći odpor neprijateljem i lakša pazka na idolopo-klonstvo. K tomu budeć da dostojanstvo kra-ljevsko spada medju dostojanstva messijanska (Ps. 144, 13; Luka 1, 32), trebalo je, da se kao i dostojanstvo svećeničko i proročko, razvije, i bude typ messijanskoj kraljevskoj časti. Sa svim tim zahtjev naroda Israel-

skoga, da dobiju kralja, nije bio Bogu po volji; jedno što je kralja tražio prije vremena Bogom odredjena, a drugo što je taj zahtjev imao pravi svoj razlog u nepovjerenju u theokratiju, kao da Bog Iehova nebi bio jak skrbiti se za dobro narodno: „mene odbaciše, da ne kraljujem nad njimi." Zato i Samuel kudi zahtjev narodni, a ne samo kraljevstvo (I. Samuel. 12, 14; 13, 11). –

Kralj hebrejski nije bio autokratski, nego theokratski, jer je bio samo namjestnik Boga Iehove (I. Dnevn. 17, 14), u čije je ime pravdu krojio, i bio vezan na zakone Bogom dane. Zato su kraljevi hebrejski kao namjestnici Iehovini biti uljem (svetim, isp. 3, 1. 39; ps. 88, +) mazani (valj. da ne samo prvi, nego i ostali), koje pomazanje bijaše symbol Božjega izbora, i posvećenje i naročito izljeva duha Božjega, kojim oboružani mogahu kraljevi pravedno, dostojno i kriepko vladati narodom.

Ali da se kraljevstvo hebrejsko ne izvrgne u despotiju, ujedno bi s kraljevstvom uvedeno proročtvo.

Do onda pojavljivali su se proroci u Izraelaca samo riedko, u pojedinih slučajih; od sada je pako proročtvo imalo biti stalno, kao kvasac države hebrejske, jer se je svećenstvo izradjalo. Samuel je glava stalnih proroka (Dj. Ap. 3. 24.), jer utemelji škole proročke, u kojih su se mladići podučavali i kano pripravljali za službu proročku. Nego budući da izbor za tu službu ne visi o znanju, ili umienju, nego jedino o pozivu i milosti Božjoj, škole one bijahu zavodi, u kojih su se gojenci poučavali i zakonu i znanju svetih stvari, te se napunjali revnošću theokratijskom i

+ Kaže se u tom psalmu, da je David svetim uljem pomazan.

duhom bogoljubnim, da budu tako sposobni osjećati izvanredne ponuke duha Božjega i dostojni primati objave Božje, ili da se barem priprave za valjane duhovne glavare i učitelje narodne. Škole one bile s druge strane sjemeništa za muziku, sveto pjeništvo i historiografiju, i cvale su osobito u Rami, Bethelu, Galgalih i Jerihonu. Učenici ovakvih škola stanovali bi zajedno, imali hranu skupa i pošiljani bi bili od svojih učitelja medju narod kao poslanici proročki. Sv. Jeronim poredi takove škole s redovničkimi zadrugami, a neki učenjaci s učenimi akademijami, a možemo s otimi školami porediti zadrugu učenika Ivana Krstitelja i zadrugu učenika (apostola) Hristovih.

U ostalom nisu svi proroci izašli iz onih proročkih škola, jer su gdjekoji bili neposredno od domaćega življenja pozvani k službi proročkoj. Škole proročke najviše su cvale za Samuela, Ilije i Eliseja.

§. 40. Kralj David.

Po smrti Saulovoj pleme Judino izabra si kraljem Davida, i pomazaše ga u Hebronu, dok su se ostala plemena po nagovoru Abnera, vojvode Saulova izabrala kraljem Isbosetha sina Saulova. Davidu bješe tada 30 godina, i kraljevaše u Hebronu sedam i pô (7½) godina. Pošto se je Abner odmetnuo od Isbosetha i ovaj kasnije bio ubijen, sav narod izabra si i pomaza kraljem Davida. Sav

rad njegov za 40 godišnjega kraljevanja (1055–1015) može se razdieliti na vanjski i nutarnji. Spoljašnji rad kralja Davida sastojaše se u tom, što je nastojao neprijatelje kraljevstva svojega pokoriti te narodu mir povratiti i utvrditi. Iztjeravši Jebuseje iz kule Sionske, prenese onamo priestol svoj, nazva ju gradom Davidovim, pogradi u naokolo, i prenesav onamo kovčeg zavjetni učini središtem svoje kraljevine. Stare neprijatelje Filisteje dva puta potuče, drugi put baš hametom; Moabcem nametne danak; na Ammonce radi uvrede poslanikom njegovim nanesene udari vojskom, a kad im Syri dodjoše u pomoć, pobije ih drugi i treći put i posve satare. I Syrce, koji su došli Ammoncem u pomoć, više puti razbije i pokori sebi njihove pokrajine Sobu (אֲרַם צוֹבָה, Vulg. Soba, na sjever od Damaska; Nesibis?), Syriju Damaštansku, Rohob, Sobu (צוֹבָא), Maahu i Istob (ove četiri pokrajine bijahu na jug od Damaska, a na iztok od Basana). Napokon savlada i Idumeje, tako da se je za Davida vlast Izraelska najdalje razprostirala: od potoka Misirskoga do rieke Eufrata, i od zaljeva arabskoga do Libana. Thou (תֹּעִי), kralj Emathski (Epifania) i Hiram kralj Tyrski iskali su prijateljstvo Davidovo. Sve ove ratove vodio je bogodušni kralj ne od želje, da sebi kraljevstvo razširi i stekne slavu, nego od revnosti theokratijske i vjere radi.

Za ovoga vanjskoga rada (trajavšega prvih 20 g. kraljevanja Davidova, a osobito poslie toga rada nastojaše on takodjer urediti državu hebrejsku u

nutri i to na polju vjerskom i političnom. Izabrav-ši Jerusalem, sveti grad, za stolicu svoju, uz najveću svečanost i radost svega naroda prenese Kovčeg za-vjetni iz kuće Abinadabove[1] najprije u kuću Obe-dedoma Getejina[2], a poslie tri mjeseca u grad Da-vidov. Svećenike razdieli na 24 reda, a levite na a) službenike u domu Gospodnjem, b) upravitelje i sudce c) vratare i d) pjevače i opet one pod a), c) i d) na 24 reda za neprekidnu službu Božju. Uredi i pjevanje u domu Gospodnjem i htjede sagra-diti veličanstven hram, nu kako je mnogo krvi prolio i velike ratove vodio (I. Dn. 22, 8) dobi po-ruku od Boga preko proroka Nathana, da ne će on nego mirovni sin njegov (Salomon) sagraditi ku-ću imenu Gospodnjemu, pa tom zgodom obeća mu Bog, da će kraljevstvo njegovo biti vječno; ipak skupi za gradjenje hrama neizmjerne zaklade i pripravi gradju. Upravu kraljevine svoje mudro u-stroji i za upravitelje postavi ljude razborite, kao što je dolikovalo theokratičkomu i pametnomu vladaru.

Sreću doma Davidova a tim i sve države He-brejske uzdrma ponajprije požuda iz koje se po-di dvojaki zločin: preljuba sa Bethsabeom i ubij-stvo njezina muža Urije (II. Sam. gl. 11). Prorok Nathan, kazavši pričicu kralju o ovčici siroma-hovoj, učini da je on sâm o sebi izrekao oštru o-sudu. A kad mu prorok reče: „Ti si onaj čovjek!“ zavapi skrušeno: „Sagrieših Gospodinu!“ i zbrisa griehe pokorom, koja se jasno očituje u psalmu 50 (typu pokore za sve ljude i za sva vremena); ali

[1] Na Moriji [2] u Kirjatiarimu (gradu)

život kraljev zamieni Bog životom čeda iz prelju-
be rodjenoga, čija je smrt zajedno bila znak povra-
ćene mu milosti Božje. Na spomen ponovljena s
Jehovom mira, nareče drugomu s Bethsabeom si-
nu Salamon (gl. 12). Nu akoprem je Gospodin
Bog oprostio Davidu krivnju, imao je još kaz-
ni trpjeti, da se sablazan ukloni. Za ubijstvo U-
rijino trpio je ubijstva u svojoj porodici (Amnon,
Absalom, Adonija), za preljubstvo s Urijinicom
bile su mu žene oskvrnjene (od Absaloma). Amnon
prvienac Davidov od žene Ahinoame, oskvrni svo-
ju polusestru Thamaru, zato ga Absalon, rodjeni
brat Thamarin ubi na gostbi. Bratov krvnik po-
bježe k ujcu svojemu, kralju Gessurskomu (gl. 13), o-
dakle se smjede na molbu Joabovu povratiti za 3
god. a za druge 2 god. pomiri se s otcem (gl. 14).
Po tom Absalom diže bunu proti otcu, koji bježa,
da spase glavu. Na bjegu Davida psova i kame-
njem se na nj baca Semei od roda Saulova, a kralj
sjećajući se grieha svojih, strpljivo to podnose govo-
reć: „Ostavite neka psuje, jer mu je Gospodin zapo-
vjedio." Medjutim Absalom uljezavši u Jerusalem
javno oskvrni inoče otca svoga (gl. 15 i 16).

U bitku, koja nasta medju otcem i sinom u
šumi Efraimskoj, čete Absolomove*) jehu potučene,
a on zapevši kosom za velik granat hrast, bude
strielom iz ruke Joabove ubijen. Za sinom, koji
ne mogaše više pokore činiti, plaka i godušni
David (gl. 17. i 18). Ovaj plač, koji se kosnu i na-
roda, okloni opet srca naroda Izraelskoga k ca-
ru. Postavivši Amasu (sina Abigailina) na

*) vojske Absalonove

X izim Mimfibozeta pima pnatha ruva.

mjesto Joaba vojvodom i oprostivši uvredu Semeju, bi kralj svečano natrag u Jerusalem doveden od plemena Judina (gl. 19). I buna, koju diže Seba, od plemena Benjaminova, bi ugušena; ovi tom zgodom ubi Joab Amasu (gl. 20). Po tom snadje još i drugo zlo kraljevinu: glad sa Saula i sa doma njegova krvničkoga, što pogubi Gabaonjane; kad bi zločin Saulov osvećen smrću dvaju sinova i 5 unuka njegovih, X umilostivi se Gospodin opet zemlji.

Kad su ovako svi neprijatelji vanjski i nutarnji bili pokoreni, pedepsane i osvećene bile krivnje Davidove i Saulove, moglo bi kraljevstvo uživati blaženi mir; ali David od taštine a proti volji Božjoj naloži popis svega naroda i tiem razgnjevi Gospodina. Pokajavši se kralj skoro za ovo djelo, od 3 zla, koja mu Gospodin preko proroka Gada na izbor predloži (3 (7) godine glad ili 3 mjeseca bieg od neprijatelja ili 3 dana pomor), izabra 3 dana pomo[r] volijevši zapasti u ruke Gospodinu, čija je milost velika, nego li u ruke ljudem. Kad je već 70,000 ljudi pomrlo, zapazi kralj angjela krvnika gdje bije narod, i pomoli se Gospodinu, da poštedi nevine ovce; po tom opomenut po Gadu sagradi na gumnu Areune (Aravne, Aranje), Ornana Jebusejina na humu Moriji, gdje je stajao angjel, žrtvenik i prinese na njemu žrtve paljenice i žrtve zahvalne. I Gospodin se umilostivi zemlji i presta pomor. Ovo gumno kupi David od Jebusejina za 50 sikala i cielu njihu za 600 sikala, da se ondje sagra-

di hram. – Kad je Adonija, Joabom i Abia„
tharom pomagan, mislio uzeti kraljevstvo, David
već star Bethsabeom i Nathanom o toj stvari oba„
viešten, dade Salomona po svećeniku Sadoku po„
mazati za kralja. Prije smrti sazva David jošte
sabor, naloži Salomonu, da sagradi hram Go=
spodnji i osveti zločine Joabove (ubijstva Abnera
i Amase) i uvredu veličanstvu kraljevskomu Se„
mejem nanesenu, da se i njemu onako što ne dogo„
di, što se samomu Davidu dogodilo zbog Gabaonja„
na, i opomenu Salomona i narod na vjerno držanje
zapoviedi Božjih. Izrekavši još rieči proročke
(II. Sam. 23, 1-7), umre David sin Isaijev, čovjek
koji bi postavljen visoko, pomazanik Boga Isra„
elova i ljubak u pjesmah Israelovih, mirno i bla„
go u 70. godini vieka svojega, i bi pogreben u
gradu svojem.

Opazka. Misle mnogi, da je Jerusalem od Da„
vidovih vremena priestolni grad kraljevstva he„
brejskoga i poznje Judejskoga, istovjetan sa Sa„
lemom, u kojem je Melhisedek kraljevao (Gen.
14, 18); i zbilja u psalmu 76, 3 dolazi Jerusalem
pod tim starim imenom [Vulg. ps. 75, 3 Et factus
est in pace (בְּשָׁלֵם) locus ejus (Dei) et habitatio
ejus in Sion]; a za cielo je istovjetan s tvrdjom Je„
busejskom (na brdu Sionu), odakle nije moglo
pleme Judino otjerati Jebuseja, poslie pak, kad
su Israelci diel grada Jerusalema uzeli, pripade
plemenu Benjaminovu u naslјedstvo. Pošto je
David posve protjerao Jebuseje s tvrdjave, prene„
se tamo priestol svoj i grad (brdo Sinaj) opasa

zidom; na nasipu Mellonu (מִלּוֹא), koji je brdo Sinaj s brdom Morijom spajao, sagradi Salomon kulu s palačom, odakle se salazilo po skalinah u hram. Gradu Davidovu najobičnije je ime u st. zavjetu Jerusalem (יְרוּשָׁלַםִ) kao: fundatio pacis, Hierosolyma, sad El-kudš = sveti grad. Grad leži na gorah Judejskih na visoku mjestu, ali niže od okolnih brda, od kojih ga odvajaju doline: istočna Josafatova s potočićem Cedronom, zapadna Gihonska i južna sinova Hinnomovih (ge b'ne Hinnom = gehenna), koja se na mjestu Tofetu s prijašnje dvie doline stiče. Dolina Josafatova ili ti Cedronska dieli Jerusalem od gore Maslinove (mons Oliveti), koja je 2550' visoka, 416' nad Cedronom, i 175' nad Sionom, i od gore od spačke ili ti sablazni, gdje je Salomon idolom sagradio žrtvenike; gora Gihonska je na zapad, a na jug gora od zla savjeta (mali consilii, Mat. 26, 3. 4.: Isvjetovaše se, kako bi Isusa uhvatili. Na sjeverozapad je brdo na kojem leži Jerusalem, spojeno sa gorami Judejskimi. Medju svimi vrhunci, na kojih je ležao grad, najviši je Sion (na južnom zapadu), od Morije (na sjeveroistok) i Akre dolinom sirarskom (τυροποιῶν) razdieljen; na Sionu bješe gornji grad, na Akri pozniji dolnji grad (odatle dual: Jerušalaim?). Južna strana Morije zvala se Ofel. Jerusalem ima slabo vode i studenaca; njekoć su se spominjali studenci: Siloe s istoimenim ribnjakom, na jugu izvan grada; Rogel ili ti studenac Nehemijin, gdje se stiču do-

line Josafatova i Gehenna, sada Bir-eyub, i Gihon na zapadu, odakle su se dva ribnjaka istoimena gornji i dolnji napunjavala vode. U samom gradu bio je ribnjak Ezekijin, koji je bio spojen s Gihonskim gornjim ribnjakom.

§. 41. Kralj Salomon.

Uzpevši se Salomon po smrti otčinoj na prestol dade pogubiti Adoniju, što je tražeć Abisagu za ženu posegao za krunom, i drugove mu, medju njima Joaba, a Abiathara liši sve svećeničke časti, postavivši mjesto njega Sadoka od plemena Eleazarova; napokon pogubi i Semeja, što se nije držao načina življenja od kralja mu propisana (Semej imao stanovati u Jerusalemu i nikamo izaći, a on poslie 3 god. ode u Geth, kamo mu pobjegoše sluge). Salomon (Jedidja, ljubimac Gospodnji II. Sam. 12, 25) oženi se kćerju Faraonovom i u Gabaonu prinese žrtve (tamo je bio sv. šator, najprije u Silomu, onda u Nobu, kasnije u Gabaonu), i moli od Boga, koji mu se bješe u snu ukazao, mudrost, a Bog mu osim mudrosti dade i slavu i bogatstvo. Sjajni primjer mudrosti dade izrekavši osudu u parnici dvijuh žena (III Kralj. gl. 3). Postavivši čestite ljude za poglavare narodu (gl. 4), poče 4. godine kraljevanja svoga (t. j. 1012 prije Kr. a 480 poslie izlazka iz Misira) na gori Moriji, na gumnu Areuninu, gdje su već Abraham i David prinosili žrtve, graditi

x i dobi za miraz grad Gezer.

hram po slici otčinoj (I. Dnv. 28, 11), koja je u glavnom bila načinjena po nacrtu sv. šatora, i dogradi hram za 7 godina. Hiram, kralj Tyrski sprijateljen sa Salamonom, dade mu cedrovine s Libana i poslenika iz Tyra. Radnika za gradjenje bijaše 30,000, od kojih su bili pošiljani na Liban po 10,000 svakoga mjeseca na izmjence; 70,000 nosilaca i 80,000 tesača, a nad radnici nastojnika 3850 (III. Kralj. 5–8; II. Dnv. 2–7).

Osim veličanstvenoga hrama sagradi Salomon i druge krasne zgrade: kraljevski dvor (dom od šume Libanske), koji se je 13 god. gradio, palaču za ženu svoju kćer faraonovu, popravi i utvrdi gradove (Heser, Mageddo Gazer), utemelji nove gradove (Baalath u plemenu Danovu i Palmiru (Tadmor) u pustinji), zasadi vinograde i vrtove, načini vodovode, nabavi sebi prekrasno pokućtvo i zlatni prieštol, nebrojene konje i konjike, ladje poslane iz Asiongabera i Ailatha u Ofir i Sredozemskim morem u Tarsis donesoše zlata, srebra, slonove kosti i stvari drugih dragocjenih bez broja, koje bogatstvo umnožiše darovi od kraljeva saveznika, od Izraelaca i pokorenih naroda, trgovina i carina od trgovaca. Kraljica Sabska ne mogaše se načuditi bogatstvu i sjaju Salamonovu, nu još manje njegovoj mudrosti (III. Kralj. gl. 10); jer je izgovorio 3000 priča, i pjesama njegovih je bilo 1005, i govorio je i o drveću, od cedra na Libanu do hisopa, koji niče iz zida, govorio je i o stoci i o pticah i o bubinah i o ribah (III. Kr. 9–11; II. Dnv. 9 i 8 gl.).

Ali što je bila veća mudrost i slava Salomonova, tim je bio gradnji pad njegov. – Iz ljude ljubavi k ženam tudjinkam (700 žena carica i 300 inoča, proti zakonu Deut. 17, 17) sagradi visinu Hamosu gadu Moab, skomu, na gori prema Jerusalemu i Mo, loku gadu Amonskomu, tako učini svim ženam tudjinkam, te kadjahu i prinašahu žrtve svojim bogovom, jer kad je ostario srdce mu za tudjimi bogovi zanesoše žene od onih naroda, za koje bješe rekao Gospo, din Izraelcem, da neidu k njima. – Tako dade kralj s jedne strane zao pri, mjer narodu sklonu vazda, na idolopoklon, stvo, s druge strane velikimi dačami po, budi zlu volju u narodu. – Stoga kaza mu gospodin, da će se kraljevstvo po smrti njegovoj razdieliti i podiže mu protiv, nike: Adadu Idumejina i Razona kra, lja Sirskoga, pače i Jerobaama Efra, imca, komu prorok Ahija djelom sym, boličkim obeća kraljevstvo nad 10 ple, mena. – Razkalašni kralj, vladavši 40 godina, od 1016–975 prije Krista, umre i bi pogreben u gradu Davidovu. –

§ 42. Hram Salomonov. –

Da bude na brdu Moriji dosta prostora za hram, Salomon podiže zidine s iztoka iz doline Cedronske, sa zapa, da iz doline Sirarske, i s juga sa strmeni

Ofelske, prostor medju ovimi zidinami napu-
ni zemljom i poravni odzgor, ter tako bi nač-
njen dovoljno velik i ravan prostor, na ko-
jem će se sagraditi hram. - Ravnina o-
pasana zidom sa svih strana, imala je
iznutra dopsida triemove (porticus), osobi-
to sa iztočne strane, i dielila se u dva dvo-
rišta u dvorište veliko ili vanjsko atri-
um exterius. (II. Dnev. 4, 9 za puk) i u dvoriš-
te ~~za~~ nutarnje (III. kralj. 6, 36. svećeničko).-
Dvorište nutarnje oko svetinje, bilo je odielje-
no od vanjskoga zidom od 3 reda tesanoga
kamena i jednoga reda drveta cedrova
strugana; a ulazilo se iz jednoga dvorišta
u drugo kroz vrata, što su bila na iztočnoj
strani. - U dvorištu svećeničkom bijaše
mjedeni žrtvenik, ili ti žrtvenik za palje-
nice, 20 lakata dug i širok, 10 lakata vi-
sok, na koji se je ulazilo (valjda stuba-
mi), od netesana kamena načinjen, i mje-
denimi pločami obložen. - Blizu oltara
mjedenoga bijaše posuda (more) mjedena,
umivaonica, veoma velika, kojoj bješe u
naokolo 30 lakata, u visini 5 lakata, a
bijaše kao cviet liljanov šestokuta, sa
svakojakimi uresi i pipami, i stajaše na
12 volova mjedenih, 3 gledaha na sjever 3
na jug, 3 na zapad 3 na iztok. - osim toga načinjeno
je 10 manjih mjedenih umivaonica, 5 na sjevernoj
strani i 5 na južnoj, u kojih su se žrtve
izpirale. -

Hram sâm u dužini 60 lakata, u širinu 20 lakata i u visinu 30 lakata, sagradjen bješe od četverouglatoga kamena, iznutra obložen cedrovimi daskami koji su opet bile pločami zlatnimi obložene i izkićene zlatnimi rezanimi kerubi palmami i raznimi cvjetovi; svjetlo je dopiralo na prozore iznutra široke a spolja uzke. - Pred svetinjom namješten je bio pritvor (πρόναος, vestibulum) 20 lakata dug (po širini svetinje) 10 lakata širok (i 120? ili 30? lakata visok) kojemu na ulazu stajahu dva stupa velika mjedena (18 lakata visoka) sa oglavlji 5 lakata visokimi; onaj na sjeveru zvao se Booz (krepkost) onaj na južnoj strani Jakin (čvrstoća), za symbol i proročanstvo da će Gospodin sveti dom, zaviet i kraljevstvo theokratijsko ukriepiti i učvrstiti; izvana pak oko svetinje (izuzeô iztočnu stranu) sagradjene bjehu klieti na 3 sprata, u koje se je ulazilo s južne strane na spužaricu. - U ovih klietih čuvalo se je crkveno blago, orudje i sprave ražne. -
Hram dielio se je na svetinje i svetinju nad svetinjami; u svetinji iznutra 40 lak. dugoj 20 širokoj i 30 visokoj, bio je oltar kadioni pozlaćen 10 zlatnih sviećnjaka i 10 pozlaćenih stolova, po 5 na sjevernoj i po 5 na južnoj strani. - Na stolove metalo se 12 postavljenih hljebova i 100 zlatnih šalica punih mirisa. - U tamnoj svetinji nad svetinjami (kubus od 20 lak. a nad njim kliet 10 lak. visoka u kojoj su se čuvali ostatci od sv. šatora) bio je kovčeg zavietni sa dvjema pločama zakona (bez posude s manom i bez štapa Arônova III Kr. 8, 9) uz

koji su stajala keruba 2, od drveta maslino,
va načinjeni i zlatom obloženi, licem okrenuti
prema svetinji (II. Dn. 3. 13); svaki njih 10 lakata
visok, jedno je krilo (5 lak. visoko) razkrilio
nad kovčegom, a drugo je pružio do duvara. - Duva,
ri u svetinji nad svetinjami obloženi su bili čis,
tim zlatom. - Dvokrilna vrata medju svetinjom
i pritvorom, od drva čempresova načinjena
izkićena su bila rezanimi kerubi, palma,
mi i raznim cvjetovi, i obložena zlatnimi plo,
čami; ter su se vrćela na zlatnih čepovih
(stožerih). - Tako su bila izkićena i vrata na
koja se je ulazilo iz svetinje u svetinju nad
svetinjami. a načinjena su bila od drveta mas,
linova, bila uvjek otvorena i pokrivena zavjesom
načinjenom od tankoga platna i razno bojadisanim. -
Od dvorišta nutarnjega svećeničkoga ili gornjega
nešto niže bijaše dvorište vanjsko, za puk, četveroug,
lat (500 lakat.) kamenjem potaracan i zidom
opasan; imadjaše vrata mjedi pokrivena i u
svoj prilici po dvoja sa sjevera i po dvoja s
juga, a glavna s iztoka. iz nutarnje strane zi,
da, kojim je opasano bilo dvorište, njegovo je
bjehu takodjer trijemovi razne sobe i klijeti
za stanovanje levitom, svećenikom, ženam Bogu
posvećenim, i za čuvanje raznih stvarih. -
Kad je hram u 7 1/2 godina bio dogradjen,
sazva Salomon sav narod Izraelski, dade
svetčano po svećenicih prenesti kovčeg za,
vjetni sa Siona u novi hram, i prinoseći
nebrojene žrtve slavi 8 dana praznik posvete

i kleče na koljena pred svim zborom Izraelovim i podiže ruke svoje k nebu i reče krasnu molitvu, što se čita u III kralj. 8, 23-61 i u II. Dnev. 6, 14-42. - A kad svrši molitvu Salomon, sidje oganj s neba i spali žrtve paljenice i druge žrtve i slave Gospodinove napuni se dom u znak, da je Gospodin milostivo primio molitvu kraljevu i da je izabrao novi hram za stan svoj; i Bog obeća, da će Salomonu priestol kraljevski utvrditi na viek, ako uzidje pred njim, kako je išao David s cielim i pravim srdcem tvoreći sve, što mu je zapovjedio i držeći uredbe i zakone njegove. -

§. 43 Hebrejsko pjesništvo. -

Pjesništvo u Hebreja bje po svojem izvoru i po svoj sadržini skroz sveto i božanstveno; jer izvorom mu je vjera, koja je Hebreja bila temelj svemu koliokomu životu obiteljskomu i javnomu i prosvjetnomu, a sadržaje pojmove vjerske i osjećaje pobožne, kojimi se duh k Bogu uznosi. - Ovako je pjesništvo hebrejsko posve različno od pjesništva inih naroda. - Ta upravo stoga, što je sav život narodni u Hebreja bio skroz prožniknut vjerom, u pjesništvo hebrejsko nije moglo ništa svjetovno prodrieti; i kad je theokratija veoma cvala, cvalo je i pjesništvo. - Diele se pak pjesništvo hebrejsko na lirsko (...), poučno (didaktično, ...) i proročko, ali sve ove vrste pjesništva kadšto su pomiešane, tako n. pr. Knjiga Jobova, koja spada k poučnoj

vrsti, ima i lyrskih mjesta, medju psalmi,
koji većim dielom spadaju u lyrsko pjesništvo,
ima i poučnih i proročkih; pjesništvo proročko,
koje je u sredini medju lirskim i didaktičkim
kadkada se naginje više lyrici, a kadgod više
didaktici.–

2. Što se tiče oblika hebrejskoga pjesništva,
na vajni se način razlikuje od proze, kao i
u drugih naroda; a) služi se svojstvenim i iz-
bornim načinom govora po načelih blagoglas-
ja, upotrebljava rieči nove, figure, metafore,
antithese i prispodobe, umjetno slaže rieči
i rabe joj drugi nakiti sloga pjesničkoga;
b) u stanovitom izmjenivanju dugih i krat-
kih slovaka u dizanju i spuštanju glasa,
a osobito u razredjivanju pojedinih dielo-
vah versa ili kitice i u uzajamnom nji-
hovom odnošenju.– Kako se naime pjesniš-
tvo hebrejsko više mišlju, nego li vanjskim
oblikom razlikuje od proze, to se pjesništva
misao koja ne kaže na prosto, nego se kao raz-
čini na više dielova malo nejednakih, ta-
ko da bude diel prema dielu, da bude neki
parallelisam medju pojedinimi dielovi, u
koje je misao razčinjena.– Zato velimo, da
se oblik pjesništva hebrejskoga sastoji u
u parallelismu dielova (parallelismus
membrorum) dakle u rithmu veraza ili
pravo govoreć misli, jer sav ritham stoji do
misli.– Parallelisam se pak po sadržini
dieli na 1) <u>synonymni</u> ako se isti riek

dvaputa kaže, tako da se u drugom dielu opetuje, što se je kazalo u prvom, te su rieči prema riečim stvari prema stvarim n. pr. u ps. 114, 1.
: Kad izadje Izrael iz Misira,
dom Jakovljev iz naroda tudjega
v. 3: More vidje i pobježe
Jordan se obrati natrag
2) na antithetičan, kad se dielu suprotni diel: taj parallelisam često se nalazi u pričah Salomonovih np. ugl. 10, 1: Mudar je sin radost otcu svojemu, a lud je sin žalost materi svojoj. –
3) synthetičan, kad se izreka jednoga diela u drugom dielu većma razvije, utvrdi ili prispodobom objasni; n. p. u ps. 50, 13:
Naučavat ću bezakonike putovom tvojim i bezbožnici k tebi će se obratiti. – Glede oblika pak parallelisam je podpun ili nepodpun, kako su naime pojedini dielovi jednako ili različno sastavljeni, npr. parallelisam nepodpun u ps. 20, 5: Molio te je za život i das si mu duljinu dana do vieka i do vieka vieka"; a malo više navedeni verzovi sačinjavaju podpun parallelisam. –
Pjesništvo dakle hebrejsko ima rithm akoprem neima metra, kao što ga staro drevno pjesništvo u obće nije imalo; niti ima još novijega rima (sroka), ali ni

sam ritham nije u njednoj pjesmi većoj ili manjoj skroz jednak i stalan, nego se mienja po mislih i osjećajih, jer i samo diganje i spuštanje glasa i izmjenivanje dugih i kratkih slovaka ravna se po misli i osjećaju a još većma se potom ravna dieljenje veraza ili kitice u parallelne čestice.
3. Gdjekoje pjesme mogu se podieliti na kitice od 2-7 versova, od kojih svaka sadržaje pojedine misli ili izreke, koje se nižu u pjesmi; a naznačuju se pojedine kitice tim, što se prvi ili poslednji veras opetuje (ps. 41, 6. 12; ps. 42, 5) ili se umeće koja izreka kao refrain (Js. 9. 12. 17. 21). Ovakove su pjesme osobito gdekoji psalmi, podieljeni u kitice, da se uz muziku mogu pjevati. –

Ima pjesama, koje su razredjene redom alfabetskim i to 9 psalama (9. 10 25. 34 37 111 112 119, 145, teksta hebr.) Prič 30. 10 ss. (31. poslj. 22 versa) i Plača Jerem. gl. 1-4 tako, da se pojedinimi pismeni alfabetskimi počinju pojedini versi ili pojedini dielovi verasa ili po 3 ili po 8 verasa istimi pismeni ili pak tek svaki drugi ili treći veras počinje pismenom po redu alfabetskim. –

Ovaj oblik akrostihični nije dan pjesmam samo radi kakove umiešnosti i toga radi da se laglje zapamte, nego više zato, da pjesme na taj način dobija neku podpunost, savršenost i okruglost. –

Pjesništvo hebrejsko ima 3 perioda u svojem razvitku: i a) najprije je cvalo lyrsko pjesništvo od Mojsija do Davida b) onda poučno u doba Salomonovo i c) napokon proročko poslije Salomona.~

Najstarodrevniji tragovi pjesništva lyrskoga nalaze se u riečih Adamovih izuštenih, kad je zagledao Evu (Gen. 2. 23, 24) u riečih, koje je kazao Lamech svojima dvima ženama (Gen. 4. 23, 24) u prokletstvu i u blagoslovu Noinu (9, 25–27) u blagoslovu Melkisedekovu (Gen. 14, 19. 20.) u blagoslovu danu Rebeci od rodjaka (Gen. 24. 60), u blagoslovu od Isaka i Jakova danu (27. 7).

Toveće starije su pjesme: blagoslov umirućega Jakova (Gen. gl. 49 s paronomasijami i nepodpunim parallelismom), tri pjesni Mojsijeve (Ex. 15, 1–21 s kiticami i Deut. gl. 32. i 33), besjede Balaamove (Num. gl. 23 i 24), pjesan Deborina (Jud. gl. 5) i pjesan Ane majke Samuelove (I. Sam. gl. 2.).~

Ima i zagonetka (Jud. 14. 14. 15) basna u prozi (Jud. 9 8 ss) parabola (II Sam. 12 1–5) i imaju odlomci iz knjiga pjesničkih, i to iz knjige o ratovih gospodnjih (Num. 21. 14) i iz knjige pravednicke (Jos. 10. 13).~

Pjesnik lirski bijaše najslavniji David psaltes egregius Domini, koji u psalmih svojih dočera lyriku na vršak, a ima od njega i drugih pjesama (II. Sam. 1 18–27 plač Davidov o smrti Jonatanovoj i Saulovoj

i Jonathinoj; II Sam 3, 33, 34, plač Davidov o smrti Abnerovoj; II Sam, 22. i ss. pjesma koju reče David, kad ga Bog izbavi iz rukuh svih neprijatelja, II Sam. 23, 1-7 poslednje rieči Davidove) – Za Davidom povedoše se znani psalmisti suvremeni i pozniji. –

K pjesništvu lyrskomu spada i plač Jeremijin, Pjesma nad pjesmami, pjesma Ezekijina (Jes. gl. 38) molitva Jonina (Jon gl. 2.) pjesan Habakukova (Hab. gl. 4), pjesma trijuh mladića (Dan. 3, 52-90). –

Pjesništvo poučno gojio je i usavršivao Salomon sastavio Priče i Propovjednika, akoprem nije on zanemarivao lyrike. – Ovamo spada Crkvenica i Mudrost, i od svih poučnih sv. pjesama najsavršenija i najslavnija knjiga Jobova. –

Proročka vrsta pjesništva najljepše je cvala za kralja Ezekije (vladavšega od 727 do 698) onda je naime živio prorok Izaija, najveći proročki pjesnik; nu uza sve to u ono su doba i neke lyrske pjesme sastavljene (psalm 46, 48, 75, 76 i td). –

§ 44 Psalmi. –

1. Knjiga psalama iliti psaltier (ψαλτήριον) jest zbirka od 150 pobožnih pjesni, koje su Hebreji uz musiku pjevali u slavu božju. –
2. Hebreji diele od vajkada psaltier na 5 dielova ili knjiga prema razdiobi peto knjižja Mojsijina: 1va knjiga od 1-40 psalma;

2ª od 41–71; 3ª od 72–88; 4ª od 89–105; 5ª od 106–150 (po Vulgati), od kojih prijašnje 4 knjige dokančaju se doxologijom: „Blagoslovljen Gospodin Bog Izraelov od vieka do vieka. – Amen, Amen!“ –
Brojenje psalama u LXX i po njima nešto se u Vulgati nešto se razlikuje od njihova brojenja u hebrejskom textu, naime u LXX i u vulgati jesu psalmi 9 i 10 u jedan i psalmi 114 i 115 opet u jedan psalam spojeni, a psalmi 116 i 147 razdieljeni su opet svaki u dva, pa tako se izjednači broj njihov. –
Po tom dakle psalmi po textu hebrejskom jesu po LXX i Vulgati:

Vulg.	Židov.
1–8	1–8
9	9 i 10
10–112	11–113
113	114 i 115
114 i 115	116
116–145	117–146
146–147	147
148–150	148–150

(Ovdje ćemo citovati psalme obično po vulgati; ako li bi po textu hebrejskom dometnut ćemo t. h.). –
3. Glavni pisac psalama je David, kojemu sami nadpisi u hebrejskom psalmih pripisuju njih 73, k tomu napise (u hebrejskih psalmih) u LXX i Vulgati 15 psalama, a iz drugih mjesta sv. pisma znamo, da su i neki bezimeni psalmi od Davida, tako se npr. u Djel. Apostol.

4,25 psalam drugi pripisuje Davidu. - Po tom se mogu Davidu pripisati barem 85 psalama, odbivši naime psalam 136 iz medju onih, koji se u grčkom i latinskom textu priznaju Davidu jer onaj psalam (136) imenuje iz Davida i Jeremije: „Psalmus David Jeremiae". - Budući ovako većina psalama od Davida, može se psaltier pravedno imenovati Davidovim. - Salomonu pripisuju se u nadpisih dva psalma (71 i 126); Mojsiju jedan (89) Asafu dvanaest (49 i 72-82); sinovom Korinim (Korahovim) jedanaest (41-48, 83, 84, 86, 87); Emanu Ezrahitu jedan (87) i Ethanu Ezrahitu jedan (88). - Nekoji bezimeni psalmi jesu iz doba Davidova, gdekoji iz vremena prije sužanjstva, a gdekoji poslije sužanjstva; ali psalama iz vremena Makabejskih ne ima u našem psaltieru. -

4. Naslovi ilih nadpisi na psalmih naznačuju većinom ime pisca, gdekojim je i drugo što dodano, čim se naznačuje zgoda, kojom je psalam zpjevan (npr. Psalam 3: Psalam Davidov, kad je bježao od Absolona sina svojega, ili dan, kad se je psalam pjevao (npr. ps. 91: Psalam Popievka za dan subotni) ili melodija, po kojoj se imao psalam pjevati, tako npr. u hebr. ps. 56 riečju nadpisu: על־יונת אלם רחקים - što znači po: „golubica niema na daleko"!

u Vulgati ima tu (ps. 55) pro populo, qui a sanctis longe factus est) ili se napokon naznačuje muzička sprava, uz koju se je psalam pjevao (n. pr. ps. 4. בִּנְגִינוֹת = uz žice; u Vulgati in carminibus; ps. 5 אֶל־הַנְּחִילוֹת = uz svirale; u Vulg. pro ea, quae haereditatem consequitur). Imade opet psalama u textu hebrejskom bezimenih (יְתוֹמִים = sirota) (do 40), a gdekoji imadu nadpise, kojimi se vrsta psalama označuje (cantica graduum, popievke pa penjanje; Alleluja) 113-118

Nadalje gdjekoji psalmi u LXX. i u Vulgati imaju nadpise, a u hebrejskom ih ne imaju, pače je u Vulgati gdje što nadpisom hebrejskim dodano štogod (n. pr. ps. 64 in finem, Psalmus David, dodanje: Canticum Jeremiae et Ezechielis populo transmigrationis, cum inciperent exire). Ove dodatke i sami nekoji sv. otci odbacuju; zato treba samo one nadpise držati autentičnimi, te kao diel psalama podpunimi, koji se nalaze i u hebrejskom i u Vulgati i u prievodu grčkom. —

5. Brojevi psalmom dodani iz novijega su doba, pa ne naznačuju red vremena, u koja su pisani, nego red vremena, u koje su nadjeni jer su Ezdra i Nehemija poslije sužanjstva babilonskoga osim drugih sv. knjiga skupili i psalme (sr. 2. Mak. 2, 13 o Nehemiji)

pa su na prvo mjesto metnuli psalme, koje
su najprije našli, a k ovim pridali one ko-
je su poslije našli; odatle se razabira, ka-
ko psalmi Davidovi, niesu svi u kupu ne-
go pomiešani s drugimi.–
6. Akoprem svi psalmi na to smieraju, da
dušu potaknu na pobožnost, da se duša
s Bogom sjedini i u njemu se kao raztopi
sasvim, ipak imade svaki psalam nešto po-
sebno, svoju osobitu sadržinu, po kojoj mo-
žemo psalme razdieliti:
a) na pjesme klanjalice (hymni) ili hym-
ne, kojimi se pjesnik klanja veličanstvu bo-
žjemu, te slave i hvale savršenosti božje, na-
ročito dobrotu, milosrdnost itd. (npr. ps. 8).–
b) pjesme molbenice, koje sadržavaju
prošnje i molbe (npr. ps. 42) i pjesme tužba-
lice, u kojih se pjesnik tuži na biede obće-
nite i svoje posebne, utiče se k milosrdju
božjemu.– Ovamo spadaju takodjer psalmi
pokornički, od kojih se osobito sedam odliku-
ju: ps. 6, 31, 37, 50, 101, 129 i 142; i psalmi kletveni. ps. 108
c) na pjesme poučne (npr. ps. 1).–
d) pjesme historijske ili narodne, u
kojih se opisuju dobročinstva, što je Bog
počam od patrijarskih vremena učinio na-
rodu izraelskomu, i u kojih se spominje
narodna dogadjaje zakona Božjega (npr. ps. 77).
e) pjesme postupak (cantica graduum), 15 ih, ima
119–134, koje je valjda narod pjevao, kad je

uzlazio na Jerusalem k blag. danom.—

f) proročke, ja ako govore o Hristu, i kraljevstvu njegovu, zovu se mesijanski, od kojih su opet jedni samo posredni, neupravce ili typsko-mesijanski, koji naime o Mesiji govore, u smislu typskom, t.j. koji govore o stvarih, što se slovu odnose na Davida ili koju drugu osobu staroga zavieta a samo posredno na Mesiju u koliko je ona osoba bila typ Mesiji iliti Hristu; drugi su pak neposredno, upravce i izključivo Mesijanski, jer se po slovu samo na Hrista i crkvu njegovu odnose, a takvi su: 2.(o pobjedi Kralja Mesije), 21.(o muci Mesijinoj), 44.(o Hristu i crkvi njegovoj), 71.(o vječnom kraljevstvu Mesijinu i vječnu miru) i 109.(o pobjedi Mesijinoj i o svećeništvu njegovu).

7. Psalmi su za razvitak objave Božje u starom zavietu i objektivno i subjektivno preznameniti, jer se protežu na sve diele objave Božje, na dogmatski, moralni i historijsko-theokratijski.—U psalmih

a) razvijaju se i objašnjuju nauka o Bogu i njegovih svojstvih, o promislu i upravi ovoga svieta, o blagoslovih i milostih kojih su dielnici bili pripadnici države theokratijske, o Mesiji i kraljevstvu njegovu:

b) Izraelci, naučivši čestom porabom psalme, iz njih su lakše crpali nauk božje objave o bogoljubnosti tako da su tim nauk objave Božje događaji naroda i nada u buduću Mesiju postala običnim;—

a.- Psaltir je najodličnija molitvena knjiga, koju u starom i u novom zavietu, jošće sačinjava glavni dio javne i obćenite bogoljubnosti. — a. Što se tiče staroga zavieta, već je David postavio pjevače, da pjevaju slave i hvale Gospodina Boga Izraelova (1 Dnev. 16, 4); i za kraljeva Ezekije (727–698; II Dnev. 29, 25. 30) i Josije (641–610; 35, 15) i u vrieme poslije robstva babilonskoga (Ezdr. 3, 10; Neh. 12, 24, 25) pjevali su se psalmi u hramu. — Po predaji židovskoj iz čitanja svagdašnjih pjevali su se psalmi u hramu razredjeni po Dnevih. —

b) Novi pak zaviet upravo se je natjecao sa starim u porabi psalama. Sam Krist Gospodin izgovorio pjesmu (ps. 112, 113, 115–118) idući s učenici na goru Maslinsku (Math. 26, 30) i na križu izdišući posluži se rječmi psalma (21, 2; usp. Math. 27, 46). Tragom učiteljevim podjoše učenici (Djel. ap. 16, 25: Pol ponoći Pavao i Sila moleći se hvaljahu Boga, a sužnji ih slušahu; Efez. 5, 19: Govoreći medju sobom u psalmih i pjesmih i popievkah duhovnih, pjevajući i popievajući u srdcih svojih Gospodinu; Kol. 3, 16: ..... opominjući same sebe psalmima, pjesmi i popievkami duhovnimi u milosti pjevajući u svojih srdcih Bogu) i crkva, koja je psalme uzela u javnu i obćenu službu Božju i na časove dnevne razdielila.

jer se u psaltieru nalazi pravilo vjerovanju i dje- lovanju. Stoga svi sv. otci psalme uzvisuju nada sve.

§. 45. Priče Salomonove.

1. Priče Salomonove (Proverbia ili Parabolae Salomonis, hebr. מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה ili מִשְׁלֵי) nisu zbir- ka poslovica, zagonetaka, dosjetaka pučkih, nego o- ne sadržavaju (do 500 njih) pjesnički sastavljene rečenice moralne, pune bogoljubnosti i otajstva.

2. Sadržina dieli se a) na uvod, gl. 1–9, gdje se nalazi nagovaranje na nastojanje oko mudrosti; od mudrosti stvorene prelazi pisac na mudrost nestvo- renu, koju obasipa prekrasnom hvalom; b) Drugi diel, gl. 10–24, počinje napisom: Priče Salomonove, pa sadržava raznovrstne priče (do 400) ili ti prirje- ja o mudru i ludu, o pravednu i bezbožnu, o ubogu i bogatu, o čistoći i požudi, o krepostih i opačinah itd. c) U gl. 25–29 nalazi se nova zbirka pod nad- pisom: Ovo su priče Salomonove, koje sabraše (Vulg. transtulerunt) ljudi Ezekije kralja Judej- sko- ga; a ima u njoj najviše prispodoba, antithesa, za- gonetaka, u obće misli više znamenitih. – Glave 30. i 31. zbirci su kao prilog dodane; u gl. 30. priče su Agurove (V. Congregantis); u 31, 1–9 opomena maj- ke sinu Lamuelu, a u v. 10–31 pjesan alfabetska slaveća valjanu ženu.

3. Pisac priča (barem većega diela gl. 1–29) jest Salomon, koji ih je valjda u dobi muževnoj prije pada svojega sastavio, a koprem nije on sam sve sabrao u sadašnju zbirku, jer su ljudi Ezekije

Fol. 39.

kralja k predjašnjoj zbirci (sastavljenoj od samoga Salomona ili barem u njegovo doba) dodali još druge Salomonove priče, koje su se možda gdje drugdje našle napisane. Stoga valja sastavak knjige u sadašnjem obliku metnuti u doba kralja Ezekije. Da je Salomon zbilja sastavitelj priča, dokazuju prastari nadpisi, ono što čitamo u III Kr. 4,32, da je naime Salomon sastavio mnoge priče, izgovorio 3000 priča i u Prop. 12,9 da je sastavio mnoge priče, knjige nov. zavjeta (isp. Rim. 3,15 s Prič. 1,16; Rim. 12,20 s Prič. 25,21.22), sveti otci i crkv. pisci. Iz hebrejskoga teksta razabiramo, da su gl. 30 i 31. sastavili drugi pisci. Božanstvenu uglednost ovoj knjizi priznavale su vazda sinagoga i crkva, zato je pravedno osudjen bio u 5. ekumenskom koncilu (Carigradski II. g. 553) Teodor Mopsuestenski,*) što je kazivao, da je Salomon priče sastavio po čovječjoj svojoj mudrosti.

4. Priče su u tekstu hebrejskom ritmički sastavljene, pa s hebrejskoga prevedene na grčki; ali se grčki prievod LXX puno razlikuje od izvornika. Prievod u Vulgati načinio je sv. Jeronim obzirući se što na maticu što na prievod grčki. par. antithetims

5. Priče mnogo su doprimiele k razvitku starozavjetne objave Božje; jer u obliku ugodnu a zornu primjenjuju objavljeni nauk na sve odnošaje ljudskoga življenja, zato se mogu nazvati moralna nauka star. zavjeta, koja se je po njima baš mnogo promakla i u srdce Izraelcem ucieplila. Ali su u pričah razvijene i istine dogmatske, kao nauka o mudrosti nestvorenoj (8,22-36), koja se je u Crkve

*) valja racionalista

nici i Mudrosti još većma pasvila. —

§. 46. Pjesma nad pjesmami.

1. Ovoj je pjesmi u hebr. naslov: אֲשֶׁר לִשְׁלֹמֹה שִׁיר הַשִּׁירִים, Vulg. Canticum Canticorum Salomonis t. j. prekrasna pjesma Salomonova (ovako se opisuje superlativ, kao n. p. i vanitas vanitatum). U ovoj pjesmi sastoješoj se od 8 poglavja a sastavljenoj u obliku dialožkom i pjesmičkom Salomon po slåvnom smislu opieva čistu ljubav k Sulamci, a pod ljupinom te ljubavi opieva mystičnu i nebesnu ljubav, kao što drže učitelji židovski i kršćanski; drže naime, da se u toj pjesmi pod neprekidnom allegorijom prenježne ljubavi medju vjerenikom i vjerenicom opisuje odnošaj Boga prema synagogi star. zavjeta ili ti prema narodu Israelskomu, i potom savez Boga s crkvom Hristovom, koja je zamjenica i izpuna synagoge od Boga odbačene, a opisuje se dakle ujedinjenje vjerenika nebeskoga s dušami pravednimi. Buduć pak da je od svih duša najpravednija bila b. d. Marija, crkva katolička na nju primjenjuje u službi Božjoj preumiljate besjede vjereničine.

2. Da je pjesma ova allegorijska, dokazuje a) predavanje neprekidno u Židova, jednodušno u katolika i pristajanje uz to predavanje od strane mnogih protestanata; b) što je od pradavnih vremena knjiga kao božanstvena primljena u kanon; c) i drugdje u sv. pismu star. (pače i nov.) zavjeta opisuje se odnošaj Božji naprram ljudem kao že-

nidba, n. pr. u Ezek. 16, 8: „Idući mimo tebe, pogledah te, i gle godine ti bijahu godine za ljubljenje; i paspirih skut svoj na te i pokrih golotinju tvoju, i zaklech ti se i učinih vjeru s tobom, govori Gospodin Bog, i ti posta moja.“ Zato se u sv. pismu otmetništvo od Boga opisuje kao preljubočinstvo i kurvarstvo, i sam Bog kao revnitelj. I sv. Pavao kaže (II. Kor. 11, 2): „Jer revnujem za Vas Božjom revnošću. Jer vas zaručih jednomu mužu, da djevojku čistu izvedem pred Hrista.“ A slika ova, kojom se odnošaj vjerenika naprama vjerenici riše odnošaj Božji naprama ljudem, u našoj knjizi skroz izvedena i do najvećega savršenstva dotjerana;

d) napokon teško je pojedina mjesta tumačiti u smislu slovnom; jer se vjerenik i vjerenica opisuju sad kao kralj i kraljica, sad opet kao pastir i pastirica, onda kao vrtlar i vrtlarica i čuvar i čuvarica vinograda, onda opet kao brat i sestra. Prvi je*) Teodor Mopsuestonski tvrdio, da se u knjizi našoj opieva ljubav spolna, pa je zato bio osudjen u II. Carigradskom ekumenskom koncilu (g. 553); za njim su se povili istom u 16. vieku neki protestanti i noviji rationalisti.

3. Pisac je knjizi Salomon, što dokazuje a) naslov (1, 1); b) kontekst, u kojem je više puta o Salomu govor, narav knjige i jezik kao u Pričah; c) vjera neprekidna synagoge i crkve. Jedinstvo pak knjige dokazuje jednaki način govora, poraba istih rieči i slikâ i istovjetnost govorećih osoba. —

*) Sebastianus Castellio

...i racionalisti vele, da ovu knjigu nije napisao Salamun, jer se Jerusalem usporedjuje sa Tersom (hebr.: Tirsa), koja je bila gl. gradom kralj. izraelskoga istom poslije smrti Salamunove.

§ 47. Propovjednik.

1. Hebrejski zove se קֹהֶלֶת *) (u LXX ἐκκλησιαστής, Vulg. Ecclesiastes) t. j. Propovjednik, jer Salomon kao propoviedajuć o mudrosti govori zboru (ecclesiae).

2. Sadržina i svrha knjizi. Propovjednik (u gl. 12) uči, da je sve, što biva na svietu taština (25 puta), misli nastojanja i djela ljudska da zadavaju ljudem samo trud i muku, naslade i bogatstvo minu; bezbožnici kadšto su sretni, a pravednici muče se i trpe, stoga kaže, da je sve taština; ali s druge opet ruke vjera uči, da svim svietom upravlja sveti, pravedni i milostivi Bog. Ove težkoće nemože pisac pravo da riješi, ali kuša zagonetku odgonetnuti veleć da će napokon dobro biti onim, koji se boji Boga, koji se boje lica njegova (8,12). Zato poziva ljude, da uživaju dobra ovoga svieta, ali kaže ujedno da treba opominjati se stvoritelja svojega odmah u mladosti (gl. 12,1), prah da će se vratiti u zemlju, kako je bio, a duh da će se vratiti k Bogu, koji ga je dao (gl. 12,7), i kao jezgru razprave svoje naznačuje na koncu: „Glavno je svemu, što si čuo: Boga se boj i zapoviesti njegove drži, jer to je sve čovjeku. Jer će svako djelo Bog iznieti na sud i svaku tajnu, bila dobra ili zla" (12, 13.14). Svrha je dakle knjizi napose moralna; nauk objave Božje starozavjetne o besmrtnosti duše i budućoj plaći razvija se više negativno nego pozitivno, pa se ujedno

*) part. kal akt. ž. sp. od kahal (congregare)

uzjavlja želja za podpunijom naukom i objavom, koja nam je dana u novom zavjetu. — Svrhe svoje glavne pisac u knjizi ne kaže naprosto, nego kao dialožkim načinom iztražuje istinu i postavlja sam sebi težkoće, koje se tek na koncu knjige podpuno rješavaju; zato ima u samoj razpravi izreka, ne samo manje istinitih, nego i podpuno krivih, koje se završetkom spisa izpravljaju. Odatle se ujedno vidi, kako knjiga sačinjava cjelinu, jer se tek završetkom svjetlo baca na cielu razpravu. Slog je pjesnički pače govornički, ali ritham ni je podpuno izveden. Knjigu je ovu u obće težko razumjeti, jer ima neobičnih rečenica, izreke su kadšto izprekidane, sav način govora taman.

3. Da je pisac Propovjednika Salomon, a) to vsikada drže Židovi tvrdeći, da je Salomon kao mladić napisao Pjesmu nad pjesmami, kao muž Priče i kao starac Propovjednika; i drže svi sv. otci i pretežna većina katoličkih i nekatoličkih tumačitelaca; b) dokazuju razlozi nutarnji: na početku pisac sebe zove sinom Davidovim, kraljem u Jerusalemu i nad Izraelom (1, 1. 12), što se ne može tumačiti o ikojem kralju poslije smrti Salomonove; što se u 1, 16 o mudrosti propovjednikovoj i u 12, 9, da je propovjednik ne samo mudar bio nego još i narod učio mudrosti i motreći i iztražujući mnogo priča složio, sve se to slaže s onim, što se o mudrosti Salomonovoj pripovieda u III. Kralj. 3, 12; 4, 30–34; 10, 4–9; i što Propovjednik kazuje o svojih gradnjah, imutku, bogatstvu i razkoši (2, 4–10), slaže se s

onim, što znamo o Salomonu iz knjiga historijskih; c) napokon ako pisac knjizi ne bi bio Salomon, a ipak se pisac sâm naziva sinom Davidovim, kraljem nad Izraelci u Jerusalemu, to bi bila knjiga apokrifna, te ne bismo razumjeli, kako je dospjela u kanon.

4. Mnienje židovsko, da je Salomon Propovjednika napisao već u starosti, već poslie pada svojega i poslie učinjene pokore, vjerojatno je, jer a) što se u gl. 2. pripovieda o radnjah Propovjednikovih, to sve je Salomon mogao učiniti samo tiekom mnogo godina; b) vidi se iz knjige da je pisac okusivši sva dobra zemaljska, uvidio napokon taštinu njihovu; c) žene su mu odurne (7, 26, 28) a starost opisuje (12, 1–7) tako vjerno, kako može samo onaj, koji je već sâm iskusio nevolje starosti. —

§. 48. Knjiga Jobova.

Kako držimo, da je i knjiga Jobova pisana u zlatno doba sv. književnosti hebrejske, to obzirući se na kronologiju, valja da sada o njoj govorimo.

I. Sadržina. Knjiga se sastoji od 3 diela: od pragovora (prolog), rasprave i pogovora (epilog). U pragovoru (gl. 1 i 2) pripoviеda se kako je Jobu (איוב, LXX Ἰώβ, njem. Hiob) u zemlji Husu (עוץ) čovjeku pravednu sotona s dopuštenjem Božjim oteo sav imetak i djecu, X i udario ga zlim prištem od pete do tjemena, kako ga je žena karila

X vidi na drugoj strani.

X Job je imao 7000 ovaca, 3000 deva, 500 jarmova volova i 500 magarica.

i posjetila tri prijatelja: Elifaz Temanac, Baldad Sušanin i Sofar Naamaćanin. U drugom dielu (gl. 3–41) nalaze se razgovori Jobovi s prijatelji o uzroku muka nevolja; tri prijatelja tvrde da pravedni Bog nikoga ne kazni do griešnika, pa to primjenjuju na Joba, Job pak brani nevinost svoju i oplakuje nevolje (3–31); onda ustaje četvrti prijatelj Jobov, Eliu, sin Barahelov Bušanin, od roda Ramova, koji čini se da je došao k Jobu prije ona tri prijatelja i slušao njihove razgovore — ustaje dokazivati, da će Bog plaćati čovjeku po djelih njegovih, bezbožne kazniti a pravedne izbaviti iz nevolja, kojimi se kušaju, jer da je sud Boži nedokučan (gl. 32–37); napokon govori sam Bog Jobu iz vihara: dokazuje kolika je mudrost promisla Božjega i kako su čovjeku nedokučni sudovi Boži (gl. 38–41). U pogovoru (gl. 42) priznaje Job, da je govorio nemudro, Bog prijatelje njegove ukori, a njemu povrati zdravlje i pomnoža dvojinom sve, što bješe imao. I poživi Job još po tom 140 godina.

II Svrha knjizi. Pisac razpravlja vrlo znamenito pitanje, zašto budu pobožni, kako uči iskustvo, ne rietko kažnjeni, dok su bezbožni sretni, a nauk Bogom objavljeni uči nas protivno, da Bog dobre naplaćuje, a zle kazni, pak dokazuje (pisac), da su biede ljudske zbilja posljedice i kazne griehom i zato da stižu bezbožnike, ali da one snalaze i pravednike a to za njihovu kažnju i posvetu, u kojem su pak slučaju nevolje samo kušnja, u kojem li kazan, to da znade sâm Bog, pa s

toga da je to nekoristno, pače drzovito iztraživa-
ti. Pisac je glavnu stvar ove filosofske i pjesnič-
ki izkićene razprave spojio s dogodjajem historij-
skim, pa u razgovorih Jobovih s prijatelji o uzro-
ku i svrsi nevolja ljudskih tako je udesio, što je-
dan manje pravo kaže, to da drugi izpravi, i ta-
ko bude jasna nauka ciele knjige. Eliu kao sudija
medju Jobom i trima prijateljima, ove kori, što su
pitanje zamrsili i Joba kao bezbožnika osudili, a
Joba prekorava, što se je odviš tobož ogorčio s ne-
volja svojih, pa uči, da Bog zla pušta ne samo na
bezbožnike nego i na pravednike, a to da ih pro-
kuša, od grieha odvrati i u kreposti učvrsti. Rieč-
mi Eliujevimi riešenje se je pitanja unapriedilo, a-
li se konačno rješava istom riečmi Božjimi.

III. Osoba Jobova. Da je Job osoba zbilja histo-
rijska a ne izmišljena dokazuju a) svjedočanstva
sv. pisma: u Ez. 14, 14 uz pravednike Noa i Dani-
la, osobe historijske, spominje se Job; u Tobije 2,
12 i Jakova 5, 11 slavi se strpljivost Jobova.
b) Sveti otci i crkveni pisci ter Josip Flavije i
Rabbini drže Joba osobom historijskom; c) Cr-
kva grčka svetkuje spomen Jobov na 6. a latin-
ska na 10. svibnja. d) Navadjanje imena, mjesta,
brojeva i drugih okolostina navjestuje takodjer
podlogu historijsku. – Čini se, da je Job živio
pod konac doba patrijarškoga. Po dodatcih
LXX ka knjizi Jobovoj (42, 17) bio bi Job poto-
mak Abrahamov u 5. koljenu i istovjetan s Joba-
bom kraljem Idumejskim (I. Mojs. 36, 31-33); a po
drugoj kombinaciji potomak Nahora brata A-

fol. 40.

brahamova, jer je prvenac Nahorov bio Hus (I. Moj. 22, 20·21) pa od ovoga dobila bi bila ime zemlja, u kojoj je stanovao Job. Bio je pak Job, akoprem izvan theokratije, štovalac jednoga Boga [31,35: „Quis mihi tribuat auditorem, ut desiderium me„ um audiat omnipotens (šaddaj)], imućan knez nomadski, živeći po navadi patriarškoj. —

IV. Tko je pisac knjige Jobove, ne zna se. Sta„ riji su mnogi držali, da je knjiga izvorno bila pisa„ na sirski ili arapski, pa je poslije prevedena (od Mojsija?) na hebrejski. Drugi mnoju, da joj je pisac Mojsije ili Eliu, ili David, Salomon, Isai„ ja itd. Ali kako se u ovoj knjizi nalazi najuzvi„ šenije pjesmištvo hebrejsko gledeć na vanjski oblik, a pjesaništvo je hebrejsko najljepše cvalo u doba Sa„ lomonovo, to možemo kazati, da je po svoj prilici u doba Salomonovo knjiga napisana, i to od pis„ ca nepoznata ali Hebrejina, koji mnogo putuju„ ći upoznao bješe tudje zemlje i narode. Da je knji„ ga napisana prije sužanjstva, svjedoče nam Ezek. 14, 14 i izreke iz nje razasute po drugih svetih knjigah.

Pisac uzevši dogadjaje Jobove za podlogu, go„ vore Joba i prijatelja njegovih sastavi pjesnički, s toga se knjiga Jobova ne broji toliko medju knji„ ge historijske, koliko medju pjesničko - poučne ili pravije medju filosofsko govorničke, ali pjesnički ukrašene.

V. Matica i prevodi. Sada gotovo svi drže, da je knjiga Jobova izvorno pisana hebrejski; ali i„ made u hebrejštini ove knjige aramaisama i a„

rabisama, koje valja ili arhaismima smatrati i„
li iz naravi knjige iztumačiti. Prievod LXX u pro„
govoru i pogovoru ima dodataka, kojih nema u
matici hebrejskoj niti u Vulgati. Prievod latin„
ski u Vulgati načini sv. Jeronim s matice hebrej„
ske; taj je prievod u obće dobar i razgovietan.
I u Thargumih imade dodataka i to kadšto ne„
slanih. Syrska dva su prievoda knjige Jobove,
jedan po tekstu hebrejskom, drugi po hexaplarnom.
VI. Da je knjiga Jobova bogoduha te kanonska,
svjedoče stara synagoga, ss. otci i crkveni sabori,
koji ju broje medju knjige kanonske. Knjiga na„
ša znamenita je za razvitak objave Božje nau„
kom o trpeću pravednih ljudi, o bezsmrtnosti ili
pravije o uskrsnuću ljudi (19, 25–27): Scio, quod re„
demptor meus vivit et in novissimo die de terra
resurrecturus sum et rursus circumdabor pelle me„
a et in carne mea videbo Deum meum...) i pri„
znajom naslĳednoga grieha (14, 4: Quis potest face„
re mundum de immundo conceptum semine? non„
ne tu qui solus es? 15, 14: Quid est homo, ut im„
maculatus sit et ut justus appareat natus de mu„
liere? 25, 4: Numquid justificari potest homo
comparatus Deo, aut apparere mundus de muli„
ere?).

§. 49. Pregled historije kraljevstva Izraelskoga.

Po smrti Salomonovoj († 975) skupi se ...

Izrael (10 plemena) u Sikemu i zahtieva od sina njegova Roboama (רְחַבְעָם), da olakša težki jaram, koji im je nametnuo otac njegov. Kad je zahtjev njihov odbio Roboam, postaviše si kraljem Jeroboama (יָרָבְעָם), sina Nabatova, vrativšega se iz Misira; samo dva plemena Judino i Benjaminovo ostadoše vierna domu Davidovu. Tako se je država hebrejska razkolila na dva kraljevstva: Judejsko iliti Jerusalemsko iliti kraljevstvo dvaju plemena i na kraljevstvo Izraelsko (Efraimsko) iliti Samarijsko iliti kraljevstvo deset plemena. Razkol taj bješe na propast objema kraljevstvima.

Za 253 godine, što je obstojalo kraljevstvo Izraelsko (975-722) vladaše u njem 19 kraljeva iz 9 dinastija.

1. (1. dinastija) Jeroboam (I.) sin Nabatov (975-953) kraljevaše 22 godine u Sikemu; postavi zlatne teoce (misirske) u Danu i Betheli, izabra svećenike, koji nisu bili iz plemena Levijeva. Službu si svećeničku prisvajaše; kad je u Betheli stajao kod oltara da kadi, prekori ga čovjek Božji, došavši iz zemlje Judine i bezbožnomu kralju usahnu ruka. Kad je žena Jeroboamova išla pitat savjet k proroku Ahiji u Silon za bolestna sina Abiju, ovaj proreče propast domu Jeroboamovu i razsulo naroda Izraelskoga. III. kr. 12, 25-14, 20.

2. Nadaba sina Jeroboamova (953-952) ub-

3. (II. dinastija) Baasa (בַּעְשָׁא), koji je po

prilici 24 godine (952-930) kraljevao u Thersi: (תִּרְצָה) i bio bezbožan; prorok Jehu sin Hanana nije navjestio mu kaznu. (III. 15, 33-16, 6.)

4. Elu (אֵלָה) sin anjegova razkalaćena (930 - 929) ubi.

5. (III. dinastija) Zambri (זִמְרִי), koji poslie 7 dana kraljevanja, zapali nad sobom dvor kraljevski te pogibe.

6. (IV. dinastija) Amri[x] (עָמְרִי), kraljevavši od 929-918, ukloni takmaca Thebnija, sagradi Samariju; ali bješe bezbožan. Sin mu

7. Ahab (918-897) oženi se Jesabelom, kćerju kralja Sidonskoga Ethbaala. Ova bezbožnica uvede u kraljevstvo Izraelsko štovanje Baala i Astarte, idola feničkih; proroka Iliju, koji se je opirao idolopoklonstvu, progonjaše; Nabotha, da mu otme vinograd, dade kamenjem zasuti. Zato Ilija navjesti propast svemu domu Ahabovu. Kralj u ratu, vodjenu u prkos savjetu proroka Miheje sina Jemlina sa Benhadadom (II.) kraljem Syrskim, ranjen bi strjelicom, pa umre, a krv njegovu lizahu psi po riječi, koji reče Gospodin. III. Kr. 16, 29-22, 40. Ahabu sličan bješe sin

8. Ohozija (אֲחַזְיָהוּ), koji je dvie godine kraljevao (897-896). III. Kr. 22, 40 sl. IV. Kr. gl. 1.

Brat mu

9. Joram (896-883) bio je utoliko bolji, što je uklonio štovanje Baala; ali je ostao u grie-hu Jeroboama sina Nabatova. Za njega uzmesa

[x] dolazi u assirskih nadpisih i zato je znamenit.

se Ilija na nebo, a nasljednik Ilijin, prorok Eli-
sej pomaga zaratiti proti Mesi, kralju Moab-
skomu. Nezahvalni Joram bi u ratu, vodjenu sa
Hasaelom nasljednikom Benhadadovim,
ranjen i odnesen u Jezrael, gdje ga ubi Jehu, me-
dju tim od jednoga učenika Elisejeva pomazan za kralja,
i tielo mu baci na polje Nabothovo, i Jezabelu
dade strmoglaviti s prozora, i zatre sav dom Ahabov.

10. (V. dinastija) Jehu (883-856) pobi svećenike
Baalove, izlomi kipove i kuće Baalove razkopa,
ali od grieha Jeroboama sina Nabatova ne od-
stupi; zato pobi Izraelce Hasael, kralj syrski i uze
im zemlju prekojordansku. IV. Kr. gl. 9-10.

11. Joahaz sin Jehujev (856-840) hodjaše tako-
djer za griesi Jeroboamovi; zato ga dade Gospodin
u ruke Hasaelu i sinu njegovu Benhadadu III.
(IV. Kr. 13, 1-9.)

12. Akoprem je sin Joahasov Joas (840-824)
štovao teoce zlatne, sažali se ipak Gospodinu za Iz-
raelce i smilova se i pogleda na njih, te Joas
tri puta razbi Benhadada i povrati gradove
Izraelove. Izazvan od kralja Judejskoga, Amasi-
je, pobi i ovoga, uhvati ga, obori zidove Jerusalem-
ske i uze sve zaklade iz doma Gospodnjega i iz riz-
nica doma kraljevskoga. Za Joasa umre pro-
rok Elisej, koji mu bješe prorekao, da će tri puta
razbiti Syrce. Sin njegov

13. Jeroboam II. kraljeva 41 godinu (824-783.).
On povrati medje Izraelove od Emata do mora

uz pustinju po rieči Gospodina Boga Israelova, koji reče preko sluge svojega Jone sina Amatijeva, proroka, koji bješe iz Getha, što je u Oferu; ali Jeroboam sin Joasov ne odstupi sa svim tim ni od jednoga grieha Jeroboama, sina Nabatova; zato i življenje Israelaca bijaše nevaljano, kao što čitamo u spisih tadanjih proroka Oseja, Amosa i drugih. IV. Kr. 14, 23 do kraja.

Po smrti Jeroboamovoj nasta anarkhija za 12 po prilici godina (783-772). Zatim bude kraljem Jeroboamov sin

14. Zaharija (772) ali ga za 6 mjeseci ubi

15. (VI. dinastija) Sellum (שַׁלּוּם), kojega opet za mjesec dana ubi

16. (VII. dinastija) Manahem (מְנַחֵם); ovaj kraljeva 10 godina (771-760) veoma okrutno. Proti gradu Thapsi, koji mu nehtjede otvoriti vrata, pozva u pomoć kralja Assyrskoga Fula, davši mu silno blago, koje uze od Israela, od svih ljudi bogatih. Sin mu

17. Fakeja (פְּקַחְיָה, Vulg. Phaceia) bi poslie tri godine (760-758) ubijen od vojskovodje svojega, koji se zvao

18. Fakej (VIII. dinastija) (פֶּקַח, Vulg. Phacee) i vladavši 20 godina (758-738) u družtvu sa Syrskim kraljem Rasinom dodijavaše kraljevstvu Judejskomu za kralja Joathama, osobito pako za Ahasa, koji proti ovoj dvojici dozva u pomoć kralja Assyrskoga Theglathfalasa. Ovaj zago-

i Rasinovo kraljevstvo Damaščansko, a stanovnike kraljevstva Izraelskoga, iz Galileje i zemlje prekojordanske odvede u sužanjstvo (740.) Fakeja ubi Oseja (הוֹשֵׁעַ), a potom bi opet anarchija 9 od prilike godina (738-730); onda zauze priestol kraljevski Fakejev ubojica.

19. (IX. dinastija) Osea (730-722) Salmanasar III kralj Assyrski natjera ga, da mu danak plaća; pa kad je Osee, da se oprosti toga danka, stao ugovor sklapati ~~sa Suom~~ s faraonom (סוֹא) Sargon, Salmanasar zemlju Izraelsku zauzme i oplieni, Samariju poruši, kralja Oseu baci u tamnicu, a većinu podložnika njegovih odvede u Assyriju i naseli ih u Hali i Haboru, polag potoka Gosana i u gradovih Medijskih. Tako bi konac kraljevstvu Izraelskomu.

Žalostno bijaše stanje kraljevstva Izraelskoga sve od početka pa do propasti njegove. O kraljevih kaže sv. Augustin: „In Israel reges, alios magis, alios minus, omnes reprobos tamen legimus." (Civ. D. XXII, 23. II. 226.). Uz ovakove kraljeve bila je naravno i u puku velika pokvarenost: „qualis rex, talis grex". Ali najveće je bilo zlo, što se je od razkola političnoga stvorio razkol vjerski. Jeroboam, da odvrati svoje podložnike od pohadjanja hrama Jerusalemskoga pa tim od prijateljevanja s Judejci, uvede državnu vjeru, štovanje Jehove pod symbolom telaca zlatnih, a svećenike i levite, revnitelji za zakon Mojsijev, predjo-

se u kraljevstvo Judejsko, i tim, u kraljevstvu Israel-
skom kako nije bilo zakonitoga priestola, ne bijaše ni
zakonitoga svećenstva. Za Ahaba uvedeno bijaše još
k tomu (uvedeno) štovanje Baala i Astarte, s kojim
je bila sdružena svakako razuzdanost i razkalašenost.
Zato niesu prestajali proroci ukoravati ovo odmet-
ničtvo od Jehove, *) v. str. 322.
Od sasužnjenih Israelaca čini se, da su se samo rie-
dki k Bogu obratili i s Judejci u Palestinu povratili,
nego mnogi su se s pogani pomiešali, a većina njih
ostala je na istoku, odkuda izišavši i pomiešavši
se ponešto s Judejci, utemeljili su nove naselbine
Židovske, od kojih potiču, kako mniju neki uče-
njaci, Židovi u južnoj Arabiškoj, Malabaru, Tur-
kestanu, Kašmiru, Afganistanu i Kurdi-
stanu. Inače nam je sudbina zasužnjenih Isra-
elaca nepoznata; jedino knjiga Tobijina pripo-
vieda nam episodu iz historije njihove.
U opustošenu zemlju Israelsku dovede kralj
Assyrski ljude iz Babilona i Kuthe (odatle Sa-
maritancem takodjer ime Kuthaei,) ~~(Ave, Ema-
tha i Sefarvaima)~~ koji pomiešavši se s ostatci
Israelaca, još se klanjahu idolom, i kad je Gdn
na njih poslao lavove, moliše i dobiše od kralja
Assyrskoga svećenika Israelskoga, koji dodje
u Bethel i uči ih, kako će se bojati Gdna; ali
iza sveto načiniše si oni novoselci svoje bogo-
ve i pomiešani s ostatci Israelskimi stvoriše
nov narod Samaritanski. Poslie sužanjstva Ba-

bilonskoga Samaritanci odustajahu od idolopo-
klonstva i pristajahu svevišnji monotheisam.
Od svetih knjiga primili su samo petoknjižje, vje-
rovali bitisanje angjela dobrih i zlih, sud Božji
i uzkrsnuće; svetkovali blagdane biblijske i na
Garizimu prinosili žrtve vazmene; zabacili su
tradiciju i vjerovali u Messiju, koji da će doći
6000 godina poslie stvorenja svieta; ali od Mojsi-
je da ne će biti veći. I dan danas ima Samarita-
naca u Nauplusu (negdašnjem Sihemu, koji se
je kašnje na čast caru Flaviju Vespasianu prozvao
„Neapolis Flavia"); ali ima i medju njimi raz-
dora u vjeri (*) (v. str. 321.) i navješćivati propast dina-
stijam. Kako su kraljevi Izraelski i narod bili
skloni na pogansko praznovjerje, to su s pogan-
skimi državami i saveze sklapali, i pomoć dobi-
vali od njih; tako je Misirski kralj Sesak (שישק
u Grkah: Sesonchis), prijatelj Jeroboamov, udario
na Judeju i oplienio Jerusalem; Ahab je prija-
teljevao sa Sidonskim kraljem; poznije bilo je
kraljevstvo Izraelsko u savezu sa Asyrci; na-
pokon s Damaskom. Ali su ovakovi savezi bili
proti theokratiji, a potom na propast Izrael-
cem.

§. 50. Knjiga Tobijina.

1. Sadržina knjige. Knjiga Tobijina, sa-

stojeća od 14 glava i zapremajuća u Vulgati mjesto medju II. knjigom Ezdrinom i Juditinom, pripo-
Nadje Kralj Asirski (Tobija u Biblijskoj povjesti na str. 109.)
vieda ovo:) ~~Tobija, dalje u tarku domaćenja~~).

2. Tko je knjigu pisao i kada? Stariji tumačnici ove knjige a i gdjekoji noviji katolički drže, da je prvih 13 glava ove knjige napisao Tobija stariji, 14, 1-13 Tobija mladji, a 14, 14-17 netko poznije, možda unuk Tobije starijega, pozivajući se na text grčki, u kojem je od 1, 2 (Ἐγὼ Τωβὶτ ὁδοῖς ἀληθείας ἐπορευόμην etc.) do 3, 6 o Tobiji starijem govor u 1. osobi; nadalje po istom textu 12, 20 Rafael zapovieda Tobiji otcu i sinu „neka sve, što se je dogodilo, popišu u knjižicu". Ni početkom glave 13. ne kaže se: i Tobija popisa sve etc., nego samo: „I Tobija napisa molitvu na radost". K tomu Vulgata čiji je tekst jednake vriednosti s grčkim, u 12, 20 ima samo: Vos autem benedicite Deum et narrate omnia mirabilia ejus, i u 13, 1: Aperiens autem Tobias senior os suum, benedixit Dominum etc. iz početka Vulgate govori o Tobiji kao o 3. osobi. Dakle ni po samom grčkom tekstu ne možemo tvrditi, da su pisci knjige oba Tobije, a po Vulgati gotovo ne; najviše bi se moglo po grčkom tekstu reći, da su Tobije otac i sin pobilježili zgode svoje, pa te bilježke da je nepoznat pisac upotriebio sastavljajuć knjigu. Nepoznat nam je dakle pisac knjige a po tom i doba u koje je pisana.

3. Jezik, kojim je knjiga izvorno pisana. Po svjedočanstvu sv. Jerolima: Praefat. in Tobiam: Exigi-

tis, ut librum, Kaldaeo sermone conscriptum, ad lati-
num stylum traham... Feci satis desiderio vestro;
knjiga je originalno napisana jezikom kaldejskim;
original se je izgubio, a sačuvala su se dva neposred-
na prievoda LXX. i u Vulgati, koji posljednji način-
nio je sv. Jeronim. U bitnosti slažu se oba prievoda
u manjih pak (prievodih) stvarih dosta se razli-
kuju.
Sv. Jeronim gotov je bio sa svojim prievodom jedan
dan; gledao je više na smisao. Samo ondje, gdje
se oba prievoda slažu, možemo suditi, da se je izgu-
vao izvor vjerno; gdje se pak razlikuju imamo po
pravilih kritičnih razsuditi, kojemu od njih da
dademo prednost.
4. Svrha knjizi: Akoprem je knjiga historij-
ska, ipak dogodjaji, koji su u njoj popisani, nisu
popisani radi svoje historičke, nego poučne znat-
nosti. Tobija stariji i Sara kušani su od Boga
patnjami i pošto su prokušani uslišа G. Bog njiho-
ve molitve i pošalje angjela Rafaela, da objema
porodicama pomogne na čudesni način. Nau-
ka, koja se u tom nalazi lahko se razabere, da na-
ime, kako kaže sv. Pavao Rim. 8, 28. onim, koji
ljube Boga sve ide na dobro. Svrha je dakle
knjigi ista koja i Jobovoj knjizi, zato se izriekom
kaže: Tob. 2, 12. „da je Bog stoga na Tobiju pustio
kušnju, da potomkom bude primjer trpljivosti kao
i sv. Job.“ Ipak je razlika medju jednom i dru-
gom knjigom, što je u Jobu historijski diel puno

manji, služeć samo za okvir sjajnim ovim govorom o promislu Božjem, dočim u Tobiji neima takvih govora, nego je sve od početka do kraja historija, vrlo zanimiva, zapletena i poučna.
Ali knjiga Tobijina, akoprem pisana za pouku, opet je znamenita i s pogleda historijskoga, jer prvo živo nam prikazuje življenje pobožne Israelske obitelji, a drugo doznajemo iz nje, kakvo je bilo stanje u robstvu Asirskom, knjiga ima napokon i dogmatičku znamenitost, naukom naime o angjelih i daemonih i o zaslužnostih dobrih djelih znatno se razvija starozavjetna objava Božja.
5. Knjiga je historijska. Sve do 16. vieka nije se nikad sumnjalo o historijskoj sadržini knjige Tobijine; tek u novije vrieme, pokušaše neki dokazati, da je njena sadržina ili posve izmišljena, uz ovo mnienje od katolika pristaje, čini se jedini Jahn, ili da je historijska gradja pjesnički izradjena (kićena), tako od katolika Scholz i Movers (a za njimi čini se i naš Škarić*). Većina katoličkih učenjaka drži, da je pripoviedka u Tob. knjigi skroz historijska i posve dostojna vjere.
Pisac tako piše i govori, te neima ni malo sumnje, da on hoće, neka mu se pripoviedka smatra historijskim izvještajem, za to dogodjaje, što pripovieda, preplićè i spaja sa dogodjaji historijskimi od drugud poznatimi i navodi pomnjivo okolnosti mjesta, vremena i osoba. Ako li uza

*) on veli u uvodu knjigi Tobijinoj, da je ova knjiga napisana poslije sužanjstva, jer da se opisuju u njoj takva religiozna osjećanja, kakva su bila poslje sužanjstva Bab.

ve to sadržina knjige ne bi bila historijska, nebi u prkos pouci svojoj u sv. pismu mogla nikako i= mati mjesta. — Ima u našoj knjigi čudnovitosti kao n. pr. da stariji Tobija i Sara jednako nedu= žno trpe i da se u isto doba Bogu mole i pomole: nu baš radi čudnovatosti svoje ijesu ovi dogodjaji popisani. Ako su dva dogodjaja slična, odatle ne sliedi ni malo, da su nemogući, te izmišljeni ili da su, imajući historijski temelj, pjesnički izki= čeni. Ako ima u dogodjajih, koji se pripoviedaju u našoj knjigi, kakve tendencije, to je tendenci= ja promisla Božjega.

Napokon čudnovate zgode i čudesa u knjigi kao dokaze za njenu neistinitost mogu samo o= ni navoditi, koji u obće poriču mogućnost ču= desa. Sam protestant Fritzsche kaže: Tko knjigu smatra sa strogo biblijsko-prekonaravne strane njemu samo značaj pripoviedke ne prieči, da je ne shvati kao čistu historiju. Kao drugdje u sta= rom i novom kraljevstvu Božjem, i ovdje su zgo= de i dogodjaji čudnovati, pa se k dotičnom mje= stam mogu malo ne iz kanonskih knjiga nave= sti shodne paralele (Handbuch zu den Apokry= phen des alt. Testam. 2. Lieferung Leipzig 853. S 14.)

Pojedine poteškoće rješavaju dobri katolički ko= mentari, od novijih: Reusch: Buch Tobias, über= setzt u. erklärt. (Freiburg im Breisgau 1857.)

6.) Knjiga je kanonska. Židovi do duše ne prizna= vaju ove knjige kanonskom, nu crkva kršćanska

držala ju je od početka svojega bogodušnom. Osim onih razloga, koje navedosmo za kanoničnost drugokanonskih knjiga u obće, za knjigu Tobijinu vriede još ovi: Crkva u prva 3 vieka držala je ovu knjigu za svetu, a to je velik dokaz, jer su prvoj crkvi knjige sami apostoli predali. U nov. zav. [illegible] ne navodi ova knjiga, ali znajmo da se i neke druge kanonske ne citiraju

a) Čini se, da se sam Isukrist poziva na nju, kad u Mat. 7,12. kaže: „Omnia quaecunque vultis ut homines vobis faciant vos, et vos facite illis. Haec est enim lex et prophetae". Jer ove se rieči nigdje u zakonih ni prorocih ne čitaju van u Tob. 4,16: Quod ab alio fieri oderis tibi, vide ne tu aliquando alteri facias. Pisac Odkrivenja opisujuć nebeski Jerusalem (21,18) jamačno je pred očima imao opis Jerusalema u Tob. 13,21.22.

b) Mnogi sv. otci i crkveni pisci izrično navode knjigu Tobijinu kao svetu; tako kaže sv. Ciprijan (De orat. Dom.): Scriptura sacra instruit nos dicens: bona est oratio cum eleemosyna et jejunio. Ove su rieči iz Tob. 12,8. Origen (Hom. 27 in Num.) veli, da početnici (katekumeni) rado čitaju, kad im se štogod se tamo čita iz sv. knjiga božanstvenih, pa za primjer navodi i knjigu Tobijinu. Klemente Aleksandrijski navodi (Strom. 2. i 6.) našu knjigu kao ἡ γραφή. S. Ambrosije (u spisu de Tobia) zove ju liber propheticus. Sam sv. Jeronim (praef. in Tob.) veli: Arguunt et nos Hebraeorum studia et imputant nobis contra suum canonem latinis auribus ista (Tobiju) transferre; sed melius esse judicans, Pharisaeorum displicere judicio et episcoporum jussionibus servire, in stiti

ut potui. Sv. Augustin (doctr. christian. 2.8) medju kanonske knjige broji i Tobijinu, tako i sv. Inocencij I. (in epist. ad Exuperiam.)

c) Koncilija: Hiponski (393.), Kartažki III. (397.) i VI. (419.). Rimski za pape Gelazija (474), Trientski i Vatikanski izbrajaju medju kanonskimi knjigami i Tobijinu.

d.) S katoličkom crkvom u tom slaže i istočna nesjedinjena naročito Carigradska.

§. 51. Priegled historije kraljevstva Judejskoga

Za 387 god. što je obstojalo kraljevstvo Judejsko (od g. 975-588), kraljevaše 20 kraljeva, svi iz plemena Davidova osim Athalije.

1. Roboam (רְחַבְעָם) kraljeva 17 g. (975-957) Htjede zavojštiti na Israela, ali ga u tom zapriječi prorok Semeja. Iz kraljevstva Israelskoga predjoše k njemu svećenici i mnogi štovaoci Boga pravoga. Kad su se Judejci odmetnuli od Jehove dodje (5e godine kraljevanja Roboamova) na njih Misirski kralj Sesak, zemlju opustoši, Jerusalem i hram oplieni.

2. Abiam (אֲבִיָּם) (u Dnev. Abija) (957-955), koji uzdajući se u Boga potuče Jeroboama, ali se kasnije iznevjeri Bogu i umre u griesih otca svojega.

3. Asa (אָסָא) kraljeva 41 godinu (955-914), bolji

od otca i Djeda očisti službu božju idolo[illegible]; rukom božjom pomagan svlada silom vojsku Zarae Etiopca i plien unese u blagajnu hrama gospodnjega. – I bješe rat među njim i Baasom svega vieka njegova, on kupi blagom iz riznice doma Gospodnjega i iz riznice Doma kraljeva od Benhadada kralja Syrskoga zato ga ukori prorok Hanani, ali ovaj bude bačen u tamnicu, a kralj se razboli od noguh i bolest njegova bi veoma težka i u bolesti svojoj netraži Gospodina nego liečnika. –

4. Josafat (914–889) veoma bogoljuban kraljeva 25 godina, obori visine idolske i lugove u Judeji; narod dade učiti zakonu gospodnjemu, uredi sudstvo, za narod se poskrbi; u tom jedinom bješe nespretan, što je s bezbožnim Ahabom sklopio prijateljstvo, uzamši svojemu sinu Joramu za ženu Athaliju, kćer Ahaba i Jezabele; s Ahabom je proti savietu proroka Miheja, sina Jemlina ratovao na Benhadada II; zašto ga ukori prorok Jehu sin Hananijev. – Zatim je opravio u Ofir brodove, ali mu se razbiše, jer se bješe združio, ako i ne rado s Okozijom sinom Ahabovim. – Pomagao je i Joramu, kralja Izraelskoga u ratu na Mesu kralja Moabskoga. – Za ovoga kralja visine (Jehovine) ne bihu oborene. –

5. Joram (889–883) pobi braću svoju i neke knezove, načini visine i podje putem doma Ahabova, čijom se kćerju Athalijom bjaše oženio. –

Fol. 42.

Idumeja i grad Lobna odmetnuše se, Filisteji i Arapi, susjedi Aethopljanom prodriješe u zemlju i odnesoše kralju sve blago i žene i djecu, nje govu osim Okozije najmlađjega. - Za to ga Gos podin udari bolešću, u kojoj umre. -

6. Okozija II (ii Dn. 21, 17 također Joahaz prozvan). - I ovaj hodjaše putovima doma Ahabova, jer ga mati nagovaraše na zla dje la. - Joramu kralju Izraelskomu bijaše Drug u nesretnom ratu sa Hazaelom. Kad je ranjena Jorama posjetio, bi i on kao i Joram ubijen od Jehuja. - Kraljeva samo god. dana. -

7. Athalija (883-877) vidjevši, da joj sin po gibe, pobi sve kraljevsko sjeme doma Judi na, i stupi sama na prijesto. - U onom po kolju Jozabeth, kći kralja Jorama, a žena ve likoga svećenika Jojade, izbavi od smrti Joaza jednogodišnjega sina Okozijina. - Odgajan bješe 6 godina u domu Gospodnjem a Athali ja kraljevaše u zemlji. - Sedme godine bi Joas kraljem proglašen, a Athalija ubijena. -

8. Joas vladaše 40 godina (877-838). - Vje ra Jehovina bi brigom Jojadinom uspostav ljena, hram popravljen i uresen. - Ali po Jo jadinoj smrti stade kralj štovati idole a sina njegova Zahariju koji ga je opominjao zaspe kamenjem u (dvorištu) (stoboru) doma Gospod njega. - Za to se podiže na nj vojska Syrska, koju je samo velikim plienom mogao sklonuti na povratak. - Bolestna kra lja, ubiše sluge na postelji. -

9. **Amasija** (אמציה) sin Joasov (838-810) razbi Idumeja i donese bogove njihove i postavi ih sebi za bogove. - Izazvavši Joaza, kralja Izraelskoga na rat bi od njega potučen i poslije od buntovnika ubijen. -

10. **Ozija i Azarija** prozvan (עזיה) postade kraljem u 16 godini vieka svojega i vlada 52 godine (810-758). - Imajući za savjetnika proroka Zahariju, činjaše što je pravo pred gospodinom. - On povrati Judi Ailath i zavlada Filistejce, Arape i Amonce, popravi Židove Jerusolimske, utvrdi druge gradove. - Mila mu bje i poljska radnja, tako da je za njega država doma sretna a vani poštovana. - Nu pod starost uzoholi se pa htjede Gospodinu prinesti kâd na oltaru zlatnom, zato Gospodin udari gubom. - Četiri godine živjaše Ozija gubav, a u to vrieme upravljaše narodom sin njegov Joatham. - Poslije četiri godine umrije Ozija, pa kralj bude:

11 **Joatham** (758-742), koji činjaše što je pravo pred Gospodinom. - On načini visoka vrata, na domu Gospodnjem sagradi gradove u gori Judinoj i nametnu Amoncem danak. - Nu visina ne obori i narod bijaše pokvaren; zato poče Gospodin u to vrieme napuštati na Judu Rasina, kralja Syrskoga i Fakeja sina Romelijina. - Naslieđi Joathama nevaljali sin

12. **Ahaz** (742-727) koji sali kipove Baalom i sažeže sina svojega na čast Moloha

u dolini Jehonni sinova Ennomohovih i prinosi žrtve
i kadi na visinah i po brdih; zatoga podpas-
tevju božjem, razbiše Rasin i Fakej; još mu
Rasin ote Ailath i povrati taj grad Jdumejcem. —
U nevolji obeća Bog Ahazu preko proroka Jzajije
spasenje i za potvrdu toga reče mu, neka si
išće kakovgod znak, pa kad bezbožni kralj
to odbi; Jzajija kaže glasovito proročanstvo
o Mesijinu rodjenu od djevice. — Ahaz kupi
si radje od Asyraca pomoć blagom iz riznice
doma Gospodnjega: Teglath Falasar ra-
zori kraljestvo Rasinovo i stanovnike iz zemlje i
prekojordanske razoružnji; — Ahaz uzholivši
se ste pobjede, ukloni Salomonov mjedeni
žrtvenik i mjesto njega postavi drugi žrt-
venik za idole i hram zatvori. — Ali k njemu
dodje Theglath Falasar, kralj Asyrski, i
ojadi ga a ne utvrdi. —

13. — **Ezekija** (חזקיה) sin Ahagov kra-
ljeva 29 godina (727-698); bijaše bogoljuban
i sretan: satre idole, žrtvenike, pače i mjedenu
Zmiju (Mojsijevu) obori visine i povrati službu
božju; na blagdan pasche, koji se već davno
nije svetkovao, pozva u Jerusolim Judejce i
Jzraelce i zapovjedi doprinositi žrtve. — Skr-
bio se je za stvari mira i rata, utvrdio stare
gradove, sazidao nove, prikupio blaga i na-
makao narodu živeža. — Ovako uredio i učvr-
stio državu, uzkrati Assyrcem danak; ali
Sennaherib kralj Asirski dodje s vojskom
nanj. — Bojeć se Ezekija, da neće moći ne-
prijatelju odoljeti, dade mu nebrojeno blago,
da kupi od njega mir. —

Sa svim tim mir dugo nepotraja: Sennaherib kaneći pokoriti Misir, koji de prije Palestinu podjarnik; zato posla vodje svoje, da zauzmu Jerusolim. – Vodj Rabsake, psujuć kralja i Boga traži, da se preda grad; u toj nevolji tješi Ezekiju prorok Isaija. – Kad je u to i Tharaka, kralj Ethiopski spremao vojsku na Sennaheriba, angjel jedne noći Gospodnji pobi (pomorom) u okolu Assyrskom 185,000 ljudi; Sennaherib vrati se u Ninivu, gdje ga sinovi u hramu Nesrohovu ubiše. – Razbolje se Ezekija molitvom izprosi od Boga zdravlje i još 15 godina života, a tomu ga znak vrati se sjen na sunčaniku Akazovu deset koljenica natrag. Na tri dana ozdravi i posveti ostali vieka boljitku vjere i države. Babylonski kralj Merodak-Baladan, čuda je Ezekija ozdravio, čestita mu preko poslanika, kojim iz taštine pokaza sve blago svoje; zato mu Isaija u ime Gospodnje navjesti, da će se sve ono blago i djeca njegova odnijeti u Babylonija. –

14. Manasse ([illegible]) sin Ezekijin vlada 55 godina (698–643); pogradi visine, koje bješe razkopao Ezekija, podiže oltare Baalom, i svoj vojsci nebeskoj i os kvrni sam hram likovi, nezgrnimi pače likom Astartinim; opomene proročke prezre i k bezbožnosti doda okrunost; zato dovede Gospodin na nj glavare od vojske kralja Assyrskoga Assarhadona, koji ga uhvatiše i odvedoše u Babylon. U sužanjstvu pokaja se za grieche, tega Gospodin povrati u Jerusalim na kraljevstvo njegovo. Ostadak naštoja popraviti što bješe odprije sgriešio. –

15. Amon, sin Manassijev (642-640) bezbožni kralj idolopoklonac, ubijen bi već druge godine od svojih dvorjana.—

Sin njegov 16) Josija ([illegible]) postade kraljem, kad mu je bilo osam godina i kraljeva 31 godinu (641-610). — On činjaše što je pravo pred Gospodinom i hodjaše putovima Davida otca svojega i ne odstupaše ni na desno ni na lievo; jer 8e godine kraljevanja svojega poče tražiti Boga a 12e poče čistiti Judeju i Jerusolim od visina i od idola. — Osamnaeste godine pako dade opraviti dom Gospodnji, i s tom zgodom Helkija svećenik nadje knjigu zakona Gospodnjega danoga preko Mojsije (autograf) i kad ču kralj prietnje gospodnje iz knjige, poučen proročicom Oldom, ukloni još svaki trag idolopoklonstva, naročito i u Bethelu, čim se je izpunilo proročanstvo III Kr. 13, 2. i proslavi pashu uz veliko veselje naroda. — Taj bogoljubni kralj, hoteći zapriečiti kralju Misirskomu Nehaonu prelaz preko Palestine, pogibe u boju u polju Mageddonskomu, oplakan prorokom Jeremijom i svim narodom.—

Počima razsulo kraljevstva

17. Joahaz sin Josijin (610) narodom za kralja izabran, bezbožac bje, poslije 3 mjeseca od Nehaona odveden u Misir. — Oplienivši Judeju, Faraon mjesto Joakaza postavio kraljem starijega njegova brata Eliakima koje mu predje ime u:

18. Joakim ([illegible]) koji je također

([illegible])

bio bezbožan (610-599). - Kad je Nabukodonosor
kralj Babylonski (נְבוּכַדְנֶאצַּר) kod Cirkesija 606
u bieg naćerao Nekaona dodje u Jerusolim, oplie-
ni hram i kraljevske i druge odlične mladiće
medju njimi Daniela s drugovi, odvede u Babi-
loniju. - (Ovo je prva deportacija, god. 606, ter se od
nje računaju 70 godina sužanjstva babilonskoga
Jeremijom prorečenih). - Joakim poslije 3 godine
zakrati Nabukonodosoru danak, a ovaj ga uh-
vati i okova. - Po tom Joakim umre. - Na nje-
govo mjesto bi kraljem sin njegov.

19. Joakin ili Jekonija (יְהוֹיָכִין, יְכָנְיָה, כָּנְיָהוּ,
599), koji samo tri mjeseca sjedi na priesto-
lu. - Bezbožca odnesoše u Babilon s majkom
njegovom sa ženami i dvorani i s boljim dielom
stanovnika (10.000) medju kojimi su bili Mardo-
hej i Ezekiel. - Nabukodonosor odnese tako-
djer sve blago doma Gospodnjega i doma kraljev-
skoga. - Ovo je druga deportacija (599). - U zemlji
ostade samo siromašni narod, kojemu kraljem
postavi Nabukodonosor Mathaniju sina Josi-
jina, predjenuv mu ime;

20. Sedekija (צִדְקִיָּה, 599-588), koji
se je proti savjetu proroka Jeremije s faraonom Hof-
rom uroti proti Nabukodonosoru, pa tim navuče ko-
načnu propast kraljevstvu svojemu. - Nabuko-
donosor proćerav Hofru podsieda dvie godine Jeru-
solim. - Jeremiju, koji savjetuje, da grad predadu,
bace u tamnicu. - Glad i pomor zavlada u gra-
du. Sedekija provali iz grada, uhvaćen bi u
polju Jerihonskom. - Odvedu ga u Reblathu
pred Nabukodonosora, gdje najprije na očigled njega

njegovu Djecu pokolju, a onda njemu oči iskopa ju, te ovako sliepa odvedu u Babilon, gdje iskorim umre. – Haldeji medjutim uzmu grad, popale hram i odvuku sa sobom sve posudje iz hrama i sve što je god bilo dragocieno g. 588. pr. Krista.

Obseg kraljevstva Judejskoga bje manji od Izraelskoga; jer obsizalo samo plemena: Judino i Benjaminovo, k tomu zemlje Edomska, Amonska i filistejska, ali su se i ove samo težko držale u pokornosti. Edomci su već u za Salomona bunili (III. Kr. 11. 14) poslije pokoreni opet su ustali za Jorama (IV. Kr. 8, 20) napokon su za Ahaza zbacili jaram judejski. Tako su i filisteji za Jorama oplienili Jerusolim, (II. Dn. 21. 16), a za kraljeva Ozije i Ahaza izvojštili peti slobodu (II Dn. 266. 28, 18). Sa svim tim stanje kraljevstva Judejskomu bilo je sretnije negoli Izraelskomu; jer je imale zakonitu nasljednu dinastiju od roda Davidova (20 kraljeva u 387 godina) djedovsku vjeru, svetinju narodnu (hram) zakonito svešteničtvo i proroke, koji su pobožne kralje pomagali a bezbožnim navješčivali sudove Božje; zato su sveštenici i leviti dodjoše iz kraljevstva Izraelskoga u Judejsko svi oni, koji su upravili srdce svoje, da traže Gospodina, dodjoše u Jerusolim, da prinesu žrtve Gospodinu, i tako utvrdiše kraljevstvo Judejsko (II. Dnev. 11. 13–17). – Nu nisu svi kraljevi Judejski hodili putevi Gospodnjimi, nego se je samo njih šest, našlo theokratijskih (Asa, Josafat, Ozija, Joatham, Ezekija i Josija), pa i od svih, samo su posljednja dvojica oborili visine (Jehovi posvećene). –

A što su pobožni kraljevi dobra stvorili, to su po„rušili njihovi bezbožni našljednici. Osim ovih nutar„njih uzroka propasti kraljevstva Judejskoga bilo je i spoljašnjih: na istoku (Assirija i Babilonija), i na zapadu (Misir) razvile su se moćne svjetske monarhije, medju kojimi bila je Judeja kao zrno medju dva žrvnja. Prezrevši rieči proročke, na„rod je bezakonjem svojim gnjev i kazan Božju samo požurio.

§. 52. Knjiga Judithina.

1. Sadržina. Knjiga ova, koja u Vulgati za„prema drugo mjesto medju drugokanonskimi, pripo„vieda historiju Judithe (יְהוּדִית) Židovke, udo„ve plemenite i čiste, koja smahnuvši Holoferna, vojskovodju kralja Assyrskoga Nabuhodonosora, kad je podsjedao grad Bethuliju, ubi ga pijana i tim junaštvom oslobodi domovinu; stečena pobje„da slavljena bi najvećom slavom i radošću (gl. 1–16).

2. Vrieme, u koje se dogodila historija Ju„dithina. O tom se ne slažu mnienja. Mnogi povodeći se za Eusebijem, sv. Augustinom i Georgi„jem Syncellom (Syncell u patrijarha Tarasija pi„sao Chronographiju) mnju, da se je dogodjaj pri„poviedan u knjizi Judithinoj zbio poslie sužanj„stva babilonskoga[1]. Ali tomu se mnienju mnogo koješta protivi. U knjizi kaže se, da je kralj Assyrski Nabuhodonosor preko Holoferna poko„rio sebi Mesopotamiju, Ciliciju, Siriju, Arapsku, Mediju i samu Judeju; mu sve ove pokrajine bi„

1) jer se ne spominje kralj.

te su od vremena Cyrovih podložene Persijancem. Kaže se takodjer, da su se Judeji pripravljali na otpor proti vojskovodji Nabuhodonosorovu; nu poslie sužanjstva niesu se Judeji opirali, niti se mogli opirati i jednomu kralju sve do Antioha IV. Nadalje u knjizi opisuje se Ninive kao grad velik, dočim je za persijskih kraljeva ležala u razvalinah. Napokon kralj Medijski Arfaksad i kralj Assyrski Nabuhodonosor opisuju se kao vrlo silni kraljevi; ali su poslie sužanjstva vladaoci onih zemalja izgubili svu silu i bili podložni kraljevom persijskim. S toga Bellarmin, Serarij, Montfaucon, Calmet, Welte, Haneberg, Reusch i mnogi drugi pravije misle, da se je historija Judithina dogodila prije sužanjstva, i to u ono vrieme kralja Josije, dok je bio još mlad te je mjesto njega upravljao kraljevinom veliki svećenik ili pak u ono vrieme kralja Manassija, kad je bio zasužnjen u Babilonu; potom je Arfaksad kralj medijski = Fraortes (?), a Nabuhodonosor = Asarhaddon (?). Arfaksad +) je naime i po samom Niebuhru (Geschichte Assur's u. Babel's. Berlin, 1857. str. 285) više ime obćenito kraljeva medijskih nego li vlastito; a Asarhaddon, budući vladao i Babilonijom, mogao je imati i ime Nabuhodonosor, ime obćenito kraljevom babilonskim.

3. Nezna se ni za pisca knjizi, ni za vrieme, kad je pisana. Sama Juditha nije je pisala, kao što su neki razabirali iz rieči sv. Jeronima (comm. in Agg. 1, 6): "Si quis tamen vult librum mulieris recipere; jer kako ove rieči razumije išli sv. o.

+) Aidahak (zmija grmića) J...

tac crkveni, vidi se iz sp. ad Princip.: Ruth et Esther et Judith tantae gloriae sunt, ut sacris voluminibus nomina indiderint. Vjerojatnije je ono mnienje, koje s Huetom (Dem. evang. IV. 213) i Calmetom drži, da je knjiga napisana u sužanjstvu na utjehu zasužnjenim, ili odmah iza sužanjstva, to vjerojatnim čini jezik haldejski, kojim je knjiga bila napisana. Da nije pisana istom poslie rodjenja Kristova x), kako mislišu neki protestanti, dokaz je prievod grčki, kojim se je već sv. Klemente Rimski služio u poslanici Korinćanom (gl. 55).

4. Tekst je izvorni, koji je po sv. Jeronimu bio haldejski, propao. Iz matice potekli su neposredno grčki prievod LXX. i latinski od sv. Jeronima. Da je grčki prievod načinjen iz teksta haldejskoga, razabira se iz aramaisama u njemu i pogrešaka prevodiočevih; u ostalom taj prievod, čini se, niti je vjeran niti drugčije dobar. Od njega su recensije, jedna u običnih izdanjih, a druga u rukopisu Sinajskom; po ovoj drugoj recensiji izradjena je Itala. Sv. Jeronim je načinio prievod knjige Judithine po matici haldejskoj, obzirući se ipak na Italu, i to više po smislu nego li po riečih: magis sensum e sensu, quam ex verbo verbum transferens. K tomu dodaje sv. otac: multorum codicum varietatem vitiosissimam amputavi, sola ea, quae inteligentia integra in verbis Chaldaeis invenire potui, Latinis expressi" (Praef. in Judith). Po ovom možemo tekst originalan samo na onih mjestih poznati, u kojih se oba prievoda sudaraju.

x) vele, da se ovdje opisuje buna Židova za Trajana i Hadrijana

5. Koja je svrha knjizi, vidi se iz govora Ahio-rova (5, 5–25): pokazati, da je Bog Izraelcem vaz-da u pomoć, dok ga ne vriedjaju grieśima, ili dok za griehe čine pokoru.

6. Akoprem se ova knjiga kod otaca i crkvenih pisaca kadšto ne broji izrikom medju kanonskimi knjigami, jer se ne nalazi u kanonu židovskom, sa svim tim priznavaju božanstvenost njezinu: sv. Kle-mente Rimski slavi Judithu kao svetu, Tertullijan ju navodi za primjer jednobračnim, Klemente Ale-ksandrijski i Eusebije uplieću historiju Judithinu u ostalu historiju svetu, Origen svjedoči, da crkva Božja prima knjigu Judithinu, sv. Jeronim veli, da je synod Nicejski ovu knjigu brojio medju dru-gimi svetimi knjigami, sv. Ambrosije, sv. Hi-larije i drugi kao božanstvenu (V. S. Clem. I. Cor. 55; Tertul. De monogam. 17; Clem. Alex. apud Migne Patrol. graec. VIII. 1328; Euseb. apud Migne Patrol. graec. XIX. 468; Orig. ep. ad Afric. 13; Hi-eron. Praef. in Judith; Ambros. De Viduis, 7; Hil. in Psal. 125. etc.).

§. 53. O prorocih.

1. Proroci, ljudi Bogom poučeni i poslani, bi-jahu a) čuvari theokratije (vjere i zakona) koje Bog podizao, kad je theokratija bila u pogibelji; zato imadjahu najvišu vlast nad svećenici i samimi kraljevi; b) glasnici Božji, koji su navieščivali volju Božju i posebne namjere, što je imao Bog s narodom izabranim; c) orudja Božja, koja su

Proroci semp. latissimo improprio — svaki oduševljeni govornik i koljitelj Boga
" lato " — koji je redovito navješćivao volju Božju (svećenici)
" stricto proprio — koji je pozvan od Boga da navješćuje njeg. volju
" strictissimo " — koji zna po božjem nadahnuću budući događaje te i ih proroče

proročanstvi put pripravljala spasenju. Prama tomu se i zovu proroci נְבִיאִים (od נָבָא = uzavreti, obilato govoriti) = oduševljeni govornici, רֹאִים ili חֹזִים = vidioci, stražari, šomerim pastiri, ljudi Božji, sluge Božje, poslanici ili ti angjeli Božji; u LXX προφῆται = proroci.

2. Služba proročka niti je bila nasljedna niti stalna nego izvanredna; nije bila vezana ni na stalež ni na dob ni na spol: Elisej postao od ratara prorokom, Amos od pastira; Jeremija, Ezekiel, Zaharija bili su iz staleža svećeničkoga; spominju se i proročice: Marija (Exc. 15, 20), Debora (Sud. 4, 4) i Holda* (II. Kr. 22, 14). Ali su proroci inače bili većinom od plemena levitskoga i askete, premda nisu bili svi siromasi; tako je n. p. Nathan imao kuću (II. Sam. 12, 15), Jeremija kupio polje (Jer. 32, 7 ss), itd.

3. Prije Samuela bili su proroci samo sporadički: Noe, Isak, Jakov, Mojsije itd. Od Samuela, koji je utemeljio škole proročke, počinje neprekidna povorka proroka sve do Malahije, zato se u tom pogledu Samuel smatra prvim medju proroci. Isp. Djel. Ap. 3, 24: „Svi proroci od Samuela i po tom, koji su govorili, navieštiše dane ove." Doba pak proročko od Samuela do Malahije može se razdieliti na dvie periode: na stariju od Samuela do 8ga vieka i na noviju od 8ga do 5ga vieka prije Krista. Karakter je periode starije theokratijsko-reformatorski; jer su se stariji proroci, revnitelji za zakon Gospodnji, trudili besjedom popraviti opako življenje naroda izabranoga, a besjedu su svoju potvr-

*) u pravom smislu proročica. I do vrata Crkve

djevali čudesa; akoprem su uz to i budućnost napried kazivali; nu nisu ništa od svojih govora i proročanstva napisali. Rad njihov sav bio je suvremenikom posvećen. I stariji nekoji proroci pisali su do duše knjige, kao što čitamo u Dnevnicih o Gadu, Nathanu i Ahiji, ali su bile knjige historijske, pa su s vremenom i propale. Naročito su proroci poslije smrti Salamonove kad je nastao razkol, iz svih sila nastojali oduprieti se zlu, theokratiju uzdržati i obraniti ju od idolopoklonstva. Ona burna vremena, kad se je i ono težko držalo, što je zakon propisivao, nisu prijala razvoju proročanstva messijskih, premda im je početak učinjen svetim pjesništvom. Medju proroci ove starije periode prvo mjesto životom, radom i u nebo uzećem svojim zaprema Ilija (אֵלִיָּהוּ) Thesbićanin, a srednje medju Mojsijem i predtečom Gospodnjem; jer je bio obnovitelj theokratije, zato se je ujedno s utemeljiteljem staroga zavjeta Mojsijem pojavio pred preobraženim Messijom, za kojega su obojica u životu svjedočila. Ilija revnošću svojom, koju već Sirahov sin mnogo slavi (48, 10: qui scriptus in judiciis temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium et restituere tribus Jacob), bijaše typ predteče Gospodnjega propovjed[illegible]čega pokoru. Duh Ilijin počinu na učeniku njegovu Eliseju (אֱלִישָׁע). Koliko je bio Ilija glasnik pravednosti Božje, toliko je bio Elisej vjestnik dobrote i milosrdnosti Božje; jer bi rado bio kola Israelova i vozač njegov (IV. Kralj. 13, 14), da je narod hotio. Ova različnost medju

Ilijom i Elisejem može se protumačiti što iz različne njihove ćudi, što iz različnoga stanja kraljevstva Izraelskoga i naroda suvremenoga; s toga se Ilija i Elisej medju sobom dopunjavaju, oba zajedno tvore neku cjelinu, kao Mojsije i Josua, David i Salomon. Razlog silnim onim čudesima, koja su počinila ova dva proroka, valja tražiti u znaćaju tadašnjega vremena, jer kad nestaje vjere, onda imadu veću moć djela nego li rieči, da se neuki i tvrdokorni navedu k izvršivanju zakona. S vremenom ovim proslavljenim mnogimi čudesi, izporediti možemo vremena progona kršćanskih i pustinjaka Misirskih, i vremena sv. Bernarda, sv. Franciska itd.

Na budući da proroci niesu mogli korjenito popraviti pokvarena stanja države hebrejske, a znali su, da se približava sud Božji, to oni počevši od 8^{a} vieka, polazeć iz svojega pokvarenoga i nepopravljivoga vremena, oči svoje podižu u vrieme buduće i to najbliže, pa živo opisuju osvetu, kojom će se Bog osvetiti narodu bezbožnu i nepopravljivu. Ali da narod od Boga odbačen ne očaja o milosrdnosti Božjoj i o obećanjih, koja su bila dana otcem njegovim, uče proroci, da će onaj sud Božji na nj doći samo za kazan, opisuju sudbinu nârôdâ, s kojimi su Izrael i Juda imali posla, i napokon objavljuju namjere Gospodnje, kako će narod podići, učvrstiti i proslaviti, ertaraju naime blažena vremena messijska. Pa budući da rieči proroka ove novije periode ne spadaju samo na suvreme-

ne nego i potonje ljude, oni su ih popisivali da se tako vjera u idućega messiju sčuva i učvrsti; osoba i služba messijina da se jasnije nacrta, nada u njega i po tom utjeha podhrani; svi da se na dolazak njegov priprave, te ga utjelovlje-na vjerom prigrle. U ovoj je dakle periodi k časti proročkoj prišao nov momenat: navješći-vanje stvarî budućih naročito messijskih (proročtvo u užem smislu), ter se može u kratko označiti dvjema riečma: karakter joj je evangjel-sko-praeformativan.

3. Buduć da je proroštvo nadah ili ti obja-va Božja za stalno napried kazujuća stvari buduće, koje se ne mogu znati iz uzroka narav-nih, to se proroštvo poglavito u tom sastoji, da se objavom Božjom razumu prorokovo dade zna-nje, a drugo da prorok ono, što ovako dozna, drugim ljudem kaže. Da je u prorocih Bog ne-posredno radio, da je proroštvima izvor svrhu-naravan t. j. da im je sâm Bog početnik, to do-kazuje sv. pismo: Deut. 18, 18: Ponam verba me-a in ore ejus (prophetae) et loquetur omnia, quae praecepero illi; II. Petr. 1, 21: Spiritu san-cto inspirati locuti sunt sancti Dei homines; ovamo spadaju česte one rečenice: Verbum Do-mini factum est ad me dicens. Nauk je to crkve. Symbol Nicejski: Spiritum sanctum, qui locutus est per prophetas. Ali svjetlo ono svrhunaravno, koje je proroku razum prosvjet-ljivalo, nije u njemu gorjelo neprestano (non per modum habitus), nego je samo u časove sinulo

(per modum actus transeuntis); niti je prorok sve znao, što se može znati, nego svaki njih znao je po posebnoj objavi Božjoj samo nešto od toga, ovo ili ono, kako je bilo potrebito za pouku narodu i za razvoj oekonomije starozavjetne.

4. Subjekt. Za službu proročku nije bila potrebna ni naravna priprava (n. pr. Amos nije bio prorok ni proročki sin, nego je bio govedar i brao dudove, i Gospodin ga uze od stada, Am. 7.14.15) ni milost posvećujuća (n. pr. u Balaama, Jone), jer je služba proročka milost za badava dana (gratia gratis data); ali se je pravilno u prorokā našla i naravna priprava i milost posvećujuća.-

5. Predmetom proroštva mogu biti svi budući događjaji, kojih čovjek načinom naravnim ne može nikako znati, koji vise o slobodnoj volji čovječjoj ili su slučajni, ali svagda su u savezu nutarnjem s razvitkom kraljevstva Božjega, dakle kojih znanje crpa se jedino iz objave Božje. Tako se proroštva staroga zavjeta razlikuju od nagadjanja ili slučenja naravnoga, od prokazivanja djavoljega, od vračanja poganskoga i

od gatanja lažnih proroka:-

6. Bog je negda mnogoputa i različnim načinom govorio otcem preko prorokâ (Hebr. 1,1.) a.) Višeputi je Bog objave svoje prorokom priobćivao nutarnjom razsvjetom, da im je razsvietlio um; ili b.) glasom vanjskim n. pr. Mojsiju i Samuelu; ili c.) preko angjelâ, kao Danielu; ili d.) u snu, kao Jakovu i Josipu; ili napokon e.) u vidjenju,+) da se naime nutarnjemu vidu ili sluhu prorokovu prikaže stvar buduća, kao Izaiji (6,1.) Ezekielu (2,1.), Danielu (8,1.), Zahariji (1,8.). Kad su proroci na javi dobivali od Boga objave, ili su bili posve pri sebi t. j. poraba izvanjih sjetila nije im bila zapriečena, ili su bili u extasi t. j. duh im je bio odlučen od sjetila izvanjih. Nu kojim su god načinom dobivali proroci od Boga objave o budućih stvarih, svagda su imali od Boga izvjestnost, da su one objave zbilja od njega. Osim toga darom proročkim nije bila u proroka zapriečena slobodna volja, zato kaže sv. Zlatoust: Jona bježi, Ezekiel odgadja, Jeremia se ustručava; zato svaki prorok ima svoje osobine.

7. Proroci su obično besjede svoje ustme-

+) zato su se zvali videntes (vidioci)

no kazivali narodu (iznimajući Is. 40-66; i Ez. 40-48), pa ih onda istom, kadšto na naročitu zapovied Božju (Is. 8,1; Hab. 2,2,3; Jer. 29,1; 36,1) napisali ciele ili samo u jezgri. Proroštva napisana su većinom slogom pjesničkim i zanositim, koji većma dolikuje značaju proročkomu nego li prosaički; ali su ipak nekoja, kao symbolička viđjenja i djela sastavljena slogom prosaičkim, nu ponešto zanositim. Kadkada su proroci po zapoviedi Božjoj, da veću pozornost izazovu i da se proroštva i besjede njihove što više razglase, pročinili djela neobična, symbolička (da li kadšto samo u extasi?), koja su odmah ili malo kasnije iztumačili

8. Kako se proroštva staroga zavjeta osnivaju na okolnostih onoga vremena, u koje su bila rečena, to se iz historije onoga doba mogu puno objasniti, sa svim tim često su zagonetna, tamna i teška za tumačenje, a tomu su dva razloga: a] sama narav proroštva i b] slog proročki.– Buduć da su proroci Bogom poučeni buduće stvari gledali kao na slici nacrtane ter su motrili događjaje a ne onu raztavu vremena, kojim su među se raztavljeni, to u jednom istom proroštvu nalazimo opisane i u savez

postavljene stvari, koje su se imale zbiti u vremena veoma rastavljena. Stoga proroci prelaze često s jedne stvari na drugu, pa se opet vraćaju k prvoj. Nu to ipak ne biva bez svakoga reda, nego ima u tom savez nutarnji. Valja naime imati na umu, da je stari zakon typ novoga, i što se je dogadjalo u narodu hebrejskom, to da je napried pokazivalo messiju i crkvu njegovu; a proroci su u proroštvih svojih gotova vazda imali pred očima Hrista i crkvu. Kad su dakle proricali stvari, koje će se skorim dogoditi a bile su typ Hristov, lako su proroci prelazili s typa na antityp, i to tim lakše, što su sve to gledali na slici, kao da u isto doba biva. Tako kada govore kako će Cyr Židove izbaviti iz sužanjstva babilonskoga, bez svakoga prelaza skoče opisivati, kako će Hrist ljude izbaviti iz sužanjstva djavolova. Osim toga proroštva neka, prije što će se izpuniti, nemogu se nikako razumjeti; naročito su takva proroštva messijska. - Tu se o Hristu proriču stvari na prvi mah posve protuslovne, kao n. pr. da će mu kraljevstvo biti slavno, vječno, razšireno po svem svietu, da će čudesa tvoriti, štovan biti kao Bog i t. d. (da će)

a s druge ruke ona će biti ubog, ponižen, prezren, na smrt osudjen, mučen, ubijen. Ovo se je tek onda moglo razumjeti, pošto je Hrist umro na križu i slavno ustao iz groba. Tače ovakve stvari niesu razumjeli ni sami proroci (kako uči sv. Toma „Suma theol. 2, 2. q. 173. art. 4.); stoga razlikujemo gdješto u prorocih smisao subjektivan i objektivan. - Drugi razlog tamnosti u proroka njihov je slog. - Oni naime vole metafore, prenose, allegorije, parabole, paronomasije, symbole i zagonetke, ove pak uzimaju iz narawi stvari, iz navadâ i običajâ naroda Izraelskoga i drugih susjednih naroda, nama često posve nepoznatih. - Odatle nastaju za tumačioce mnoge teškoće. Zbog ove tamnosti proročanstva sv. Petar (II. Petr. 1, 19) rieč proročku poredi s „vidjelom, koje svietli u tamnome mjestu, dokle dan ne osvane." -

9. Od Ozije kralja pa do vremena, kad je opet sagradjen hram, broji se 16 (17) takovih prorokâ, od kojih su nam se proročtva sačuvala na pismu. Gledeć na obseg proročanstva, a ne na njihovu uglednost, dielimo proroke na četiri veća: Izaija, Jeremia, (17 Baruh)

Ezekiel i Daniel, i 12 manjih: Osea, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja, Nahum, Habakuk, Sofonia, Aggej, Žaharija i Malahija (u hebr. textu i Vulgati; spisi ovih 12 manjih prorokā već su se od pradavnih vremenā pisali u jednu knjigu „τὸ δωδεκαπρόφητον" zvanu.- Gledeć na vrieme, u koje su prorokovali, mogli bismo ih ovako izbrojiti: Prije propasti kraljevstva Izraelskoga prorokovali su: Osea, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja, Isaija; Nahum i Habakuk već poslie propasti kraljevstva Izraelskoga; Jeremija i Sofonija do samoga razsula grada Jerusalema; Baruh i Ezekiel prvih godina sužanjstva, Daniel za sužanjstva, a Aggej, Žaharia i Malahija poslie sužanjstva.

A. Proroci do propasti kraljevstva Izraelskoga.

§. 52. Manji: Osea, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja.

I. Osea.

Osea (הושע, Ὠσηέ, Vulg. Osee) sin Beerijev prorokovaše za kraljeva

Judejskih Ozije, Joathama, Ahaza, i Ezekije (koji su kraljevali od 810-698) i za kralja Israelskoga Jeroboama (II) sina Joasova (koji je kraljevao od 824 do 783) t. j prorokovaše od posljednjih godina Jeroboama kralja do prvih godina kralja Ezekije, dakle od prilike od god. 783-727 dakle blizu 60 godina. Rodjen po svoj prilici u kraljevstvu Israelskom poslan bi k 10 plemenima.

2. Proroštva Oseina mogu se razdieliti u 2 diela; u 1. dielu (gl 1-3) djeli symboličkimi (oženivši se kurvom Gomerom kćerju Debelajimovom i rodivši s njom sina יזרעאל [= razsijat će Bog, Vulg. Jezrahel,] kćer לא רחמה [= nemilosrdnost, Vulgata. Absque misericordia] i sina לא עמי [= ne puk moj; Vulg. Non populus meus] i oženivši se opet ženom preljubnicom;) kori prorok pokvarenost, idolopoklonstvo i druga s njim spojena bezakonja naroda Israelskoga; ali obraćenima obećaje takodjer povratak u domovinu i milost Gospodnju. Drugi diel (gl. 4-14) sadržava proroštva, koja su medju sobom u slaboj savezi a govore o istih gotovo stvarih, kao proroštva u 1. dielu

kori naime opet pokvarenost i idolopoklonstvo i proriče propast kraljevstva Israelskoga; nu u to preplеće barem neupravce utješna proroštva o presretnih vremenih messijskih, o obraćenju poganâ i židova u posljednja vremena k Hristu, 2, 18-24; 3, 4. 5; 11, 9-11; 14, 5-9. Sv. Matej 2, 15 navodi iz Osee 11, 1: „Iz Misira dozvah sina svojega". Rieči sv. Pavla apostola I. Kor. 15, 55: Ero mors tua, o mors, morsus tuus ero, inferne! uzete su iz Os. 13, 14.

3. Slog Osein je vrlo zbijen, zanosit, naglo prelazeć s jedne stvari na drugu, stoga je dosta taman i nerazgovietan. Sv. Jeronim kaže o njemu (praef. in min. proph.) commaticus est et quasi per sententias loquens. Osea ima mnoge osobite rieči i izrekove.

II. Joel.

1. Joel (יוֹאֵל) sin Fatuelov ne naznačuje u samoj knjizi vremena, u koje je živio; ali da nije pozniji od Amosa, koji je prorokovao za Ozije kralja Judejskoga (810-758) i za Jeroboama sina Joasova kralja Israelskoga, dokazuje: a) mjesto u kanonu; b) Amos počinje svoje proroštvo onom izrekom, ka-

jom Joel dokončava knjigu svoju (Joel 3,16: Gospodin će riknuti sa Siona i iz Jerusolima pustit će glas svoj; Amos 1,2: Gospodin će riknuti sa Siona i iz Jerusolima pustit će glas svoj:) c) Amos 5,18 koji suvremenike svoje (u težko prim, koji žele Dan Gospodnji.- Što će Vam Dan Gospodnji? Tada je mrak a ne vidjelo), koji su je rugali Joelovu proroštvu o Danu Gospodnjem o Danu kada je mrak i tama, o Danu Gospodnjem velikom i strašnom (Joel 2,1.2.11); d) čistoća jezika, ljepota sloga i polet pjesnički.- Kako Joel proroštvo svoje namjenjuje samo Judi i Jerusolimu, sudimo, da je bio rodom iz kraljevstva judejskoga.-

2. Joel uzeo povod svojim proročtvima od navale skakavaca, opisuje u 1. dielu (gl. 1-2,17) strašna zla, koja Palestina trpi od velike suše i od silnih skakavaca, pa nagovara narod na pokoru i post; u 2 dielu (odgovor Gospodnjem) pod slikom zemaljskih dobara, obećava dobra messijska (2.18 ss.) naročito izljev Duha gospodnjega na sve [2,28,29: I bit će poslije toga, izlit ću Duh svoj na svako tielo i prorica't će sinovi vaši i kćeri vaše; starci će vaši sne sanjati, i mladići će Vaši viđenja vidjeti.- Ali i na sluge svoje i na sluškinje u one dane izlit ću Duh svoj"; ovo je izpuni na prvi blagdan Duhova, kao što svjedoči sv. Petar, Djela Ap. 2,16 ss] i napokon (u gl. 3.) proriče sud, koji će gospodin u dolini Josafatovoj imati nad narodi, i narodu božjemu napried kaže je povratak u predjašnje stanje i veliku sreću i slavu.-

Opazka.- Ova je knjiga u tekstu hebrejskom malo drugčije razdieljena nego li u Vulgati; u Vulgati su naime samo 3 glave, naime 2a glava u Vulgati razdieljena je na dvoje u hebrejskom: od v. 1-27. je 2a glava, a od 28-32 (do kraja) je 3. glava; pa tom 3. glava u Vulgati izlazi u hebrejskom 4a.-

Tab. 45.

II Amos.-

1. Amos [עמוס] rodom iz Thekue (u pustinji judinoj), pastir proroković̌aše za Ozije, kralja judejskoga (810-758.) i za Jeroboama sina Joasova (824-783) osobito u Bethelu, tadanjoj stolici idolopoklonstva, gdje ustade na nj svećenik Amasija, tužeći ga kralju, da na nj bunu diže; zato prorok istomu svećeniku proreče propast (7,10-17.)

2. Proricaše naročito o Izraelu, kojemu propast proreče; ali govoraše i o Judi i o obližnjih narodih.. U gl. 1 i 2. (u uvodu) navaljuje i kaznom se grozi Sircem, Filistejcem Tircem Idumejcem, Amoncem i Moabcem; u prvom dielu (gl. 3-6) kori Izraelce s idolopoklonstva i naviešta strašnu kaznu, kojom će bog krivce oba kraljevstva kazniti; po imenu da će biti u robstvo odvedeni preko Damaska; u drugom dielu (gl. 7-9.) pod raznimi symboli (5 viđenja) proriče zapriečene kazne; ali ih tješi nadom, da će se povratiti i kraljevstvo Davidovo, da će se uzpostaviti u negdašnjoj slavi (a ne za uviek propasti kao narodi u 1. i 2. glavi spomenuti).. Rieči (9. 11): „U dan onaj podignut ću šator Davidov, koji spade..... i opet ću ga sagraditi, kao što je bio u dane stare", po apostolu Jakovu (Dj. Ap. 15, 16) jesu mesijske.-

3. Proročtva Amosova pisana su istina slogom prostim, ali skladnim i jezikom čistim i liepim. Prispodobe uzima Amos često iz života pastirskoga i iz prirode, kako prilikuje stališu, iz kojega je sam bio. Knjiga Amosova češće se navodi u sv. pismu: u Tob. 2. 6 ;

ij. Ap. 7,42 i 15,16.. Prorok je valjda, obavio svoj posao u Bethelu, u ovu knjigu sabrao jezgru svojih govora za porabu potomkom.. Dvije godine potom, kako je Amos pozvan k službi proročkoj, bijaše silan trus, kao predteča svih zala, koja je on prorekao; o tom trusu govori i Zakarija (14,5); ali se inače o njem ništa neznа.-

IV. Abdija.-

1. Abdija (עֹבַדְיָה) od proroka najmanji "non sensuum, sed versuum supputatione, kao što kaže sv. Jeronim (Com. in Abdiam) izdade proroštvo proti Idumejcem, sastojeće se od 21 versa.- U samom spisu, ništa se nekaže o vremenu, kad je taj prorok živio; zato su i nerazlična mnienja o tom.- Nu kako je prorok Jeremija iz proroštva Abdijina mnogo (v. 1-9) prenesao u svoje proročtvo proti Idumejcem (49,7.22.), živio je Abdija prije Jeremije. K tomu uzmemo-li na um srodnost, koja se opaža medju našim prorokom i Joelom i mjesto, koje zaprema medju 12 manjih proroka, možemo kazati, da je on suvremenik Joelov i Amosov, ili pače starijih od njih.-

2. Abdija proriče propast Idumejcem radi njihove neprijateljštine proti Judejcem.- Ovdje prorok po svoj prilici misli na ono neprijateljstvo, koje su Idumejci pokazali za kralja Jorama (889-884); Tada su naime Filistejci i Arapi zemlju Judejsku oplaćkali a Idumejci od-

uklonuo se od Judeje, pomagali su ih jamačno pri plač-
kanju i veselili se nesreći naroda Judejskoga.- Od v. 15
dostavlja Abdija proročtvo o propasti svih naroda (i sveci) ne
prijateljskih narodu Božjemu, o uzpostavi naroda i sreći
vremena messijskih.-

V. Jona.-

1. Jona, sin Amatijev [יוֹנָה בֶּן אֲמִתַּי], od Boga poslan, da Ninivljanom navješćuje pokoru, ne htjede ovamo poći, nego podje na more, da pobjegne u Thar-sis.- Kad je bura nastala na moru, pade ždrieb na Jonu kano krivca; zato bude bačen u more, gdje ga velika riba pro-guta, ali 3. dan opet izbljuva na zemlju (gl. 1 i 2). Onda podje Jona u Niniwu, propovieda pokoru i Ninivljani mu vje-rovaše, stoga se Bog smilova na njih (gl. 3).- Ali to bi Joni žao a Bog mu na kilini skočcu [קִיקָיוֹן = ricinus, pal-ma Christi, skočac, Vulg. hedera (bršljan), LXX κολοκυν, Dz: tikva].-

2. Da je pripoviest Jonina historijska, dokazuju rie-či Isusove u Mat. 12, 39-41: „Rod zli i preljubotvorni traži znak; i neće mu se dati znaka nego Jone proroka.- Jer kao što je Jona bio u kitovu trbuhu 3 dana i 3 noći, tako će biti sin čovječji u srcu zemlje tri dana i tri noći.- Ljudi Ni-nivljani ustat će na sud sa rodom ovim i osudit će ga; i jer pokoru činiše na propoviedanje Jonino; a gle, ovdje je više od Jone"; opet u Mat. 16, 4: „Rod zli i

preljubotvorni traži znak, i znak ne će mu se dati izvan znaka Jone proroka"; i u Luk. 11, 29. 30. 32. Rod je ovaj zao; znak traži i znak ne će mu se dati osim znaka Jone proroka. Jer kao što Jona bi znak Niniviljanom, tako će i sin čovječji biti rodu ovomu...... Ljudi Niniviljani ustat će na sud s rodom ovim, i osudit će ga; jer pokoru činiše na propoviedanje Jonino; a gle ovdje je više od Jone!— Historijom ju drži i Josip Flavij (Antiq. 9. 10. ...), i ... svi ss. otci crkveni pisci i tumačnici katolički (izuzamši Jahna), kao i premnogi protestantski.— Osim toga, štogod se u knjigi o Ninivi pripoviedn, sve odlikuje vremenu onomu, kad je tej grad najbolje cvao; potanko pripoviedanje okolnosti: o brodarini i o ladji koja iz Jope plovi u Tharsis, i t. d.; rieča, kojom je knjiga počima: [ויהי], pokazuje, da je pisac sve knjige hotio pisati historiju, a ne san (kako su mislili Abarnel († 1508), Grimm), ili vidjenje, i parabolu (Joh. Gerson), ili pako allegoriju, budi historijsku, budi poučnu (tako mnogi, ...). Prigovori osnivaju se većinom na hypotesi, da su čudesa ne moguća; mi nato u kratko odgovaramo sa sv. Augustinom: quod aut omnia divina miracula credenda non sint, aut cur hoc non credatur, causa nulla sit.— Bajne ili bajke nebi bile sabirači primili u sbirku sv. knjiga.. Što se napose tiče veličine Ninive, kako se opisuje u knjigi Joninoj, to potvrdjuju novija izkapanja u Kujundžiku, Nimrudu i Khorsabadu.— Pokvarenost grada posvjedočuje i prorok Nahum (3, 1: Teško gradu krvničkomu (Ninivi) sav je pun

laži i otimačine, ne izbiva iz te grabeži". / i Sofonija (2,13-15). Što su Niniovljani i stoci dali postiti i obukli ju u žalobno odijelo, to je bio običaj asijski; tako pripovieda Herodot IX 24 da su Perzijanci, žaleći vojvodu svoga Masistija, paloga u bitki kod Plateje, konjem svojim ostrigli vlaku, te primjećuje: "Tako su barbari na svoj način štovali mrtvoga Masistija". – Velika ona riba, koja je progutala Jonu, bila je po svoj prilici kučak (squalus carcharius, Haifisch). –

3. Jona živio je za Jeroboama 2 kralja Izraelskog (824-785), jer u II. Kr. 14, 25 čitamo, da je Jeroboam povratio medje Izraelove po riječi Gospodina Boga Izraelova, koju reče preko sluge svoga Jone, sina Amatijeva, proroka, koji bijaše iz Getha, što je u Oferu (Gath-Hahefer u plemenu Zabulonovu). Knjigu je prorok valjda napisao, kad se je iz Ninive kući vratio; proti tomu, da je knjizi sam Jona pisac, ništa ne dokazuju tobožnji kaldaizmi (koji se dadu protumačiti iz zavičaja Jonina i njegova boravljenja u Ninivi), niti allusije na psalme u njegovoj molitvi (2,3-10) jer su svi oni psalmi stariji od Jone, niti poraba 3. osobe; Akoprem pako ova knjiga ima vanjsko obličje skroz historijsko, ipak se uvršćuje medju proročke, a to radi svoje typičko proročke sadržine. –

4. Jona je poganom pod imenom Niniovljana propovieda o spasenju, koje im je Krist u istinu donio. Niniovljani slušajuć rieči prorokove i pokoru čineći dadoše primjer bezbožnim Izraelcem, ka kojim su poslani bili premnogi

proroci, pa zato će po svjedočanstvu Hristovu ustati na sud s rodom bezakonim i osudit ga. – Prorok je djeli svojimi i sudbinom symbolički nacrtao djela i sudbinu naroda svoga, i Hristu svjedočanstvo dao, typički prikazav smrt i uzkrsnuće njegovo, i tako je typ bio Hristov, kao što sam Hrist potvrdjuje u Mat. 12, 39-41; 16, 4; Luka 11, 29. 30. 32. „Ionas non tam sermone, quam sua passione prophetavit, profecto apertius quam si ejus mortem et resurrectionem voce clamaret". – Sv. Augustin (Civit. D. 17. 30). –

VI Mikeja. –

1. Osoba proroka Mikeje מִיכָה je pokraćeni oblik od מִיכָיָה (kao što se ovaj prorok zove u Jer. 26, 18), a ovaj oblik je opet pokraćen od מִיכָיָהוּ: tko je kao Jehova? U grčkom piše se: Μιχαίας, u Vulg. Michaeus, potom u nas Mikeja. – Ovaj prorok razlikuje se epithetom: הַמֹּרַשְׁתִּי, Vulg. Morasthites, – Morešećanin od starijega proroka Mikeja, sina Jemli, na (3. Kr. 22, 8 ss.) kao i od drugih istoimenih ljudi, kojih ima u starom zavietu još 10. – Naš dakle Mikeja po rodu bijaše Judejac, iz Morešeth-Gatha mjesta u ravnini Judejskoj, i prorokova po napisu knjige (1. 1.) za Joathama, Ahaza i Ezekija kraljeva Judejskih (758-696) dakle u isto vrieme s Izaijom i to u Samariji i Jerusalimu glavnih gradovih oba kraljevstva, dakle o svem narodu hebrejskom

čija je dakle jednako sudbina visila o sudbini glavnih gradova.- Inače neznamo ništa o otcu obitelji i svojti Mihejinoj, samo čitamo jošte u Jer. 26, 18. o njem: "Miheja iz Morasthia bješe prorok u dane Ezekije kralja Judejskoga i kaza svemu narodu govoreći: Ovo kaže gospodin nad vojskom: Sion će se kao njiva preorati i grad Jerusolim biti će gomila kamenja i gora doma visoka šuma.- Zar ga je zato na smrt osudio Ezekija, kralj Judejski i sva Juda? - Nisu li se pobojali Boga i molili se licu Gospodnjemu, i pokajali se gospodinu radi zla, koje bješe izrekao na njih."

Sadržina i jezik.- Doba u koje je Miheja živio bješe za vjeru žalostno i politički uzkolebano.- Njega kao i suvremenika Isaiju boli ovo žalostno stanje narodno, a vidi prelo nesreći narod njoj: idolopoklonstvo i pokvarenost.- Stoga govori u 7 glava a u 3 govora: gl. 1-2; gl. 3-5; gl. 6-7) suprot ova dva zla i nagovara, na vjerno obdržavanje zakona Božjega, trudi se potaknuti narod na pokajanje i povjesko štovanje pravoga Boga, i napućuje imenito suce, velikaše, bogataše, da budu pravedni, velikodušni i milosrdni napram siromakom i nevoljnikom.- Ujedno pak naviješćuje grozne pedepse Božje ali i tješi uspostavom kraljevstva Davidova

i upire oči na idućega Messiju (o kojem proriče 5, 2: da će se naroditi u Bethlehemu izp. Mat. 2, 6; Iv. 7, 42) na obraćenje neznabožaca i na blagodati vremena Messijskoga.

Jezik je Mihejin čist i sličan jeziku velikog proroka suvremenika njegova Isaije od kojega čini se, da je gdješta i poprimio (izp. n. p. Mih. 4, 1–4 i Is. 2, 1–4). Način pisanja mu je silan i zanosit, u obće dosta jasan i zoran, te se u tom odlikuje medju manjimi proroci. Da slušaocu i čitaocu čuvstvo uzdrma, rad upotriebljava paronomasije (1, 10–15) i brze prielaze.

3. Authentiju knjige Mihejine dokazuju: Jer. 26, 18. 19 (gore navedeno) i Mat. 2, 5. 6 gdje se navode rieči našega proroka za dokaz, da se Messija ima roditi u Bethlehemu. Ona se je svagda brojila medju knjige kanonske, zapremajuć u tekstu hebrejskom i Vulgati šesto mjesto i u LXX. treće.

§. 53. Prorok Isaija.

1. Isaija (יְשַׁעְיָהוּ, יְשַׁעְיָה = salus Jehovae, LXX Ἡσαΐας) sin Amosov (אָמוֹץ) rodom iz Judeje, prorokovaše za kraljeva Ozije (810–758) Joatha, Ahaza i Ezekije (727–698) i to od posljednje godine kralja Ozije (758 izp. Is. 6, 1: Godine koje umre kralj Ozija, vidjeh Gdna, gdje sjedi na priestolju itd.) barem do 14. godine kralja Ezekije, dakle do god. 712, jer kad se je 14. god. kraljevanja Ezekijina podigao Sennaherib kralj Asyr.

ski na sve tvrde gradove Judine i uzeo ih, tada je Izaija jošte živio (izp. Js. 36, 1–29, 8) Po tom Izaija prorokovaše u svemu najmanje 46 godina i to u kraljevstvu Judejskom i s njem. Bivši oženjen imadijaše dva sina imenom: שְׁאָר יָשׁוּב (ostatak povratiti će se; Vulg. Derelictus est Jasub; Js. 7, 3) i מַהֵר שָׁלָל חָשׁ בַּז (brz plien, hitar grabež; Vulg. Accelera spolia detrahere, festina praedari Js. 8, 3). Vjerojatno je, da je Izaija živio do vremena kralja Manassija (698–643), koji ga je, kako pripovieda tradicija židovska, dao pilom prepiliti. – Od njega imademo knjigu proročka od 66 glava. Još je pisao historiju kralja Ozije (2. Dnev. 26, 22) i historiju kralja Ezekije (2. Dnev. 32, 32); ali su ove historije propale. Iz historije posljednje čini se uzeto je ono, što se čita u Js. 36–39 i u 4. Kralj. 18, 13 – 20; 19).

2. Sadržina. Knjiga Izaijina (može se u dva diela razdieliti: 1. diel (gl. 1–39)) sadržaje proročtva iz raznih vremena, poredana budi po kronologiji bud po sadržini, koja većinom govore o griesih Judejaca, o njihovoj osudi, povratku i otkupu u vrieme Messijsko, napose gl. 1–12 govore o griesih i kaznah Judejaca i gdješto i Izraelaca; 13–27 proročtva su o okolnih narodih (decem visiones); 28–35 o propasti Judejaca, koju će uzročiti Babilonci, s umiešanimi gdješto utjehami; a 36–39 nalazi se nešto historije kralja Ezekije. U 2. dielu (40–66) proriče Izaija najprije izbavljenje iz sužanjstva babilonskoga po Ciru (40–48), onda izbavljenje duhovno po slugi Gospodnjem (49–57) napokon blaženstvo naroda Božje-

ga po Hristu (58-66), kojega u svem, u svih cr-
tah tako točno, živo i vidno opisuje kao da uzne-
sen na nebesa, ne govori o budućih stvarih nego o
prošlih, i zato po riečih sv. Jeronima: non tam
propheta dicendus est, quam evangelista (praef.
ad Paul. et Eust.).

3. Authentičnost. Radi uzvišenosti proročta-
va u 2. dielu neki nekatolici ovaj diel odriču Izai-
ji, pa kažu, da je to napisao neki neznanac pra-
ma svršetku sužanjstva babilonskoga, koga zovu
Pseudo- ili Deutero-Izaijom. Proti ovim katolici
i protestanti brane istovjetnost gl. 40-66 razlozi
A) vanjskimi i B) nutarnjimi.

A). Razlozi vanjski. ×

a) Nahum, Sofonija i Jeremija poznavali su
2. diel knjige Izaijine, obzirući se na nj i služeći
se nekojimi njegovimi izrazi n. pr. sluga Gospodnji.
b) Zaharija 7, 4-7 kori postove židovske, navo-
deći proroke prvašnje, kad Jerusalem bješe na-
seljen; a lebdi Zahariji pred očima Is. 58, 3ss.
c) Siracida drži Izaija za pisca 2. diela, veleć
u Ekkl. 48, 25. 27. 28: Isaias propheta magnus
et fidelis in conspectu Dei... Spiritu magno vidit
ultima et consolatus est lugentes in Sion. Usque in
sempiternum ostendit futura et abscondita ante-
quam evenirent.

d) Jos. Flavij (Ant. XI, 1) kaže, da je Kyru
bila pokazana knjiga Izaijina i to da ga je po-
taklo što je izdao dekret, kojim dopušta Žido-
vom povratak u domovinu; u tom dekretu veleć:
Omnia regna terrae dedit mihi Dominus Deus

X a.) drugi diel bio je od pamtivieka spojen s prvim, a cieli
spis je bio pripisivan Izaiji.

coeli et ipse praecepit mihi, ut aedificarem ei domum in Jerusalem (Ezd. 1, 2) kao da se obzire na proročtvo Is. 45, 13.

e) Mnogi su dokazi u nov. zavjetu za authentičnost II. diela. U Luk. 4, 16–21 čitamo, da je knjiga Isaijina predana Isusu a on pročitav 61, 1 reče: Danas se izpuni ovo pismo. Evangjelistė i Apostoli često navode rieči iz II. diela kao rieči Isaijine kao Mat. 3, 3; 8, 17; 12, 17; Iv. 12, 38; Rim. 10, 16, 20.

B) Dokazi nutarnji.

a) U II. dielu slog je uzvišen i izkičen, jezik čist i klasičan, besjeda živa, jasna, parallelizam podpun, kakav se samo u spisih bezdvojbeno Isaijinih nalazi, tako da mu u književnosti hebrejskoj nema premca.

b) Ima izraza u II. dielu kao i u I. koji su Isaiji skroz posebni, tako da se u ostalih knjigah st. zavjeta malo kada ili nikada ne nalaze, kao „svetac Izraelov", „zvat će se" mjesto „bit će".

c) Sadržina II. diela; jer supponuje takvo stanje naroda Judejskoga, kakvo je bilo u posljednjih godinah kralja Ezekije i u vrieme Manassijevo (hram ciel 40, 9; 62, 6; narod idolopoklonik i izkvaren Is. 57, 1 ss); k tomu izjava (41, 26 ss; 42, 9) da prije njega nije prorekao nitko propast Babelu i povratak Izraelov iz sužanjstva, predpolaže proroka prije sužanjstva živievšega.

4. Isaija prvo mjesto zaprema medju proroci st. ~~zakona~~ zavjeta, gledali mi budi na obseg budi na

sadržinu budi na oblik njegovih proročtava. On je najviše od svih proroka napred kazao o Messiji, ne samo u 2. nego i u prvom dielu. Prorekao je o osobi, o zgodah i djelih Isusovih, o časti njegovoj proročkoj i svećeničkoj, i to o narodjenju njegovu od djevice (7, 14), o njegovoj naravi božanstvenoj (9, 5.6; 11, 1.2), o radu Messijinu (42, 1-7), o sluzi Jehovinu (42-53); o sreći, širenju i slavi kraljevstva Messijina (54, 55, 1-5; 59, 19.20; 60, 1-22; 62, 1-12; 63, 1-6; 65, 1-25; 66). Zato se u novom zavjetu proročtva Isaijina najčešće navode. Pa ako sve to promotrimo, priznati nam je, da tomu proroku nije bez promisla Božjega nadjenuto ime Isaija t. j. spas Gospodnji.

B. Proroci od propasti kraljevstva Izraelskoga do sužanjstva babilonskoga.

§. 54.

a) Manji: Nahum, Habakuk, Sofonija.

Nahum.

Nahum (נָחוּם, LXX Ναουμ, korien נחם piel. consolatus est) u naslovu zove se הָאֶלְקֹשִׁי, Vulg. Elcesaeus. Po svoj prilici to mu je ime od rodnoga mjesta Elkoša, koje je bilo po mnienju nekih u Galileji (?), a po mnienju drugih u Assyriji

blizu sadanjega Mossula na istočnoj obali Tigri, sa. Kad je živio ne kaže se, izrično u samoj knji, zi; no kako s jedne strane prariče, da će se grad Ninive razoriti iztom, a s druge strane razabire se iz knjige, da je invasija Sennaheribova za kralja Ezekije već prošla (1, 11. 13; 2, 1. 13) isto ta, ko da je (~~kralj assyrski Sargon~~) već bio zauzeo grad Misirski No Amon (= Thebae, Vulg. Alexan, dria), to sudimo, da je Nahum prorokovao u posljednjih godinah kralja Ezekije. –

Nahum (u 3 glave) navješćuje Ninivljanom, pošto su se povratili k prvašnjim opačinam, pro, past, te razor grada Ninive i rasulo kraljevstva Assyrskaga. A ova propast neprijateljske si, le sudom Božjim dosudjena ujedno služi (barem negativno) za spasenje i proslavu kraljevstva Bo, žjega.

Slog je Nahumov uzvišen i zanosit, govor ži, vahan i paronomasijami izkićen, jezik čist.

Habakuk.

Habakuk (חֲבַקּוּק, korjen חבק amplexus fuit; LXX Ἀμβακούμ) prorokovao je ne davno pri, je invasije haldejske (1, 5 s... učinit ću djelo u vaše dane, kojega ne ćete vjerovati... jer evo ja ću podignuti Haldejce, narod ljut i nagao), ko, ja se dogodila g. 606., po svoj prilici za kralja Josije; jer molitva prorokova (gl. 3) sliči je litur, gička i predpolaže uspostavu štovanja Jehovina i pjevanja liturgijskaga, kao što se je zbila za Jo,

sije. Ovaj Habakuk može po tom istovjetan biti s Habakukom prorokom, o kojem je govor u Dan. 14, 32–38. –

Habakuk je prorokovao proti Judi i Jerusalemu navješćujući im zbog opačina propast od Kaldejaca; ali i ovim, s pobjede obijestnim, proreče pogibiju i razor Babilona (gl. 1 i 2); a zanositom pjesmom (gl. 3) spominje divna djela, što učini svemogući i milosrdni Bog i svu nadu svoju postavlja u Boga spasitelja svojega.

Besjeda Habakukova je (naročito u gl. 3) lyrička, uzvišena i izborna; takmi se s uzvišenošću besjede Isaijine. Pjesan (molitva) njegova spada medju najljepše u svetoj knjiženosti hebrejskoj. Glave 1. i 2. pisane su u obliku dialoga medju Bogom i prorokom.

Iz podpisa (3, 19: načelniku pjevačkomu na žice moje) i iz rieči סֶלָה, koja u gl. 3. tri puta dolazi, razabiramo da se je ova pjesma već u starozavjetnoj liturgiji pjevala, i nagadjamo, da je sam Habakuk bio levit i pjevač.

Sofonija.

Sofonija (צְפַנְיָה) sin Kušija, sina Godolije, sina Amarije, sina Ezekijina suvrstnik Habakukov prorokovaše za Josije kralja, sina Amonova, i to po svoj prilici izmedju 12. i 18. godine kraljevanja Josijina, jer se Jehova štuje (3, 4. 5) ali prorok jošte kori ostatke štovanja baala i drugih idola (1, 4. 5). – Proročtva njegova mogu se

podieliti na 2 čest; u 1oj (gl. 1 i 2) pretežnije je navješčivanje pravičnosti Božje, griešnikom osobito idolopoklonikom u Judi grozi se svakovrstnimi nevoljami (gl. 1) i propast navješćuje neprijateljskim narodom, navlastito Amoncem, Moabcem, Etiopcem i Asircem (gl. 2); u drugoj čest (gl. 3) pretežnije je navješčivanje milosti, ~~grozi~~ prieti se još sudom Božjim Judeji, ali obećava također spasenje od Boga, opisujući obseg, radost i slavu kraljevstva Kristova.

Istina Sofonija ne dostiže uzvišenosti Isaijine i Habakukove u govoru, nu nije ni on bez liepote; jezik mu je posve čist. Oslanja se kad što na proroke prvašnje, ali pokazuje i samosvojnosti.

§. 55. Jeremija, veliki prorok.

Jeremija (יִרְמְיָהוּ) sin Helkijin između svećenika iz Anathotha u plemenu Benjaminovu blizu Jerusalema bješe već u utrobi materinoj posvećen i postavljen za proroka narodom. Prorokovati stade mladićem (1, 6: „oh, Gospodine, evo ne znam govoriti, jer sam dječak, נַעַר), u 13. godini kraljevanja Josijina (1, 2; 25, 3) i prorokovaše za nasljednika Josijinih sve do sužanjstva pače još u početku sužanjstva. Život mu nije bio van neprestana borba s laži-proroci, s bezbožnimi kraljevi i svećenici bezbožnimi i s pokvarenim narodom, koji su se u prkos svoje nevaljalštine oslanjali na davna obećanja Božja. Kako poslie smrti Josijine, kojega je opjevao tužbalicom (II. Dnev. 35, 25) nije prestajao prekoravati kraljeve i narod i proricati

70godišnje sužanjstvo (25, 11: i ti će narodi služiti kralju babilo-
skome 70 godina) i propast grada i kraljevstva, grdili su ga, tu-
kli, u tamnicu bacali, i spustili u jamu, gdje bio glib, u koji
se je uvalio prorok. - Izvučen iz jame, osta Jeremija u trije-
mu od tamnice, dok nije Nabukodonosor uzeo Jerusolim. -
Kralj babylonski oprosti ga okova i dopusti mu, da ide,
kamogod hoće; on osta u Judeji, u siromašnom narodu,
koji nije bio preveden u Babylon. - Kad je ubijen Godolija,
kojega je Nabukodonosor postavio nad zemljom, Jere-
mija prisiljen od ostatka naroda ode u Misir, gdje ne-
koliko godina probavi, koreć zemljake svoje za bezakonja
njihova i njim kao i Misircem proriče zla, što će ih
stići. - Najpokon poslije 50 godina prorokovanja, kako vele
ži židovska i kršćanska tradicija, Jeremija bi kame-
njem zasut u Misiru (u Tafnisu) što je prekoravao Žido-
ve idolopoklonstva radi. -

2. Proročtva Jeremijina mogu se na dvoje
razdieliti; u 1. dielu (gl. 1-45.) nalaze se uz kari opomene
historijske stvari, što spadaju na samoga proroka i služ-
ba njegova i osobito proročtva o propasti kraljevstva Ju-
dejskoga i razoru grada po Haldejci o 70 godišnjem sužanj-
stvu i o povratku iz sužanjstva (29,10: ovako veli Gospodin:
kad se navrši u Babylonu 70 godina, pohodit ću Vas i izvr-
šit ću vam dobru rieč svoju, da ću Vas vratiti na ovo mjesto);
medju koja proročtva miješa ipak takodjer proročtva o idućem

Messiji, što o blaženstvu vremena messijskoga (3,14-18; 23,1-8; 30,8) o novom zavietu, koji će Gospodin učiniti s narodom (31,31-40), o osobi Messijinoj (23,5 ss: Gle, idu dani, govori gospodin, u ko-je ću podignuti Davidu izdanak [צֶמַח] pravedan, koji će kraljevati i biti svetan i činiti sud i pravdu na zemlji .... i ovomu je ime, kojim će ga zvati: Gospodin pravda naša [יְהוָה צִדְקֵנוּ]; 30,9: Služit će Gospodinu Bogu svojemu i Davidu kralju svojemu, kojega ću im podig-nuti), koji Messija kad dodje, neće nestati (prestat će) svešteństva (33,18 ss. Ni svećnikom levitam neće nestati preda mnom čovjeka, koji bi prinosio žrtvu paljenicu i palio dar i klao žrtvu do vieka etc) o utjelovlenju od žene ((31,22 (Kat. v. 21): Gospodin stvori nešto novo na zemlji; žena obkolit će muža.) Drugi Diel (gl. 46-51) sadrža-va proroštva proti tudjim narodom, primerice proti Mi-sircem, Filistejcem, Moabicem, Amoncem, Idumej-cem, Damaščanom i Babyloncem, kojim propast ne samo proriče, nego i potanko opisuje .. Napokon se u gl. 52. kao u govoru opisuje zauzeće grada i požar hrama čim se sve knjige kao mosti grade na knjižicu (Plač. Jeremije:)

3. Besjeda je Jeremijina prosta, bez nakite i bez promjene, manje uznosita i živahna, što je lahko protumačiti iz njegova doba i naravi ukora i opomena, često ponavlja

iste rieči i riekove. – Kako je prorok bio pozvan, da narodu propovieda, tako ga vidimo, gdje mu sviestno propovieda pokoru i nagovara na obdržavanje zakona, te on češće služi se s pomenutim rieči, kad hoće da zastraši, ili da koga navede na pokoru, osobito Deuteronomija i predjašnjih proroka, dokazujuć, da će se prietnje njihove skorim izpuniti, pa tim da će se i njegovo poslanstvo božje pokazati; zato je Jeremija pisac većma reproduktivan, nego li produktivan. – Jezik mu naginje na Aramštinu (u gl. 10 cieli je 11 verz aramski; t.j. haldejski.) Uza sve to ima i u prorostvih Jeremijinih vidjenja (1, 11; 24, 1) djela symboličkih (13, 19; 27; 32) i rithma. –

4. Govori Jeremijini u 1. dielu poredani su što po hronologiji, što pako po nutarnjoj srodnosti; neki imadu naznačenu godinu (gl. 25-27; 35-36 za Joakima, 37 i 38, za Sedekije, 39-44 poslije zauzeća grada Jerusolima), neki neimaju naznačena vremena, kad ih je prorok rekao. – Razlika je u tekstu knjige Jeremijine, medju Maticom i Vulgatom s jedne i medju LXX. i Itale s druge strane; mnogi su versovi u LXX i Itali izpušteni; a mnogi dodani; k tomu proroštva proti narodom, što je u Matici i Vulgati čitaju (od gl. 46-51) nalaze se (redom) u LXX i Itali poslije 25, 13 i to drugim redom. –

5. Da se u ovoj knjizi nalaze govori i proroctva

Jeremijina, dokazuje sama njihova sadržina (1,1: Rieči Jeremije sina Helkije, na itd.; 2,1: Jopet mi dodje rieč Gospodnja, govoreći itd.).- Nego ih nije Jeremija sam svojom rukom pisao, nego ih je kazivao u pero Baruhu, koji 4 godine kraljevanja Joakimova napisa u knjigu iz usta Jeremijinih sve rieči gospodnje, koje mu govori (36, 1-4). Kad je Baruh po zapoviedi Jeremijinoj u hramu čitao knjigu, da je spaliti kralj Joakim.- Po tom dade prorok opet istu knjigu, novimi prietnjami i (grožnjami) i proroštvi pomnožanu napisati Baruhu (36, 27-32); ali ni ovo drugo izdanje nije isto sadašnjim, jer prije glave 36e (n. p. gl. 21-24; 28, 29; 32, 34) ima proroštva, koja su izdana bila istom za Sedekije, pa jih je onamo umetnuo ili Baruh, ili koji drugi sabirač govora Jeremijinih.- Baruh ili drugi sabirač dodao je i 52 glavu (iz IV. Kr. 24, 18-25, 30) da pokaže historijom, kako su se proroštva Jeremijina izpunila.- Glava 51. dokanča se riečmi: Dovde su rieči Jeremijine.- Autkenciju knjige dokazuje II. Dnev. 36, 21 (da se izpuni rieč gospodnja, koju reče ustima Jeremijinima... dokle se ne navrši 70 godina), Dan. 9, 2 (Ja Daniel razumjeh iz knjiga broj godina, koje bješe rekao Gospodin Jeremiji proroku... 70 godina) Ezd. 1, 1 (Prve godine Kyra kralja persijskoga, da bi se izpunila rieč Gospodnja, koju reče na usta Jeremijina, podiže Gospod duh Kyra etc.).-

Crkv. 49,8.9 (Jer zlo radiše s njim, koji od utrobe materi-ne bi posvećen za proroka, da obara i iztriebljuje i zatire i da opet gradi i ponavlja; cf. Jer. 1, 10). (Mat. 2,17.18. (Tada se izpuni, što reče Jeremija prorok veleć: Glas u Rami etc. cf. Jer. 31, 15).-

§ 56. Tužbalice.-

1. U Tužbalicah (hebr. od prve rieči אֵיכָה (= kako) ili od sadržine קִינוֹת (= tužaljke) grčki Θρῆνοι, Vulgat. Threni, Lamentationes) prorok Jeremija gorko tuži za razorenim svetim gradom i hramom i za zasužnjenim narodom i jadikuje radi mnogih i velikih zala, što su njega samoga i narod stigla.-

Oplakuje Jeremija (u 5 glava) uzroke onih zala, lažne proroke i griehe narodne, moli i prosi za milost božju i nagovara i na pokoru i napoboljšicu.-

2. Za pisca tužbalicam drže Jeremiju.- Vulgata po (LXX) ima napis: Et factum est, postquam in captivitatem redactus est Israel, et Jerusalem deserta est, sedet Jeremias propheta flens et planxit lamentatione hac in Jerusalem, et amaro animo suspirans et ejulans dixit.- Ovaj napis neima istina kanonske vriednosti, ali je svakako staro svjedočanstvo

za Jeremiju, pa su ga LXX. valjda stoga umetnuli, da Tužbalice svakako pripoje posljednjoj glavi knjige Jeremijine. Kako svjedoče Jos. Flavij (ctr. Ap. I. 8), Meliton Sardski, Origene, Epifanij i Jeronim (prol. gal), Tužbalice su već od praštara vremena bile spojene s knjigom Jeremijinom, pa su ih tek thalmudiste odvojili, medju megiloth uvrstili i zajedno s njimi metnuli medju hagiografa. - Da je Tužbalice sastavio Jeremija, dokazuje i sadržina njihova, način jezika i sloga, te sličnost prizora u njih i u proroštvih Jeremijinih. - Po tradiciji židovskoj sastavio ih je Jeremija još u Jerusolimu. -

3. Prve 4 glave složene su akrostihički redom alfabetskim, kjim, kjtom u 3. glavi svakim pismenom u alfabetu po ~~četiri~~ tri po 3 versa, dakle ima u toj glavi 66 verasa. - Posljednja (5) glava ima doduše 22 versa, al nije složena redom alfabetskim. - Besjeda je kao što dolikuje tužbaljkam, uzvišenija negoli u proroštvih; prienosi (tropi) su posve primjerni žalostnoj sadržini, i jezik (kaldaismi pomiešan) takov je, kakov se može očekivati od Jeremije i njegova doba. -

4. Oplakujuć Jeremija Tužbalicami nesreću svoju i naroda svojega, daje zajedno u njihov uzor sve tuge i pokore za sva vremena. - „Doista - kaže sv. Gregorij Nazijanzenski - kad god uzmem u ruke ovu knjigu i čitam Tužbalice, ovjećam, kako mi se guši glas, i suze mi polijuˮ. -

Ali premda Jeremija u Tužbalicah u slovnom smislu oplakuje nevolje svojega vremena, sa svim tim, budući da je on, patnjami svojimi bio typ Hrista trpećega, to je pravedno crkva katolička tužaljke njegove posvetila uspomeni muke spasiteljeve.–

§. 57. Knjige Samuelove.–

1. Nekoč su ove dvie knjige u Hebreja sačinjavale samo jednu knjigu Samuelovu (svjedoče s. Cyril Jerusolem., Origen i Jeronim); nu prevodioci Aleksandrijski i Vulgata razdieliše jednu knjigu Samuelovu u dvie i spojiše ih sa knjigami kraljevskimi, nadjenuv svim ime zajedničko „Βασιλειῶν“ (kraljestva) a Jeronim: Regum, knjige kraljevske, jer pripoviedaju dogodjaje kraljeva Judejskih i Israelskih od početka njihova pa do sužanjstva babilonskoga.– Prve dvie knjige kraljevske zovu se u Hebrejskom knjige Samuelove, jer počimlju pripoviedanjem o njegovu narodjenju ili zato što se djela Saulova i Davidova mogu se na neki način protezati na Samuela, koji je obojicu pomazao za kralje.– A knjige, koje se u hebrejskom imenuju I i II Kraljevske u Vulgati takojer govore Kraljev. III i IV a i u LXX

2. Sadržina.– Prva knjiga pripovieda historiju

Helijevu i Samuelovu (4-7) uvedenje Kraljevstva (8), historiju Saulovu do pomazanja Davidova (9-16) i dogodjaje Saulove (17-31).. Druga Knjiga pripovieda historiju Kralja Davida do starosti njegove (1-24)..

3.. Svrha je ovim Knjigam pripoviedati razvoj theokratije od svršetka doba sudačkoga do smrti Davidove; kako se je naime narod božji oprostio jarma neprijateljskoga i kako se uzvisio nad okolnimi dušmani za Samuela i Davida, ova dva suda Božja, puna duha njegova, kojih su život i djela na pouku i na uzor vjernikom svih vremena.-

4. Nepoznat je <u>pisac</u> ovih dvijú Knjiga; svakako je poznij od Samuela; valjda ih je napisao koji prorok poslije razkola [u I. Sam. 27,6 kaže se, da Siceleg spada kraljevom Judejskim; u II Sam. 5,5, čitamo, da je David 33 godine kraljevao nad svim Israelom i Judom], ali prije je sužanjstva, jer se o njemu, ili o propadanju Kraljevstva ništa ni ne natuca.- Pisac je upotriebio spise o dogadjajem prve mene t.j. ljetopise kralja Davida (I Dn. 27.24), knjige Samuelove, Nathanove i Gadove (I. Dn. 29.29).- Da je jedan pisac obijú Knjiga, vidi se iz jednakoga načina pripoviedanja i skladnosti obijú Knjiga; ako ima koja razlika, valja ju tražiti u izvorih, odakle je pisac crpao.-

Da ga nije Samuel pisao vidi se odatle, što se u sredini knjige opisuje smrt Samuelova.

5. Knjige Samuelove sadržavaju takodjer sjajna proroštva o mesiji: rieči Nathanove (II. S. 7. 12-14. 16 por. Hebr. [illegible]) kojimi se proriče, da će Hrist biti iz kuće Davidove; pjesma Anina (I. S. 2, 10) i posliednje rieči Davidove (2 S. 23. 1-7).- Jezik je i slog čist, klasičan kako i odlikuje vremenu, kad je književnost hebrejska najljepše cvala.-

6. Da su knjige vjerodostojne, vidi se iz piščeva načina pripoviedanja prosta i iskrena, jer bez svake pristranosti a posve otvoreno pripovieda i takve stvari, koje su na sramotu narodu pače njegovim najvećim ljudem.- Zato i drugi sveti pisci ove knjige drže dostojnimi vjere i njimi se služe.- Tako pisac I. Dnev. što piše od 11 glave do 21. (od pomazanja Davidova do popisa narodnoga i kuge) vadio je iz I. Sam. 16 - II Sam. 24.-

Pisac Crkvenice slaveć u 46, 16 - 47, 14 Samuela, Nathana i Davida, crpa k tomu podatke iz naših knjiga.- U novom zavjetu n. pr. u Math. 12, 3. 4. navodi se dogadjaj iz I S. 21, 6, kako je naime David jeo hljebove izložene, kojih nebi bio smio jesti.-

Treće Doba.

Od sužanjstva babil. do ro
djenja Krista

Od sužanjstva babil. do ro-
djenja Krista.

Period prvi.

Od sužanjstva do prestanka proroka.

Sužanjstvo babilonsko

§ 58. Sužanjstvo babilonsko.

1. Pošto su godine 606 (s kraljem Joakimom) mnogi (kraljevski i plemeniti) židovi, medju njimi Daniel, odvedeni bili u Babylon [početak sužanjstva babilonskoga] opet god. 599 s kraljem Joakinom iliti Jehonijom 10000 odličnijih ljudi, i 11 godina kasnije (g. 588) s drugim narodom 832 stanovnika Jerusolimska (ostali su što od mača, što od gladi poginuli) napokon 583 god. ostalih 745 židovaca, koji su bili porušili na razvaline grada Jerusalima, ostade u zemlji nešto malo proste sirotinje, da kao sluge Kaldejcem obradjuju polja i vinograde. Nad tim prostim narodom postavi Nabuhodonosor Godoliju sina Ahikamova kao upravitelja, koji je sjedio u Masfi i imao za savjetnika Jeremiju; ali Godoliju brzo ubi (g. 587) Ismahel iz plemena kraljevskoga. Židovi bojeći se Kaldejaca radi ubijstva Godolijina, pobjegoše

proti savietu Jeremijinu u Misir, odvedoše silom sa sobom Jeremi-
ju i Baruha, i podaše se idolopoklonstvu i svakojakomu
bezakonju. ~ A kad je Nabuhodunosor Misir savladao,
izginuše mnogi od pribjeglih Judejaca što od gladi što od
mača; kao što je prorekao Jeremija (44. 27). Savladav
Misir, pokori sebi Nabuhodunosor filistejce, Idumejce,
Moabce, Arape i ostrva (?) (Sof. 2. 4; Jer. 49; Ez. 21, 28,). ~

2. Judeji kao sužnji u Babiloniju odvedeni težko
su snašili prestanak blagdana svojih, gospodstvo tudjina
i izsmievanje od neprijatelja. ~ Nu čini se, da im
se je žalostno stanje brzo poboljšalo; jer je kralj Babilon-
ski Evilmerodah zasužnjenoga kralja Joakima 37 go-
dine njegova sužnjevanja izvadio iz tamnice, liepo s njim
govorio, promienio mu haljine i davao od svojega kralje-
vskoga stola hranu svega vieka njegova, do smrti njegove (II. Kr.
25, 27-30). ~ Bilo jim je dopušteno ne samo živjeti po vjeri svo-
joj, nego su pojedini njihovi skupovi imali starješine (suce)
svoje (po Ez. 14, 1: 20, 1, dodjoše starješine Izraelske k Eze-
kielu; izp. historiju Suzanine u Dan. 14]; k tomu su Da-
niel i drugari njegovi ~~obnašali~~ dostigli najveća dostojanstva u Baby-
loniji, odakle je jamačno mnogo dobra došlo sužnjem. ~ Ima-
li su takodjer velikih proroka, koji su žalostne i očajne tješi-
li naviestivajuće izbavljenje, i ~~koje~~ kojih su besjede sve više priestale,
što su se proročanstva proroštva o sužanjstvu zbiljá izpunila. ~

Kako je cjelokupnost naroda hebrejskoga [jer se nisu svi povratili iz sužanjstva] i spoljašni oblik theokratije [povrativši se bili su sluge tudjih gospodara, niti su imali u hramu vidljiva znaka nazočnosti Jehovine] bio dokinut, a sam zaviet theokratijski i služba kraljevska i svećenička zajedno priema prekinuta, to su proroci [osobito Ezekiel, koji je nastavio posao Jeremijin] tim više nastojali, da se druge uredbe zakona Mojsijeva kao npr. svetkovanje subote, obrezanje vrše, te su propovjedajuć i svjetujući (Ez. 8,1; 11,25.) čuvali jedinstvo narodno i vjersko proti svuda vladajućemu idolopoklonstvu [isp. Bar. gl. i. 3,4). –

3. Sužanjstvo babilonsko nije bilo u rukuh Božjih samo kazna za grieche naroda Judejskoga, nego ujedno i liek za nj, da se poboljša i poboljšanoma da se izpune obećanja zavietom dana, i ujedno, da se preko razpršena naroda poganom pripravlja put spasenja [prielaz s partikularizma na univerzalizam]. – U sužanjstvu i preko sužanjstva narod je Izraelski očišćen i iztriebljen; tim sudom Božjim jedan diel Judejaca nije se ni malo popravio, nego se pače podao idolopoklonstvu i svakojakim opačinam; drugi pak, po tom nevoljom uplašeni i povjerovavši riečim proroka, koji su prorekli propast Babylona zamrziše na idolopoklonstvo i pokorom i molitvom povratiše se k jedinomu

pomoćniku svojemu Bogu, te oprievši se punim srdokornim prigrliše svom dušom vjeru svoju židovsku, tim više, što su već i pogani stali Jehovu Boga Izraelova mnogo cieniti.- Ako su Judeji poslie sužanjstva službu Božju počeli tražiti više u vanjskih oblicih nego li u nutarnjosti, u Duhu, tomu nebijahu krivi proroci, koji su uz spoljašnje obdržavanje zakona zahtievali i nutrnju svetost (Ez. 11. 19; 18, 30; Dan 9, 4)

Proroci, koji su živjeli u sužanjstvu naročito Daniel, bili su od Boga poslani narodom, poganom. - Objave Božja, proroštva i rieči proročke imale su se u Haldeji u sličnu borbu upustiti s bogoštovjem poganskim, i gatanjem kaldejskim, kakvom se je već nekoć Jehova borio preko Mojsija i Arona s idoli Misirskimi; Bog je htio da rieč njegova bude zasjala na mjestu tamnome [II Petr. 1, 19]. Stanje Judejaca u sužanjstvu Babylonskomu, objašnjuju knjige Baruhova, Ezekielova i Danielova.-

Proroci u sužanjstvu

§. 59. Baruch

1. Baruch (Baruch) sin Nerijin od plemena Judina bijaše drug i pisar proroka Jeremije (Jer. 32, 12; 36, 4. 17) koji je zatužna zbog nevolja svojih i narodnih, tješio (gl. 45) Brat Baruhov

Saraja bješe glavnik postelјnik kralјa Sedekije; pa kad pođe u Babylon 4. godine kralјevanja Sedekijina, posla Jeremija po njem proročtvo o propasti Babylona, pisano u knjigu, za koju će Saraja kamen privezati i baciti u Eufrat (Jer. 51.59-64). Iz toga se vidi, da je Baruh bio roda plemenita. – Misle mnogi, da je sa Sarajom u Babylon išao i Baruh, pa od zasužnjenih Judejaca donio poslanicu (Bar. 1.10; 2,23). Poslije razora grada Jerusolima, Baruh ostade uz Jeremiju i s njim bi prisiljen poći u Misir (Jer. 43. 1,55). – Po smrti Jeremijinoj ode u Babylon; jer kako on i kaže, knjigu je svoju napisao u Babyloniji, 5e godine pošto su Haldejci grad Jerusolim uzeli i popalili. –

2. Sadržina. – Baruh čita svoj spis sužnjem (1,1-9), koji žalostni šalju u Jerusolim sabranih novaca, da se prinose žrtve i braći svojoj u Judeji pišu pobožnu knjigu (poslanicu, molitvu), koju neka čitaju, da umilostive Boga, i dobiju oproštenje grieha i milost Božju (1.10; 2.23). – Ovoj poslanici dodaje Baruh razmatranje svoje (2.24; 4.8), kojim opominje sužnje, da se, slaveći mudrost Božju, povrate k Bogu i zakonu njegovu, i proriče, da će se Bog potom pojaviti na zemlji (3,37.38: Hic (Deus) adinvenit omnem viam disciplinae et tradidit illam Jacob puero suo et Izrael dilecto suo. – Post haec in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.). –

Onda se navodi Jerusalem, gdje kao udova govori si, navješćuje si radom skore slobode sinova svoje [4,9-5,9].- Knjiga u 5 prvih glavah, sadržaje ponizno priznanje naroda žid. daje nesreću zaslužio grieši, molitvu za izbavu i obećanja u svršetku sužanjstva i o sretnijoj budućnosti.-

Napokon u 6 glavi ima poslanica Jeremije proroka, koju posla sužnjem u Babyloniji sa zarobljenici poslje odvojenimi (za Sedekije kralja); ovom poslanicom odvraća Jeremija sužnje od idolopoklonstva i dokazuje ništavilo idola.-

(3. Pete godine, pošto je Jerusalem popaljen, Baruh sastavi svoju knjigu u sadanjem obliku (1.2), kojoj doda sam ili tko god drugi s njegovim znanjem poslanicu Jeremijinu.- Knjiga je prvobitno bila pisana hebrejski: ali se je tekst hebrejski izgubio, a ostao je prastari grčki prevod, koji budući pun hebraizma izdaje svoj izvor.).-

4. Knjigu Baruhovu protestanti ubrajaju medju apokrife, a katolici medju drugo kanonske knjige; jer akoprem se ne nalazi u kanonu židovsk. ali se k sv. knjigam pribraja u prievodu LXX. iz Konstitucija apoštolskih (V. 6) razabire se, da su židovi nekoć na dan plačenja uz tužbalice Jeremijine čitali i Baruhovu knjigu.- (Mnogi stari otci (Iren. Tertul. Orig. Hippolit, Cypr. Klem. alek. Athan. Ambr. Aug. Basil.) knjigu Baruhovu navode pod imenom Jeremijinim, zato što je Baruh

bio pisar Jeremijin, pak se je prije knjiga njegova s proroštvi Jeremijinimi pisala u jednom svezku. Zpak gdjekoji sv. otci kao Athan. Cyryl. Alex. navode ovu knjigu takodjer pod imenom samoga Jeremije, a Baruka i otci nicejski vele: Sicut scriptum est in libro Baruch ex ore Jeremiae prophetae. –

O autenciji ništa ne dvoji. Nerazumljiv je samo u tom, što se nalaze neka viđenja i opisuje novi duhovni Jerusalem.

§. 60. Ezekiel. –

1. Ezekiel (יְחֶזְקֵאל –, Vulg. Ezechiel) Jeremijin suvremenik, nu od njega nešto mladji sin Buzija svećenika, bješe 11 god. prije razora grada Jerusolima s kraljem Jehonijom odveden u sužanjstvo, gdje uz potok Habar boravio, oženjen imajuć svoju kuću (בַּיִת) (1.3; 3. 15: 8.1; 24.18). Godine 5e svoga sužanjstva (a 30e dobi svoje) pozvan bi k službi proročkoj, koju je obavljao najmanje do 27 god. sužnjevanja svoga, dakle barem 22 godine (29. 17) a bijaše medju sužnji veoma ugledan (po 8. 1; 14. 1; 20. 1, dolažahu k njemu starješine Izraelske; po 33, 21, dodje k njemu jedan, koji uteče iz Jerusolima i reče: uzet je grad). Od drugih okolovština života njegova neznamo ništa jamačno. – Po tradiciji židovskoj ubi ga jedan Židov, (knezturaš), kojega je bio korio radi idolopoklonstva. –

[2. Knjiga Ezekielova dieli se u dva dieela: – U prvom dielu nalaze se (gl. 1–32) proroštva, koja je Ezekiel rekao prije razora grada, i to a) od gl. 1–24 proročtva namienjena Židovom;

opisavši zvanje svoje k službi proročkoj (gl. 1–3) kori Židove dosta oštro za opačine i idolopoklonstvo, kojim za kasnu većinom u uzvišenih vidjenih proriče propast grada i sužanjstvo kralja i naroda; b) od 25–32 proriče proti narodom theokratiji ne- prijateljskim: Amoncem, Moabcem, Idumejcem, Filistejem, Tircem, Sidoncem i Misircem. U drugom su dielu (33–48) proroctva, koja je Ezekiel rekao poslije razora Jerusalema grada a namie- nio Židovom; najprije ih kori, a onda opet tješi proričuć konac sužanjstva i povratak u svetu zemlju; u ova proroctva uplicé ujedno razne sta- ri o idućem kraljevstvu messijskom a to o Kristu pastiru (34, 23–31; 37, 24) i o blaženstvu doba mes- sijskoga [11, 17 ss; 16, 60 ss; 17, 22 ss; 34, 22 ss; 36, 22 ss; 37, 1–14 (suhe kosti oživlješe); 37, 22], napokon (od 40–48 gl.) crtajuć veličanstven grad i hram, opisuje novi, Duhovni Jerusalem t. j. crkvu Kri- stovu, u koju će se svi narodi primiti.

3. U Ezekiela ima više proročkih vidjenja i simboličkih djela, nego li u drugih proroka; s toga je dosta nejasan i teško razumljiv. Sv. Jeronim (praef. in Ezech.) zove ga oceanum scripturarum, qui principia ac finem volumi- nis magnis habet obscuritatibus involuta; s to- ga je bilo Židovom, kako svjedoči isti sv. otac, zabranjeno čitati knjigu Ezekielovu prije 30. godine dobi njihove. Proroctva su poredjana ve- ćinom redom kronologijskim (u drugom dielu redom stvarnim), i obično označena godinom, koje su kazana. Ezekiel ima rieči i rečenica;

koje su njegova osebina, kao n. pr. sine čovječji (2, 1. 3. 6. 8; 3, 1, 3. 4 etc.). i oni će posnati, da sam ja Gospodin (5, 13; 6, 10); i dodje nada me ruka Gospodnja (5, 3; 3, 22) itd. Ima pisci haldejskih i osobitih oblika; sv. Jeronim o njem kaže: nec satis dissertus, nec admodum rusticus est, sed ex utroque medio temperatus. Da je knjige ove pisac zbilja Ezekiel, držali su svi prijašnji viekovi; a to potvrdjuje i sama sadržina knjige; jer se sam pisac Ezekielom zove i o sebi govori u prvoj osobi (osim 1, 3; 24, 24), potvrdjuje i pisac Crkvenice veleć (49, 10): Ezechiel, qui vidit conspectum gloriae, quam ostendit illi in curru Cherubim, kojimi se riečmi označuje prvo vidjenje, što je imao Ezekiel (1, 4 ss.).] –

§. 61. Daniel.

1. Daniel (דָּנִיֵּאל = sudi Bog) iz plemena Judina, a roda ak ne kraljevskoga (po Jos. Flav. Ant. 10. 1. od roda Sedekijina) to svakako veoma odlično - ga treće godine (ili 4e. izp. Jer. 25, 1) kralja Joakima odveden bi sa Ananijom (Sidrahom), Misaelom (Misahom) i Azarijom (Abdenagom) i s drugimi plemenitimi mladići u sužanjstvo u Babilon, gdje se je, zadobivši ime Baltassar, po zapoviedi Nabukodonozorovoj naučio jeziku i znanostim haldejskim i bio uzvišen na časti u dvoru kraljevskom (kao patriarha Josip u Misiru). Tri Danielova druga radi stalna priznavanja vjere svoje bačeni u peć ognjenu, iz-

bavljeni bjehu odanle na način čudesni. Dok je Daniel bio još mlad (13, 45 Vulg.: puer junior t. j. od 20–30 god.) izbavi Susanu iz ruku dvaju bezbožnih starješina [po svoj prilici Ahaba i Sedecye, koji su po Jer. 29, 1–23 zarobljenikom laž prorokovali i či„nili grdilo u Izraelu čineći preljubu sa ženami bližnjih svojih]. Tumačenjem snova i vidjenjim po„stavši slavan, velike časti obnašaše za raznih kra„ljeva (Nabukodonosora, Evilmerodoma (Nergilissera, Labarossjar„hada, Naboneda, Darija Medjanina i Cyra). U lavsku jamu bačen [dva puta: 1. za Darija, jer se je molio Jehovi (gl. 6), 2. za Cyra? ako se zadnji veras gl. 13e spoji sa 14. glavom, jer je ubio zmaja gl. 14] izbavljen bi iz nje nepovriedjen, i iz svih ne„prilika oslobodjen (vjerom Hebr. 11, 33: vjerom . . zatvoriše usta lavovom), doživi veliku starost (naj„manje 90 god.) budući još 3e godine Cyra kralja persijskoga imao vidjenje (10, 1).

2. Knjiga Danielova dieli se obično u 2 Diela: 1. Dio historijski (gl. 1–6) sadržava historiju Dani„elovu za Nabukodonosora (gl. 1–4), za Baltaza„ra (Naboneda?) (gl. 5) i za Darija Medjanina (gl. 6), ter u gl. 13. historiju Suzaninu i u 14oj pripoviesku o belu i zmaju (u Vulgati). Ni u prvih 6 glavah nije puka historija, nego su u nju upletena i vidjenja. 2. Dio (gl. 7–12) sadrža„va glasovita vidjenja o tom kako će velika svjet„ska kraljevstva nastajati i propadati i o odnoša„ju njihovu naprama narodu Božjemu, o dolasku mesijinu poslije 70 (godišnjih) sedmica (9, 24–27) i o uskrsnuću i posljednjem sudu (12, 1–3). Ka„

di ovih vidjenja pravedno se Daniel broji medju veće proroke. I Jos. Flavij (Ant. IX. 11) kaže o njem, da je kao jedan od najvećih proroka. Suvremeni Eze, kiel slavi ga uz Noja i Joba kao pravedna (Ez. 14, 14. 16) i kao čovjeka premudra (28, 3).

3. Knjiga je Danielova što hebrejski, a što hal, dejski pisana. Haldejski je pisana od 2, 4 do kra, ja 7. glave, dakle gdje se opisuju dogadjaji i pro, roštva spadajuća na monarhiju haldejsku; a he, brejski od 1, 1 do 2, 3 i gl. 8–12, u kojih se govori o razvitku kraljevstva Božjega. Odlomci drugoka, nonski 3, 24–90 i gl. 13 i 14 došli su do nas samo u grčkom jeziku. Hebr. text ima samo 12 glava

4. Drugi je dio (gl. 7–12) pisao jamačno Daniel, jer Daniel govori o sebi u 1. osobi (izp. 8, 1: poka, za se meni Danielu; 9, 2: Ja Daniel itd.) Iz, skoro drže, da je ovu knjigu u sadanjem obliku sastavio jedan pisac, po mnienju nekojih neki nepoznanac, po mnienju Židova sinedrij, jer da se Daniel (1, 17. 19) slavi u prvom osobito dielu, o njem se govori kao o 3. osobi, pa je nepoznanac ili sinedrij u ovu knjigu sastavio bilješke Danie, love o vidjenjih, objavah i dogadjajih doba svoje, ga. Ali sva je prilika, da je sam Daniel ovu knjigu ovako sastavio; jer je sva starodrevnost držala ovu knjigu Danielovom, kao ti od njega pisanom, a one pohvale toliko znače, koliko slič, ne pohvale rečene o Mojsiju u petoknjižju ili o sv. Pavlu u poslanicah Korinćanom poslanih (I. Kor. 15, 10; II. Kor. 11, 5; 12, 2 ss.) u trećoj pako oso, bi govori Daniel o sebi samo u objavah objektiv,

nih (kao u Iz 47; 5, 11; 6, 4 itd).

5. Budući da je knjiga Danielova veoma velika znamenitosti za dokaz božanstvenost vjere kršć. njezinu su uglednost često (već u 3. vieku Porfirije) pobijali i kušali dokazati, da je napisana u doba Makabejsko (g. 165) tim se obara proročki karakter viđenja u njoj i ruši se autentija njene historije, pa se knjiga baca medju apokrifne.

6. Autenciju i istinitost knjige Danielove dokazuju:

a) predavanja Židova, koji ju uvršćuju medju sv. knjige; Jos. Flavije (Ant. XI 8. 5) pripovieda da je proročka knjiga Danielova bila uručena Aleksandru Vel. kad je ulazio u Jerusalem; prorok Zakarija (1. 18; 2, 1–4; 6, 1; 11, 8 o četiri monarhije) i pisci: Crkvenice (10, 8 izp. Dan. 4, 14; 17, 5 izp. Dan. 2, 21), knjige Ezdrine (gl. 9) i Nehemijine (gl. 9 izp. Dan. 9, 3–19), knjige Mudrosti (3, 7 izp. Dan. 12, 3) i I. Makabejske (2, 59. 60 izp. Dan. 3, 50; 6, 22; 1, 57 izp. Dr. (9, 27) imade stvari i izreka uzetih iz knjige Danielove.

b) U novom zavjetu Hrist Gospodin (Mat. 24, 15 i Mark. 13, 14) proročtvo o opustošenju hrama pripisuje Danielu (9, 27). Ima i drugdje u evangjelih i spisih apostolskih spomena na knjigu Danielovu; n. p. Mat. 24, 30: i ugledat će sina čovječjega gdje ide na oblacih nebeskih sa silom i slavom velikom izp. Dan. 7, 13. 14: i gle kao sin čovječji idjaše s oblaci nebeskimi i dade mu se vlast i slava. Baš iz ovoga Danielova mjesta uzeta je ona rečenica novoga zavjeta: ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώ-
που. —

c) što se u knjizi Danielovoj proreklo o 4 monar-
hije i o messiji, to se je sve izpunilo; historijske vie-
sti u knjizi i opisivanje običaja sudaraju se s do-
bom, u kojoj je živio Daniel; i nauk dogmatski
i moralni što se nalazi u knjizi, posve je suklada
s knjigami drugimi staroga savjeta. Što Dani-
el ovako jasno napred kaže o vremenih i djelih An-
tiocha Epifana to se tumači iz karaktera proroč-
koga; pa knjiga ne bi bila nipošto svrsi shodna,
da je napisana u doba Makabejsko na utjehu Ži-
dovom od Antioha progonjenim.

d) Daniel navodi se u knjizi govoreć o sebi u 1. oso-
bi (7, 2; 8, 1; 2; 15; 9, 2; 10, 1) u 12, 4 čitamo: „A ti Da-
niele zatvori ove rieči i zapečati ovu knjigu do po-
sljednjega vremena". Pisanje u 2 jezika haldejski
i hebrejski dokazuje, da je pisac bio vješt objem
jezikom, a takav je Daniel rodom Hebrejin, a
naučen u jeziku haldejskom, u dvoru kraljev-
skom u Babilonu.

e) Napokon sadržaj i oblik proročtva u knjizi
Danielovoj posve je prikladan vremenu sužanj-
stva babilonskoga te službi i osobi Danielovoj.
Opisuje naime knjiga borbu monarhija svjet-
skih s theokratijom i konačnu pobjedu ove nad
onimi. A da Daniel zastidi mudrost haldej-
sku i pokaže uzmožnu mudrost Jehovinu, treba-
lo je, da se objava Božja prikaže u obliku Hal-
dejcem poznatu, u symbolih i slikovnih besjedah.
Ali budući da je ta objava napokon za narod
Božji bila odredjena, Daniel je morao odnošaj
theokratije k svjetskim monarhijam jasno razlo-

žiti. Stoga se proročtva njegova oblikom i sadr-
žinom razlikuju od drugih proročtava. Odatle
možemo takodjer razumjeti ona silna čudesa, koja
je Daniel kao zastupnik naroda theokratije; a
da nisu bili bez uspjeha, vidjeti je iz proglasa
Cyrova I. Ezd. 1, 1–4.

7. Dodatci drugokanonski (3, 24–90) (molitva Azarijina i pjesan tri-
ju djećaka, gl. 13 o Suzani i gl. 14 o belu i zma-
ju) ne nalaze se više u tekstu hebrejskom, nego
u grčkih prievodih; ali da su prevedeni s hebrej-
skoga ili kaldejskoga, svjedoči njihov jezični
karakter, naime mnogi aramaizmi.

8. Da su i ovi dodatci kanonski, dokazuje: a)
odluka konc. Trid. (sess. IV. de can. s. script.): da
se za svete i kanonske knjige imadu primiti sve
knjige st. i nov. zavjeta ciele sa svimi svojimi
čestmi, kako se običavaju čitati u crkvi katol.
i kako se nalaze u staroj lat. Vulgati; b) staro-
davni običaji u crkvi, da se ovi dodatci čitaju
kod službe Božje; c) sv. otci, koji ih broje u sv.
pismo; tako je Origen naročito branio historiju
Suzaninu proti Juliju Africanu; d) napokon
i Židovi Hellenište spominju historiju, u ovih
dodatcih sadržanu.

9. Tko je pisac ovih dodataka ka knjizi Da-
nielovoj? Mnogi drže, da je sam Daniel; nego
priličnije čini se ono mnienje (Corn. a Lapide,
Wiederholt, Reusch), po kojem ovi dodatci ne
bili iz početka pripadali ka knjizi Danielovoj;
nego ih napisao koji suvremenik Danielov, ili
potlanji pisac po tradiciji, a grčki prevodioci

dodali zbog sadržine ka knjizi Danielovoj, kao što je bila knjiga Baruchova dodana knjizi Jeremijinoj i poslanica Jeremijina knjizi Baruchovoj. Pjesan i Molitva, što su dječaci u peći govorili, mogli su oni sami, izbavivši se iz peći, sastaviti, ili tko drugi pobilježiti. Za authenciju Danielove knjige vidi podataka u: Lenormant „Die Magie u. Wahrsagekunst der Chaldaeer". Jena 1878. –

§. 63. Knjige Kraljevske (III. i IV. Reg.)

1. Dvie knjige kraljevske (nekoč 1. svez.) sadržavaju historiju od pomazanja Salomonova za kralja do propasti kraljevstva Judejskoga, naročito historiju kralja Salomona (3. Kr. gl. 1-11) suvremenu historiju kraljeva Judejskih i Izraelskih (III. Kr. gl. 12 – IV. Kr. gl. 17) i poslie propasti kraljevstva Izraelskoga historiju kraljeva Judejskih do razora Jerusalema (IV. Kr. 18–25); još se na koncu (IV. Kr. 25, 27-30) spominje, da je Evilmerodah kralja Jehoniju 37. godine njegova sužnjevanja izveo iz tamnice. Dakle ove dvie knjige pripoviedaju historiju od 453 po prilici godine, t. j. od god. 1015 – do 563. godine ~~599 – 36 godina – 562.~~

2. Pisac nije bio nakon napisati političnu historiju oba kraljevstva, nego izabravši osobitije stvari, htio je pokazati, kako su se izpunila obećanja Božja učinjena Davidu (II. S. 7, 12) o gradjenju hrama i o uzdržavanju kralje-

stva njegovim potomkom i u najburnija vremena (III. Kr. 2, 12; 8, 20; 11, 36; IV. Kr. 11, 1 ss.), kako je Bog nastojao preko proroka uzčuvati theokratiju i vjeru u narodu, i kad je napokon bezbožnost svuda za-vladala, kako je bio prisiljen odvrgnuti najprije Izraela, a kašnje i Judu; svrha je dakle knjigam proročko-historijska.

3. Nepoznat je pisac ovih knjiga i doba, u ko-je su pisane; ali je pisac svakako različit od pis-ca dviju knjiga Samuelovih, jer a) Samuelove pripoviedaju historiju više posebnu i to vrlo obila-to, i Kraljevske više občenitu i to samo u izvadku, b) Samuelove ne navode izvora, niti nemaju bilje-žaka kronologijskih, a Kraljevske imadu jedno i drugo; c) slog je u Samuelovih uzvišenji i sro-dan slogu knjige Sudačke; u Kraljevskih je pro-zaičniji, pozniji; d) svrha je različita jednim i drugim knjigam. Neki (Huet, Calmet) tvrde, da je Kraljevskim knjigam pisac Ezdra, drugi (Talmudiste, Sixtus Senensis, Haneberg), da je knjiga sastavljena poslie razora grada Jerusa-lema i hrama, pače poslie 37. godine sužanj-stva Jehonije i stoprav poslie smrti njegove; a-li čini se, da je ipak pisana prije konca su-žanjstva babilonskoga, jer teško da bi bio pisac propustio spomenuti izbavljenje iz sužanjstva, kad bi bio živio poslie. Buduć da je u obje knjige jednaki način pripoviedanja i pisanja, jamačno je obiju jedan pisac.

4. Karakter historijski ovih knjiga potvrđu-je se navadjanjem izvora (dnevnika Salamono-

vih III. Kr. 11, 41 i dnevnika kraljeva Judejskih i Izraelskih III. Kr. 14, 19. 29 i drugdje često) odnose, njom njihovim naprama II Dnevnika, koja je iz o, vih izvora crpala, i pripovijedanjem istinitim bez, zakonja, što su činili kralji i narod. U novom zavjetu (u Rim. 11, 2–4) navode se ove knjige (III Kr. 19, 10–18) kao „pismo.“ Čudesa i proroštva, što se u njih pripovijedaju, dolikuju posvema theo, kratiji i službi proročkoj. —

§. 64. Povratak iz sužanjstva.

Židovi pod vladom medijsko-persijskom.

1. Kad je Cyr (כֹּרֶשׁ) zavladao Babiloni, jom, pošto se je izpunilo 70 god. sužanjstva, po, diže Gospodin duh njegov, ter on 1. godine kra, ljevanja svojega (536 ~~[illegible]~~ prije Krista) javnim proglasom dopusti Židovom, da se povrate u domovinu i sazidaju hram u Jerusalemu. Tim dopuštenjem posluži se 42, 360 Židova, većinom iz plemena Judina, Benjaminova i Levijeva, kojim se pri, družiše svi oni, što su se oddvojili od naroda zemaljskih k zakonu Gospodnjemu (= preseliti Neh. 10, 28. 29), pa uzamši sa sobom sudove doma Gospodnjega, koje bješe Nabukodonosor odnio iz Jerusalema, podjoše pod vodstvom Zorobabe, la (זְרֻבָּבֶל) ~~unuka Salat~~ (= Sassabasar, שֵׁשְׁבַּצַּר) potomka Jehonijina iz kuće Davidove i Josue sina Josedekova, a unuka velikoga svećenika Saraje u Židovskoj. Ali se niesu svi povratili,

nego stekavši imetak i bogatstvo u Babiloniji,
ostali su ondje, samo su po zapoviedi kraljevoj
podpomogli one, koji su se vraćali u domovinu.

Povrativši se Židovi zauzeše porušene grado-
ve, da ih sagrade; sedmi mjesec sagradiše na zi-
dinu Jerusalemskih oltar, da prinose na njem
žrtve i praznovaše praznik sjeniza, po tom uze-
še graditi hram; kad su mu druge godine po po-
vratku polagali temelje, jedni su pjevali od ve-
selja i slavili Gospodina, a drugi, koji naime bje-
hu vidjeli predjašnji dom, plakali su iza glasa.
Kad Židovi odbiše Samaritance, hoteće s njimi
graditi hram, onda ih ovi smetahu u gradnji i
za Cyra (prijatelja Židovom) lukavošću, a za Kam-
byza (Ahasveroša) i Smerda (Artahšasta) javnom
silom dok Židovi za Darija Histaspova (druge
godine njegova kraljevanja g. 520 pr. Kr.) ne dobi-
še dozvolu, da nastave zidanje, nemarne i ostita-
ve u zidanju bodrahu u zidanju proroci Aggej
i Zaharija (Ezd. gl. 4 i 5) tako bi napokon g. 516.
hram dograđjen i svečano posvećen, a poslie to-
ga praznovan praznik presnih hljebova (gl. 6).

3. Artaxerxes (I. Dugaruk g. 465–424) sed-
me godine kraljevanja svojega (g. 458) posla Ezdru
(עזרא) svećenika i književnika vješta zakonu
Mojsijevu s velikom vlašću u Židovsku, dozvo-
livši svim Židovom da se sa svim svojim imanjem
presele u Palestinu i da žive po zakonih Mojsije-
vih, dodavši jošte darove i one sudove zlatne, ko-
jih Babilonci nisu jošte povratili (gl. 7). Ezdra po-
dje s velikim mnoštvom svieta od rieke Ahave

(gdje?) u Jerusalem, kamo došavši poče popravljati pokvarene običaje narodne, naročito prak razdrešavati ženidbe s inostrankami (bojeći se da je tudjinke navesti Židove na idolapoklonstvo), a narod ga u svem posluša (8–10).

4. Trinaest godina iza toga, dvadesete naime god. kraljevanja Artaksersova (445) peharnik njegov Nehemija (נְחֶמְיָה) doznavši za žalostno stanje Izraela (naroda), što se bješe povratio u Palestinu i grada Jerusalema, raztužši se veoma, moli se Bogu i dobi od kralja dopuštenje, da ide u Palestinu. Dobivši od kralja pismo, dodje u Jerusalem i stane židove gradu zidati (Neh. 1–3). Opravljanju grada i naroda smetaše Sanabalat namjestnik perzijski u Samariji i Samaritanci gnjeveći se, što su odbijeni bili od zidanja, nu bez uspjeha, jer je polovina momaka Nehemijinih poslovala, i druga polovina držala i koplja i štitove i lukove i oklope, i koji su zidali, imahu svaki mač pripasan uz bedricu (gl. 4); po tom kad je narod glada radi založio polja i vinograde svoje, Nehemija nagovori rukodavce, da su ih povratili dužnikom i davanje daća kraljevskih olahkoti narodu (gl. 5). U prkos svim spletkam neprijateljskim, opravljeni bjehu grad, zidovi, vrata i kule za 52 dana (gl. 6 i 7). Zatim nastoja Nehemija zajedno s Ezdrom, da se i življenje naroda židovskoga udesi po zakonu Mojsijevu. Jer kad je Ezdra svemu narodu, koji se je u Jerusalemu skupio k prazniku sjenica

osam dana čitao i tumačio zakon (gl. 8), svi koji se za grieke učinjene odpustiše žene tudjinke i narediše post, za kojega su govorili srdačnu onu pokorničku molitvu (9, 5–37), a po tom su javno obećali vjernost i ponovili zavjet, koji bude napisan i pečatima glavara potvrdjen (gl. 9 i 10). Tim si Nehemija zasluži častno ime: otac otačbine i drugi sagraditelj grada Jerusalema.

5. Nehemija boravivši 12 god. u Jerusalemu, povrati se (433) u Persiju ka kralju, ali skoro je natrag u Jerusalem (kada, ne zna se pravo, valjda za Darija Nothusa (424–404) u Neh. 13, 6 kaže se: וּלְקֵץ יָמִים, Vulgata: in fine dierum), kad je doznao, da se je narod za njegova izbivanja što opet pokvario, kazni svećenika Eliasiba, koji je nered počinio (13, 14 ss) povrati levitom dohodke i oštro zabrani oskvrniti subotu i ženiti se tudjinkami (13, 10 ss). Jednoga od sinova Jojade sina Eliasiba, velikoga svećenika po Jos. Flav. (Ant. XI. 8, 2) imenom Manassija, koji se je na sablazan svemu narodu oženio kćerju Sanaballatovom, odtjera od sebe (13, 28. 29). Taj Manasse (ili njegov istoimeni potomak za Aleksandra Vel.?) sagradi na brdu Garizimu Samaritancem hram.

Opazka. Esdra je po svjedočanstvu Jos. Flavija (Ant. XI. 5. 5) umro u Jerusalemu, po drugih na putu kralju Persijskomu u 120. god. vieka; grob se njegov pokazuje kod Tigrida. Posve je vjerojatno, što Židovi o Esdri kažu i poslie Eusebija i mn. kršćani drže, da je naime on izpore-

danči mnoge rukopise ispravio sv. pismo od po-
griešaka pisarskih i sv. knjige sabrao. Po svetom
Jeronimu (Prol. gal.) Ezdra je takodjer mjesto
starih hebrejskih pismena, koja su do onda upo-
trebljivali i Židovi i Samaritanci iznašao nova
pismena (tako zvano četvorno ili ti assyrsko pis-
mo), jedno za lakše pisanje, a drugo, što su se
Židovi u Babiloniji novim pismenom bili već
naučili. O smrti pako Nehemijinoj ne znamo
ništa; u ostalom i on si je zaslugu stekao sakuplja-
jući sv. knjige, kao što čitamo u II. Mak. 12, 13:
„I kako uredivši knjižnicu skupi (Nehemija) iz
krajeva (grčki: o krajevih) knjige proročke i
Davidove i poslanice kraljevske i o darovih."

§. 65. Palestina poslie sužanjstva.

Poslie sužanjstva počela se je zemlja Izra-
elska dieliti, s ove strane Jordana, u pokraji-
ne: Judeju, Samariju i Galileju, a s one stra-
ne zvala se je pokrajina Pereja.-

1) Judeja obsizala je plemena: Judino, Benja-
minovo, Šimeonovo, Danovo i dielove plemena Efraimova i
protezala se je po Jos. Flaviju (Bell. Jud. 3. 2) uz
more čak do Ptolomaida, a medjašila je na sjeve-
ru sa Samarijom, na istoku s Jordanom, na ju-
gu s Arapskom, na zapadu s Jeppom i s morem.
Za Jos. Flavija dielila se u 11 kotara (κληρουχίας)
ili Plinija u 10 toparhija. U vrieme Kristovo
pripadali su k Judeji i prekojordanski priedjeli,
tj.: Gamalitis (priediel na istok od Genesaret-

skoga jezera, dolnji diel Gaulonitida), Gaulanitis, Batanea i ~~Trachonitis~~ Auranitis.

2. Samarija srednja i najmanja od pokrajina oko jordanskih, prozvana od glavnoga grada Samarije (Šomron) sagradjenoga Amrijem (III Kr. 16, 13. 24), proteže se od mjesta Gineje na ravnini Ezdrelonskoj na sjeveru, do toparhije Akrabattine na jugu, brdovita, ali rodna; obuzela je plemena Manassijeva ovojordansko i dielove plemena Efraimova i Issaharova. Kad nisu htjeli Židovi Samaritance primiti u družtvo kod gradjenja hrama, sagradiše si sami za sebe hram posvećen Jupitru grčkomu, Jos. Ant. X. 9. 7) na Garizimu; s toga ih Židovi izobćiše, a odatle nastade medju njimi strašna mržnja. Mnogi od Samaritanaca prigrliše vjeru Krsć. (Iv. 4, 39; Dj. ap. 8, 5; 9, 31).

3. Pokrajina sjeverna Galileja (već se u Jos. 20, 7 spominje גָּלִיל) obuzimala je diel plemena Issaharova i plemena Zabulonova, Aserova i Neftalijeva, i medjašila na sjeveru Libanom i Sirijom, na istoku s Jordanom i jezeri Meromskim i Genezaretskim, na jugu sa Samarijom i na zapadu s morem. Flavij (Bell. jud. IV. 3. 1) dieli ju na gornju i dolnju; u gornjoj brdovitoj (brda Neftalijska, džebel Safed) stanovahu Feničani, Syri, Grci (Galilea gentium); dolnja puko okolo Tiberijade i Genezaretska bijaše u plemenu Zabulonovu. Galileja bila je naprednija pokrajina.

4. Pereja (Περαία) ~~brdovita~~, u širjem smi-

ku obuhvaća svu zemlju preko Jordana od njego-
vih izvora do Arnona, kamo je nekoč pripadao i
Galaad i Basan; u užem smislu Persa je ograni-
čena Arnonom do Pelle, iz istoka katarom Gera-
škim, Rabath-Ammonom i Arabskom. Poslije
sužanjstva zvala se je zemlja prekojordanska na
prosto Galaadk (I. Mak. 5, 9; 17; 20; 20, 25) U vrie-
me Hristovo stari Basan obsizao je ova okružja:
a) Itureju prozvanu od Jethura, sina Ismaelova
(Gen. 25, 15); na istok od Hermona;
b) Trachonitidu na jug od Damaska; c) Gaulani-
tidu (Džolan) od istoka jezera Genesaretskoga do
izvora Jordanskih; d) Auranitidu (Hauran)
na istok od Gaulanitide i na jug od Trachonitide;
e) Bataneja (Džebel Hauran) na jug od Tracho-
nitide i Auranitide. Pereja je brdovitija i divlji-
ja, zato nije bila za veću kulturu, ali je priklad-
na za stočarstvo.

Opazka. Po smrti Herodovoj (3. godine poslije
Hrista) kraljevstvo se njegovo razdieli u 1 etnarchi-
ju i 2 tetrarchije, tako da je etnarcha Arhelaj do-
bio Judeju, Samariju i Idumeju, tetrarha Filip
Trahonitidu, a tetrarha Herod Antipa Galileju
i Pereju. Pošto je Arhelaj nakon 10 godina bio
izagnan, njegovom su etnarhijom vladali proku-
ratori Rimski, koji su sjedili u Caesareji Pale-
stinskoj. Poslije propasti države židovske Pa-
lestina se je brojila k Siriji i upravljali su njom
prezjekti Rimski. Početkom 5. vieka dielila se
Palestina: u prvu Palestinu obsižuću najveći di-
o (sjeverni) Judeje s Filistejskom i Samarijom s

glavnim gradom Caesarejom Palestinskom; u drugu Palestinu t. j. Galileju s glavnim gradom Scythopolisom, i u treću ili ti blagodatnu (salutaris) Palestinu obsižuću južni dio Judeje i Pereje i Arapsku, s glavnim gradom Petrom.

U naše doba spada Palestina s ove strane Jordana pod pašaluk (guberniju) Beirutski, a s one strane pod pašaluk Damaštanski.

§. 66. Jerusalem poslie sužanjstva.

1. Na razvalinah staroga Jerusalema gradili su Židovi iznova priestolnicu svoju, koju opisuje Josip Flavij (Bell. Jud. V. 4). Gornji grad na sjeveroistočnom obronku brda Siona naprama dolini sisarskoj, razdieljen je bio na sjeverni istok od dolnjega grada Akre i na istok od brda Morije dolinom sisarskom (tyropoeon), koja se protezala od ribnjaka Ezekijina najprije na istok onda na jug do izvora Siloe. Akra pako, na kojoj je bio sagradjen dolnji grad u obliku srpa, oddieljena je bila od Morije dolinom (Wady), koja polazeć od vrata Damaštanskih pa iduć na jug s dolinom se je sisarskom sastala kod sjeveroistočnoga juga Sionskoga. Na brdu Akru sagradi Antioh Epifan tvrdju Akru, po svoj prilici, na onom kutu, gdje su se one dvie doline sticale; ovu tvrdju zauze Simon Makabejac, poruši ju i po njegovu nalogu bi i samo brdo Akra niže učinjeno, da se kranada sve u vis diže. Razvalinami od tvrdje i brda popunjena bi ona dolina. Kad je rasadjen

stanovničtva u gradu, doda mu kralj Herod nov priedjel, koji je ležao na humu na sjever od Morije i od ove bio odvojen dubokom jamom; taj novi priedjel zvao se je od istoimenoga huma Bezetha t. j. Καινόπολις, novi grad. Novi grad je dakle bio obkoljen s juga onom grabom, s istoka dolinom Cedronskom, sa sjevera strminami i sa zapada dolinom (Wady).

2. Zidine. Po svjedočanstvu Jos. Flavija (u n. m.) grad je bio sa sjevera obkoljen trovrstim zidom, osim onih mjesta, gdje su bili nepristupni humovi. Prvi najstariji zid, kojim je bio opasan Sion i gornji grad, počimao je kod sjeverne kule Hippikove i protežući se uz Xystus dokončao se kod zapadnoga triema od hrama; s druge strane opet od Hippikove kule počimajući oblazio je sa zapada, juga i istoka brdo Sion, onda skrenuvši na jug, prama izvoru Siloi i opet na istok, tako, da je opasao hum Ofel, spajao se s istočnim triemom od hrama. U kutu sjeverno-istočnom sagradjen je bio Xystus, mjesto četverokuto, s prekrasnim podom i s triemovi mjesto prikladno za sastanke, a bilo je spojeno mostom s hramom; na jug od toga mosta bila su vrata skalinska, na koja se je silazilo s dvorišta od hrama u dolinu sirarsku, gdje je takodjer bilo kuća. Drugi opet most, od kojega se još danas vide razvaline, spajao je Sion sa Morijom. U sjevero-zapadnom kutu brda Siona bili su dvorovi Herodovi opasani zidom, medju kojim bila su šetališta i vrtovi. Blizu Xysta bila je palača Hasmonejaca-

kojoj Agrippa doda tako visoku kulu, da se je odanle moglo vidjeti sve, što se radilo u hramu; zato su Židovi na zapadnoj zgradi, koja je bila uz hram sazidali visok zid. Drugi zid počimao je kod vrata Gennath (= vrtova) što su bila u 1. zidu, i opasavši Akru, dopirao je do Antonije; čim je brdo Kalvarija ostalo izvan zida. Treći zid protezao se od kule Hippikove do kule Psefinos zvane (u sjevero-zapadnom kutu grada), dalje napram spomeniku Helene kraljice Adiabenske i kroz pećine kraljevske i na daleko protežući se, spajao se je sa starim zidom u dolini Cedronskoj. Ovaj treći zid počeo je graditi Herod Agrippa I. g. 44. poslie Hrista, da utvrdi Bezethu, koja bijaše prije bez zida. Stari zid imao je 60 kula (osobite: Hippikova, Fasaelova i Marijamnin); drugi 14, a treći 90 kula; u naokolo cieloga grada bilo je 33 stadija hoda.

3. Vrata. U doba Nehemijino imao je Jerusalem jedanaestera vrata, koja se izbrajaju u Neh. gl. 3. Na istoku bila su vrata ribja i ovčja ili ti vrata od stada (vrata sv. Stefana), jer su onuda stada bila tjerana u hram; tu je blizu bio ribnjak ovčji (piscina probatica, birket Israïn) vrata tamnička, vrata konjska i vrata vodena napram Ofelu; na jugu vrata izvorska (Siloe) i gnojna; na zapadu vrata dolinska (sada Jaffska), na sjeveru: vrata od ugla, Efraimska, stara.

§. 67. Drugi hram.

1. Hram, koji je počeo graditi Zorobabel, bješe sazidan na istom mjestu na Moriji i po istom kalupu, po kojem i prvi hram Salomonov, ali nije bio onoliko veličanstven i uresen (Ezdr. 3, 12; Ag. 2, 4-9). Drugi hram bješe ipak pomalo ukrašen od daće, koju su Židovi plaćali svake godine, i od darova, što su hramu prinosili Židovi, prozeliti i pogani, dok ga je napokon Herod 20 god. prije rodjenja Hristova veličanstveno opravio i zajedno s trijemovi nakon 9½ godina dovršio; ma do gradjivanje zgrada uz sam hram trajaše sve do 64. god. po Hristu, kad je kraljem bio Herod Agrippa II.

2. Mjesto, na kojem je bio sagradjen hram, bijaše četverouglato i zidom opasano; svaka strana te
Tri su bila dvorišta, dvorišta stobora sve više.
četverouglatine imadjaše stadij u duljinu. U stobor dvorište prvo, pogansko, vanjsko ulazilo se na više vrata, što su bila sa sve četiri strane; taj stobor, koji je sa tri strane unutar vanjskoga zida obkoljen dvostrukim trijemom, samo s juga trostrukim; krov trijemom oslanjao se na stupove od bjelog mramora 25 lakata visoke. Stobor je bio raznovrstnim kamenjem potaracan. Odatle je Isus istjerao prodavce, kupce i mienjače (Iv. 2, 14; Mat. 21, 12). U taj stobor dopušteno je bilo unići i poganom i nečistim Židovom. Usred stobora, koji je na južnoj strani bio najširi, nalazila se ograda od

kamena 3 lakta visoka, imajuća sa svih strana vrata (po mišni trinaestora) a uz vrata stupove, na kojih je bila napisana zabrana, da poganom i prečistim Židovom nije slobodno pod smrtnom kaznom dalje uniči. Od ograde uzilazilo se uz 14 skalina na zaravanak (חיל, antemurale) 10 lakata širok, odakle se opet po 5 (po Jos. Flav.; mišna kaže 12) stuba penjalo do vrata drugoga zida, koji je izvana bio 40, a iznutra 25 lakata visok, a obuhvatao je stobor nutarnji; u ovaj stobor vodila su sa sjeverne i južne strane po četvora vrata, obložena pločami i srebrnimi i zlatnimi, a s istočne jedna sjajna od mjedi korintske (u Djel. Ap. 3, 2 zove se Ὡραία, speciosa). Ovdje na istočnoj strani bio je ženski stobor (u Jos. Flav. γυναικωνῖτις), ~~od muškoga stobora zidom odvojen;~~ ulaz u nj bio je na vrata sa sjevera i s juga; u 4 kuta njegova bile su 4 klieti ~~i riznica~~ gazophylacium, (Mark. 12, 41); odanle nisu smjele žene iti dalje, nego su sa svodova podboltami bivale pri službi Božjoj, a muškarci izpod svodova. Napram zapadu 15 stuba više od ženskoga stobora bio je stobor Izraelski (pravo govoreć stobor s istoka na zapad 11 lakata širok), koji je sa stoborom ženskim bio s istoka spojen velikimi i visokimi vrati, a ogradom opet bio odvojen od stobora svećeničkoga, koji je bio neposredno okolo svetinje. U onom stoboru stajali su Izraelci, koji su baš zabavljeni bili pri službi Božjoj i muzici i pjevači leviti; s nutarnje strane zidova, koji su obkolivali onaj stobor mnogo je bilo klieti, gdje

su se čuvali sv. sudovi; u duvari od hrama i od stobora izkićeni su bili darovima.

3. U stobaru svećeničkoj bio je žrtvenik za paljenice, od kamena, 15 lakata visok, a 50 širok i dug (Jos. Flav.; a po Mišni 32 lak. odasvud), velika umivaonica i drugo posudje. Svetinja (ὁ ναός, τὸ ἅγιον ἱερόν) od bieloga mramora sagradjena i za 12 stuba viša od stobora svećeničkoga; izvana je bila 100 lakata visoka i duga, a 60 lakata široka. Pritvor (pranaos) bio je 100 lakata visok i širok, a 11 lakata dug (t. j. od istoka na zapad), imajući u kutovih klieti, iznutra sav pozlaćen; ulaz u nj 70 (po Mišni 40) lakata visok i 25 (po Mišni 20) lakata širok bio je bez vrata zavješen samo zavjesom. Iz pritvora u svetinju vodila su dvokrila vrata 40 (po Mišni 20) lakata visoka i 16 (po Mišni 10) široka – velika vrata nazvana, koja kad bi se otvarala, štropot se je od njih čuo do Jerihona; ova vrata bila su k tomu izvezenim zastorom zastorom zavješena, a nad njimi prikovan zlatan trs (symbol naroda) kolik čovjek. U svetinji 20 lak. širokoj, 40 dugoj i 60 (po Mišni 40) visokoj bio je zlatni sviećnjak, pozlaćeni stol i oltar kadioni. Svetinja nad svetinjami 20 lak. duga, široka i visoka, kojoj je ulaz zavješen bio dvojakim zavjesom (καταπέτασμα Hebr. 9, 3; Mat. 27, 51) za lakat razstavljenim, bila je prazna i tamna; samo je kamen naznačivao mjesto, gdje bi imao biti kovčeg zavjetni, kojega nije više bilo od vremena Jeremijinih (II. Mak. 2). Svi duvari hrama bili su poploćeni drvom i zlatom

hram je bio s triju strana (osim istočne) obkoljen zgradami trokatnimi 60 lakata visokimi sa 38 klieti i s prozori; kat nad svetinjom i nad svetinjom nad svetinjami imao je klieti za čuvanje starinskih i dragociennih stvari, uzpinjalo se na nj po stubah; nad tim katom bio je ravan krov, ogradjen rešetkom, kojoj su bile motke pozlaćene. Tako je dom Gospodnji bio uzvišen nad svimi drugimi zgradami, i s daleka se je već vidio, gdje se sja od suhoga zlata i bieloga mramorja.

§. 68. Knjige Dnevnika.

1. Dvie knjige Dnevnika (sačinjavajuće nekoč samo jednu) hebrejski zovu se דִּבְרֵי הַיָּמִים (rieči i dogadjaji dnevni = dnevnici, ljetopisi, odatle u sv. Jeronima Chronica) grčki παραλειπόμενα (izostavljene stvari) odatle u Vulg. Libri Paralipomenon. U I. knjizi (gl. 1–9) nalaze se rodoslovja ~~naroda židovskoga~~ od Adama do Zorobabela s bilježkami historijskimi, zemljopisnimi i mjestopisnimi, onda se (od gl. 10–29) počinja pripoviedanjem o smrti Saulovoj i nastavlja historiju Davidovu. U drugoj knjizi kazuje se historija Salomonova (gl. 1–9) i kraljeva Judejskih do sužanjstva babilonskoga (10–36). Pisac samo mimogred govori o kraljevih Izraelskih, a popunjava mnoge stvari u knjigah Kraljevskih izostavljene, osobito one, koje spadaju na vjeru i službu Gospodnju. Na koncu napokon u kratko pripovieda propast grada, sužanj-

stvo i dopuštenje od Cyra, da se sužnji vrate u domovinu.

2. Knjige su pisane poslie sužanjstva, po svoj prilici, kako drže Talmudisti i mnogi pisci katolički, od Ezdre, jer što pisac kaže na koncu II. Dnev., to se ponavlja, na početku knjige Ezdrine, stoga su Dnevnici prije ove knjige bili pisani; osim toga u Dnevnicih i u Ezdrinoj knjizi nalaze se jednake rečenice, jednako čitovanje zakona, opisivanje proročnika i jednaka rodoslovja. Ali zato niesu Dnevnici s knjigom Ezdrinom sačinjavali jedno djelo. Da su knjige Dnevnika spisane prije vremena Makabejskih pače i prije vremena Alexandra Vel., svjedoče mjere i novci persijski (I. Dnv. 29, 7 אֲדַרְכֹּנִים, Vulg. solidi), označivanje mjeseca brojevi rednimi, i uvrštenje njihovo u kanon, koji je po svjedočanstvu Jos. Flavija (Contr. Ap. 1, 8) već prije Aleksandra Vel. obstojao.

3. Svrha piscu nije bila samo ono popuniti što su drugi izostavili, nego je osobito smjerao opisati stanje porodica [plemenće od plemena Judina, Benjaminova i Levijeva] i razdjelbu zemlje prije i poslie sužanjstva, da dobiju povrativše se opet svaki svoje. Stoga marljivo izbraja obitelji svećeničke i levitske, da se zna za svakiju službu i našljedstvo i da se služba Gospodnja uzpostavi.

4. Pisac služio se pouzdanimi izvori: dnevnicima kraljeva Judejskih (II. Dnev. 16, 11; 27, 7), ljetopisi Davidovimi (I. Dn. 27, 24), historijskimi spisi

Samuelovimi, Nathanovimi, Gadovimi (I. Dn. 29, 29), Ahijinimi (II. Dn. 9,29), Semejinimi Addovimi (II. Dnev. 12,15), Jehujevimi (II. Dn. 20,34) i Isaijinimi (II. Dnv. 26,22; 32,32) i to vierno, jer je izpustio mnogo, što je na čast i slavu Židovom, a spominje što šta prikorno, u knjigah drugih izostavljeno.

5. Knjige Dnevnikâ na mnogih se mjestih malone riec po rieč sudaraju s knjigami Samuelovimi i Kraljevskimi, ipak se od ovih razlikuju i u slovnici i u pravopisu i u tom, što mjesto nerazumljivijih i neobičnih rieči meću razumljivije, i u tom, što stvari u knjigah Kraljevskih široko i daleko pripoviedane okraćuju ili drugim redom pripoviedaju. Osim ovih paralelnih mjesta Dnevnici imadu takodjer svojih i povećih odsjekâ, iz kojih je viditi, da se je pisac izvorima služio po svojoj volji i prama svojoj svrsi.

6. Istinitost historijsku ovih knjiga, od gdjekojih protestanta pobijanu, dokazuje, što se u njih navode javna vrela, što se dogadjaji i javna djela u njih pripoviedana sudaraju s historijom knjiga Kraljevskih, što su potnji pisci iz njih više toga pozajmili i evangjelište rodoslovje Hristovo načinili (Mat. 1. Luk. 3.); stoga su Židovi i Kršćani ove knjige vazda uvrščivali u kanon. - Protuslovja, što se nadju medju knjigami Dnevnikâ i Kraljevskimi, ili su samo prividne opreke ili su pisarske pogreške, što se naročito nalazi kod imena vlastitih i u brojevih. —

Fol. 52.

§. 69. Knjige Ezdrina i Nehemijina.

1. Knjiga Ezdrina (u Vulg. I. liber Esdrae) pripovieda, kako su se Židovi pod vodstvom Zorobabelovim vratili iz sužanjstva i sagradili hram (gl. 1-6); kako se je opet množtvo Židova vratilo s Ezdrom i što je ovaj činio, što obnovi državu židovsku (gl. 7-10); pripovieda historiju od 80 po prilici godina. — Knjiga Nehemijina (Vulg. II. lib. Esdrae) razlaže trudbu Nehemijinu oko zidanja zidova Jerusalemskih (1-7), uredjivanja službe Božje i popravljanja mana u narodu (8-10), napokon kazuje druga djela Nehemijina i razne propise (11-13). Sadržinu obiju ovih knjiga iskazasmo obilatije gore u §. 64.

2. Svrha je knjizi Ezdrinoj pokazati, kako je Bog, pošto se je svršilo vrieme sužanjstva odredjeno, izabrani narod po obećanju svojem izveo iz Babilonije, uspostavio hram i službu, i čuvao novu občinu od povratka k idolopoklonstvu. A knjiga Nehemijina uči, kako je obnova države i naroda dovršena. —

3. Knjiga Ezdrina pisana je hebrejski osim česti 4, 8-6, 15 (o zaprekah gradjenju hrama) i 7, 12-26 (priepis pisma Artaxerxova) koje su pisane kaldejski. Po obćenitijem mnienju pisac knjizi je sam Ezdra i to ne samo onoga diela od knjige (7, 27-9, 25), u kojem Ezdra o sebi

govori u 1. knjizi nego ciele knjige, čemu za dokaz nam je napis knjige, savez medju jednim i drugim dielom (7, 1), način pripoviedanja i styl, ka je jednak u cieloj knjizi i napokon tradicija židovska. Odsjeke Chaldejske po ovom mnienju po- crpao je Ezdra iz starijih izvora i pridao svojemu spisu.

4. Knjiga Nehemijina pisana je sva hebrejski. Nego ne mislimo, da je ovu knjigu pisao sâm Nehemija, jer a) ima rodoslovje svećeničko i Levitsko do Joddue, koji je bio veliki svećenik za Alesandra Vel. (12, 10, 11. 22); b) o Nehemiji govori se kao o čovjeku, koj je već odavna umro (n. pr. 12, 26): Ovi bijahu u dnevih Joacima... i u dnevih Nehemije vôdja i Ezdre svećenika i književnika). - Nehemija je jamačno ostavio dnevnike svoje, koji su se sačuvali do vremena Makabejskih (II. Mak. 2, 13: Inferebantur autem in descriptionibus et commentariis Nehemiae haec eadem) i iz kojih crpana je ova knjiga, pridržavši pisac većinu i rieči Nehemijine; odatle se tumači, što se u prvom dielu (gl. 1-7) Nehemija navodi govoreć o sebi u prvoj osobi.

Opazka. Još se dvie knjige nalaze kao Ezdrine, III. i IV knjiga Ezdrina, ali su apokrifne. III^ća je kompilacija iz drugih knjiga kanonskih, stoga ju kadšto crkveni pisci cituju kao knjigu kanonsku, i mnoge ju iztočne crkve broje medju svete. IV^u knjigu Ezdrinu, u kojoj ima viđenja i jedno proročtvo Ezdrino o dolazku mesijinu, sudu Božjem i propasti carstva rimskoga,

pisao je po svoj prilici židov Palestinski u 1. vieku pro Hristu. –

§. 70. Knjiga Estherina.

1. Knjiga ova pripovieda episodu iz historije onih židova, koji se niesu vratili u Palestinu, nego su ostali u kraljevstvu persijskom, i to po imenu historiju Esthere (אֶסְתֵּר), djevojke židovke, הֲדַסָּה (Vulg. Edissa, Myrtova) prije zvane, koju si je Assuerus (אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ), kralj persijski i medijski, pustivši kraljicu Vasthiu, uzeo za ženu i dielnicom učinio kraljevanja. Kad je Aman doglavnik kraljev radio o propasti židova, i k tomu već dobio kraljevski odpis, Mardokej, stričević Estherin, koji je bio već od prije odkrio urotu, učinjenu proti kralju, obaviesti Estheru o opakoj namjeri Amanovoj. Stoga ova podje ka kralju i izmoli, da se je odpis opozvao. Aman bi obješen, a Mardokej uzvišen na njegovo mjesto. Na spomen, kako su židovi tom zgodom izbavljeni od propasti, uveden bi praznik 12. Adara
ždrebova (פּוּרִים, sortium). To je kratka sadržina knjige Estherine po tekstu Hebrejskom (1–10, 3). U dodatcih drugokanonskih, što se nalaze u Vulgati (10, 4–16, 24) pripovieda se san Mardohejev, kako je on odkrio urotu, oglas Amanov proti židovom, molitve Mardohejeve i Estherine, posjet Estherin kod kralja i pismo Assuerovo za spasenje židovâ; ovi dodatci historija, kako se u tekstu hebrejskom nalaze

stranom popunjaju, stranom objašnjuju ona, što se u njem samo kratko spominje.

2. Ako se pita, koji je to kralj Ahašveroš u knjizi Estherinoj? mnienja se veoma razlikuju. Ahašveroš nije jamačno Astyages, koji se tako zove u Dan. 9, 1; jer Ahašveroš Danielov nije kralj persijski, nego medijski, niti nema tako ogromna kraljevstva, kako se Ahašverošu pripisuje u Esth. 1, 1 („koji kraljeva od Indije do Etiopije nad 127 pokrajina“); niti nije Cambyses, koji se tako u Ezdr. 4, 6 zove, jer Cambyses-Ahašveroš 7º je godine svojega kraljevanja bio u Misiru i 8º godine umro, dok je Ahašveroš knjige Estherine 7º godine svojega kraljevanja Estheru uzeo si za ženu (2, 16) i kraljevao najmanje 12 godina (3, 7: godine 12º kraljevanja Ahašverošева bačen bi ždrieb pred Amanom). Nego po mnienju sada već jednoglasnom u učenjaka Ahašveroš u knjizi Estherinoj je Xerxes I. koji je kraljevao od g. 485–465; jer Ahašveroš nije ništa drugo nego ponešto promienjen oblik persijskoga imena Khšiaršа, u Grkâ: Xerxes; k tomu nam klasički pisci Xerxesa opisuju kao vladaoca koliko razmažena i razkalašena toliko i okrutna i hirasta, a takav nam se prikazuje i Ahašveroš u knjizi Estherinoj. A da svjetovni pisci o tom, što se u našoj knjizi pripovieda o Ahašverošu, ništa ne kazuju o Xerxesu, ne može se navesti kao dokaz za neistinitost naše pripoviedke; jer šutnja pisaca svjetovnih ne može se u obće sma-

trati kakvim dokazom, osobito kad nam je o onih stvarih vremenih ostalo veoma malo spisâ i izpravâ. Težkoću, koja se nalazi u 2, 6 i 11, 4 gdje se naime kaže da je Mardohej odveden u sužanjstvo s Jehonijom kraljem, po čem bi on za Kserksa I. imao već do 120 godina vieka svojega, riešio je već Bellarmin veleć, da Mardohej nije bio odveden u osobi, nego u roditeljih svojih, a imamo tomu analogno u Gen. 46, 27 i Deut. 10, 22, gdje se o Josipovih sinovih kaže, da su sišli u Misir, dakako ne u osobah svojih, nego u otcu.

3. Mnogi oslanjajući se na Esth. 9, 20. 29. 31. 32, drže, da je Mardohej pisac knjige; nego budući da je na onih mjestih govor samo o poslanicah Mardohejevih, veća je prilika, da je knjigu napisao drugi koji Židov u kraljevstvu persijskom živući, ne dugo iza samih događaja u knjizi pripoviedanih, dok je još obstojalo kraljevstvo persijsko, koji je upotriebio spise Mardohejeve (9, 20. 32) i ljetopise kraljevstva persijskoga i sastavio knjigu u tu svrhu, da se znade postanak praznika Purim i da se knjiga ova na taj praznik čita.

4. Glave 1-10, 3 pisane su hebrejski; dodatci drugokanonski nalaze se samo u grčkom prievodu i u drugih prievodih po njem učinjenih; i u to u grčkom su prevodu umetnuti ovamo, kamo po sadržini svojoj spadaju, a u Vulg. metnuti su s traga. Ovi dodatci valjda su prevedeni s haldejskoga ili hebrejskoga texta

i dometnuti ka knjizi od prevodioca grčkoga Aleksandrijskoga knjige Estherine.

5. Da pripoviedka Estherina nije izmišljena parabola nego prava historija, dokazuje svetkovanje praznika Purim u Židova (II-Mak. 15, 36) i cielo pripoviedanje, koje je posve prama naravi osoba i običajem i uredbam starovjerskim. A da nema samo prva nego i druga čest uglednost kanonsku i božanstvenu, izjavljuje konc. Trid. tvrde sv. otci, koji navode dodatke kao rieči sv. pisma, slaže se Jos. Flavij (Ant. XI. 6,1) koji ih upotrebljuje, i navada u crkvi, da se čitaju u službi crkvenoj. —

§. 71. Proroci poslie sužanjstva: Aggej, Zaharija i Malahija.

1. Aggej.

1. Aggej (חַגַּי) Ἀγγαῖος, Vlg. Aggaeus, po svoj prilici jedan od onih, koji su se sa Zorobabelom i Josuom povratili iz Babilonije i od onih niekih, koji su još prvi hram vidjeli (2, 3-4), pozvan druge god. Darija Histaspova (250) k službi proročkoj zajedno je s prorokom Zaharijom nagovarao Židove, koji su za Zorobabela i Josue prestali graditi hram, da gradjenje nastave (isp. Ezdr. 5, 1.2); da su ga Židovi slušali, svjedoči Ezdr. 6, 14.15 gdje se kaže, da su opet

počeli zidati hram i svršili ga šeste godine kralja Darija. Kad je dom Gospodnji svršen, dokazivaše prorok, da Gospodin ne će oklievati obećanja svoja da izpuni.

2. Nagovara prorok (gl. 1) Židove, da nastave graditi hram, pa oni pokoravajući se opomeni nastavljaju obilja gradjenje; u drugom govoru proriče (2, 1-10) da će hram taj, akoprem manje veličanstven od Salomonova biti ipak dolaskom messijinim slavniji; u trećem govoru (2, 11-20) revnuje proti samomu vanjskomu izvršivanju zakona; napokon u četvrtom (2, 21-24), vodju Zorobabelu kao da plaću obećaje milost Božju i stalno potomstvo iz sjemena njegova (Davidova) do Hrista vladaoca.-

3. Govor mu je u opomenah ozbiljan, u proročtvih messijskih svečan. Jezik mu je hebrejski, bez haldaisama, ali ne doseže uzvišenosti i čistoće starih proroka. Često dolazi u tom proroku figura pitanja.

2. Zaharija.

1. Zaharija, sin Barahije sina Addona svećenika (Neh. 12, 4) dva mjeseca kasnije od Aggeja pozvan bi k službi proročkoj i bijaše mu drug u službi (Ezd. 5, 1; 6, 14).

2. Knjiga može se razdieliti u 2 diela: prvi dio symbolički (gl. 1-8) poslie nagovora na pokoru (1, 1-16) sadrzava 7 vidjenja što utješnih što prietećih i djelo symbolicko, što se sve proteže na

buduću sudbinu naroda t. j. na doba poslie su-
žanjstva kao predtečno vremenu messijskomu
(1, 7 – 6, 15); onda (u gl. 7) odgovara na pitanja o po-
stu, napokon (u gl. 8) opisuje buduću sreću Jeru-
salema i kraljevstva messijskoga. U drugom pro-
ročkom dielu (gl. 9 – 14) proriče sudbinu naroda
izabranoga, a propast naroda ovomu neprija-
teljskih i sreću kraljevstva messijskoga, i to u
prvom odsjeku (gl. 9, 10 – 11; jer je 9, 1 – 10 napis),
borbu i pobjedu theokratije nad neprijatelji, u
drugom (gl. 12 – 14) njezinu slavu i savršenost, ko-
ju će joj dati Messija. Govor je Zaharijin od
svih manjih proroka najnerazgovjetniji, bez u
prelazih, zato veli o njem sv. Jeronim (prol. in Zah):
„Obscurissimus liber Zachariae prophetae et inter
duodecim longissimus; u prvom mu je dielu be-
sjeda prozaična, u drugom metrična.

3. Da je Zaharija pisac prvoga diela (u knji-
zi, koja dolazi pod njegovim imenom, svi se sla-
žu; nego drugi dio u novije doba – poslie Engle-
za Mede-a 1653 – neki protestanti odriču Za-
hariji, pa ga pripisuju piscu poznijemu ili ko-
jemu proroku živjevšemu prije sužanjstva (Je-
remiji), jer da se besjeda u drugom dielu razli-
kuje od besjede u prvom dielu i da sv. Mat. 27, 9
mjesto Zah. 11, 12 navodi pod imenom Jeremiji-
nim. Nu da je i drugi dio Zaharijin dokazu-
je a) tiesan savez ovoga diela s prvim; jer druj-
čije ne nalazimo u jednoj knjizi spojene spise
raznih proroka; b) sastavljači kanona, tomu
vremenu bliži, koji su ovaj drugi dio primili

u kanon pod imenom Zaharijinim, morali su znati o njegovih spisih tim više, što su se sačuvala i imena ostalih jedanaest manjih proroka, pače i Abdijino; c) uza svu razliku medju prvim i drugim dielom, opaža se velika srodnost sadržine, jezika, rečenica i slika o sreći kraljevstva messijskoga u oba diela; tako se promisao Božji naznačuje očima Božjima, theokratija domom Judinim i Izraelovim (Efraimovim ili Josipovim) itd. u oba diela rečenice, drugdje neobične dolaze: וּמִשָּׁב מֵעֹבֵר (Vulg. transiens et revertens), a u značenju ukloniti הֶעֱבִיר itd.; napokon da je pisac drugoga diela živio poslie sužanjstva, dokazuju: d) česti obziri na proroke, koji su živjeli i prije sužanjstva i u sužanjstvu, kao što su naročito Joël, Miheja, Jeremija i Ezekiel. –

Što se tiče razlike besjede, koja se opaža u I. i II. dielu ona se osniva na različnosti sadržine, jer dok I. dio sadržava osobito viđenja i proročke govore namienjene sadanjemu vremenu, II. dio razvija objave o budućnosti; analogno je tomu Os. 1–3 s 4–14; Is. 40–66 s prijašnjimi glavami; Dan. 8, 10–12. A da Matej navodi Zah. 11, 12 pod imenom Jeremijinim, razlog je tomu, što se ono proročtvo Zaharijino osniva na Jerem. 18 i 19. Osim ovoga vanjskoga dokaza nemaju kritici ni jednoga drugoga historijskoga svjedočanstva.

3. Malahija.

1. Malahija (מַלְאָכִי) posljednji prorok medju

manjimi, dokonča u obće povorku svih proroka u starom zavjetu, jer je od njega, pa do rodjenja Kristova zašutio glas proročki; zato ga Židovi zovu pečat proroka. Za Malahije je hram već bio dogradjen (1, 10; 3, 1) dakle je taj prorok poznijí od Aggeja i Zaharije, prorokovao je naime za Nehemije (2, 8. 10–16 sp. Neh. 13, 15. 23; 3, 7–12; Neh. 13, 10 ss.) kad je ovaj po drugi put došao iz Persije. Kako riječ מַלְאָכִי = מַלְאָכְיָה znači angjeo ili poslanik Gospodnji, to su LXX, Origen, Klemente Aleks. i Tertulijan mislili, da Malahija nije bio čovjek, nego utjelovljeni angjeo. Židovi pako, uz koje pristaje sv. Jeronim, držali su, da je Malahija Ezdra svećenik i književnik, koji koreći mane svojega (naroda) stališa, da si je dao to symboličko ime. Većina ipak pisaca drži, da je Malahija ime vlastito proroku, od kojega znamo samo ime, a ne znamo rada ni rodnoga mjesta.

2. Prorok kori (u t. o. 3 gl. u Vulg. 4, 6) mane svećenikâ i naroda, kudi nezahvalnost Židova prama Bogu i skvrnjenje hrama nečistimi žrtvami, prekorava odpuštanje žene i ženitbe s tudjinkami i nepravednost u narodu, a nagovara na nutarnju pravednost i obnovu, koja treba da se učini prije dana Gospodnjega. U to uplieće znatna proročtva o nekrvnoj žrtvi novoga zavjeta (1, 10. 11), o predteči Gospodnjem u duhu i sili Ilijinoj (3, 1–6 sp. Luk. 1, 17; Mat. 11, 10), i o Iliji predteči messijinom prije drugoga dolazka njegova, ili pravije o Ivanu Kr-

stitelju, predteči messijinom prije (drugoga) prvoga njegova dolaska (3, 22–24) Vulg. 4, 2–6 sp. Mat. 17, 11–13; Luk. 1, 17; Iv. 1, 19).

3. Malahija piše istina čistom hebrejštinom, na u njoj se opaža tragova novijemu vremenu; bez je, da mu je lahka i razgovietna, ne onako zanosita kao u starih proroka, sa svim tim nije bez poleta pjesničkoga. O authenciji i kanonskoj vriednosti knjige Malahijine nikad se nije sumnjalo. —

§ 72. Stanje političko i vjersko u Židova poslie povratka iz sužanjstva.

1. Kad je sud Božji došao na kralja Sedeciju, kraljevstvo Davidovo bi obustavljeno, dok ne dodje onaj, čiji je sud, kako kaže Ezekiel (Vulg. 21, 25. 26. 27; t. o. 21, 30–32), i kojemu će Gospodin Bog dati priestol Davida, otca njegova (Luk. 1, 32); mjesto kralja rješavao je synedrij najznatnije stvari političke, gradjanske i vjerske. Synedrij (συνέδριον u Talm. Sanhedrin) bijaše najviši sud u Židova, kojemu početak po kazivanju rabbinskom valja tražiti u Num. 11, 16. 17 gdje čitamo, da je Gospodin rekao Mojsiju: Saberi mi 70 ljudi izmedju starješina Israelovih ... da nose s tobom teret narodni i da ne nosiš ti sam; nu po svoj prilici prvi se trag historijski synedriju nalazi u γερουσία τῶν Ἰουδαίων (II. Mak.

1,10; 4,44; 11,27 sp. Ant. XII. 3,3; XIII. 5,8) za Seleucida. Rabini zovu to viečé synagogom velikom, ali drugi razlikuju od synedrija synagogu veliku, pa kažu, da su ovu sačinjavali proroci živjevši poslie sužanjstva i drugi znatni ljudi onoga doba, Ezdra, Nehemija itd. Sud taj najviši židovski (senatus, γερουσία u Mak. 15,43 (Βουλή) od vremena Hasmonejskih sastojao se od predsjednika ראש ili הַנָּשִׂיא, koji je bio gotovo svagda veliki svećenik, i 2 podpredsjednika, od kojih je jedan predsjedniku na desno sjedio (אָב בֵּית דִּין) a drugi (חָכָם) na lievo i od 70 prisjednika. Prisjednici su bili što svećenici, glavari 24 svećeničkih klassa (ἀρχιερεῖς), što starješine narodne, što pako od književnika (סוֹפְרִים, laici, koji su osim svećenika tumačili sv. pismo). Svi prisjednici sjedili su, kako vele thalmudiste, u polukrug, tako da je predsjednik s podpredsjednici bio tomu polukrugu u sredini. Sjednice su se držale u hramu Jerusalemskom, na mjestu, gdje su medjašili štobor svećenički i štobor Izraelski, a pozније u prostorijah na istočnoj strani hrama, i to prije podne svaki dan osim praznika. Na vlast synedrija spadalo je pravo naučenja, upravljanje znatnijih stvari političkih i crkvenih (n. pr. odrediti mladje, mjeseca prestupne itd.) i sudjenje i riešavanje utoka i znatnih parnica s pravom smrtne osude (jus gladii), što su mu istina Rimljani 40 godina prije razora hrama Jerusalemskoga uzeli, nego čini se, da mu je ostavljeno da rasprave spadajuće na nje-

ru židovsku, barem da synedrij smije izreći smrtnu osudu, a rimski namjestnik da ju izvr„ši, jer je synedrij Hrista sudio (Iv. 11, 47) po„zvao preda se Petra i Ivana (Dj. Ap. 4, 7) i dru„ge apostole (5, 27) pače Stefana proti zakonu smrću kaznio (7, 56). Ovomu velikomu synedri„ju podložni su bili drugi manji synedriji u drugih manjih gradovih po Palestini sasto„ječi se od 7 članova, koji su rješavali neznat„nije parnice. Od ovih su različni bili sudovi synagožki od 23 člana, koji su samo stvari vjerske razpravljali i za kaznu mogli su sa„mo 40 udaraca manje jedan krivcu odmjeriti. Opet su bili mirovni sudovi od 3 člana, od ko„jih jednoga bi izabrao tužilac, drugoga tuže„nik, a trećega (tuženik) obojica; ovakve sudo„ve mirovne ostavili su Rimljani Židovom za manje gradjanske parnice.

2. Narod židovski vrati se iz sužanjstva ba„bilonskoga istriebljen; mnogimi proročtvi, koja su se izpunila, osvjedočen, da je Jehova svemogu„ći upravitelj ovoga svieta, a tudji bogovi da su ništavila, zamrzi na idolopoklonstvo i vjeran osta Jehovi tako, da je za vjeru svoju bio gotov sve muke svoga svieta podnieti, pače prešav„ši u drugu skrajnost, zakonu je Mojsijevu i obredom pripisivao moć bezuvjetnu i vječnu i držao se svakoga pismena u zakonu, odakle se izleže kruta i skrajna orthodoxija, židov„ski rabbinisam. Nu, ova skrajnost izleže po malo drugu skrajnost t. j. hellenisam, od

kojega se je bilo bojati, da će po njem i židov-
stvo izhlapiti u maglovitu abstrakciju; ali valja
priznati, da je na kruto palestinsko židovstvo i-
mao i spasonosnu moć. I drugčije su se pomoć-
ju filosofije osobito grčke, u ono doba bolje raz-
vile ideje vjerske, kako nam svjedoče knjige
drugokanonske i apokrifne, premda se je k tim
idejam gdješto primiešalo što kriva, što je treba-
lo u novom savjetu da se popravi, poboljša ili
barem usavrši. I svećeničtvo se je pomalo izrodi-
lo, pa se je učenim svjetovnjakom dopuštalo raz-
laganje sv. pisma. Da se Židovi pouče i utvrde
u vjeri Mojsijevoj, k tomu su mnogo doprinjele
sbornice, koje su se svagdje gradile. Ne zna se
pravo za početak sbornicam ili ti synagogam;
po svoj prilici počele su se u sužanjstvu babilon-
skom, jer kad su poslie razara hrama prestale
žrtve zakonom propisane, sužnji, da ne budu
bez svake službe Božje, sastali bi se kod pro-
roka, ili drugoga kojega bogoljubca (Ez. 8, 1; 14, 1;
20, 1), koji bi ih poučavao u vjeri, nagovarao k bo-
goljubnosti i čitao im sv. knjige (Neh. 8, 1; 9, 1; 13,
1), pače čini se (po III. Kr. 4, 22 s, gdje Sunamku
pita muž, zašto da ide k Eliseju, kad nije mjmtaj
ni subota?), da su se takovi sastanci držali već
i prije sužanjstva. Kad su se ovakovi pobožni
sastanci držali u odredjenih mjestih, nastale
su odatle sbornice בָּתֵּי הַכְּנֶסֶת = kuće sa-
stanka, sbora συναγωγαί = sbornice ili הַתְּפִלָּה
בָּתֵּי = kuće molitvene = προσευχαί = oratoria pro-
zvana (פָּלַל u pielu = judicavit; u hithp. = [illegible]

cem graditi se, onda: moliti se; כָּנַס = skupiti, sabrati). Nego kadšto se προσευχαί, oratoria raz- likuju od sbornica, pa nisu ništa drugo, nego mjesta pod vedrim nebom, gdje bi se Židovi sku- pili na molitvu. (Sp. Djel. Ap. 16, 13). Sbornicom upravljali su: ἀρχισυνάγωγος (Luk. 8, 41) i starješi- ne (πρεσβύτεροι, Luk. 7, 3, ποιμένες ili ti προεστῶτες); pri sbornici k tomu bio je jedan odaslanik sborni ili ti štilac i jedan poslužnik (ὑπηρέτες u Luk. 4, 20) Povrativši se Židovi iz sužanjstva, zadržali su ovu uredbu i onda, kad su hram iz nova sagradi- li; s toga su bile sbornice posagradjene ne samo u tudjozemskih židovskih naselbinah i u gradovih Palestinskih, nego i u samom gradu Jerusale- mu. Kažu, da je u Jerusalemu u doba njegova razora bilo 460–480 sbornica, jer je gotovo svaka naselbina židovska imala svoju sbornicu, tako čitamo u Djel. Ap. 6, 9 o sbornici Libertinskoj, Ky- renačkoj i Aleksandrijnačkoj. — Sbornice su se obično gradile na povišenih mjestih i to po kalu- pu hrama Jerusalemskoga, tako da su imale dvorište s triemovi; nasred dvorišta je bila sve- tinja poduprta sa 4 stupa, pa u njoj na mjesto nešto povišeno (בִּימָה) metala se knjiga zakona umotana; kad se iz nje nije čitalo, čuvala se u ormaru (svetištu). Sjedala u sbornicah zvala su se καθέδραι, a književnike πρωτοκαθεδρίαι (Mat. 23, 6). U sbornicah sastajao se sbor (ženske odvo- jene od mužkih) po subotah i praznicih pa i po drugih dnevih,[1] pa mjesto žrtve, što se je pri- našila u hramu, obavljao molitve, pjesmi i psal-

[1] osobito ponedjeljak i četvrtak, jer da je u pon. Mojs. uzašao na goru Sinaj, a u četv. sišao

me, dodavši još posebne molitve, kad su se žrtvam, u hramu prinošenim, dodavale posebne molitve. Glavne molitve svakdanje (jutarnje i večernje) bijahu Š'ma (Deut. 6, 4-9; 11, 13-21: „Čuj Israele, Gdin. Bog tvoj jedan je Gdin etc.) i Š'moneh Esre (18 eulogija), poslie kojih u subotu bi se čitao odsjek zakona (u farašé) i proroka (u haftare razdieljenih), ili megilloth, napokon bi se razlagao pročitani odsjek. Da je ta razredba u sbornicah starinska, svjedoči nam sv. Jakov veleć: (Dj. Ap. 15, 21) „Mojsije ima od starih vremena u svih gradovih, koji ga propoviedaju, i po sbornicah čita se svake subote." Iz početka tumačili su svećenici sv. pismo (Mal. 2, 7; Neh. 8, 7 s; 9, 5), kašnje i književnici (γραμματεῖς et νομοδιδάσκαλοι u novom zavjetu. Uredbu sbornica nalazimo nasljedovanu u starinskih kršćanskih basilikah.

3. Ideje su se religiozne u to doba razvijale i to: 1) što se tiče nauka o Bogu, moć grčki theosofije već se opaža u prievodu LXX., u kojem se uklanjaju anthropomorfismi i anthropopathismi, da se ne bi svojstva čovječja Bogu pripisivala, nego da bude absolutna njegova neizmjernost tim očevidnija; uza sve to nisu LXX. pantheisti; to nastojanje, da se uklone anthropomorfismi i anthropopathismi, opaža se i u haldejskih parafrasta, u Jos. Flavija i u nauci Saducejskoj i Essenskoj.

2) Nauka o osobnoj mudrosti Božjoj (חָכְמָה) moću theosofije Alexandrijske, naročito platoničke (νοῦς — λόγος) razvijala se je barem formal-

no u knjizi Mudrosti (σοφία – λόγος 7, 22 ss. i 18,
15 s.) i u thargumi: (מֵימְרָא דַיְיָ); dakle, su ne„
kako naslućivali, da jedinstvo u Bogu nije onakvo,
koje bi izključilo razlikost osoba, nego pače da i„
ma u božanstvu samom tajna, koje su se u starom
zavjetu naslućivale, a u novom su objavljene; sv.
Ivan u gl. 1. kao da tumači gl. 1. Genese, uči da
je Rieč, po kojoj je sve stvoreno, Bog, koji obstoji
osobom različnom od osobe Otčeve. Jednakim
načinom, (ali bez utjecanja theosofije grčke) razvi„
jao se je u Palestini nauk o Duhu Božjem (רוּחַ,
πνεῦμα) Gen. 1, 2; Joel. 3, 1; Vulg. 2, 16: effundar spi„
ritum meum super carnem; ps. 103, 20: Emittes
spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem
terrae; Is. 48, 16. Dominus Deus misit me et spiri„
tus ejus; kao što svjedoče psalter Salomonov (17,
42 το πνεῦμα ἅγιον) i thargumi (רוּחַ מִן קֳדָם יְיָ),
koji ovom rečenicom kažu, da je isti odnošaj me„
dju Jehovom i Riečju, premda nije hypostasa Du„
ha i Rieči onda Židovom bila još poznata.

3. Nauk o angjelih i daemonih već na početku
svieta kao u jezgri objavljen, pomalo se je u Hebreja
razvijao (Gen. 16, 17; 18, 1; 28, 12; III. Kr. 22, 19; Job 1, 6),
pobijan od Saduceja (Dj. Ap. 23, 8), podvržen ta„
kodjer vanjskomu utjecanju (haldejskomu, persij„
skomu i grčkomu, naročito nauku platoničkomu
o genijih i idejah); poslie sužanjstva jasnije se
razlaže u Crkvenici (39, 33), u Thargumu k III. Kr.
9, 11 i u knjizi Henohovoj (18, 33 ss). Po Danielu
(10, 4 ss) svaki narod imade svojega angjela čuva„
ra. Vjeru u angjele čuvare svjedoče: Jakov bla„

gosivljajući sinove Josipove (Gen. 48, 16: Angjeo, koji me je izbavljao od svakoga zla, blagoslovio djecu ovu!) i Knjiga Tobijina. U knjigah apokrifnih već se angjeli uvršćuju u redove i imena im se davaju; 7 ima najviših: Rafael, Mihael, Gabriel, Uriel, Raquel, Sarakael i Famuel; najviši je daemon Mastema (drugčije Belial, Azazel, Sammael, Beelzebub. – Mastifat, Mastifam, lybijsko božanstvo: mastiman = sin neba). Kasnijoj demonologiji židovskoj primiešano bi koješta krivа, što čini se, kao da se izpravlja u novom zavjetu, u II. Petr. 2, 4 i Jud 6. –

4. Bezsmrtnost duše i uskrsnuće mrtvih mnogo jasnije, nego li prije, razjasnjuje razjasnjuje se u knjizi Mudrosti (2; 3 itd), u II. Makabejskoj (6, 26; 7, 14; 12, 13; 15, 14) i u Crkvenici (46, 17; 48, 5. 10), u apokrifih: knjizi Henohovoj i psalteru Salomonovom, i u thargumu Onkelosovu (k Levit. 18, 15; Deut. 33, 6 itd) razvijen ovaj nauk o bezsmrtnosti duše i uskrsnuću mrtvih bio je uztuk proti materijalismu tada vladajućemu.

5. Nauk o griehu iztočnom jasno se uči u IV. knjizi Ezdrinoj. Inače je u starom zavjetu, nauk o griehu prvih roditelja i posljedicah njegovih, kao i odnošaj slobodne volje čovječje naprama pravdestina, ciji ostao svejednako obastrt nekom gustom maglom.

6. Tim većma se je izradjala ideja o messiji, jer je, budać u theokraciji najuži savez medju religijom i državom, nada religiosna u messiju postala politička; s toga čim je više propadala država, tim su više Židovi Palestinski žudjeli messiju

kao silna kralja, akoprem nisu mi oni š[?]idjeno„mu Messiji odricali svaki karakter religiozni; usuprot krivi mysticisam u Hellenista je odbaci„vao vidljiva i osobna messiju (tako naročito Fi„lon Žid). A da je bilo Židova, koji su sredinom stupajući očekivali messiju, kako ga proroci opisa„še, svjedoči knjiga Henohova, u kojoj se messija zove sinom Božjim (105,2), koji sjedi na priesto„lu slavi veličanstva kod Boga (55,4; 69,29), kojemu se sve klanja (48,5), koji će kraljevati nad svimi (62,6; 69,29), biti prorok i učitelj i suditi ljude i angjele (55,4 ss) itd.; to svjedoči psalter Salo„monov, koji svojstva messije kralja duhovno tuma„či (17,29; 36,41; 46,48 ss).

7) Osobito se u „eshatologiji" toga doba nalazi tragova utjecanju theosofije grčke na ideje religi„ozne židovske, tako po II. Mak. 12,43 žrtve kori„ste pokojnikom, po II. Mak. 15,11 ss. sveti mole se za žive (Juda Makabejac pripoviеda, kako je vi„dio gdje se Onija i Jeremija mole za narod židov„ski); knjiga Henohova ima mnogo (analogno mythologiji grčkoj) o hadesu (čistilištu različi„tu od gehenne) i o mjestu gdje se nalaze pobožni (provisorni raj, limbus u sv. otaca); prije dana Gospodnjega (suda) da će doći znamenite ljudi staroga zavjeta Henoh (Gen. 5,24; Ekv. 44,16; knj. Henoh. 12,4 ss) i Ilija (IV Kr. 2,11; Mal. 3,24) i da će biti strašni znaci na nebu i na zemlji (ps. 72,7; IV Ezd. 5,9; 13,37 sp. Is. 13,9 ss.); onda će postati novo nebo i nova zemlja, u kojem će svjetlo sam Bog (Hen. 91,16 sp. Is. 65,17; 66,22; IV. Ezdr.

7, 39; Is. 24, 23; 30, 26). U apokrifih još se mnogo pri- povieda o kraljevstvu tisućogodišnjem, koje da će biti medju prvim i medju drugim uskrsnućem o gehenni i vječnih kaznah u njoj; o blaženom stanju pravednika poslie uskrsnuća itd.

4 Od Židova razpršenih svikuda naučili su pogani monotheizam i nadu u messiju; a oni od pogana znanosti, umjetnosti i jezike, osobito grčki. Tada su se počele i sv. knjige skupljati, da ne propanu. Židovi pako u Palestini živući govorili su syrsko-haldejski (aramejski) jezik, komu su se bili priučili u sužanjstvu i prihvatili su takodjer pismo haldejsko (assyrsko, četveroglasto) i to po svoj prilici počamši već od Ezdre.

Period drugi.

Od prestanka proroka do Hrista.

§. 73. Židovi pod monarhijom grčkom.

1. Aleksander Veliki, sin Filipa Macedonskoga, opisan u Daniela (gl. 8) pod symbolom jarca, koji ide od zapada povrh sve zemlje, a ne dotiče se zemlje, zavladavši medijsko-persijskim kraljevstvom, kad je obsiedao Tyr, pozva velikoga svećenika židovskoga Jadduja (יַדּוּעַ), da mu se pridruži; nu kad ovaj toga ne učini, Aleksander, zauzevši Tyr, podje s vojskom u Palestinu i na Jerusalem. Kad mu je po naputku Božjoj veliki svećenik Jaddu u svečanoj odori s drugimi svećenici došao se

su Židovi primljeni na kraljevski dvor, mnogi po-zvani u vojsku, odlikovani su bili velikim pouzdanjem od kralja, imali su svoje škole, sbornice sinedrij u Aleksandriji, pače Onija (vel. svećenika Onije III. sin) g. 150 pr. Hr. sagradi u Leontopolju hram. Tako postane Misir Židovom druga domovina.

3. Za kralja Ptolomeja Filopatora (221–204) Antioh III. Veliki (223–186) kralj Sirski zauze Palestinu, pa bijaše ta zemlja kroz nekoliko godina uzrokom svadji medju Ptolomeji i Seleucidami, dok nije po smrti Filopatorovoj došla posve u posjed Seleucidam, pod kojimi ostade do 60 god a za toga vremena imadjahu Židovi k zješta pretrpjeti. Antioh bijaše još dosta prijazan i dade im neke pravice (Antiq. XII. 3, 3; Dan. 11, 11; III. Mak. 1, 1), nego sin njegov i nasljednik Seleuk IV. Filopator (186–176), koji je na početku vladanja svojega sjajnih darova dao hramu Jerusalemskomu, posla Heliodora nastojnika nad kraljevskom riznicom, da uzme blago, što se nalazi u hramu, u čem je ipak bio čudesnim načinom zapriečen (II. Mak. 3, 3–4, 7 prikaza mu se u hramu strašan konjanik i dva mladića, tukući ga, Dan. 11, 20). Kad je Seleuk ubijen bio, brat njegov Antioh IV. Epifanes (176–164) pravoga Boga mrzitelj i progonitelj, poče grozno biesniti na Židove, hoteć ih silom od njihove vjere odvratiti i prisiliti k poganstvu. Kad su se tomu bezbožnomu načinu Židovi opirali, Antioh zauzme Jerusalem, gradjanstvo (40,000) poubije, hram i grad oplieni, zidove poruši, sv. knjige popali, kip Jupitrov unese u hram, Židove veće k idolskim žr-

susret; spjetivši se sna svojega prvi pozdravi velikog svećenika, pokloni se imenu Jehovinu, urezanomu na zlatnoj ploči, što je bila na mitri svećenikovoj, uljeze u Jerusalem, dade žrtve doprinieti, čita proročtva, koja je Daniel o njem bio prorekao (Dan. 10,20; 11,2–4) i dozvoli Židovom (takodjer i u Babiloniji živućim), da žive po svojih zakonih.

Tako Jos. Flavij. Antiq. XI. 8.

2. Po smrti Aleksandrovoj (323.) kraljevstvo se njegovo razdieli na 4 kraljevstva (Dan. 11, 4), od kojih su znatnija: sirsko pod Seleucidami i misirsko pod Ptolomeji. Palestinu dobi vojskovodja Laomedon, ali mu ju već za 3 godine ote Ptolomej I. sin Lagov, Soter prozvan (320–284) kralj misirski, koji smatrajući Palestinu tvrdjavom za Misir proti kraljem Asijskim, ode s vojskom na Jerusalem, pa prievarom u subotni dan uljeze u grad i zauze ga (za vel. svećenika Onije I. Jaddujeva sina), pa nebrojenu množinu Židova (preko 100,000) odvede u Misir, naročito u Aleksandriju gdje dobivši od njih prisegu vjernosti, dade im prava jednaka s Grci. G. 314. morade Palestinu prepustiti Antigonu Asijskomu; nu kad ovaj g. 301. kod Hipsusa izgubi bitku i život, dobi Ptolomej Židovsku natrag. U toj dobi vel. svećenik Simon I. Pravedni, Onije I. sin, slavljen u Ekkl. gl. 50., razširi i utvrdi hram i grad, otčinski se brinu za narod svoj, obnovi sjajno službu Božju i odlikova se bogoljubnošću. Za Ptolomeja Filadelfa (284–247, Dan. 11, 6) i Ptolomeja Euergeta (247–221, Dan. 11, 7) bijaše Židovom u Misiru dobro; jer je sv. pismo hebrejsko bilo prevedeno na grčki, nekoji

tvrnikom, na Sionu sagradi tvrdjavu i službu Božju, obrezavanje i praznike oštro zabrani, a neposlušne strahotami kazni — tako se postavi gnjusoba opustošenja, koju proreče Daniel (11, 31). Mnogi su se stoga iznevjerili vjeri svojih otaca, medju njimi i sami svećenici, povadeći se za Jasonom vel. svećenika Onije III bratom, koji za novce dobi obećanje od Antioha, da će Oniju skinuti sa svećeničtva i njega posaditi na stolac vel. svećenički. Medju riedkimi, koji su se svetom srčanošću oprli tyranu, odlikova se Eleazar, svećenik starac 90 godišnji i sedmero braće Makabejaca sa junačkom majkom, koji su radi vjere (valjda u Antiochiji) dobili preslavnu krunu mučeničku.

§. 74. Makabejci.

1. U ono žalostno doba, kad je Antioh Epifanes biesnio proti vjeri židovskoj i mnogi se Židovi iznevjerili zakonu Mojsijevu, Bog podignu Mathathiju iz plemena svećeničkoga (od Jajariba I. Dn. 24, 7) i pet njegovih sinova: Ivana, Simona, Judu, Eleazara i Jonathana, da izbave i obnove državu i crkvu židovsku. Kad je u Modinu, zavičaju Mathathijinu, jedan Židov pristupio k idolskomu oltaru, da žrtvuje, Mathatija, revnujući za zakon Božji, kao nekoč Finees, ubi onoga Židova i pozva sve revnitelje za zakon, da idu s njim, pa pobježe sa sinovi u brda, kamo se počeše okupljati svi, koji su tražili pravo i pravednost, i odanle uznemirivat

vojska syrska, branili je od nje, oltare idolske rušiti i pometnike oštro kazniti (I Mak. 2.) – Po smrti otčevoj (166) <u>Juda Makabejac</u> (valjda מקבי = kladivo) od kojega su i druga braća prozvana Makabejci, silne čete Antiohove više pomoći nebeskom nego-li oružjem razbi, zemlju od nepodobština očisti i službu Božju u hramu obnovi (165), čemu na spomen bi odredjen praznik posvetila (encaeniorum ili dedicationis festum), što je ima svake godine svetkovati 8 dana od 25 mjeseca ga zliti Kisleva (I. Mak. 5). – Kad je medjutim Antioh IV. Epifanes umro, za njegova sina i nasljednika Antioha V. Eupatora (164–162) Juda dobro upotriebiv ovu promjenu stade neprijatelje izčerivati iz sredine zemlje, iz tvrdjavah, koje su još te oni držali, a u tom bijaše tako sretan, da je razbio vojskovodje syrske, najprije Timotheja, a zatim Lyziju, tako da je ovaj posljednji bio prisiljen sa Židovi mir učiniti. – Ali je prijeto miru prekršio nasljednik Eupatrov, Demetrij I. Soter (162–150). Vojskovodja njegov Nikanor biesan navali u Židovsku sa strašnom silom, a prizrijom na Boga pravoga. – Nego Nikanor dobi skoro plaću za svoju bezbožnost; vojska bi mu razbita, a sam pogine u bitci. – Uto Juda posla poklisare, da u Rim, da savez prijateljstva učine s Rimljani, kakoi

pod njihovom možnom zaštitom, mogli živjeti sigurno od navala sirskih.. Poslanstvo sretno obavi svoj posao, jer Rimljani primivši Židove u družtvo svoje, obznaniše to Demetriju, tražeć od njega, da prestane kinjti Židove.. Sa svim tim Demetrij doznav za propast Nikanora i vojske njegove i prezriev opomenu Rimljana novu vojsku pošlje u Židovsku pod vodjom Bacchidom na broju 20.000 pješaka i 2000 konjika, proti kojoj vojsci nije mogao Juda više od 3.000 vojnika izvesti, pa i od ovih većina, opaziv silnu neprijateljsku vojsku, zaboraviv svoje prijašnje junaštvo, razbježeše se, a uz Judu osta 800 samo junaka.- S ovom šakom Juda bitku poprimi, ali u nejednakoj borbi junački vojujuć, da na vršku svoje slave slično pogine g. 162. - Potom navale na Židovsku svakojake nevolje, sva gotovo zemlja pade u šake Demetriju, k tomu zavlada svikuda glad i pomor.. Što je preostalo srdačnih ljudi medju Židovi, postaviše na mjesto njegova brata mu Jonathana (161-144).- Ovaj s braćom Ivanom i Simonom, gledaše, da domovinu podigne, što domaćom što tudjom pomoći.. Sve se boljkom prometne, kad proti Demetriju ustade kao takmac Aleksandar Balas (154-146) gradeći se sinom Antiocha IV. Epifana,

jer su se obadva natjecali, koji će biti Jonathanu više na pomoć, samo da ga za sebe dobije i tako sporu i nehotice dizati moć i čast.- Isto takmenje Židovom korištno, bijaše medju Aleksandrom i Demetrija I. sinom Demetrijem II Nikatorom (146-47).- Jer Demetrij II dozvao Jonathana u Ptolomaidu kraljev. mu pismom potvrdi čast svećeničku, kneževsku i sve drugo.- Jonathan takojer, da se država židovska utvrdi, posla poklisare u Rim, koji će savez snjimi ponoviti i naložiti im, da uz put pozdrave Spartance i snjimi prijateljstvo sklope (I. Mak. gl 12).- Nu po Židove promiene se stvari na gore, kad se je Trifon vojske vodja Demetrija II od svoga odmetnuo i gledao, da dobije u svoje ruke kraljevstvo kao skrbnik Antioha VI Theos prozvanoga sina Alesandra Bala.- Jer kad se Jonathan nije htjeo iznevjeriti Demetriju, odluči ga Trifon smaknuti, što nemogau javnom silom naumi izvesti prevarom.- Dozove dakle Jonathana veoma uljudno u Ptolomaidu tobož, da mu je voljan predati grad u zaštitu.- Jonathan povjerovav Trifonovu obećanju, udje s malom ljudi u grad.- Na dani znak stanovnici Ptolomaide zatvore vrata grada st. Jonathana iz zasjede ubiju a drugove uhvate.-

Jošte je zgorio od sinova Mathatijinih Simona, kojemu svi jednoglasno predadu čast kneza i vel. svećenika, dok je Jonathan bio uhvaćen. – Simon pošalje Trifonu za izkup Jonathana 100 talenata srebra i dva Jonathanova sina za talce, kao što je Trifon iskao; nu ovaj gadni čovjek ipak ubije Jonathana i sinove mu (g. 144). – Simon se odvrati od Trifona i ponovi savez sa Demetrijem II i izhodi od njega podpunu samostalnost Židovske, koji dogodjaj naravno pre Židove obradnje. – Nu početak Simonov nije bio prema velikim djelom njegovim. – Jer Antioch VII Sidetas, brat Demetrija drugoga protjerav Trifona (koji bješe medjutim ubio svoga štićenika Antiocha) htjedé jopet pokoriti Židovsku, pa kad nije mogao oružjem svladati Simona odluči prievarom ga ukloniti sputa. – Bijaše u Jerihonu zet Simonov Ptolomej, koji je hlepio za častju veliko-svećeničkom, njega si Antioch VII izabra oruđjem svoje opačke nakane. Zet pozove si tasta sa sinovi na čast, pa kod same časti bude Simon sa dva sina svoja Mathatijom i Judom smaknut (g. 136.). Spasi se jedino sin Simonov Ivan Hirkan, koji otca svoga naslieđi u časti kneževskoj i velikosvećeničkoj (135-107). Antioch VII. Sidetes poslije ubojstva Simonova navali sa vojskom u Židovsku i opustošiv polja, natjera Ivana Hyrkana u Jerusolim, gdje ga obsjede. –

Hyrkan bješe prisiljen mir učiniti s Antiohom pod
uvjeti veoma nepovoljnimi; morade naime dati taoce: 500
talenata srebra, od kojih se 300 odmah izbroji. Još je mo-
rao Hyrkan Antiocha s pomoćnom vojskom pratiti u Parthiju.
Pobjednik Antioch pusti vojsku u zimovišta, ali buduć za-
mamljen u hram božice Nanaje, bude ondje od svećenika iz
zasjede ubijen. - Hyrkan čuv za smrt Antioha VII, kojemu bi
nasljednik brat Demetrij II, vrativ se iz sužanjstva Partsko-
ga, povrati podpunu samostalnost Židovom. - Odmah po-
vuče si vojsku u gradove sjeverne Palestine i zauze
gradove u Samariji, koji su bili bez vojske, pa uze gra-
dova kao Sichemu i Garizim silom uze Samaritancem.
U Garizimu posve razori hram Samaritanaca. -
I grad Samariju predobi i poruši. - Obrativ je na jug,
predobi Idumejce i Idumejce natjera, da su prihva-
tili obrezavanje, pa od onda broje se Idumejci medju
Židove. - Da je pako svojakošnje stečevine utvrdio i no-
ve dobije, s Rimljani preko poslanstva posebnoga po-
novi savez prijateljski. - Ostalo vrieme vladanja Hyr-
kanova, pošto je zbačen jaram grčko-syrski, bio je
u Židovskoj podpun mir. - Ali nemajući nepri-
telja vanjskog, radi se unutarnji razdor. - Kad je
naime Hyrkan uvriedjen od jednoga farizeja, pre-
šao od stranke farizejske k saducejskoj, te je farizeje

u pojetini podpaljivali mržnju na njega i sinove nje-
gove. - Pošto je ne malo 30. god vladao Palestinom, um-
re g. 107; bje čovjek bogoljuban i kako piše Jos. Fla-
vij, nadaren od Boga darom proročkijem. -

Od 7 sinova Ivana Hyrkana, nasljednikom mu bude
najstariji Juda prozvan Aristobul I (107 - 106);
ovaj se prvi od Sedekije prozva Kraljem Židovskim. -
Starejce u Pereji nacera, da su obrezavanje primili.
Majku svoju pohlepnu za vladom baci u tamnicu,
gdje od gladi umre; brata Antigona I, kojega bje-
še imenovao drugom u kraljevanju dade ubiti, a dru-
gu braću zatvoriti. - Velik bijaše prijatelj Grkom;
φιλέλλην. - Od Aristobula historija Hasmonej-
ska puna je žalostnih zgoda, razdora i nesloge u
kući vladačkoj i borbe medju raznimi stranka-
mi. - Kraljevsku i svećeničku čast obnašao je Aris-
tobul samo godinu dana. - Po njegovoj smrti udova
Salome (Aleksandra) braću svojega muža izpus-
ti iz tamnice i kraljem dade proglasiti Aleksan-
dra Janneja (105 - 78.) koji priesto oskvrni krvi
bratovom. - Duha ratoborna, mnoge je ratove vo-
dio, poimence proti Ptolomeidi, Gazi, koju na-
kon jednogodišnjeg obsiedanja zauze i poruši. - Proti
Coelesyriji, kralju Arapskome Obedi, kralju Damaščanskom,

Arete, kojimi ratovi većinom sretno, što pu se vodili, razširi u veliko svoje kraljevstvo.- Drugčije bijaše s pore ćudi radi omražen u narodu i kod svećenstva, pa nastade buna i proti njemu, mjećena farizeji. Osvojivši grad buntovnički Bethon 800 uhvaćenika odličnih na križ pribi, na očigled njihovoj rodbini.- Od pijanstva dugo je bolovao i napokon umro, imenovav u oporuci upraviteljkom kraljevstva ženu si Aleksandru (78-69), koja po savietu pokojnikovu mnogo popusti sljedbi farizejskoj, tada već silnoj.- Nu baš u to samo vrieme zasijano bi sjeme propasti kuće Hasmonejske.- Jer Aleksandra dade čast veliko-svećeničku starijemu sinu Hyrkanu II, koji je bio za tu čast manje sposoban; nu mladji sin Aristobul II, malo prije smrti materine proglasi se kraljem; pa kad je Alesandra na umoru za nasljednika kraljestvu postavila Hyrkana, porodi se medju braćom za kraljevstvo borba, koja dade Rimljanom zgodu, da se umiešaju u stvari židovske.-

U bitci kod Jerihona Aristobul II svlada do duše brata si starijega Hyrkana i prisili, da se povuče u sukroman život; nu Hyrkan pomagan i podpaljivan od Arete, kralja Damaščanskoga i Arapskoga

i od Antipatra Herodu Velikomu otca (rodom Idumejca vjerom Židova, koji je bio za Aleksandra Janeja i za Aleksandre namjestnik u Idumeji, čovjeka bogata, možna i poduzetna) ponovi rat na brata Aristobula, ali ga pri poda sve čom srećom ne bolje, nego li priput. – Utoš oba Pompej Veliki savladav Mithridata, pošje svojskom u Syriju, da ju zauzme i pošje u Damask. – Ovdje se razpra medju braćom Hyrkanom i Aristobulom donese pred Pompeja kao sudca, koj saslušav tužbu i obranu s obje strane, riešenje razpre odgodi na drugo prieput, rekuć da će sam doći u njihovu zemlju i ondje sve poravnati, naloživ ujedno oštro objima, da dotlje miruju. – Nu Aristobul se je sa svim tiem oboružavao i spremao da si silom obrani stvar. – Zato Pompej primače se svojskom Jerusolimu, i nakon trimjesečnog obsiedanja grad zauze. – Onda čast veliko svećeničku povrati Hyrkanu, a Aristobula svezana odvede u Rim s djecom njegovom, dvjema naime kćerima i svama sinov, od kojih mladji Aleksandar II. medjutim pobježe; stariji pako Antigon bi sa sestrami dopraćen u Rim. – Pompej naloži gradu Jerusolimu danak t. j. podloži Judeju Rimljanom. – Tako se i Židovskoj dogodi, što se već odprije mnogim drugim kraljevinam dogodilo, t. j. da su im se savezniki i prijatelji Rimljani prametnuli gospodari. –

Kad su Aleksandar II., sin Aristobulov i kasnije i sam Aristobul pobjegao iz Rima, nevaljivali u Židovsku, a tih navala nije mogao suzbiti Hyrkan morade Gabinij

prokonsul sirski buntovnike vojskom razbiti, čim je podložničtvo Židovske podvlasti Rimske naravno samo povećano. Uuprot moć i ugled Antipatru sve je više rasao, jer je vojvode Rimske pomagao živežem; novcem i vojskom pristajuć uvjeda uz onoga, koji je bio jači. Aristobula II. medjutim otrovaše Pompejevci, Aleksandra pako, sina njegova, ukvašenu odsječena bi glava. Antipater poslie bitke Farsalske pređe je na stranu Caesarovu, pa dobi od njega prae fekturu u Judeji, samo je čast velik svećenika ostala Hyrkanu. Vlast Antipatra bijaše odsele u Židovskoj gotovo kraljevska, te povjeri upravu grada Jerusaleuda starijemu sinu svojemu Fasaelu, a upravu Galileje mla djemu sinu Herodu. U to neki Malih ugledan židov u Jerusalemu videć kako kako porodica Antipatrova sve više širi svoju moć. Da teži za kraljestrom, odluči ju pogubiti; zato na gozbi, na koju Hyrkan i akoprem neznajuć za odluku Malihovu pozva takodjer Antipatra i samoga Malikha, ovaj preko podmičenika peharnika otrova Antipatra; i Malih dobi brzo plaću za svoje zločinstvo. Antipatrov pako sin Herod stupi u svactvo sa Hasmonejci oženivši se sa Mariamnom unukom Hyrkanovom po kćeri Aleksandri. U velikoj pogibelji dodje porodica Anti-

patrova, kad je Antigon II pomagan od Parća nađ zauzeo i oplienio Jerusalem, Hyrkana i Fasaela bacio u tamnicu, pa onomu odrezao uši, da nebude više sposoban za svećenika, i onda ga predao Parćanom, koji ga odvedoše u Babylon, a Fasael dognav ši da mu je dosuđena smrt, držeći za sramotu da pogine od neprijatelja, sam si glavu o zid razbi. Herod čuvši za smrt bratovu i dvojivši o svojih stvarih pobjegao u Rim; gdje od Antonija i Oktavijana dobro dočekan preko svoje nade bi ukazom senatskom proglašen kraljem židovskim g. 40. Ovo kraljevstvo od Rimljana darovano trebalo je istom predobiti oružjem iz pod vlasti Antigonove, što mu tek za tri godine podje za rukom, ali Jerusalem osta još u vlasti Antigonovoj. Tada Sosij sa četama Rimskimi od Antonija Herodu u pomoć poslan zauze grad i Antigona okovana posla u Antiohiju k Antoniju koji mu naveden novci Herodovimi odsječe glavu. Kad je ovako g. 36 Antigon pogubljen, kraljevstvo Makabejsko prenešeno bi na Heroda prvoga tudjinca. Zadobivši po tom Herod svu vlast, da se umili Židovom prozva iz Babylona Hyrkana, kojega su Parćani pustili na slobodu, mu kako su

nu bile naš odnegane, nije mogao biti
više vel. svećenikom, zato Herod postavi
za vel. svećenika nekoga Ananela,
neznatna čovjeka, nu kad su Židovi počeli
na to vikati, skinu Ananela sa vel.
svećeničkom postavi Aristobula III sa
iz roda Makabejskoga brata svoje žene
Marianne, ali i ovoga već za godinu da-
na kad vidje, kako je mladić mio Židovom
dade u kupaonici zadušiti. Postaje tako
posliedni svećenik iz roda Hasmoni-
skoga umaknut, od onda je Herod po svo-
joj volji vel. svećenika imenovao i skidao
(zato je odielo veliko-svećeničko držao u
tvrdjavi Barisu), a za njim i Rimljani.
Po smrti Aristobulovoj, bude opet Ana-
nel vel. svećenikom. – U ostalom ako
je tko, to je Herod bio junak u ratu, gra-
deć sjajne gradove, kule, hramove, amfi-
teatre i poljepšavajuć hram Zorobabel-
ov, slavan, izvana sretan, nu bijedan je-
gao, vlastohlepan, bio je u kući svojoj
preneesretan. Od sestre svoje Salome i
sina prvorodjenoga Antipatra podjari-
van, ubi najmiliju si ženu Mariannu
krivo s preljubočinstva osvadjenu; ubi
također Mariannina djeda Hyrkana
majku njenu Aleksandru i sinove svoje

koje je imao s Marijamnom, ne drugoga tim nbi i Antipatra (sina od žene Doride) kojega bješe odlučio sebi za nasljednika i brata svojega Ferora. Dok je ovako Herod bjesnio u porodici svojoj i njihovom krvlju škvrnio prijestol kraljevski, rodi se Isus Krist Spasitelj, jedinorođeni sin Božji od prečiste Djevice Marije po Duhu Svetom.

§. 75. Naselbine Židovske.

1. Počimši od sužanstva babilonskoga imali su Židovi naselbina takođjer izvan Palestine, koje se skupnim imenom zovu „διασπορά (dispersio, rasulo) imenom uzetim iz LXX. Dt. 30. 4.: Si ad cardines coeli fueris dissipatus, inde te retrahet Dominus Deus tuus. Is. 49. 6.: Parum est ut sis mihi servus ad suscitandas tribus Israel et feces Israel convertendas: ecce dedi te in lucem gentium ut sis salus mea usque ad extremum terrae; a nalazećim se već u II. Mak. 1. 27. (oratio Nehemiae.): Congrega dispersionem nostram, libera eos qui serviunt gentibus etc. –

Diaspora bijaše dvojaka: aramejska i pallestinska; po ovoj razumjevahu se

naseobine od sužanja učinjene kod Eufra-
ta i Tigrisa, a poslje ovih naseobine u zemlji
uz Sredozemsko more utemeljene (Židovi
ἡ διασπορά). Čini se, da su se Židovi seli-
li najprije u Misir. Da je već prije ne-
go li su Kaldeji predobili Jerusolim
bio saobraćaj medju Misirci i Židovi svjedoče
proroci Izaija (30.2: Koji slaze u Misir
ne pitajući što ću ja reći, da se ukriepe
silom Faraonovom i da se zaklone pod
sjenom Misirskim.) i Jeremija (2.18. A
sada što ćeš ti na putu Misirskom, da piješ vode
mutne?) Kad je Godolija ubijen pobjegoše
Židovi s Jeremijom iz Palestine u Misir
i nastaniše se u gradovih medju Memfis-
om i Peluzijem (Jer. 43. 4 ss.) Aleksandar
Veliki, utemeljivši Aleksandriju, naseli
Židove osobito u novom gradu i da-
de im jednaka prava i časti gradjanske
s domorodci. Naseobina židovska u
Misiru, kad je Ptolomej Lagov mnogo
Židova u Palestini zarobio i doveo
u Misir, a mnogi su se onamo prese-
lili radi unosne trgovine i politike
radi. Ovdje uživahu slobodu
svojega i sinedrij u Aleksandriji. Si-
mon su vel. svećenikom Simona ...

– Pravednoga (300.), sagradi ondje žbornicu, u kojoj su se ispočetka dakako protizakonu dopuinske žrtve. Onija IV. zakonit vel. svećenik, mu sačasti iskernut, dobivši od Ptolemeja VI. Filometora (180–145.) dozvolu, pretvori hram božice Bubaste u gradu Leontopolju (po Hanebergu u Liktopolju) u okružju Heliopoljskom u hram židovski, pa pozivajući se na Izaiju (19.18.19): U taj će dan biti pet gradova u zemlji Misirskoj, koji će govoriti jezikom Hanaanskim i zaklinjati se Gdinom nad vojskami; jedan će se zvati grad sunčani (עיר החרס.) U taj će dan biti oltar Gdnji usried zemlje Misirske i spomenik Gdnji kraj međe njezine postavi svećenike iz svojega plemena i uvede službu Božju, što je svedakako židovom Palestinskim, budući nezakonito bilo odurno. Taj židovski hram u Misiru, bijaše malen, siromašan, imajući mjesto zlatnoga svijećnjaka viseću zlatnu lampu; za uzdržavanje svećenikom pokloni Filometor obližnja polja. Haneberg misli, da je Krist bježeć djetetom u Misir svojom nazočnošću posvetio. –

Hram ovaj bijaše središte Židovom
Misirskim, pa budući da se je to središ-
te pogibeljno činilo Vespasianu po nje-
govu je nalogu Lup, predsjednik u
Aleksandriji hram zatvorio (g. 73. posl.
Hrista.) a malo kašnje je Paulin posve
porušio. — Grčka je kultura već u
davno doba prodirala u Misir, već
je Psammetich (u 7 vieku prije Hrista)
naselio Grka u Bubastu, a Amasis
(u 6 vieku prvi ...) dade mnogo
gradova Grkom u sjevernom Misiru;
od vremena Aleksandra Vel. grčka
filosofija zavlada u Misiru, navlastito
u Aleksandriji, gdje Ptolemeji zagra-
diše muzeji i knjižnice; i pa toj kulturi
i filosofiji grčkoj mišu mogli su Že-
dovi Misirski odoljeti kao što
svedoci prevod st. pisma hebrejsko-
ga na grčki jezik i knjiga Mudrosti.

7. Iz Misira raseliše se Židovi u
druge zemlje i gradove u Cyreni u Libi-
ji kamo ih je preselio Ptolemej Lagov;
oni su ispunili 4ti dio stanovništva
proti građanicam grčkim dobili su od
cesara Augusta prava i pravima zašti-
na; imali su svoju Synagogu i u Jerusa-
lemu (Dj. Ap. 2:10; 6:9.) —

U Siriji, osobito u Antiochiji, utemeljenoj Seleukom Nikatorom, veliki dio stanovništva bijahu Židovi, koji su imali prava jednaka s Grcima i svojega posebnoga ethnarha; ondje su Eleazar i sedmero braće Makabejaca mučeničkom smrću poginuli. Osim toga bijahu židovske naselbine u Siriji po gradovih: Seleuciji, Ktesifontu, Abileni, Emesi, Edesi i Damasku. U Malu Aziju preseli Antioch III Veliki iz Babilonije i Mesopotamije 2000 židovskih porodica i udijeli im ondje kuće i polja. Radi trgovine naseliše se u primorskih gradovih, kao Efezu i gradovih Pontskih. Iz Male Azije raširi se diaspora na otoke Cypar, Kret, Kos, Rhodos, Delos itd. Za kraljeva Ptolemeja VII. Fiskona ili Evergeta II. (170–116) Demetrija II Nikatora (147–140), Attala II Filadelfa kralja pergamskoga (157–137) Židovi u Lampsaku, Sparti, Delosu, Sikyonu u Pamfiliji, u Lidiji, na Rodu itd. dobiše od Rimljana zaštitna pisma; stoga nije nevjerojatno, da su Židovi prije cesara Augusta doprli već u Hispaniju. —

3. Premda su pako ovako Židovi bi-

li svikuda razasuti: jer su svi bili ujedinjeni
Božjim istim zakonom, koji im se je propoviedao
u zbornicah, a osobito jednim mjestom, gdje
su se prinosile žrtve, hramom Jerusalemsk-
kim. Onamo su bili dužni odrasli Židovi
svake godine o većih blagdanih putovati
ili barem poslati danak za hram (½ sikla)
stoga poprimivši jezik i kulturu grčku
nisu nipošto promienili vjere. Jednobožtvo,
sv. pismo, zakon i obećanja božja tajo su
narod razasut medju druge narode ču-
vali čio i nepomiešan; makar i gradjanstvo
zadobili, Židovi nisu postali Grci ili Rimljani
nego su ostali Židovi, nepristupni mnogobož-
tvu i poganskim obredom. —

4. Diaspora Židovska imadjaše veoma blago-
tvornu moć na pogane i pogani naime
filosofi, budući razbistriti ljudi, dodijav-
ši im pripadajuće se mnogobožtvo, polaza-
hu synagoge, te ondje naučiše Boga
Izraelova, obrede, molitve, koje posle do-
sele nepoznate i nadu u spasenje buduće
kao što svjedoči Flavij (Ar. Ap. II. 39):
„Nastoje nasljedovati naša sloga med-
ju sobom, dobrotljivost i marljivost
u vještina i ustrpljivost u mukah, koje
podnosimo za zakone svoje. Kao što
Bog obuhvaća sav sviet, tako zakon
obuhvaća ove smrtnike“. —

Fol. 57.

Tako su živim promislom Božjim poga nom otvorena vrata za poznavanje vjere star. zavjeta, što je dakako mnogo kori- stilo propovjedaocem evangjelja. Pače su mnogi od pogana primili vjeru židov- sku, što je tim lakše bivalo, kad su ima- li Židovi prava rimskoga gradjanstva – takovi su se zvali (προσήλυτος – došljak) od kojih su jedni bili proseliti pravde ili zakona, koji izjavivši da se iskreno obraćaju, najprije bi se obrezali (muškarci) onda krstili, onda bi prinesli žrtvu pašku; ovakovih prozelita bilo je mnogo, osobito medju ženskinjami. Drugi su bili proseliti vrata, bogobojazni pogani, koji su samo dužni bili kaniti se od idolopoklonstva, obdržavati zapovjedi t. zv. Nojeve (i subotu), pa su smjeli s Izrael- ci zajedno u gradovih stanovati. Židovi Helleniste, budući daleko od nauka farizejskih izrotava, radje su i lakše prihvatili evangjelje negoli Židovi – Palestinski. Oni boravći medju poga- ni upoznali su se s filosofijom i književnošću grčkom, koja je spremno upotrebljena i ne pretjerana vjeri je kršćanskoj utirala put i širila ju; naprot[iv] gdje je filosofija grčka premalo[?] bila ili vjeri židovskoj bila primješana, tu

168
27
2
151 · 640 · 348 · 292

se porodi eklekticisam iliti židovsko
3/48 aleksandrijska theosofija (glava joj Fi-
lon Židov), koja je bila dvanše živa
oprečna krutomu židovstvu u Pales-
tini; mu kršćanstvu je bila od toli
male koristi, kako ovo židovstvo.

§. 76. Knjige Makabejske.

1. Prva knjiga Makabejska pripovie-
da (u 16 glava) pobjede Makabejaca bo-
rećih se sa Seleucidami za vjeru i slobo-
du, od početka kraljevanja Antiocha IV.
Epifana do smrti velesvećenika Sima-
na, dakle historiju 40 god.; od 175-135.
Druga knjiga Makabejaca ne nasta-
vlja historiju predjašnje knjige nego pri-
poviéda neke druge stvari spadaju-
će na Makabejce i objašnjuje one stva-
ri, koje su u 1 knjigi napisane. Na po-
četku najprije su dvie poslanice (1,1-2,19)
Židova Jerusalemskih pisane Židovom
u Misiru, u kojih medju ostalim obavje-
čuju ih o prazniku posvetilbe*), potom ima
predgovor (2,20-33), u kojem kaže pisac
da je historiju što je Jason Cyrenejac
napisao u 5 knjiga, skratio u jednoj knji-
zi. Onda pripovieda pisac (gl. 3-15) pr-
gonstva i ratove, koje su Židovi ima-
li za Antioka IV. Epifana, za

*) 25. dana IX mjeseca

Antioha V. Eupatora i za Demetrija I. So-
tera do pogibije Demetrijeva vojvode
Nikanora, dakle od 176-161. U glavah 3-5
pripovijedaju se mnoge stvari, koje su se do-
godile prije progonstva Antiochova i koje
su kao pripravak k tomu progonstvu, naj-
me uprava Onije III., Heliodorov dugovit
ulaz u riznicu od hrama i kazna njega,
oa, klevete Simonove (za Seleuka IV. Filo-
patora) smrt Onijina, kazna njegove
ubojice i opaka djela Menelajeva; u
gl. 6 i 7. pripovieda se mučeništvo sta-
ca Eleazarta i junakinje majke i sedam
sinova njezinih; od 8 gl. pa do kraja (15 gl.)
slavna i sretna borba Jude Makabej-
ca proti vojvodam syrskim ove si onih
Nikanatove.—

2. Prva je knjiga bila pisana jezikom hebrej-
skim što dokazuju besjeda i fraze punke
hebraizma sv. Jeronim (prol. gal.) Machab-
beorum librum primum hebraicum repe-
ri, secundus graecus est, quod ex ipsa quo-
que frasi probari potest, i Origen (kod
Eusebija hist. eccl. 6. 25.) kaže, da je knji-
gi bio naslov: Σαρβὴθ Σαβαναιέλ
שר בית סרבני אל = historija knezova
sinova božjih od hebrejske matice,
koja je kasnije propala, načinjen je pri-
vod grčki; knjiga je po svoj prilici

u 2 vieku prije Hrista sastavljena i
skoro prevedena na grčki.
Druga pako knjiga bješe grčki izvor-
no pisana, kao što dokazuje samoslog
i nakit grčki; pa budući da je druga po-
slanica pisana 188. (t.j. ere Seleucidske
g 123 prije Hrista), sudimo, da je knji-
ga sastavljena koncem 2 vieka pr. Hrista (ili 1. vie...)
3. Pisac I knjige upotriebio je za iz-
vore kojih dakle ne navodi, starije
izprave iz vremena Makabejskih, pa
je iz njih crpio ili rieč po rieč (8. 23-32; 10,
18-20.) ili samo u izvadku (10, 6; 15, 22; itd.)
Budući da su za Ivana Hyrkana bili
pisani dnevnici o njegovom vladanju
(I. M. 16, 23-24.) sudimo, da su takovi
bili pisani i za ostalih Makabejaca.
Pisac 2 knjige osim one 2 poslanice
upotriebio je samo spis Jasonov, koji je
oko g. 160. valjda grčki bio sastavljen.
Dalle se pogađa historijska istinitost
ovih dviju knjiga. Sadržina njihova
većinom se slaže s drugim svjetov-
nim spisima; protuslovja, ako se gdje
koja nađu, ili su samo prividna ili
se ne mogu piscem biblijskim u grieh u-
pisati. Obje knjige broje godine po eri
Seleucidskoj (= godina kraljestva grč-
koga I. Mak. 1, 11) koja počima u

mjesecu Listopadu g. 312. pr. Krista; na nj način je pisac ove knjige po čima godine po načinu Židova palestin skih mjesecom Nisanom 312, a pisac II knjige držeći se Jasona, počima od listopada iste godine.—
4. U pripoviedanju razlikuju se također obje knjige; jer dok I. knjiga pripovie da objektivno slogom prostim, sličnim slogu starijih knjiga starozavjetnih, što je II. napisana većinom retorički; neke stvari obilatije također pripovieda i primjećuje svoje opazke u poučnom smislu i parasneticimu.—
5. Knjige ove premda drugokanonske, jesu ipak božanstvene, jer ih LXX uvrstiše medju ostale knjige; Jos. Flavij i drugi Židovi navode ih, sv. Pavao (Hebr. 11. 35.) obazire se na Mak. 6.19, i akoprem ih gdjekoji otci izpuštaju iz kanona ipak ih navode kao svete; sv. Jeronim kaže: Totius orbis in Ecclesiis Machabei prae dicantur. Knjige ove znamenite ne sa mo, što sadržavaju historiju perioda u razvoju objave Božje veoma zgodna, nego također u njih nalazi razbijen; na uku o bezsmrtnosti duše i o uskrsnuću (II. Mak. 6.26 ss; 7, 15 ss) o molitvi za pokojnike (12. 42 ss) i o posrednova

nju svetaca za pokojnike (12. 42 55)
b) Dvie knjige apokrifne. — Treća knjiga Makabejaca pripovieda progonstvo koje su Židovi u Misiru trpili za Ptolomeja IV Filopatra (221–204). Kanoni apostolski (85): istočna crkva broji ju medju kanonske; ma zapadna ne. Četvrta pripovieda mučeništvo Eleazara i sedmero braće Makabejaca obilatije, negoli II. Mak. gl. 6. 7. Ova se knjiga nalazi kao apokrifna u Dodatku k LXX i medju spisi Jos. Flavija, komu ju pripisuju Eusebij i sv. Jeronim na krivo. —

§. 77. Knjiga Crkvenica.

1. Knjiga, koja je u grčkom prievodu naslovljena: σοφία Ἰησοῦ υἱοῦ Σειράχ ili kraće: σοφία Σειράχ, i koji naslov značuje pisca i sadržinu knjige, u Latina od vremena sv. Cypriana zove se Ecclesiasticus, knjiga crkvena ili Crkvenica, valjda s toga, što se je u crkvi čitala za pouku katekumenom.
2) Po sadržini može se knjiga razdieliti na 2 diela od kojih prvi (glava 1–42, 14), poput Priča Salamunovih sadržava zbirku priča, izrieka, zapoviedi i opomena, koje se odnose na zapoviedi moralne i na dužnosti u

svakom stanju življenja, osobito pako
slavi mudrost i pretvornica za nasliedo-
vanje. Ne od priča Salamunovih. Tim
se razlikuje Crkvenica, što Sirah o
pojedinih stvarih govori većinom u
nekom savezu neprekidno kroz više
verasa i što primjetbe većina pojedi-
nim okolnostim u življenju primjenjivi.
Crkvenica je dakle u sredini medju
Pričami i knjigom Mudrosti. U dru-
gom dielu (42,15–50) najprije se pisac
divi Bogu i hvali ga u stvorovih njegovih
(42.15–43), onda slavi glasovite ljude iz
naroda odabranoga, od Henoka do Simuna
sina Onijina. Knjigu pisac završuje
(gl. 51) molitvom, kojom se Bogu za-
hvaljuje, što ga je izbavio iz pogibelji i
pozivom na sve, da idu za mudrošću.
Uz ove poučne izreke pisac uplieće pro-
ročtva o dolazku Henokovu i Ilijinu
i obraćenju pogana i Židova na koncu
vremena (44,16; 48.10) i veličanstveno
pako govori o mudrosti Božjoj (15.1.35
gl. 24) te put utire novozavjetnoj nau-
ci o osobi Rieči Božjoj. —
3 Pisac je knjizi Isus sin Siraha, gra-
djanin Jerusalemski; čovjek iskrene bo-
goljubnosti i duboka znanja, koji je živio
u vrieme vel. svećenika Simuna sina

Onijina (50, 1–26). Nu budući da su bila dva vel. svećenika istoimena: Simon I. sin Onije I. (310–291) i Simon II. sin Onije II (219–199), misle neki, da je pisac živio za Simona I. Pravednoga, što je sva prilika, jer velika ova hvala o Simonu posve do likuje Simonu Pravednomu, u kojem slučaju bi la bi 38ª godina, o kojoj govori prevodilac grč ki u predgovorku, unuk piščev, 38ª godina do bi njegove, a kralj ondje spomenut bio bi Ptolo mej Euergetes Prvi; drugi pako misle, da je u gl. 50. govor o Simonu II. pa u tom slučaju bila bi ona godina 38ª godina Ptolomeja VII. Euergeta i, li Fiskona prozvanoga (170–116). Pisac je na pisao knjigu hebrejski, te ju je još sv. Jeronim vidio u matici hebrejskoj (praef. in libr. Sal.). S hebrejskoga jezika prevede na grčki unuk piščev u Misiru za Ptolomeja (1. ili 2 ?). Iz grčkoga prevoda načinjen je stari latinski u Vulgati te ima u njem grčkih rieči kao n. p. lingua eucharis (6, 5), homo acharis (20, 21); k tomu su gl. 30–36 u Vul gati drugčije poredane, nego li su u grčkom prie vodu. U Vulgati poslie 3. knjige Salomonove sliede knjiga Mudrosti i Crkvenica, tako da je na okupu svih 5 knjiga mudrostnih. Crkveni ca nalazi se u LXX medju bogoduhim knjigami i koncil Trientski povodeći se za drevnom preda jom uvršćuje ju medju svete i kanonske.

§ 78. Knjiga Mudrosti

1. Knjiga Mudrosti (V. liber sapientiae u LXX

σοφία Σαλωμῶν ili Σολομῶντος) može se po sadr„
žini razdieliti u 3 diela: a) pisac (gl. 1–5) pozi„
va ljude neka nastoje oko mudrosti, čiju moć slavi
i uznosi, pa ju preporuča ljudem naročito kralje„
vom i vladaocem. b) nadalje pisac (6–9) u osobi
Salomonovoj razlaže početak, način, kako se dobi„
va i koristi od prave mudrosti. c) napokom (10–19)
pokazuje učinak božanstvene mudrosti primjeri u„
zetimi iz historije patrijarha i naroda izabra„
noga od stvorenja svieta do Mojsija; osim toga
govori u tom 3ćem dielu o postanku i grdobi i„
dolapoklonstva (13–15).

2. Mudrost o kojoj se govori u knjigah mu„
drostnih dvojaka je: nestvorena i stvorena.
Nestvorena opet uzima se ili suično kao svojstvo
božanstva ili kao Rieč Božja (λόγος) 9, 1; 10, 15;
18, 14–16. Mudrost pako stvorena, koja se pomoću
one nestvorene stvara u umu čovječjem, razumieva
se i spekulativna, kojom spoznajemo i stvari Bo„
žje i stvari ljudske, i praktična, koja nas na
krepost potiče. Radi sadržine ove, kojom se raz„
vija nauk o rieči (o angjelu Gospodnjem) u peto=
knjižju) i put utire tajni presv. trojstva; zatim ra„
di nauka o bezsmrtnosti i plaći po smrti (gl. 2–5)
knjiga Mudrosti zauzima dosta častno mjesto me„
dju st. zavjetnimi dogmatičkimi knjigami.

3. Mnogi oslanjajući se na naslov knjige u
grčkom tekstu i na gl. 8 i 9 gdje se Salomon navo„
di kao govoreć o sebi u 1. osobi, drže, da je Salo=
mon pisac knjiži; nu tomu mnienju protuslovi
već sv. Jeronim i Augustin. Kako je knjiga o„

riginalno pisana grčki, kako se u njoj obzire na novija grčka filosemata (2, 8; 8, 7), kako način sloga i govor zawara po grčkoj rječitosti, to pisac knjizi mora da je mnogo poznije od Salomona. Da je knjiga Salomonova, jamačno bi se u kanonu nalazila pod njegovim imenom. Pisac njezin je po svoj prilici Misirski Žid, koji je govorio grčki i grčki bio naobražen, a nije živio prije god. 217. pa je djelo svoje (za Ptolomeja IV. Filopatora 221 – 204 ?) za to napisao, da svoje zemljake nagovori k smu-drosti i postojanosti u vjeri, da ih odvrne od bez-vjerstva i idolopoklonstva, u nesreći utješi i na-dom u izbavljenje podigne.

4. Knjiga je pisana grčki. To kaže sv. Jeronim veleć: Secundus (qui Sapientia Salomonis inscri-bitur) apud Hebraeos nusquam reperitur, quin et ipse stylus graecam eloquentiam redolet (praef. in lib. Sal.). Izbilja to potvrdjuje mnoštvo rječ-nica čisto grčkih, riečih sastavljenih, kao τεκνο-φόνος, ὁμοιοπαθής, φιλανθρωπία, ἀδελφοκτόνος itd. pojmova abstraktnih, te umovanje dialektično; što se sve ne može pripisati možda prevodiocu grčkomu. Prievod latinski u Vulgati stariji je od sv. Jeronima i akoprem imade gdjekojih doda-taka, posve je vjeran.

5. Uglednost kanonsku knjige Mudrosti, doka-zuju prevodioci LXX, navodi u nov. zavjetu iz nje, akoprem se po imenu ne navodi, kao Rim. 1, 17 – 31 sp. Mudr. 13; Hebr. 1, 3 sp. Mudr. 7, 26, zatim sv. otci kao sv. Athanasije (orat. pr. gent. 11); Hi-larije (in ps. 127); Augustin (de praed. Sanctor)

te koncil Trientski.

§. 79. Zbirka sv. knjiga st. zavjeta.

Da su Hebreji pomalo sabrali sv. knjige u jednu zbirku, o tom nema sumnje. Znamo za Petoknjižje ili knjigu zavjetnu i zakon Božji, da ju je Mojsije predao svećenikom i levitom neka ju metnu pokraj kovčega zavjeta Gospodina Boga (Deut. 31, 16); u ovu knjigu napisa Josua rieči ponovljenoga zavjeta (Jos. 24, 25, 26). I Samuel napisa prava kraljevska u knjigu i metnu ju pred Gospodinom (I. Sam. 10, 25). Knjiga zakona još se je za kralja Josije nalazila u hramu (IV. Kr. 22, 8; II. Dnv. 34, 15). Uzput ove zbirke postadoše i druge, tako zbirka pjesama (knjiga o ratu Gospodnjem Num. 21, 14; knjiga pravednička Jos. 10, 13; II. Sam. 1, 17, 18), zbirka priča (za kralja Ezekije Prič. 25, 1). Ljetopisa kralja Davida (I Dnv. 27, 24), kralja Salomona (III. Kr. 11, 41), kraljeva Israelskih (III. Kr. 14, 19 itd.) i kraljeva Judejskih (III. Kr. 14, 29 itd.), zbirka proročkih knjiga (Daniel u sužanjstvu ima knjigu proroka Jeremije Dan. 9, 2). Ovu svaku zbirku nisu vazda činili sami pisci, nego također drugi theokratijski ljudi; pa svakako zbirke su se pomačno češće prepisivale; da su se sv. knjige već prije sužanjstva prepisivale, dokaz nam je Deut. 17, 18, gdje se zapovieda, kada kralj sjedne na prie stol, da prepiše sebi u knjigu zakon Gospodnji; po II. Dn. 17, 7-9 posla kralj Josafat 3. godine

svoga kraljevanja knezove i levite da uče narod po gradovih Judejskih imajući pri sebi knjigu zakona Gospodnjega; dokaz je tomu spominjanje i navadjanje prijašnjih sv. spisova u spisih proročkih n. p. Jeremijinih; napokon kako su se psalmi pjevali kod službe Božje bilo je za cielo sabranih psalama. Po sužanjstvu pako babilonskom Ezdra, o kojem se kaže, da je bio književnik vješt zakonu Mojsijevu... i bio upravio srdce svoje, da iztražuje zakon Gospodnji i da ga izvršuje (7, 6. 10) i Nehemija, koji je po II Mak. 2, 3 sastavio knjižnicu, skupivši sv. knjige, ova dvojica – rekoh – mnogo su si zasluga stekli oko sakupljanja sv. knjiga, kako drže Židovi u Thalmudu i stari crkv. otci. Ali se to ne može tako razumjeti kao da je Ezdra ili velika synagoga tako dokončala i završila zbirku sv. knjiga ili ti kanon, da se ne bi mogle više primiti u nj nipošto knjige bogoduhe. Da nije Ezdra u tom smislu dokončao kanon, vidi se a) što se u I. Dn 3, 19-24 rodoslovje Zorobabelovo produžuje do drugoga naraštaja poslie Nehemije; b) što se u knjizi Nehemijinoj gl. 12 glavari levitski izbrajaju do vremena Darija Ocha ili ti Notha (424-404); c) što nije prilika da je Ezdra, koji nije mogao znati, ne će li Bog proroke ili još koje ljude bogoduhe podići, absolutno dokončao ili završiti kanon ili si tu vlast pripisivao. Pa zbilja i Židovi u staro doba niesu držali kanon za posve dokončan i dovršen, jer niesu bili složni, koje sve knjige ide u kanon; stoga kanon

onaj, koji ima samo prvokanonske knjige, a ne ima drugokanonskih i koje se nalaze u Thalmudu i u sv. Jeronima, ne proizlazi iz staroga onoga doba nego iz vremena poslie Isukrsta ili barem iz farisejske presude 2. ili posljednjega vieka pr. Hrista; to se vidi iz ovoga: a) kanon se židovski istina od vajkada dielio u 3 diela: Zakon, proroke i pisma (hagiographa), što se već u Ekl. gl. 49 i Luk. 24, 44 opaža, ali se pisci u izbrajanju knjiga ne slažu (jedni broje 22, drugi 24 a treći 27 knjiga); b) u prvo doba kršćansko židovski su se učitelji prepirali takodjer o vriednosti nekih prvokanonskih knjiga (kao što su pjesma nad pjesmami, Propovjednik, Ezekiel, Priče i Esther); c) neke knjige drugokanonske pisci židovski ne samo navode, nego i poput sv. knjiga citiraju.

2) Osim ovoga kanona Ezdrina (Palestinskoga) mnogi noviji učenjaci vele, bio je u Židova Helenista drugi još kanon Aleksandrijski, u kojem su osim prvokanonskih bile i drugokanonske knjige, i koji da je u 2. vieku dokončala synagoga velika tako, da je u pogleda obsega kanona bila doduše razlika medju Židovi Palestinskimi i Helenistami, ali ta razlika da nije ni malo smetala jedinstva vjerskoga; jer primanje nekih knjiga i nekih dodataka neprotuslovećih drugim knjigam, u kanon nije se moglo smatrati bitnom razlikom, tim (više) manje, što su Heleniste, ne rušeći toga jedinstva imali svoj hram i služili se prievodom grčkim razlikuju

čim se od matice Hebrejske.

§. 80. Sekte židovske,

koje se u Jos. Flavija zovu sad αἱρέσεις sad φιλοσοφίαι postadoše tek poslie sužanjstva babilonskoga. Jer pošto je po smrti Malahijinoj u Židova prestalo proročtvo te nije bilo bogoduhih tumačnika zakona, te nastadoše prepirke o smislu sv. pisma, a od tih prepiraka lahko se porodiše sekte. K tomu su Židovi, pretrpivši u sužanjstvu onako težku pedepsu za odmetničtvo svoje od zakona, poslie sužanjstva tim čvršće prianjali za vjeru svojih djedova i čim im je bila manja sila vanjska, tim im je više rasla nutarnja sila, život duhovni. Zbornice, kao prije sužanjstva škole proročke, gojile su marljivo nauku zakona, nu nemajući našljednici njihovi božanstvene uglednosti, gledali su ju nadomjestiti učenošću, umovanjem i duh. življenjem, izprva sve liepo i dobro, nu doskora predavši u revnosti svojoj preko pravih medja, zakon su ogradjivali oštroumnimi i sićušnimi naukami, tumačenji, da tim lakše suzbiju, koji je iz Misira već u Palestinu samu prodirao.

Do ovih ljudskih nauka i tumačenja odviše su mnogo držali i podavali se askesi; odakle se porodi sekta farisejska. Nu krajna ova oštra načela u nauci i ethici stvoriše s druge strane protivna načela. Jer kako je mnogim Židovom došavšim u doticaj s drugimi narodi, koji su se

odlikovali znanjem, umienjem i trgovinom i samim omiljela stranjska kultura, pa su one narode nasljedovali u načinu mišljenja, osjećanja i življenja, dakako proti duhu theokratije, a fariseji nastojali ovo prianjanje za tudjinstvo ostrimi zakoni zatrti; to su se njim farisejim, stoikom židovskim, oprli oni, kojim je omiljela sloboda i helenisam, a dosadila kruta farisejska orthodoksija, sadduceji naime i esseni, od kojih su se oni podali slobodi osjetljivoj, sensualnoj kao Epikureji, a ovi (esseni) slobodi umnoj i životu razmišljavajućemu, kontemplativnomu, mysticismu poput Pythagorejaca, u sredini medju fariseji i sadduceji, nastojeći spojiti židovstvo i helenstvo.

I. Fariseji (פְּרוּשִׁים ili פְּרִישִׁים; od פָּרַשׁ = oddieliti, oddvojiti, stoga Suidas dobro prevodi ἀφωρισμένοι) bili su od svih sektaraca medju Židovi najmogućniji i najpoznatiji, tako prozvani, što su se naukami, ostrijom ethikom i odielom razlikovali od puka, a u I. Mak (2, 47; 7, 13 itd) zovu se ἀσιδαῖοι, u Vug. Assidaei, jamačno חֲסִידִים = pobožni, sveti zbog tobožnje svetosti njihove. Po svjedočanstvu Jos. Flavija (Antiq. XIII. 5, 9; XVIII. 1–6) obstojale su već za Jonathana (161–143) brata Jude Makabejci sve tri sekte, pa su navlašito fariseji imali veliku ugled, nasl. Ivan Hyrkan velike je neprilike uzrokovao kući svojoj, što je od fariseja prešao k sadducejem, a Aleksandar Jannej je na umoru naložio ženi si, da popusti farisejem. Fari-

[illegible] osobito medju ženskinjom mnogo pristalica, usudili bi se i samim kraljevom opriti; bili su kako kaže Ivo Flavije (Antt. XVII. 2,4), spremni i gotovi otvoreno ratovati i vrijedjati. U synedriju i kod drugih vlasti i sudova imali su većinu.

Osim sv. pisma i pisanoga zakona imali su:

a) ustmeno predavanje, paće do njega više držali, nego li do pisanoga zakona; postanak su predavanju izvodili što od Mojsija, što od izrieka starijih pismoznanaca (traditio seniorum, Mat. 15, 3ss);

b.) učili su sa Stoici, da ima promisao Božji (εἱμαρμένη = fatum - sudbina), o kojem vise djela ljudska, tako da kod njih sudjeluje promisao Božji a ne vise posvema o ljudskoj slobodnoj volji;

c.) učili su, da su duše bezsmrtne i da se nalaze u šeolu (mjestu pod zemljom), i zli da se kazne vječnim pedepsami, a dobri naplaćuju životom vječnim i da mogu preći u druga tjelesa, dakle su učili metempsyhozu, i također uzkrsnuće mrtvih različno od metempsyhose;

d.) učili su, da imaju angjeli ili tj. viši duhovi, dobri i zli; da su demoni absolutno neovisni od Boga;

e.) držali su, da su potomci Abrahamovi i obrezanici već kao takovi pravedni pred Bogom i da njih po pravu ide život vječni.

f.) očekivali su napokon zemaljsko kraljevstvo messijsko.-

Izpočetka Farizeji bili su zbilja nastojali oko krepostnoga življenja, nu kasnije oblapivši [illegible]

Vol. 59.

držali su se samo vanjštine i tašline, da ih sviet slavi; skrupulozni su bili u pranju (umivanju), nosili široke fimbrije, javno se Bogu molili, vezali si filakterija (tefillim) odvajali se od drugih ljudih, često (dva puta na tjedan) postili, javno davali milostinju, a usuprot zapuštali nutarnju svetost, ne marili za oćutke i zle požude, nastojali dobiti prozelita, a nisu gledali, da prozeliti poboljšaju življenje svoje, pohlepni na blago sticali bi ga pravim i krivim načinom, više su držali do zakona predanih, nego do naravnih, neke zapoviedi Mojsijeve posve su doslovno tumačili kao zapoviedi o ljubavi k bližnjemu, o prisegi i t. d. Stoga ih Spasitelj pravedno kori da su licemjeri, izvana samo pravedni, pobieljeni grobovi itd. Ali bilo je medju farisejima čestitih ljudih kao Nikodem (Iv. 3,1) i Gamaliel (Djel. ap. 5, 34); bilo je takodjer medju njimi i nesloge i razdora kao n. pr. Šamajeva, škola Gamalielova i Hillelova. Talmud izbraja 7 vrsti fariseja.

U novom zavjetu uz fariseje spominju se književnici i pismoznanci. Pismoznanci su 1) nomikoi, koji su znanje zakona praktično pokazivali; 2) nomodidaskaloi, koji su upravljali školami mladjih učenjaka; objema je njihovo obično ime grammateis, scribae, književnici.

II. Sadduceji. Odakle je to ime postalo, ne zna se pravo; jedni ga izvode od Sadoka učenika Antigona Sochejca, predsjednika synedrijskoga (+260), koji je slavan bio poslie Simona Pravedn.

noga, drugo, odpieči: צֶדֶק - justitia, pravednost,
o kakoje da su se Sadduceji trudili. Sadduce-
ja bilo je malo, gotovo sami velikaši i bogataši.
Ćudi su bile divlje, i opore, zato odiodni puku, ali
su, iza sve to sjedili u synedriju i na stolicah sve-
ćeničkih. Premda je bila sekta Sadducejska
posve protivna farisejskoj, ipak su se obje zajednič-
ki borile proti kršćanstvu (Djel. Ap. 4, 1; 23, 2 ss)
Sadduceji su naprama koncu židovske države
bili izbačeni iz židovstva, pa ih je tako pomalo
nestalo. Sadanji Židovi Karaji (iz 8. vieka),
koji zabacuju tradiciju, u mnogom se osim toga
ne slažu sa negdanjimi Sadduceji.
Nauk Sadducejski temelji se na načelih epi-
kureisma, materijalisma, i deisma; a) ustme-
no su predavanje zabacili i držali se samo sv. pis-
ma, ne ujimajuć ništa, što nije u pismu; b) niječali
su sudbinu ili promisao Božji, učeći, da sve stoji
do slobodnih djela ljudskih; c) učili su, da osim
Boga nema drugoga duha (πνεῦμα), dakle ni
angjela; duše pako ljudske (ψυχή: tvar sićušna)
da umru s tjelom i uzkrsnuća da nema, stoga da
nema, na drugom svietu, ni plaće, ni pedepse.
Prama nauku bijaše i življenje Sadduceja:
niječući budući život podavali su se, poput Epiku-
rejac slasti, lasti i razkalašenosti grčkoj, tako da
su se pače valjali u glibu svake grdobe i opačine.
Oni su još više nego farisei očekivali mesiju ze-
maljskoga, koji će Židove izbaviti iz jarma. Rim-

voga.

III. Esseni*) i Therapeuti. Esseni (u Jos. Flavija Ἐσσηνοί, u Filona Ἐσσαῖοι) ime je po svoj prilici od aramejskoga „assa" = liečiti; dakle Essen značilo bi isto što therapeuta t. j. liečnik, ne samo zbog umivanja i kupanja i ozdravljivanja tjelesnih, što su Esseni činili, nego jer da su i svoj način življenja smatrali liekom proti opačinam svieta. Esseni bili su sekta židovska, kojoj se početak traži u 2. vieku prije Krista; u vrieme Isusovo bijaše ih do 4000, te su živjeli u Siriji i Palestini, osobito na zapadnoj strani mrtvoga mora u selih i trgovištih, baveć se ratarstvom ili ručnimi umotvorstvom. Budući da su žrtve zabacivali, nisu smjeli u hram, pa su sačinjavali posebni, dobro uredjen red (τάγμα).

Tko je želio biti primljen u taj red, morao je probaviti 3 godine u kušnji. Poslie 1 godine dobio je novak (ζητῶν) bielo odielo, opasnicu (symbol radnje) i pregaču za porabu kod kupanja. Poslie 3 godine novak je svečano zavjetovavši se, da će Boga štovati, pravdu činiti, poglavare slušati, i stvari na red spadajuće, da neće izdati, bio primljen u zadrugu (ὅμιλος). Esseni nisu smjeli ništa raditi bez naloga od starješina. Imali su svoje sudište, sastojeće se od najmanje 100 ljudi, koji su u skupu po pravu sudili i teže prestupnike izbacivali iz reda ili iz zadruge.

Gledeć na vrieme, koje su Esseni sproveli u zadru-

*) Mysticista

zi, dielili su se u 4 razreda, od kojih su mladji sta-
rijim izkazivali veliku čast. Essenom je bilo sve
zajedničko, pa su za život potrebito dobivali iz
zajedničke blagajne, u koju su kandidati meta-
li baštinu svoju i kojom je upravljao upravitelj;
iz nje su takodjer preko ravnatelja dielili siroma-
kom i putnikom. U zoru molili su se Bogu, a
potom su išli na posao, na način svakomu od svo-
jega ravnatelja. U 10 satih došli bi svi k jelu (kruh
i varivo) onda bi opet išli na djelo. Na večer bi-
jaše zajednička večera; prije nje i poslie nje mo-
lili su se Bogu. U subotu slušali su u zbornici
čitanje zakona, i privatno su čitali sv. knjige.
Žrtve su zabacivali, zato ipak hramu pošiljali
darove. Nastojeći živjeti u svetosti i neokaljano-
sti govorili su vazda istinu, nikad ne prisizali
(izuzamši kad su stupili u red), odbacivali rop-
stvo, ne ženili se, a to ne stoga, kao da bi ženitba
bila zla po sebi, nego zato, što su sve žene držali za
preljubočinice, i da se ne okrvne; jedan se je i-
pak njihov razred ženio uz stanovite obrede. Za
uzdržavanje i širenje svojega reda primali su tu-
dju djecu i odgojivali je po svojih načelih. Ukla-
njali su se slastim i razkošnostim, ljubili rad i
odricanje; zato su bili štovani u narodu. Njekoji od
njih prisvajali su sebi dar proročtva.
Esseni, osnivajući nauk svoj što na židovstvu a što
na hellenstvu, naročito pythagorejstvu, do Boga
najviše su štovali Mojsija, na kojega tko bi hulio,

mnúnski se rognio. Petoknjižje tumačili su alego-
rički, oslanjajuć se pritom na nutarnje svjetlo, ne-
go su prihvaćali i druge stare sv. knjige, po svoj
prilici je od njih poteklo i od njih se razširilo ta-
kodjer mnogo knjiga apokrifnih. U Boga, čijim
su symbolom držali sunce, vjerovali su, da je počet-
nik svemu dobru, a ne zlu; vjerovali su takodjer
u promisao Božji i sudbinu, manje dopuštajući
slobodnoj volji čovječjoj nego li farizeji. Za duše
učili su, da su bezsmrtne, stvorene od tvari
etherske, u tjelesa, da su kao u nje zatvorene, a po-
slie smrti duše pravednika, da na otocih preko
mora dobivaju plaću, a bezbožničke, vječnu pedepsu
pod zemljom; učili su takodjer, da imaju angje-
le, a imena njihova čuvali su tajno pod prise-
gom. Odlikovali su se uzdržljivosti i askesi. Obre-
zivali su se, žrtva zabacivali (na temelju ps. 50,
st. 19), jer su im umivanja i kupanja bila sve-
tija; za griehe činili su preteške pokore, osobito
odricanjem. Hvale u njih ljubav k Bogu i k
bližnjemu (takodjer k neprijatelju), dobrotvor-
nost, milosrdnost, radinost, marljivost, uza-
jamno pouzdanje, nastojanje oko mudrosti, čed-
nost u hrani i odielu, junačtvo u podnašanju
muka vjere radi, i mržnju na kradju, otima-
činu, i laž.
Buduć da su Esseni imali mnoge kriepo-
sti i vlastitosti ~~jedna~~ jednake s kršćani, lahko razumi-
jemo, što su mnogi njih vjeru kršćansku od-

mak prigrlili. Još prije pogora grada Jerusalema razgranili su svoje grane, pa kad su domaći ratovi nastali, oni ljubeći mir, preseliše se na zapadnu obalu mrtvoga mora i u pustinje, gdje su se, kako se čini, pomiešali s kršćani (Nazarei i Ebionci?), koji su mamo pobjegli.

Essenom srodni bijahu Therapeute, kojih zadruga sastojaše se od mužkih i ženskih; (ženske djevojke neudate i već vremešne) onako življahu kao i mužki, i zvahu se θεραπευτίδες. Therapeute zadržavali su se u dolnjem Misiru, u blizini grada Aleksandrije i jezera Mareotis (sada birket-el-Mariout kod Aleksandrije); klonjahu se nastanjenim mjestam pa stanovahu u pustinjah, vrtovih i poljih i bavljahu se razmišljanjem. Svaki je imao dva stana: jednu spavaonicu i jednu bogomoljnicu. Imali su kao Esseni bielo odielo, jedan ručak na dan, posve prost (hljeba, soli, vode, kadšto hyssopa), dan su počinjali i dočinjali molitvom, a potom bavili se askezom t. j. tumačenjem allegoričkim ili ti symboličkim sv. pisma. Jedna vrst therapeuta sastajala se je svake subote, gdje mužki od ženskih odieljeni sjedili su mučeć i čedno slušajući rieč starijega. Svake sedme subote svi su se therapeute od jednoga kraja sastali u glavnu skupštinu, poslie molitve, poredavši se po dobi i staležu, slušali su mučeć pitanje kakvo o starih svetih i odgovor na nj, izpjevali pjesam.

potom su pak blagovali, a zatim proveli cielu noć, razdieljeni u dva kola, pjevajući i kolajući, kao nekoć Izraeli prešavši preko Crvenoga mora. U zoru su se razilazili na svoj posao. Ostale obrede imali su jednake s Esseni, osim što su baštinu ostavljali rodbini svojoj.

Što se tiče odnošaja therapeuta k Essenom, neki misle, da su oboji sačinjavali jedan red, a drugi drže, da je therapeutom različitim od Essena postanak od aleksandrinisma. Najvjerojatnije bit će mnienje, da su oba reda iz istih načela postala u istih okolnostih vremena nastala, samo što je življenje Essenom bilo većma radino, aktivno, a therapeutam kontemplativno, te su ovi bili od onih stroži.

<u>Napomena</u>. Medju spisi Filona Žida dolazi i spis: De vita contemplativa, u kojem se opisuje življenje therapeutâ. Na taj spis spominje istom Eusebije, pa ovaj therapeute drži za kršćanske askete. Kritičari su pak novije vreme dokazali, da spis taj nije Filonov, a tim je i sama eksistencija therapeutâ dovedena u sumnju. Izp. P. E. Lucius, Die Therapeuten. Strassburg. 1880. Tubing. Quartalschr. 1880, 2. p. 319 sl.

§. 81. Ogled na vrieme od povratka iz sužanjstva do rodjenja Krista.

Ova je period za razvoj starozavjetne ekono-

mije Božje veoma znamenit.

1. Židovi po svem svietu razasuti a ujedinjeni ve-
zom jedne vjere i odvraćajući svako idolopo-
klonstvo (prvi uvjet dolazku Mesijinu), sijali
su osobito po zbornicah vjeru u jednoga Boga,
stvoritelja neba i zemlje, i ideju o messiji i njego-
vu zvanju medju pogani, koji su tapajući u ta-
mi mnogoboštva i bezboštva željeli svjetlost i
istinu (drugi uvjet dolazku messijinu); a od
pogana dobili su zrele plodove razvoja narav-
noga, plodove naime duhovne, umienje, zna-
nje, jezika.

2. Prestala su, istina, u ovom periodu pro-
roštva, jer je po svjedočanstvu posljednjega pro-
roka, Malahije (gl. 3.) blizu bilo kraljevstvo Božje,
i jer je slika dolazećega Spasitelja bila već dosta
bistro naslikana, te su ga mogli poznati svi ko-
ji su htjeli; i divna su djela Božja postala rjed-
ka, da bude tim bjelodanija o dolazku Mesiji-
nu; ali u vremena izvanredna n. p. makabejska
nije nestajalo čudesa.

3. Ideja theokratijska podržavala se je, istina, pra-
znicima i žrtvami, ma u mnogih je tamnjela,
što su sekte razne nastale, što je razkošnost zavlada-
la i što su stvari političke sve na gore izlazile; jer
kako je država židovska za posljednjih Hasmone-
jaca, a naročito za tudjega vladara Herodova
sve više propadala, to je želja za messijom u Židova
istina sve više rasla; ali se je sve većma izradjala

željom za zemaljskim messijom, njim samim na pro-
past.

4. Što je židovska bila spojena sa svjetskom monar-
hijom rimskom, u kojoj je uz lat. jezik svikuda pre-
vladao jezik grčki, to je najbolje krčilo put širenju
spasenja, što je imalo doskora doći.

5. U ono sveudilj rimskimi gradjanskimi ratovi do
bitke kod Akcija (g. 31. prije Hrista) i razdori re-
ligioznimi uzkomešano doba, svagdje se je ne sa-
mo u Židova i Samaritanaca nego i u pogana
radjala živa želja za mirom i spasenjem.

6. Napokon kad se je navršilo vrieme, kako kaže
sv. Pavao (Galat. 4,4; Efes. 1,9.10), dodje željeni (Is. 45,
8; 64,1) messija, pomaganik, kralj, ne doduše ze-
maljski, zato ga svoji ne primiše (Iv. 1,11) nego kralj
od prorokâ opisani kraljevstva nebeskoga, koje
je nadvladalo ne samo monarhiju rimsku nego
i sav sviet, dodje prorok, čiji nauk mogli su razu-
mjeti mudarci i nemudarci i čiji nauk je zado-
voljio želje svih Židova i pogana.

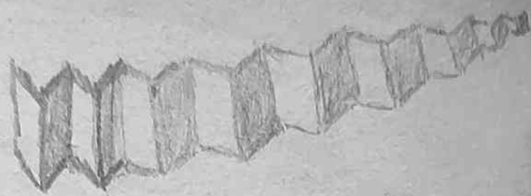
7. Ali spasitelja proročtvima i tipovima obeća-
na Židovi ubiše, pa ih stigne skoro i zaslužena
za tu opačinu kazna: Jerusalem bude naime
za Tita g. 70. poslie Hrista uzet i razvaljen, kao
što bješe Hrist prorekao (Mat. 24,2), hram popa-
ljen u onaj isti dan, u koji bješe popaljen za Na-
buhodonosora (9. dan mjeseca petoga, ab, od mla-
dja u kolovozu); preko milijun Židova pogine,
preko 90000 uhvaćenih bi prodano [illegible] [illegible]

odredeno. Izrael, prezrevši ponudjeno spasenje u Isu-
su Kristu, taj plod starozavjetne objave ekonomije
Božje, samomu sebi kidisa; stoga stari oblik, li-
šen duha (sadašnje Židovstvo), predan bi propasti;
što pak uzpostavi narod, onaj od Boga odbačeni
razpršan na sve strane svieta, ostaje nepomiešan;
što on i bez domovine čuva svoju narodnost, bez
službe vjeru, bez podpore nadu, pače uprkos razroj
stvari i samu fiziognomiju, to biva, da bude
živi svjedok suda Božjega i istine kršćanske; u
tomu čini se, da je po glasu proroštva i staroga i
novoga zavjeta pridržan milosti Božjoj. „Jer
vam, braćo," kaže Apostol (Rim. 11, 25. 26), „ne ću
zatajati tajne ove (da ne budete ponositi), da sle-
pota Izraelu pade u diel, dokle ne dodje mnoga
božanstvo koliko treba. I tako će se spasti Izrael,
kao što je pisano: doći će od Siona izbavitelj i
odvratit će bezbožnost od Jakova." Hoće li Iz-
rael s tom duhovnom baštinom opet naslie-
diti zemlju obećanu (Hanaansku), kao što se
čini da proriču proroci (Izaija, Jeremija, Eze-
kiel i Zaharija), ne može se znati.

O. A. M. D. G.

S. N. V. S. B.

Sve Na Višu Slavu Božju

Kazalo:

Smetalice.

Str.	red.	krivo:	pravo:
54.	7.	nepisanih	napisanih
111.	9.	ראשׁנִים	רְשָׁפִם
198.	26.	קְרִשְׁטְחוֹת	קְרִשְׁצְחוֹת

208. 27. prineo bi dva jaganjca itd. čitaj: prineo bi jednoga jaganjca za žrtvu za grieh i jedan log ulja krvlju jaganjca i logom ulja namazao bi se gubavcu palac na desnoj ruci i nozi i doljni dio uha desnoga. Zatim bi se prinesla jedna ovca za grieh i jedan jaganjac za paljenicu oba sa minhom. Mjesto ovoga posljednjega mogao je siromah doprinieti dvie grlice ili dva golubčeta; višeput davao je bogatac žrtvu za siromaha. –

§. 37. nema, a 40. 52. i 53. je dvaput.

404. i ostalih, čitaj mjesto „tobor" „dvorište".

405. 18. iza „u klieti" čitaj: (za nazireje, za gubavce, za drva i za vino i ulje), a na stupovih, na kojih je počivala ženska gallerija, bješe namješteno 13 škrabica, koje se kollektivno zovu itd.

423. 31. iza „pozvana" izpusti, što je medju zavorkami.

426. 12. iza Vulg. 2,16. izpusti lat. citat: effundar etc.

Pomanje smetalice neka izvoli čitalac sam izpraviti.

zalič prof. u Leipzigu dovezao Rohlinga kojemu pogrie sada
ali nije tražio od njega 10.000 talira.

R 87
35
22
22
27
3
11
24
23
224

Dr. Zavrašćanin

